

مجموعه مقالات سیاسی ①

کتاب‌نامه

МИНИСТЕРСТВО ИНОСТРАННЫХ ДѢЛЪ.

گزارش‌های سیاسی وزارت خارجه روسیه تزاری
درباره انقلاب مشروطه ایران

II

بکاش: امجدشیری

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

کتابخانه ملی

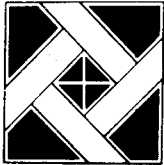
معاونت اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران
توسعه و نگهداری اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

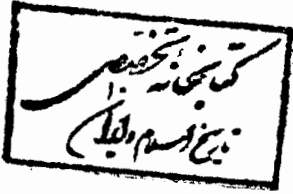
II

شروط
۱
۴
۱۴

نہا: ۷۰۰ ریال

کتاب نارنجی

گزارش‌های سیاسی وزارت خارجه روسیه
تواری درباره انقلاب مشروطه ایران

به کوشش و ویراستاری
احمد بشیری

جلد دوم

از ۱۷ سپتامبر ۱۹۰۸ تا ۱۱ ژوئیه ۱۹۰۹ (روسی)
برابر با ۳۰ سپتامبر ۱۹۰۸ تا ۲۴ ژوئیه ۱۹۰۹
۷ مهر ۱۲۸۷ تا یکم امرداد ۱۲۸۸ خورشیدی
۴ رمضان ۱۳۲۶ تا ۶ رجب ۱۳۲۷ هجری قمری

نشر نور
تهران، ۱۳۶۶

این اثر از نسخه

СБОРНИКЪ
ДИПЛОМАТИЧЕСКИХЪ ДОКУМЕНТОВЪ,
КАСАЮЩИХСЯ СОБЫТІЙ
въ Персіи

توسط آقایان فتح‌الله دیده‌بان، دکتر ماشاء‌الله ربیع‌زاده،
آندریاس گریگوریان، جلال خلعت‌بری، حسین قاسمیان ترجمه شده است.

چاپ اول: ۱۳۶۶

تعداد: ۳۰۰۰ نسخه

حق هر گونه چاپ و نشر و تکثیر برای ناشر محفوظ است.

حروفچینی: مؤسسه پیشکام

چاپ: چاپخانه گوته

درخواست از خوانندگان

در این کتاب، گزارش رویدادهای گوناگون یکی از پرآشوب‌ترین و آموزنده‌ترین دوران‌های تاریخ میهن ما، یعنی چگونگی پاک‌گرفتن و پیروز شدن جنبش مشروطه‌خواهی در ایران را، می‌خوانید.

چنانکه در پیش‌گفتار نیز یادآور شده‌ایم، گردآورندگان مطالب کتاب، به دلایل و انگیزه‌های ویژه خودشان، بسیاری از حوادث را چنان به‌کوتاهی و اختصار برگزار کرده‌اند که جز با موشکافی و کاوش بسیار، نمی‌توان از آنها سر درآورد و بدتر از این، در بیشتر جاها، از آفرینندگان و قهرمانان ماجراها، به‌درستی نام نبرده و یا سر بسته و رمزگونه از آنها یاد کرده‌اند که به هرروی، خواننده را بیشتر گیج و درمانده، و دریافت مطلب را برایش بسی دشوار می‌کند.

ما، برآنیم که در پایان کار چاپ دوره این کتابها، پیرامون مطالب و رخدادهای یاد شده، بررسی تازه‌ئی کنیم و تا جائی‌که بشود، گوشه و کنار آنها را روشن گردانیده، نارسائی‌ها را از میان برداشته و مردان و زنان ناشناس‌مانده در کتاب را به خوانندگان بشناسانیم.

برای کامیابی در کاری‌که قصد انجامش را داریم، به کمک و یآوری خوانندگان آگاه و بیداردل کتاب، بسیار نیازمندیم و آنها می‌توانند با روشنگری‌ها و توضیحات تازه خودشان درباره مطالب کتاب، و یا بدست دادن عکس‌ها، نوشته‌ها و مدارک دیگری در این زمینه، به پیشبرد کار ما، یاری دهند.

مطالب، عکس‌ها و مدارکی که خوانندگان در دسترس ما بگذارند، اگر بخواهند، بنام خودشان در بخش ویژه این‌کار، چاپ خواهد شد و چنانچه خواهان پس‌گرفتن مدارک خود باشند، ما، پس‌از رفع نیاز، هرآنچه را که از آنها گرفته‌ایم، به همان‌گونه که به دستمان رسیده است، به خودشان پس خواهیم داد.

باز هم یادآور می‌شویم که کار روشنگرانه‌ئی که درپیش داریم، جز با کمک اندیشمندان و آگاهان این دیار، بویژه آنان که خود حوادث دوران مشروطه را دیده و یا از دور و نزدیک، در آنها دستی داشته‌اند، انجام‌پذیر نخواهد بود. پس بزرگواری کنید و هرچه از رویدادها و قهرمانان مشروطه می‌دانید یا می‌توانید، در دسترس ما بگذارید، باشد که این گوشهٔ شگرف تاریخ کشورمان، با همت و همیاری خودتان روشن گردد.

اگر خواستید با ما همکاری کنید، لطفاً نامه‌ها و مطالب و مدارک خودتان را به صندوق پستی شماره ۱۱۳۶۵-۳۱۴ تهران بنام احمد بشیری بفرستید و یا با تلفن شماره ۹۸۰۸۱۴ و ۳۱۴۷۷۹ آنچه را می‌خواهید با او در میان بگذارید. با سپاس فراوان از توجهی که به درخواست ما و روشنتر گردانیدن تاریخ این مرزوبوم خواهید فرمود، چشم‌براه مهرورزی‌های شما هستیم.

خواهشمند است پیش از خواندن کتاب، اشتباهات زیرین را اصلاح فرمائید. سپاسگزار می‌شویم.

صفحه	سطر	نادرست	درست
۵	۲۹	امیراتوری	امپراتوری
۹	۶	ولی	وی
۱۷	۲۶	حملة	محلہ
۳۶	۱۶	زونوس	زنوز
۵۲	۳۰	خدمتگاران او را	خدمتگاران او
۷۲	۱۱	گذاشته نشده	گذاشته شده
۹۴	آخر	cour des camptes	cours des comptes
۹۸	۷	سردار مظفر	سردار ظفر
۱۱۳	۱۲	شجاع السلطنه	شعاع السلطنه
۱۹۴	۱۷	نبودند	بودند
۲۵۰ تا ۲۵۴	زیرنویس‌ها	تاریخ بیداری ایرانیان	تاریخ بیداری ایرانیان بخش ۲
۲۵۲	۱۴	عناقریب	عماقریب
فهرست‌ها:			
دو	مستون ۲ سطر ۱۱	پاوف	پانوف
دو	مستون ۲ سطر ۳۲	(حسن)	(حسن)
نوزده	مستون ۲ سطر ۲۶	رپوده‌شان	رپوده شدن

توضیح لازم: در صفحات ۸۵ و ۹۸ و ۱۰۵ چندبار نام «سردار ظفر» یا «سردار مظفر» آمده که در متن روسی، هر دو املاء بکار رفته است، ولی گویا «سردار ظفر» درست‌تر باشد، توجه فرمایید.

كوشش ناچيزم را دركار چاپ و پراكندن
اين دوره كتاب، به روان‌هاي پاك دليره‌رداني‌كه
در راه آزادي ايران و آزمان‌هاي مردم اين
سرزمين، از جان گذشتند و پيمان نكه داشتند،
به: ستارخان، باقرخان، جهانگيرخان، ملك-
المتكلمين، ثقة‌الاسلام، سيدجمال‌واعظ، هاوارد
باسكرويل و... پيشكش مي‌كنم.

احمد بشيري

کوتاه سخنی از ویراستار

بسی شادمان و سرفرازیم که سرانجام توانستیم ترجمه بخشی از گزارش‌های سیاسی وزارت خارجه روسیه تزاری درباره ایران (کتاب نارنجی) را در دسترس خوانندگان گرامی بگذاریم.

این گزارش‌ها، مشتمل بر هفت مجلد است و رویدادهای سالهای ۱۹۰۶ تا ۱۹۱۱ میلادی (۱۲۸۴-۹۰ خورشیدی) کشور ما (انقلاب مشروطه) را دربر می‌گیرد، در سال‌های ۱۲-۱۹۱۱ میلادی (۱۲۸۹-۹۰ خورشیدی) در سنت پترزبورگ پایتخت روسیه و به زبان روسی چاپ شده و از آن تاریخ تاکنون در بوته فراموشی مانده و هرگز کسی برای ترجمانی آنها به زبان فارسی دستی از آستین برنیاورده بود.

اینک ما برای نخستین بار دست به ترجمانی آنها زده‌ایم و ترجمه اسناد از ۱۷ [۳۰] سپتامبر ۱۹۰۸ [۷ مهر ۱۲۸۷، ۴ رمضان ۱۳۲۶] تا ۱۱ [۲۴] ژوئیه ۱۹۰۹ [یکم امرداد ۱۲۸۸، ۶ رجب ۱۳۲۷] پیش روی خواننده قرار دارد.

پیشامد ناگواری روی داد که نتوانستیم بخش نخستین این دوره کتاب را پیش‌تر از بخش دوم آنها، (کتاب حاضر) انتشار دهیم و در این باره بهتر است به گفته پیشینیان «از گزند روزگار و نیرنگ سپهر غدار» بنالیم و بس.

ولی بی‌گمان جلد یکم این مجموعه نیز به همین زودی به دست خوانندگان خواهد رسید و امیدواریم که در چاپ و پخش مجلدات دیگر دیرکردی پیش نیاید.

برای آگاهی بیشتر خوانندگان یادآوری نکاتی چند را بایسته می‌دانیم:

۱- ترجمانی اسناد از روی متن روسی چاپ‌شده آنها انجام گرفته است و درینا کم به اصل اسناد دسترسی نبوده است تا متن چاپی با آنها مطابقه و مقابله گردد و از کم و بیشی مطالب سر درآورده شود. ولی به هر روی، کوشش بسیار شده است که مطالب روسی، عیناً و دقیقاً ترجمانی گردد و از نقل به معنی و مفهوم یا ترجمه آزاد و یا تحت‌اللفظی خودداری شده است.

۲- برخی اسناد ایرانی، مانند قانون اساسی دوران مشروطه و ماندگان آن، از زبان فارسی به زبان روسی گردانیده و چاپ شده و ما برای آنکه ترکیب مطالب ترجمانی شده یکدست باشد همان متن روسی را عیناً به فارسی ترجمانی و متن فارسی برخی از اسناد را که به آنها دسترسی داشته‌ایم در بخش پایانی کتاب جداگانه چاپ کرده‌ایم ولی بر سر آنیم که در پایان چاپ دوره کتابها، همه اسنادی را که در سراسر مجلدات چاپ شده است، با فهرست اعلام و زندگی‌نامه رجال و دانستنی‌های دیگری که برای دریافت هرچه بیشتر مطالب این کتابها سودمند باشد، یکجا و جداگانه به چاپ برسانیم.

یکجا و جداگانه به چاپ برسانیم.

۳- برخی اسامی و القاب روسی در کتاب هست که یا در زبان فارسی همثانی ندارد و یا معادل تقریبی دارد، ولی ما برای آنکه از هرگونه کجروی برکنار مانده باشیم، بهتر دیدیم که عین همان اسامی و القاب در ترجمه فارسی بکار برده شود و اگر در برخی جاها معادل فارسی نام یا لقبی بکار رفته، درباره آن توضیحات بایسته داده شده است.

۴- اسامی روسی و فارسی، به همان‌گونه که در کتاب چاپ شده بود فهرست-بندی شده است تا خواننده برای یافتن آنها در فهرست‌های اعلام، دچار سرگردانی نشود.

۵- کوشیده‌ایم که هر نام یا لقبی را جداگانه و به‌گونه‌ئی که در کتاب چاپ شده است در فهرست اعلام بگنجانیم مگر برخی موارد که چند نام یا لقب بسا املاءهای گوناگون ولی از آن یککس یا یکجا بوده است که آنها را باهم فهرست کرده و در عین حال توضیحات لازم نیز در همانجا داده‌ایم (مانند نام محمدعلی - محمدعلی‌شاه - محمدعلی‌شاه قاجار و...).

۶- در فهرست نام کسان و جای‌ها، تنها نام‌های آشکار و آشنا گنجانیده شده است ولی برای یافتن نام‌های مبهم و مجهول بخش دیگری بنام فهرست نام‌های پراکنده اختصاص داده‌ایم که مطالب فهرست‌ها هرچه بیشتر ساده و آسان‌یاب باشد.

۷- بایسته بود که برای برخی واژه‌ها و نام کسان و جای‌ها و روی‌دادها توضیحاتی در حاشیه کتاب داده شود. این کار در جلد نخستین کتاب تاحدی کامل و در جلد دوم (کتاب کنونی) کمتر انجام گرفته است ولی چون نام‌های کسان و جای‌ها و بیشتر روی‌دادها، تقریباً در همه مجلدات کتاب تکرار شده است و تکرار توضیحات در هر جلد کاری بیپوده می‌نمود، بهتر دیدیم که در پایان چاپ دوره کتاب شرح جامع و تفصیلی نام کسان و جای‌ها و رویدادها را در مجلدی جداگانه به چاپ برسانیم (چنانکه در بند ۲ این نوشتار نیز اشارتی شده است).

۸- هر جا که لازم شده است برخی توضیحات کوچک از ترجمانها یا ویراستار کتاب در متن گنجانیده شود، آنها با نشانه [] مشخص کرده‌ایم ولی توضیحاتی که در متن اصلی بوده با () نشانه‌گذاری شده است.

۹- زیرنویس‌های کتاب همگی از ما است مگر آنچه که در متن کتاب بوده که در جای خود یادآوری کرده‌ایم.

۱۰- در تاریخ‌گذاری برخی از اسناد تفاوت‌ها و پس‌و‌پیشی‌هایی دیده می‌شود که از متن اصلی است و ما دخل و تصرفی در آنها نکرده‌ایم.

۱۱- برای ترجمانی این بخش از کتاب، آقایان فتح‌الله دیده‌بان - دکتر ماشاءالله ربیع‌زاده - آندریاس گریگوریان - جلال خلعت‌بری - حسین قاسمیان با ما همکاری کرده‌اند که از پایمردی همه‌شان سپاسگزاریم.

در پایان، از خوانندگان گرامی کتاب خواهشمندیم کمبودهای کار ما را بر ما ببخشایند و ما را به نقائص کارمان آگاه فرمایند تا در مجلدات بعدی کتاب از لغزش بیشتر برکنار بمانیم.

همراه با سپاس‌های فراوان

هلائم اختصاری که در کتاب بکار رفته است:

ج ۱ = جمادی الاول

ج ۲ = جمادی الثانی

ع ۱ = ربیع الاول

ع ۲ = ربیع الثانی

ه.ش = هجری شمسی

ه.ق = هجری قمری

خ = خورشیدی

ق = قمری

م = میلادی

تلگراف هوف مستر هارتویک

تهران، ۱۷ سپتامبر ۱۹۰۸ [۳۰ سپتامبر ۱۹۰۸، ۷ مهر ۱۲۸۷، ۴ رمضان ۱۳۲۶] شاه برطبق توصیه من در متن اولیه دستخط که خوشبختانه هنوز پخش نشده بود تغییر مقتضی داد. در متن جدید فرمان که امروز منتشر گردید گفته شده است که انتخابات روز اول شوال (۱۴ اکتبر) [۲۷ اکتبر، ۴ آبان] برگزار خواهد شد.

تلگراف هوف مستر هارتویک

زرگنده، ۵ سپتامبر ۱۹۰۸ [۱۸ سپتامبر ۱۹۰۸، ۲۶ شهریور ۱۲۸۷، ۲۱ شعبان ۱۳۲۶]

افتخار دارد شرح وقایع اتفاقیه در تهران را به عرض مبارک برساند. با تقدیم احترام و بهترین آرزوها.

شرح وقایع اتفاقیه در تهران

نزدیک شدن ۲۳ شعبان (۷ سپتامبر)، [۲۰ سپتامبر، ۲۸ شهریور] یعنی پایان مهلت سه ماهه‌ای که از طرف شاه برای تشکیل مجلس اعلام شده بود بشدت بر روحیه مردم تهران تأثیر گذارده است.

بخصوص پخش متن چاپی [ژلاتینی] ۲ مشابه یادداشتی که میسیونهای روسیه و انگلیس در ۲۶ اوت [۸ سپتامبر، ۱۶ شهریور، ۱۱ شعبان] به شاه تسلیم کرده و در آن توصیه کرده بودند تشکیل مجلس جدید را سرعت بخشد به انقلابیون روحیه

۱- هوف مستر واژه‌ای است که گویا از زبان آلمانی به زبان روسی راه یافته است و چون در الفبای زبان روسی حرفی نیست که دقیقاً صدای H را بدهد، بناگزیر روسها واژه یاد شده را چنان نوشته‌اند که گوف مستر یا هوف مستر خوانده می‌شود.

به هر روی، واژه هوف مستر یا ... در زبان فارسی برابر و همتای درستی ندارد مگر اینکه به جایش مجازاً واژه جناب یا عالیجناب بکار برده شود. با همه اینها ما برای جلوگیری از لغزشهای احتمالی صورت هوف مستر را پذیرفته و به کار برده‌ایم.

۲- اصل: هکتوگرافیک = چاپی (روسی).

بخشیده است. معلوم نیست چه کسی این متن چاپی را پخش نموده ولی گویا اروپائی-الاصل بوده است. در شهر شبنامه‌هائی پخش گردیده که در آنها گفته می‌شود در یادداشت میسیونرهای روسیه و انگلیس تاریخ افتتاح مجلس جدید در حدود اول نوامبر [۱۴ نوامبر، ۲۲ آبان، ۱۹ شوال] تقویم روسی تعیین شده است. دوباره بخصوص شبها در خیابانهای پایتخت شبنامه‌هائی پخش می‌شود که ملت را به مقاومت دعوت نموده و از آنها خواسته می‌شود مانند انقلابیون تبریز عمل نمایند. انقلابیون تبریز نیز که گویا از موضع‌گیری میسیونرها بنفع مشروطه مطلع شده‌اند فوراً از نمایندگیهای خارجی در تهران درخواست نموده‌اند مشروطه ایران را تضمین نمایند. مردم پایتخت هیجان‌زده و منقلب می‌باشند، شبها جلسات مخفیانه تشکیل می‌گردد؛ آنطور که شایع است بنیادی برای جنبش جدید تأسیس گردیده است.

شاه در عین حال بخاطر آنکه مبدا اعمال وی از روی اجبار و ناشی از فشار مربوط به اوضاع همچنان وخیم تبریز تلقی نشود و نیز ضمن آنکه بپیموده در انتظار آرام شدن تبریز این پایتخت دوم ایران می‌باشد، در انتشار فرمان مربوط به انتخابات جدید مسامحه می‌کند. در عین حال موردی وجود ندارد که بر مبنای آن گمان برود که عین‌الدوله در آینده نزدیک خواهد توانست از این وضع دشوار بیرون آید و نیز با رسیدن فصل سرما مشکل است که قشون دولتی بتواند در مواضع خود در اطراف تبریز، زیرچادر سر کند. روز اول سپتامبر [۱۴ سپتامبر، ۲۲ شهریور، ۱۷ شعبان] شاه در مراسم بزمین‌زدن کلند [کلنگک] قصر جدیدی در باغشاه حضور یافت. احداث این قصر به یک مهندس روسی بنام ولفلینگ سدررا که قبلاً در جاده‌سازی تهران-انزلی خدمت می‌کرده محول گردیده است. بودجه لازم از محل فروش چند ساختمان و باغ دولتی از قبیل پادگانی در میدان توپخانه، پارک اقدسیه^۲ در شمیران و غیره پیش‌بینی شده است. سوم سپتامبر [۱۶ سپتامبر، ۲۴ شهریور، ۱۹ شعبان] اولین شماره روزنامه لیبرال «ندای وطن» که مجدداً آزاد شده است بیرون آمد. پیدا شدن روزنامه در پایتخت هیجان‌انگیز را برانگیخت، ظرف چند ساعت تا سه هزار شماره آن بفروش رسید. روزنامه افراد کاری و زیاده‌رویهای روزهای انقلابی گذشته را نفی و مردم را به آرامش و کار سازنده دعوت می‌نماید و اشاره به مصوباتی می‌کند که مطبوعات باید برای احترام از تکرار اشتباهات گذشته از آنها پیروی نمایند. علی‌رغم اعتدال و میانه‌روی از جانب روزنامه و سانسوری که اعتمادالسلطنه^۳ رئیس مطبوعات، قبل از انتشار اعمال

۱- Wellfling Ceder

۲- پارک اقدسیه: باغ و ساختمانهایی بود که در روستای اقدسیه شمیران ساخته شده بود. این دستگاه برای امینه اقدسن همسر ناصرالدین‌شاه در روستای یاد شده برپا گردید و نام اقدسیه نیز از نام همین بانو گرفته شده است. اقدسیه اینک اردوگاه تاستانی دانشکده افسری است.

۳- اعتمادالسلطنه - ضعیف‌الدوله. محمدحسن‌خان پسر چهارم علی‌خان مقدم مراغه‌ئی (حاجب‌الدوله) فراشبندی ناصرالدین‌شاه. متولد ۲۵ شهریور ۱۲۲۲ (۲۱ شعبان ۱۲۵۹ ق) مرگ ←

می‌نماید، این روزنامه پس از دو روز بعثت آنکه در روی جلدش [صفحه اولش] کلمه «آزادی» چاپ شده بود توقیف گردید.

تلگراف هوف مستر هارتویگ

زرگنده، ۱۱ سپتامبر ۱۹۰۸ [۲۴ سپتامبر ۱۹۰۸، یکم مهر ۱۲۸۷، ۲۷ شعبان

[۱۳۲۶]

اینجانب با ارسال چندین تلگرام پی‌گیر و مستمر افتخار داشتم وزارت امپراتوری را در جریان تغییرات و تحولات لاینقطعی که در ترکیب کابینه تهران از همان آغاز سال جاری به وقوع پیوسته بود قرار دهم. البته این تغییر و تحولات در اکثر موارد جزئی بود و تقریباً همه افراد معین متناوباً در پست‌های وزارتی مختلف ظاهر می‌شدند. نباید هم از این موضوع تعجب کرد زیرا در ایران تعداد مقاماتی که شاه معمولاً از میان آنها وزرای خود را انتخاب می‌کند محدود است. علاوه بر آن، در اینجا سنت‌های اصیلی وجود دارد که براساس آنها بعضی از رشته‌های مدیریت درست مانند اموال غیرمنقول ارث خانواده معینی به‌شمار می‌آید؛ در ایران اغلب می‌گویند که چون مخبر فلان مدت زیادی عهده‌دار وزارت فرهنگ عامه بوده، حال طبیعی‌تر از همه اینست که این وزارت‌خانه بدست پسر وی مخبرالسلطنه سپرده شود. و بالاخره نیاستی با سکوت از کنار رسم به انحصار درآوردن پست معینی که به روند خود ادامه می‌دهد گذشت. این رسم به‌عنوان مثال برای احراز پست وزارتخانه‌های پست و تلگراف دو سه نفر برمی‌انگیزد که همواره با یکدیگر در حال رقابت باشند.

رژیم پارلمانی هم هیچگونه بهبودی در این قضیه به ارمغان نیاورده است. اما، به‌رحال، نتیجه این می‌شود که کابینه‌ای که در آخرین روزهای مشروطه زمام امور را در دست داشت، در حال حاضر هم با ترکیب قبلی و با استثنائات جزئی، اداره امور را در دست دارد.

در رأس کابینه، مشیرالسلطنه که از گزارشات قبلی اینجانب معروف حضور می‌باشد، ابقاء شده است. وی درعین‌حال پست وزیر داخله را نیز به عهده دارد. در نگاه اول مفهوم نبود چه چیز باعث شد که شاه این شخص را که اندکی قبل از انحلال

→

۱۴ فروردین ۱۲۷۵ (۱۸ شوال ۱۳۱۳ ق) به‌علت سکنه آرامگاه او در گورستان وادی‌السلام شهر نجف است. نامبرده از شاگردان دوره اول دارالفنون - فرمانده لشکر و نایب‌الحکومه خوزستان - وابسته نظامی و دبیر سفارت ایران در پاریس - پیشخدمت و مترجم حضور ناصرالدینشاه - رئیس کل دارالطباعه و دارالترجمه - وزیر انطباعات و دارالترجمه دولتی و... مدیر روزنامه‌های مریخ - علمی - شرف. نویسنده کتابهای خاطرات - خلسه - المآثر والاثار - مرآت البلدان - مطلع الشمس. از طرفداران سیاست روسیه تزاری بود.

مجلس از طرف انجمنها از پادشاه خواسته بود که او نوکران باوفای درباری خود را برکنار نماید، برای خود نگهدارد. اما، آنطور که شاه بمن اطلاع داد، مشیرالسلطنه توانسته بود این عمل خود را توجیه نماید و به اعلیحضرت نامه‌ای از جلال‌الدوله را نشان داده بود که در آن شاهزاده وی را در صورت عدم اجرای دستور انجمنها تهدید به قتل کرده بود. حالا رئیس کابینه یکی از طرفداران سرسخت «ارتجاع» گردیده است و در همین جهت بیشترین نفوذ و تأثیر را بر روی شاه دارد و اعلیحضرت را از عواقب سنگین اعطاء تازه آزادی به ملت ایران برحذر داشته و به نحوی از انحاء مانع برقراری مجدد مشروطه می‌گردد. مشیرالسلطنه از این طریق توانست اعتماد شاه را نسبت به خود بدست آورد و شاه در مراسم سلام اخیر عنوان «صدراعظم» را به وی اعطاء نمود.

پست وزیر امور خارجه کمی قبل از وقایع ماه ژوئن برای بار سوم به شاهزاده علاءالسلطنه که بجای مشیرالدوله منصوب شده بود سپرده شد. مشخصات کامل این مقام قبلاً توسط اینجانب در یکی از گزارشات قبلی ارائه گردیده است. در شرافتمندی این شاهزاده شکی نیست لیکن شخصیت ضعیفی است که برای اداره امور نفوذ و تسلط کافی ندارد. خوشبختانه، اداره امور دبیرخانه وزارتخانه را معین‌الوزاره پسر ارشد وزیر که فرد بااستعداد و زحمتکشی می‌باشد عمده‌دار است. وی تحصیلات بسیار عالی در اروپا کسب کرده است، بدون چنین همکار باارزشی علاءالسلطنه نمی‌توانست از عهده امور برآید.

شاه ظاهراً مدت‌ها است تصمیم گرفته است این وزیر ناتوان را برکنار نموده سعدالدوله واقعاً بااستعداد و متفکر و پیر انرژی را بجایش بنشانند، اما در نظر دارد انجام این تغییر را تا تغییر کل کابینه به تأخیر اندازد.

شاه که همین‌اواخر مستوفی‌الممالک را از سمت وزیر جنگ برکنار کرده بود، امیرجنگ (بهادر) باوفاترین نوکر خود را بر این مقام گماشت. همانگونه که مشهور است، امیربهادر فردی که مورد علاقه قدیم مظفرالدین شاه بود در اولین ماههای سلطنت شاه جدید مورد کم‌لطفی و بی‌مهری قرار گرفت و کمتر کسی در آنزمان فکر می‌کرد که وی دوباره به دربار بازخواهد گشت. لیکن، محمدعلی شاه این طرفدار ثابت قدم سلطنت مطلقه را به محض آنکه سلسله‌اش از طرف عناصر افراطی مجلس و انجمنها مورد تهدید جدی قرار گرفت فوراً بغض آورد. در تابستان ۱۹۰۷ [تابستان ۱۲۸۶، اواسط سال ۱۳۲۵] امیر برای احراز مقام رئیس کشیک‌خانه (حفاظت قصر) احضار گردید و از آنزمان دیگر لحظه‌ای از پادشاه جدا نشد. هر حرکت شاه که در جهت مخالفت با توسعه قدرت کلوپ‌های سیاسی بود، البته به حساب اعمال نفوذ امیرجنگ گذاشته می‌شد و برای همین بود که او بزودی بصورت یکی از منفورترین چهره‌ها در نظر انقلابیون پایتخت و ولایات درآمد. حوادث و ماجراهائی که وی آفریده و مشارکتش در وقایع بعدی تهران، بخوبی روشن و آشکار می‌باشد. پیروزی شاه بر انجمنها طبیعتاً نقش اول را در دستگاه حکومت برای امیرجنگ فراهم آورد. او از این فرصت استفاده کرد تا قشون

هرچه بیشتری را در پایتخت گرد آورد و همین امر باعث شد که شاه، امیر را به وزارت جنگ منصوب نموده و عنوان سپهسالار یعنی فرمانده کل قوا را به وی اعطاء نماید. بهادر که نیروئی را در پشت سر خود احساس کرده است در روابط خود با ایرانیان در همه سطوح با گستاخی و تکبر فوق‌العاده رفتار می‌کند. حاکمان ولایات، فرمانداران و مقامات مختلف در مقابل وی تعظیم می‌نمایند و او با بی‌رحمی از آنان مالیاتهای گوناگون و زیاده از حد طلب می‌کند. این امر بدون شك به ضرر پادشاه که در نظر مردم از سوءاستفاده‌های سپهسالار حمایت می‌کند، تمام می‌شود. به موازات این مطلب، امیرجنگ نیز مانند رئیس کابینه با تمام توان می‌کوشد تا شاه را از بازگشت بطرف رژیم مشروطه بازدارد. در حضور درباریان، در مجالس رسمی و در منازل اشخاص، وی با صدای بلند اعلام می‌دارد که در ایران مجلسی امکان دارد که فقط از مقامات تابع وزیرجنگ تشکیل شده باشد. روزی بهادر در جواب سؤال شخصی که پرسیده بود چه کسی رئیس مجلس جدید خواهد شد، با خنده و درحالیکه بر شمشیر خود می‌کوفت بانگ برآورد که: «رئیس مجلس آینده این است!» چنین رفتار ناشایستی که در همه‌جا توسط شایعات پراکنده می‌شود، حس بی‌اعتمادی به شاه را در مجامعی که از مشروطه انتظار نتایج سودمندی را دارند برمی‌انگیزد.

من موقعیتی یافتم تا توجه شاه را نسبت به رفتار نامعقول و نسنجیده امیرجنگ که باعث صحبت‌ها و شایعات مضرى گردیده و بتدریج می‌تواند در مردم واکنش خصمانه‌ای را با تمام عواقب خطرناکش برای کشوری که تازه در راه آرامش گام نهاده است ایجاد نماید، جلب نمایم. اعلیحضرت با اذعان به درستی حرفهای من تذکرات مقتضی به سپهسالار می‌داد و اغلب آن دستورات وزیر را که متضمن گرفتن رشوه کلانی از کسی بود، لغو می‌کرد. لیکن گویا این امر برای دیکتاتور خودبسند و متکبر اثر تنبیهی بسنده‌ئی نداشته است. اینجانب بارها مجبور شدم با صراحت در مورد این موضوع با خود امیرجنگ به‌گفتگو نشسته و لزوم اعمال سیاست آشتی‌جویانه و نیز اهمیت به خشم درنیاوردن مردم را به وی گوشزد نمایم. مردمی که امیدوار بودند با بسته‌شدن انجمنها دیگر خودسری و سوءاستفاده در این کشور جایی نخواهد داشت. من برای سپهسالار ثابت می‌کردم که نحوه اعمال وی بهیچوجه حاکی از وفاداری کذائی‌اش نسبت به پادشاه نیست زیرا نارضائی علیه او [به‌سبب این اعمال] بتدریج قوت می‌گیرد. من [به‌وی] می‌گفتم خوب می‌دانم که شاه با پیروی از نصایح خیرخواهانه دولت امپراتوری، صمیمانه خواهان برقراری رژیم مشروطه معقولی می‌باشد اما بر سر راه تحقق نیت خیرخواهانه خود با موانعی روبرو می‌شود که فقط از طرف وزیرجنگ و رئیس کابینه ایجاد می‌شوند.

البته امیرجنگ خود را تبرئه می‌کرد و با استناد به تبلیغات برخی از روحانیون که می‌گفتند مشروطه با اصول اساسی قرآن سازگار نیست، هرگونه مسئولیت را از خود دور می‌ساخت. در ضمن در روزهای اخیر پس از آنکه من به او فهماندم که در صورت بروز هیجانات داخلی جدید او دیگر نباید به حمایت و پشتیبانی میسیون

امپراتوری امیدوار باشد، کمی خوددارتر شده است. مشیرالدوله پس از امتناع از پست وزارت امور خارجه، پست وزارت فرهنگ عامه را برای مدت کوتاهی پذیرفت. وی سپس به وزارت عدلیه منصوب گردید. در حالات و معتقدات نامبرده تغییرات اساسی روی داده است. وی که از طرفداران سرسخت رژیم مشروطه بوده و همانطور که وزارت امپراتوری می‌دانند تقریباً در رأس جنبش لیبرالی سال ۱۹۰۶ [۵-۱۲۸۴، ۲۴-۱۳۲۳] قرار داشت، اکنون جزو مشروطه‌خواهان بسیار معتدل و میانه‌رو گردیده است.

در جواب اظهار تعجب من از این تغییر ناگهانی در افکار وی، مشیرالدوله با خونسردی خاطر نشان نمود که تجربه غم‌انگیز دو ساله به‌روشنی نشان داد که ایران برای درک و پذیرش حکومت پارلمانی آماده نشده است. حسن‌خان [مشیرالدوله] گفت: «ما فقط يك تحول [رفرم] لازم داریم و آن تحول قضائی است. ما دادگاههای صحیحی نداریم، هیچکس در کشور نمی‌تواند به حق و عدالت دست یابد. اینست دلیل آن چیزی که من پست وزارت عدلیه را پذیرفته‌ام و با جدیت مشغول انجام اصلاحات در این دستگاه می‌باشم.»

بنظر می‌رسد که مشیرالدوله با قراردادن کار خود بر اساس اساسنامه‌ها و آئین‌نامه‌های قضائی امپراتوری روسیه، واقعاً سرگرم کار روی این موضوع می‌باشد. لیکن وی در امکان تحقق این تحولات در آینده نزدیک تردید دارد زیرا برای اینکار پول لازم است که در خزانه ایران وجود ندارد.

حسین‌خان مؤتمن‌الملک برادر مشیرالدوله، پست وزارت فرهنگ عامه را گرفته است. حسین‌خان که متواضع‌تر و زحمتکش‌تر از مشیرالدوله است امیدوار است مجلسی که بر اصول و پایه‌های جدید و قوانین انتخاباتی دیگری تشکیل شود، بتواند برای کشور مفید واقع گردد. لیکن او تردید دارد که نزدیکان فعلی شاه بتوانند چنین پارلمانی را تشکیل دهند. حسین‌خان که بخاطر جوانی، خود را بطور کافی فرد ذیصلاح و شایسته‌ای نمی‌بیند، در بحث و مذاکره پیرامون امور مملکتی تقریباً شرکت نمی‌کند. بنظر می‌رسد او، این بار در يك راه واقعی قدم گذاشته است. مؤتمن‌الملک که تحصیلاتی بسیار عالی در حد يك ایرانی در خارج از کشور کسب نموده است و دست‌دار علم می‌باشد، قصد دارد خود را تماماً وقف فعالیت فرهنگی نماید؛ وی طرح جامعی از ایجاد مدارس ابتدائی را که برنامه‌های فنی بیشتری داشته باشند، تنظیم نموده است. لیکن بعید است تا تصویب يك بودجه صحیح برای کشور، بتوان نتایج عملی در این زمینه بدست آورد.

متأسفانه بخش مالی همچنان یکی از بخش‌های آشفته ایران را تشکیل می‌دهد. امید به بهبودی در این زمینه بخصوص از این جهت وجود ندارد که پست وزارت مالیه در دست قوام‌الدوله است. وی قبلاً یکبار این پست بسیار مهم را احراز کرده و بی‌لیاقتی کامل خود را نشان داده بود.

علی‌رغم تمام کوششی که مستشار مالی فرانسوی بکار می‌گیرد تا وزیر خود

را به تنظیم بودجهٔ مملکت راغب کند و اهمیت بسیار اساسی مشخص نمودن درآمدهای واقعی و مخارج اداره امور کشور را برای وی گوشزد می‌نماید، معیناً قوام‌الدوله کاملاً نسبت به پندها و نصایح آقای بیزو بی‌تفاوت است.

فکر اصلی وزیر اینست که از فرمانداران، مالیات دو سال گذشته را مطالبه نماید. بعضی از رؤسای ولایات از بیم برکناری، بخشی از مالیاتهای قبلی باقیمانده را ارسال می‌دارند که صرف مخارج دربار و وزراء می‌شود و مبلغ بسیار جزئی آن به موجب قشون اختصاص می‌یابد.

کاردار بریتانیای کبیر و من به اتفاق آقای بیزو، مصرانه به قوام‌الدوله توصیه نمودیم کمیسیون دائمی خاصی در وزارت مالیه تشکیل دهد تا این کمیسیون به دقت و با تمام جزئیات به مطالعهٔ وضع مالی و اقتصادی کشور پرداخته و بدین ترتیب مطالب و اطلاعات و ارقام لازم را برای مجلس آینده تهیه نماید. و واقعاً هم کمیسیونی مرکب از دو پسر وزیر، آقای بیزو، بین‌السلطنه رئیس سابق کمیسیون مالی مجلس و چند تن از کارمندان تشکیل یافت و یک ماه تمام هم جلسات خود را برگزار می‌کرد، اما بگفتهٔ آقای بیزو، کارش نمی‌توانست حاصلی داشته باشد زیرا قوام‌الدوله آشکارا نمی‌خواست گشایشی در کار کمیسیون فراهم بیاورد. ضمناً کشور از بی‌پولی رنج می‌برد و خطر زیادی وجود دارد که وزراء در لحظهٔ حساس و بحرانی تصمیم به یک عمل بی‌فایده و افراطی بگیرند.

من در آخرین دیدار خود با شاه، به اعلیحضرت تأکید کردم که در رأس امور مالیه کسی را بگمارد که با این کار آشنائی بیشتری داشته باشد. شاه به من اطمینان داد که به مسائل مالی سخت توجه دارد و امیدوار است که ظرف مدت کوتاهی شخص بااستعدادتری را برای پست وزارت مالیه جستجو نماید.

سایر رشته‌های امور در ایران اهمیتی ندارند و بهمین دلیل کسانی هم که در رأس آنها قرار دارند نقش خاصی در سیاست مملکت ایفاء نمی‌کنند. وزارت امور اجتماعی [فوائد عامه] را با آنکه چنین اموری اصلاً در کشور اجراء نمی‌شود، مهندس‌الممالک بمهده دارد. وی بارها این پست را احراز کرده بود. پست وزارت تجارت خالی است. تلگرافخانه بدون هیچ دلیلی از سپهدار نصرالسلطنه گرفته شده و به مخبرالدوله که ۲۰ سال متوالی بطور انحصاری آنرا در اختیار داشت، داده شده است. بالاخره، وزیر دربار که فقط اسماً سلطان علی‌خان است و در حقیقت همهٔ پرسنل دربار، از سپهسالار مقتدر اطاعت می‌کنند.

این بود اعضاء کابینهٔ فعلی و نقش آنان در سیاست داخلی کشور. بدون اغراق می‌توان گفت که در این لحظات سخت، شاه تنهای تنها است، بی‌آنکه دستیاران و همکارانی جدی داشته باشد که بتواند به آنان تکیه کند.

با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

تلگرام هوف مستر هارتویگ

تهران، ۲۰ سپتامبر ۱۹۰۸ [۳ اکتبر ۱۹۰۸، ۱۰ مهر ۱۲۸۷، ۷ رمضان ۱۳۲۶]
سفیر جدید انگلیس سر جرج بارکلی روز سوم [سپتامبر] [۱۶ سپتامبر، ۲۴
شهریور، ۱۹ شعبان] وارد شد و امروز در يك شرفیابی رسمی به حضور شاه رسید.

تلگرام هوف مستر هارتویگ

زرگنده، ۱۲ سپتامبر ۱۹۰۸ [۲۵ سپتامبر ۱۹۰۸، ۲ مهر ۱۲۸۷، ۲۸ شعبان
۱۳۲۶]

افتخار دارد شرح وقایع اتفاقیه در تهران را به حضور مبارک معروض دارد.
با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

شرح وقایع اتفاقیه در تهران

روز ۲۳ شعبان (۷ سپتامبر) [۲۰ سپتامبر، ۲۸ شهریور] درست سه ماه از تاریخ انحلال مجلس می‌گذشت. ظاهراً تظاهراتی برای این روز در نظر گرفته شده بود و نمایندگان عناصر انقلابی که در تهران مانده بودند، با تمایل به بستن بازار در این روز، به سفارت ترکیه و میسیونهای آلمان، انگلیس و روسیه رفتند تا نظر آنها را در مورد بستنشینی جدید جویا شوند. در میسیونهای انگلیس و روسیه آنان دریافتند که بعلت آنکه میسیونها از شاه حل مسائل را مصرانه خواستار شده‌اند، لذا هرگونه بی‌نظمی خیابانی فقط به مقصود یاد شده لطمه خواهد زد.

با اینحال روز ۶ سپتامبر [۱۹ سپتامبر، ۲۷ شهریور، ۲۲ شعبان] سعی شد بازارها بسته شود، اما در سایر اقدامات متخذه و استقرار نگهبان در همه خیابانها و حتی بر پشت‌بام بازارها، این تلاش با شکست کامل مواجه گردید. حوالی غروب، شاه از تیپ قزاق و آموزش توپخانه در خارج شهر بازدید نمود، وی برای اولین بار در این بازدید، چرکس سرخ بتن کرده بود.

در همان روز يك ساعت‌ساز بنام میرزا علی‌اکبر و حسین پسر کریم‌خان دستگیر شدند که اولی بخاطر پخش شبنامه و دومی بخاطر فروش عکس ستارخان «قهرمان تبریزی، مبارز راه مشروطه و مدافع شرف و حیثیت ملت ایران».

آنها که در محل وقوع جرم دستگیر شده بودند مورد مجازات سختی با چوب [و فلک] در سبزه‌میدان که در مرکز بازار واقع است قرار گرفتند. در هنگام بازجوئی، آنان اعترافاتی نمودند که براساس آنها، دستگیری افراد بعدی انجام گرفت. یمین نظام کمیسر سابق ایران در تعیین و مرزبندی اخیر سرحدات سیستان نیز همراه با اسناد

رسواکننده‌ای دستگیر و بمحض آورده شدن به باغشاه، به اعدام محکوم گردید. اما وی سپس مورد عفو قرار گرفته و فقط به زندان انداخته و از کلیه سمت‌ها و نشان‌ها محروم شد.

روز ۷ سپتامبر [۲۰ سپتامبر، ۲۸ شهریور، ۲۳ شعبان] کاملاً به آرامی گذشت و هیچگونه تلاشی برای اخلاص در نظم بوقوع نپیوست. شب قبل ناشر روزنامه روح القدس در زندان خفه گردید. ولی اعتراف کرده بود دو قزاق را در روز انحلال مجلس با دستهای خود کشته است.

روز ۱۱ سپتامبر [۲۴ سپتامبر، یکم مهر، ۲۷ شعبان] شاه پس از تردید فراوان و با تن دادن به توصیه‌های مصرانه میسیون‌های روسیه و انگلیس مبنی بر انتشار فرمان [تشکیل مجلس جدید]، شورای فوق‌العاده‌ای با شرکت وزراء و روحانیون تشکیل داد. قبل از تشکیل جلسه، شیخ فضل‌الله [نوری] بیش از یکساعت در اندرون با شاه مذاکره کرد. نتیجه این جلسه شورای فوق‌العاده همان انتشار دستخط شاه به تاریخ امروز ۱۲ سپتامبر [۲۵ سپتامبر، ۲ مهر، ۲۸ شعبان] بود.

وی در این فرمان تشکیل مجلس و سنا را در ۱۹ شوال (اول نوامبر) [۱۴ نوامبر، ۲۲ آبان] اعلام داشته است. لیکن فرمان بسیار نامفهوم و نارسانا تنظیم شده و پر از مرواریدهای بلاغت و فصاحت شرقی است که معنی و مفهوم فرمان را تیره کرده است. دستخط، نکاة متضادی دارد:

اولاً: به صدراعظم دستور داده شده است که وی، برای اول نوامبر [۲۲ آبان] قوانین انتخابات و قانون اساسی را تنظیم و منتشر نماید. ظاهراً انجام انتخابات با افتتاح مجلس نمی‌تواند مقارن باشد.

ثانیاً: مردم آذربایجان بغاظر مقاومت در تبریز، طبق این فرمان از شرکت در انتخابات محروم شده‌اند و در آینده نیز تا حصول آرامش کامل، آذربایجان نمایندگانی در مجلس جدید نخواهد داشت.

با توجه به تضادهای فوق‌الذکر می‌توان بدون اشتباه پیش‌بینی نمود که مردم پایتخت نسبت به دستخط برخورداردی منفی خواهند داشت.

تلگرام هوف مستر هارتویگ

تهران، ۲۷ سپتامبر ۱۹۰۸ [۱۰ اکتبر ۱۹۰۸، ۱۷ مهر ۱۲۸۷، ۱۴ رمضان ۱۳۲۶]

تلگرامی به شرح زیر به پاخیتونوف ارسال نمودم:

«طبق اطلاع استیونس، بمنظور محاصره اردوی انقلابیون، حاکم جلو رسیدن مایحتاج اولیه به شهر را گرفته است که این امر مردم شهر، و نواحی ۱ و کنسولگریها را در شرایط سختی قرار می‌دهد. به گفته ایشان، این اقدام هم‌اکنون اغتشاشاتی را

موجب گردیده که خارجیان را تهدید می‌نماید. در صورت موثق بودن خبر، شما بایستی به اتفاق همتای انگلیسی خود، از حاکم درخواستهای لازم را نموده و باو یادآور شوید که وی در قبال حفظ و حراست مردم صلح‌جو و خارجیان مسئول است.»

تلگرام هوف مستر هارتویگ

زرگنده ۱۶ سپتامبر ۱۹۰۸ [۲۹ سپتامبر ۱۹۰۸، ۶ مهر ۱۲۸۷، ۳ رمضان ۱۳۲۶]
در اجرای دستورات صادره، من و کساردار پسریتانیای کبیر تصمیم گرفتیم بلادرننگ عریضه مشایبهی که رونوشت آن ضمیمه این تلگراف می‌باشد در خصوص لزوم هرچه سریعتر برقراری رژیم مشروطه در ایران و بمنظور آرامش کشور، به محمدعلی‌شاه تقدیم نمائیم.

از آنجا که شاه بعلت بیماری نمی‌توانست شخصاً ما را بپذیرد، لذا ما آقایان بارانوفسکی و چرچیل ترجمانهای دو میسیون را به قصر گسیل داشتیم و آنان عریضه یاد شده را در پاکت‌های لاک و مهر شده مستقیماً به شخص علاءالسلطنه وزیر امور خارجه تسلیم نمودند.

چند روز پس از آنکه اینجانب افتخار داشتم با تلگرام مورخ ۳۱ اوت [۱۳] سپتامبر، ۲۱ شهریور، ۱۶ شعبان] خود مراتب را به استحضار برسانم، موفق شدم شاه را در مراسم سلام ببینم. اعلیحضرت بصورت کاملاً مثبتی به من اطمینان داد که وی همیشه و در همه‌جا قصد دارد بدقت از نصایح و دستورات خیرخواهانه دولت امپراتوری پیروی نماید و جواب عریضه تقدیمی مرا خواهد داد و این جواب کاملاً روسیه را راضی خواهد نمود. شاه تنها لازم می‌دانست قدری در انتشار فرمان مربوط به احیاء مشروطه تأخیر کند تا پنداشته نشود که وی این قدم را تحت فشار انقلابیون تبریز برداشته است. این امر، بعقیده اعلیحضرت، بدون شك آنان را به مقاومت ترغیب و تشویق نموده و حس مخالفت را در همه ولایات دیگر برخواهد انگیخت.

معلوم شد در آنروز، شاه اخبار بسیار آرامش‌بخشی را از تبریز دریافت نموده بود و گویا امید داشت که قوای مشترک عین‌الدوله و خان ماکو بتوانند انقلاب را سرکوب نمایند. اما این محاسبات صحیح درنیامد. قشون حاکم از ماکوئیان حمایت نکردند و آنان مجبور شدند بطرف مرند عقب‌نشینی کنند.

من از بیم آنکه مبادا این اخبار تأثیر سوئی بر شاه گذاشته و بعضی از درباریان با سوءاستفاده از آشفتگی شاه، او را از انجام وعده‌هایش بازدارند، مصرانه، تقریباً هر روز به اعلیحضرت لزوم هرچه سریعتر: اولادادن جواب به عریضه‌های هر دو کشور دوست، ثانیاً انتشار فرمان مشروطه را یادآور می‌شدم.

شاه با سپاس عمیق توصیه دولت امپراتوری را مورد توجه قرار داده، دستور داد پیش‌نویس دستخط تهیه شود.

غروب روز پنجم سپتامبر [۱۸ سپتامبر، ۲۶ شهریور، ۲۱ شعبان] من و

مارلینگت جواب شاه را به عریضه‌های مشابه روسیه و انگلیس دریافت داشتیم. وظیفه خود می‌دانم رونوشتی از این سند را بصورت ترجمه آن بروسی، به حضور مبارک تقدیم نمایم.

با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

**ترجمه عریضه مشابه تقدیمی به اعلیحضرت محمدعلی شاه
توسط ترجمانهای میسیون‌های روسیه و انگلیس در تهران**

در تاریخ ۲۶ اوت سال ۱۹۰۸ [۸ سپتامبر ۱۹۰۸، ۱۶ شهریور ۱۲۸۷، ۱۱ شعبان ۱۳۲۶]

از آنجا که اعلیحضرت شاه اعلام نموده‌اند قصد دارند بزودی مقررات جدیدی در مورد انتخابات قریب‌الوقوع قوه مقننه منتشر نمایند، لذا سفیر روسیه (انگلیس) برطبق دستورات دولت متبوع خود و بدون کوچکترین تمایلی نسبت به دخالت در امور داخلی ایران، بموقع و مناسب می‌داند که به منظور آرام‌ساختن کامل کشور و رونق تجارت و رفاه عموم، اعلیحضرت شاه همزمان با آن اعلام فرمایند که تصمیم دارند شکل حکومت مشروطه را که ایشان خود به ملت خویش اعطاء فرموده‌اند بدون تغییر حفظ نمایند و مجلس که انتخابات آن بزودی آغاز خواهد شد، روز اول نوامبر در تهران تشکیل جلسه خواهد داد.

علاوه بر آن، به سفیر روسیه (انگلیس) دستور داده شده است توجه اعلیحضرت شاه را به جدی بودن اوضاع کنونی تبریز جلب نموده و به اطلاع برساند که دولت امپراتوری (انگلیس) دولت ایران رامستول امنیت اتباع روسی (انگلیسی) که در تبریز بسر می‌برند می‌شناسد. دیگر اینکه در شرایط موجود شایسته است تصمیم اعلیحضرت شاه مبنی بر آغاز انتخابات و تشکیل مجلس در اول نوامبر به تبریز اطلاع داده شده و در این شهر انتشار یابد.

زرگنده، ۲۵ اوت ۱۹۰۸ (۱۱ شعبان ۱۳۲۶) [۷ سپتامبر ۱۹۰۸، ۱۵ شهریور ۱۲۸۷، ۱۰ شعبان ۱۳۲۶]

ترجمه یادداشت وزیر امور خارجه شاه مورخ ۲۱ شعبان ۱۳۲۶

[۱۸ سپتامبر ۱۹۰۸، ۲۶ شهریور ۱۲۸۷]

نامه مورخ ۱۱ شعبان [۸ سپتامبر، ۱۶ شهریور] آنجناب يعرض شاه رسيد و ایشان امر فرمودند مطالب زیرین به شما ابلاغ شود: «همانطور که بارها در این مورد بشما گفته‌ام، من به ملت خود و سفرای هر دو کشور قول داده‌ام مجلسی را که مطابق

با احوال کشور، دین و شریعت باشد و کشور را به بی‌نظمی‌های گذشته نکشانند، تشکیل دهم. اکنون من خود سرگرم بررسی همه جوانب این طرح می‌باشم. در حال حاضر در جواب نامه شما می‌توانم بگویم آمیدی وجود دارد که بتوانم در تاریخی که شما تعیین کرده‌اید دستخطی در مورد تشکیل مجلس منتخب صادر نمایم و این دستخط واقعاً صادر خواهد شد. اما این مجلس که ذکرش در بالا گذشت، تنها پس از برقراری کامل نظم در آذربایجان، پس از آنکه مقامات عالیه کشور بتوانند بدون هرگونه دغدغه‌ای تنظیم، تشکیل و افتتاح مجلس جدید را مورد بررسی قرار دهند، تأسیس خواهد شد و تشکیل جلسه خواهد داد.

تلگرام کفیل وزارت امور خارجه روسیه

به سفیر این کشور در لندن

سنت پترزبورگ، ۳۰ سپتامبر ۱۹۰۸ [۱۳ اکتبر ۱۹۰۸، ۲۰ مهر ۱۲۸۷، ۱۷
رمضان ۱۳۲۶]

ما شرط قطعی کرده‌ایم که بخشی از تیپ قزاق ایران که به آذربایجان اعزام می‌شود، بایستی کاملاً تحت ریاست فقط افسران ایرانی باشد. افسر روسی که معمولاً این بخش تحت اوامر او است، تنها زمانی از تهران عازم تبریز خواهد شد که آرامش و نظم در تبریز برقرار شده باشد.

(امضاء) ایزولسکی

تلگرام هوف مستر هارتویگ

تهران، اول اکتبر ۱۹۰۸ [۱۴ اکتبر ۱۹۰۸، ۲۱ مهر ۱۲۸۷، ۱۸ رمضان ۱۳۲۶]
۲۹ سپتامبر [۱۲ اکتبر، ۱۹ مهر، ۱۶ رمضان] پاختونوف تلگرافی بشرح
زیر ارسال داشته است:

«فدائیان ستار که توسط اتباع روسی: تاتارهای سوسیالیست، آرامنه و روسپائی که لاینقطع از ماوراء قفقاز به تبریز وارد می‌شوند مورد حمایت قرار می‌گیرند، روز ۲۶ [سپتامبر] [۹ اکتبر، ۱۶ مهر، ۱۳ رمضان] گروه کوچک ماکوئیان را در حوالی پاسگاه آجی‌چای قلع و قمع نمودند، پاسگاه ما از طرف فدائیان شدیداً گلوله‌باران شده است. فدائیان، ماکوئیان دستگیر شده را بداخل پاسگاه برده و در آنجا در حضور مهندس ترسکین سکی تیرباران نمودند. تعداد ماکوئیان کشته شده در اتاقها و اطراف پاسگاه ۳۶ نفر است. در اینحال فدائیان خشمگین خواسته‌اند ترسکین سکی را هم بکشند که تنها بواسطه حضور عسکراف که سابقاً در جاده [جاده‌سازی] کارمند او بوده و نیز آشنائی یکی از فدائیان، از خطری که تهدیدش می‌کرد نجات یافت. فدائیان پس از یکسره کردن کار ماکوئیان و در حضور ترسکین سکی و مأمور پاسگاه، به غارت اموال

پاسگاه و اموال شخصی که در آن وجود داشت پرداختند. دیروز ۲۸ (سپتامبر) ۱۱ اکتبر، ۱۸ مهر، ۱۵ رمضان] وودنسکی ترجمان سرکنسولگری باتفاق ترسکینسکی برای بازدید پاسگاه عازم آنجا گردید و پس از بازگشت از آنجا، شب هنگام دیروقت، امروز تأیید کرد که غارت باقیمانده اموال پاسگاه هنوز ادامه دارد. طبق اظهار ترسکینسکی، دیروز در هنگام بازدید مشترک، وی و ترجمان موفق شدند اتومبیل و بعضی از ابزارآلات به مبلغ تا ۱۲۰۰۰ روبل را نجات دهند. تیرهای تلفن کنار جاده و سیم‌های آنها نابود شده است.»

تلگرام هوف مستر هارتویگ

تهران، اول اکتبر ۱۹۰۸ [۱۴ اکتبر ۱۹۰۸، ۲۱ مهر ۱۲۸۷، ۱۸ رمضان ۱۳۲۶] ۲۹ سپتامبر [۱۲ اکتبر، ۱۹ مهر، ۱۶ رمضان] پاختونوف تلگرافی بشرح زیر ارسال داشته است:

«پس از گذشت ۵۰ روز از استقرار قشون سرکوب عین‌الدوله که هیچ مسئولیتی را نمی‌پذیرد، اوضاع کلی در تبریز بقرار زیر است: ۱) عدم هرگونه دفاع از مردم عادی و خارجیان در تبریز؛ ۲) سیل ورود اعضاء کمیته‌های انقلابی از ماوراء قفقاز که از فحاشی و دشنام‌رکیک به رؤسای دستگاههای روسی خودداری و شرمی نداشته و با اینکار رجاله‌های مجلس انقلابی را به غارت آزادانه اموال ادارات، همانند پاسگاه جاده‌ای، ترغیب و تشویق می‌نمایند؛ ۳) غارت در جاده‌های منتهی به تبریز و در حومه شهر توسط سواران نیمه‌وحشی دولتی که نیروی نظامی افسانه‌ای عین‌الدوله را تشکیل می‌دهند. آنان شهر را از ورود مواد حیاتی و سوخت برای زمستانی که در حال فرارسیدن است محروم ساخته‌اند.

این حقایق در شرایط عجز و ضعف دولت شاه در حال حاضر، بایستی مورد توجه جدی قرار گیرد و ایجاب می‌کند که دولت ما، اقدامات قاطع و فوری در جهت حفظ امنیت اتباع روس بعمل آورد، اتباعی که پس از غائله آجی‌چای و سیل فزاینده ورود عناصر مشکوک از ماوراء قفقاز و بعلت عدم امکان دفاع از آنها، بحق درباره سرنوشت خود دچار وحشت گردیده‌اند.»

تلگرام هوف مستر هارتویگ

تهران، اول اکتبر ۱۹۰۸ [۱۴ اکتبر ۱۹۰۸، ۲۱ مهر ۱۲۸۷، ۱۸ رمضان ۱۳۲۶] بارکلی و من با توافق متقابل صلاح دانستیم با توجه به ادامه وقایع نگران‌کننده در تبریز توصیه‌های دوستانه‌ای از طریق وزارت امور خارجه به شاه بنمائیم: امروز ما از علاءالسلطنه تقاضا کردیم لزوم انتشار هرچه سریعتر قوانین جدید انتخابات را بمرض اعلیحضرت برسانند، زیرا قرار است تا ۱۰ روز دیگر این انتخابات

انجام گیرد.

با توجه به تفسیر غلطی که از فرمان می‌شود، به آگاهی همگان برسانند که آذربایجان بهیچوجه از امتیاز رژیم مشروطه محروم نشده، بلکه بکارگیری این امر در این ولایت فوراً پس از آنکه انقلابیون اسلحه را بزمین گذاشتند، انجام خواهد شد. و بالاخره ما متذکر شدیم که بهتر است عفو کامل برای کلیه کسانی که تسلیم می‌شوند تضمین شود. وزیر قول داد اظهارات ما را دقیقاً بعرض شاه برساند. درعین حال من اطلاع یافتم که قوانین انتخابات آماده است. احتمالاً بخاطر اصرار ما روز جمعه [۱۶ اکتبر، ۲۳ مهر، ۲۰ رمضان] منتشر خواهد شد.

تلگرام هوف مستر هارتویک

زرگنده، ۱۹ سپتامبر ۱۹۰۸ [۲ اکتبر ۱۹۰۸، ۹ مهر ۱۲۸۷، ۶ رمضان ۱۳۲۶]

افتخار دارد شرح وقایع اتفاقیه در تهران در این اواخر را به حضور مبارک

معروض دارد.

با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

شرح وقایع اتفاقیه در تهران

طبق اصرار میسیون‌های روسیه و انگلیس، شاه دستخطی را که روز ۱۱ سپتامبر [۲۴ سپتامبر، یکم مهر، ۲۷ شعبان] صادر کرده بود تغییر داد.

براساس فرمان جدید که بر در و دیوار پایتخت چسبانده شده صدراعظم دستور یافته است برای اول شوال (۱۴ اکتبر) [۲۷ اکتبر، ۴ آبان] قوانین جدید انتخابات و قوانین اساسی را تنظیم و منتشر نماید تا مجلس و سنا بتوانند در روز اول نوامبر [۱۴ نوامبر، ۲۲ آبان، ۱۹ شوال] کار خود را آغاز نمایند. از این لحاظ فرمان خواستهای طبقات میانه‌رو مردم را برآورده و آرامش کامل را در میان اهالی پایتخت برقرار نمود.

کاهش قیمت نان و گوشت نیز با چراغانی معمولی بازار مورد استقبال قرار گرفت و بدین ترتیب می‌توان پیش‌بینی نمود که آرامش شهر در ماه رمضان بهیچوجه بهم نخواهد خورد. بهر حال اقدامات فعالانه‌ای جهت کنترل خطابه‌هایی که توسط معتمین و روحانیان در مسجد ایراد می‌شود بعمل آمده؛ کلیه خطبای مشهور به نزد شاه احضار شده‌اند و به آنها دستورات لازم داده شده است. علاوه بر آن، جلوی در ورودی مساجد، قراولانی گمارده شده‌اند تا اجازه اخلاف در نظم پایتخت را ندهند.

تلاشهایی برای آشتی دادن شاه و ظل‌السلطان مشاهده می‌گردد؛ به نظر می‌رسد دستیاران ظل‌السلطان کم‌گیری نکرده و توانسته‌اند نظر اشخاصی را که بر شاه نفوذ دارند، برای شفاعت از شاهزاده تبعیدی، جلب کنند.

یکی از کارهایی که نشانه آشتی بشمار می‌آید، اجازه شاه مبنی بر نامزدی پسر بزرگ نایب‌السلطنه، شاهزاده مشتی [مشدی؟] ۱ با دختر جلال‌الدوله است. شاه خود، این عروس را از لیست کامل نام کسانی که برای این نامزدی فراهم شده بود، انتخاب کرده است و این موضوع به عنوان نخستین قدم در راه آشتی برادران مظفرالدین‌شاه و خانواده‌هایشان که آنقدر از یکدیگر بیزار و متنفر بودند تلقی می‌شود. روز ۱۸ سپتامبر [یکم اکتبر، ۸ مهر، ۵ رمضان] سر جرج بارکلی که مجدداً به عنوان سفیر انگلیس منصوب گردیده است وارد تهران شد.

تلگرام کفیل وزارت امور خارجه روسیه

به سفیر این کشور در تهران

سنت پترزبورگ، ۳ اکتبر ۱۹۰۸ [۱۶ اکتبر ۱۹۰۸، ۲۳ مهر ۱۲۸۷، ۲۰ رمضان ۱۳۲۶]

شورای وزیران امروز تصویب نمود دسته محافظین سرکنسولگری ما در تبریز سریعاً تقویت شود.

لطفاً این موضوع را به اطلاع دولت بریتانیا رسانده و از مضمون تلگرام من به شما، هارتویگ را مطلع نمائید.

(امضاء) چاریکوف

تلگرام کفیل وزارت امور خارجه روسیه

به سفیر این کشور در تهران

سنت پترزبورگ، ۳ اکتبر ۱۹۰۸ [۱۶ اکتبر ۱۹۰۸، ۲۳ مهر ۱۲۸۷، ۲۰ رمضان ۱۳۲۶]

با توجه به حمله و غارت اموال جاده [سازی] جلفا-تبریز و فقدان کامل امنیت در تبریز، شورای وزیران تصویب نمود دسته محافظین سرکنسولگری تقویت گردد تا اتباع و مؤسسات روسی در این شهر محافظت شوند.

لطفاً به اطلاع دولت ایران برسانید که تقویت دسته محافظین کنسولگری بهیچوجه آن دولت را از مسئولیت در قبال جان و مال اتباع روس در آذربایجان معاف نمی‌کند و اضافه نمائید بمحض برقراری آرامش در تبریز، دسته محافظین مزبور ترکیب پیشین خود را باز خواهد یافت.

من در مورد این اقدام خود، سفیر روسیه در لندن را در جریان خواهم گذاشت. خواهشمند است شما نیز سفیر بریتانیای کبیر در تهران را از موضوع مطلع سازید. (امضاء) چاریکوف

تلگرام هوف مستر هارتویگت

تهران، ۴ اکتبر ۱۹۰۸ [۱۷ اکتبر ۱۹۰۸، ۲۴ مهر ۱۲۸۷، ۲۱ رمضان ۱۳۲۶]
پاخیتونوف ۲ اکتبر [۱۵ اکتبر، ۲۲ مهر، ۱۹ رمضان] تلگرافی بشرح زیر
ارسال داشته است:

پیکی که من به محل استقرار اردوگاه عین‌الدوله فرستاده بودم، امروز اطلاع داد که این اردوگاه با شاهزاده ناپدید شده‌اند. براساس اطلاعات دقیق دیگری، وی از باسمنج که در ۲۰ کیلومتری تبریز واقع شده است خارج شده و همه سوارانش متفرق گردیده‌اند و هرکس به منطقه خودش رفته است: ساکنان محله‌های نزدیک صاحب دیوان امروز در حال غارت همه اشیاء چوبین قصر و انهدام درختان پساغ می‌باشند. همه ماکوئیان نیز رفته‌اند، بخشی از آنان به خوی و بخش دیگر به ماکو. فدائیان لجام-گسیخته دیروز بغیر از غارت محله اسلامی، ۹ خانه از محله دوهچی را که در برابر آنان مقاومت کرده بود غارت کردند، این خانه‌ها متعلق به ثروتمندترین بانکداران این محله می‌باشد. از جمله خانه حاجی میرزا رحیم‌خان مباشر املاک شاه را نیز غارت کرده‌اند. تبریز در انتظار ورود هشت مجتهد از کربلاء می‌باشد که چهار تن از آنان روانه تهران خواهند شد. گروه انقلابیون با حساب اینکه حتماً چندین هزار نفر از متمصبین از آنان استقبال خواهند نمود، قصد دارد از این موضوع چه در تبریز و چه در تهران برای شوراندن توده‌های مردم علیه شاه بمنظور ساقط نمودن وی استفاده نماید. مردم تبریز که از حوادث خسته شده‌اند قصد دارند بدون حمایت دولت، اجلال‌الملک را به سمت فرماندار کل تعیین نمایند. جریانی با هدف اعلام استقلال ولایات آذربایجان مشاهده می‌شود.

تلگرام کفیل وزارت امور خارجه روسیه

به سفیر این کشور در تهران

سنت پترزبورگ، ۶ اکتبر ۱۹۰۸ [۱۹ اکتبر ۱۹۰۸، ۲۶ مهر ۱۲۸۷، ۲۳
رمضان ۱۳۲۶]

لطفاً به پاخیتونوف اطلاع دهید، دست‌مخافظین که تقویت خواهد شد وظیفه دارد طبق دستورات سرکنسول حفاظت جان و مال سایر اروپائیان را که در تبریز بسر می‌برند نیز بعهده بگیرد. قشون صد نفره تا قبل از آنکه پاخیتونوف به مقامات قفقاز اطلاع دهد که مردم در جریان ورود این قشون قرار گرفته‌اند، در جلغا باقی خواهند ماند.

(امضاء) چاریکوف

تلگرام هوف مستر هارتویگ

تهران، ۷ اکتبر ۱۹۰۸ [۲۰ اکتبر ۱۹۰۸، ۲۷ مهر ۱۲۸۷، ۲۴ رمضان ۱۳۲۶]
 ۶ اکتبر [۱۹ اکتبر] پاخیتونوف تلگرام زیر را ارسال داشته است:
 تبریز فعلاً آرام است. پنجمین روز از بسته شدن بازارها می‌گذرد، انجمن محل
 سرگرم تشکیل نیروی پلیس مرکب از ۴۰۰ تن، قشون سوار مرکب از ۵۰۰ تن و
 میدیشیای پیاده مرکب از ۱۰۰۰ تن می‌باشد که تحت فرمان ستار و باقر بوده و
 مخارجشان از محل کمک‌های مردم تأمین می‌شود. در شهر شایع شده است که تبریز شهر
 آزادی اعلام شده و دارای گمرکات، تلگراف و پست مستقلی می‌باشد.

تلگراف هوف مستر هارتویگ

تهران، ۸ اکتبر ۱۹۰۸ [۲۱ اکتبر ۱۹۰۸، ۲۸ مهر ۱۲۸۷، ۲۵ رمضان ۱۳۲۶]
 پاخیتونوف تلگرافی بشرح زیر ارسال داشته است:
 علی‌رغم اطمینان‌هایی که من داده‌ام و علی‌رغم آنکه هم به اعضاء انجمن تبریز و
 هم به ستارخان هدف واقعی تقویت دسته محافظین کنسولگری را با صد قزاق اطلاع
 داده‌ام، معیناً هیچ یک از رهبران انقلابی حرف مرا باور نکرده و بدگمانند که مبدا
 این اقدام ما در جهت کمک به شاه علیه آنان باشد. ستارخان به میرزائی که فرستاده
 بودم قاطعانه اعلام کرده است او با توسل بزور، از ورود قزاق‌ها به شهر جلوگیری
 خواهد کرد.
 جریان امر به تفلیس اطلاع داده شده است.

تلگراف هوف مستر هارتویگ

تهران، ۱۰ اکتبر ۱۹۰۸ [۲۳ اکتبر ۱۹۰۸، ۳۰ مهر ۱۲۸۷، ۲۷ رمضان ۱۳۲۶]
 پاخیتونوف تلگرافی بشرح زیر ارسال داشته است:
 ستارخان پس از تسلیم شدن حمله دوه‌چی^۱ که تنها محله‌ای بود که با عین‌الدوله
 ارتباط داشت، فوراً به تحکیم جدی خروجی‌های داخلی و خارجی آن پرداخته و درعین
 حال مواضع خود را در امیرخیز و سایر محله‌هایی که ممکن است از خارج مورد تهاجم
 قرار بگیرند استوار نموده است. در حال حاضر سواران نیمه‌وحشی شاه و دهقانانی که
 لباس سربازی پوشیده‌اند بهیچوجه قادر به نفوذ به تبریز نیستند. قشون سرکوبی که
 دوباره توسط شاه تدارک دیده می‌شود هیچ موفقیتی نخواهد داشت و ارتش بزرگ دی
 نیز تنها در سر راه خود دهکده‌ها را به ویرانی خواهد کشید؛ همه جاده‌های منتهی به
 تبریز که امنیتی ندارند به صحنه غارت کاروانهای تجاری و مسافران توسط سواران

و سربازان مبدل خواهد شد. لازم می‌دانم که شاه‌وادار شود که هرچه زودتر و مستمراً حق انتخاب وکلای مجلس در انتخابات اول شوال توسط مردم تبریز را به آنان اعلام نماید و انجمن تبریز را تا تعیین تکلیف موجودیت آن از سوی مجلس آینده، موقتاً به رسمیت بشناسد.

تلگرام کفیل [قائم‌مقام] وزارت امور خارجه روسیه

به سفیر این کشور در تهران

سنت پترزبورگ، ۱۱ اکتبر ۱۹۰۸ [۱۴ اکتبر ۱۹۰۸، یکم آبان ۱۲۸۷، ۲۸
رمضان ۱۳۲۶]

تلگرام مورخ ۱۰ اکتبر واصل شد.

با توجه به اینکه از مضمون آن چنین برمی‌آید که اقدامات نظامی ستارخان علیه قشون شاه که در صدد حمله به تبریز می‌باشند، انجام گردیده و علیه جان و مال اتباع روس و سایر خارجیان که بخاطر سرنوشت آنها ممکن است مداخله نظامی روسیه در آذربایجان صورت گیرد نمی‌باشد، لذا لطفاً به پاخیتونوف پیشنهاد نمائید کلیه اطلاعات و اخبار مربوط با امنیت افراد مذکور را برای ارسال به وزارت امپراتوری بشما اطلاع دهند. چنانچه امنیت این افراد مجدداً مورد تهدید قرار گیرد، در اینصورت از اینجا اقدامات لازم برای تأمین منافع ما بعمل خواهد آمد. چه میسیون و چه سرکنسولگری نیایستی مستقیماً از قشون روسی مستقر در جلفا بخواهند وارد خاک ایران شوند. پیشنهاد پاخیتونوف در مورد اجازه مشارکت مردم آذربایجان در انتخابات مجلس، کاملاً مورد تأیید است و شما بزودی دستورات لازم در مورد مراجعه مشترک بهمراه سفیر انگلیس به شاه در مورد این موضوع، دریافت خواهید داشت.

(امضاء) چاریکوف

تلگرام کفیل [قائم‌مقام] وزارت امور خارجه روسیه

به سفیر این کشور در تهران

سنت پترزبورگ، ۱۱ اکتبر ۱۹۰۸ [۲۴ اکتبر ۱۹۰۸، یکم آبان ۱۲۸۷، ۲۸
رمضان ۱۳۲۶]

در تکمیل تلگرام من مورخ همین روز به اطلاع می‌رساند:

با توجه به گزارش پاخیتونوف که پیدا است قشون جدید سرکوبی که شاه قصد دارد به تبریز بفرستد هیچ موفقیتی نمی‌تواند داشته باشد و فقط غارت و بی‌نظمی را در آذربایجان تشدید خواهد نمود و اینکه تنها وسیله حل صلح‌آمیز مسأله در محل اینست که هرچه سریعتر به مردم تبریز اعلام شود که آنها نیز مانند مردم دیگر ولایات ایران حق انتخاب نمایندگان خود برای مجلس اول شوال را دارند و انجمن تبریز تا

تعیین تکلیف موجودیت آن از سوی مجلس آینده، موقتاً به رسمیت شناخته خواهد شد، لذا خواهشمند است با بارکلی در مورد دادن توصیه مشترک دوستانه به شاه تماس حاصل نمائید. در این مورد سفیر بریتانیای کبیر امروز دستورالعمل‌های لازم را از سوی دولت متبوع خود دریافت داشته است که بطور کلی مطابق با مواردی است که در بالا ذکر گردید.

(امضاء) چاریکوف

تلگراف هوف مستر هارتویگ

تهران، ۱۲ اکتبر ۱۹۰۸ [۲۵ اکتبر ۱۹۰۸، ۲ آبان ۱۲۸۷، ۲۹ رمضان ۱۳۲۶]
سفیر انگلیس و من در خلال این روزها بارها به مشورت نشست و با توجه به آخرین اخبار دریافتی از پاخیتونوف علاوه بر هشدارهایی که در تلگراف مورخ اول اکتبر خود متذکر شده بودم، خطرات و هشدارهای جدیدی را به دولت شاه داده و لزوم یافتن زمینه‌ای جهت حل و فصل صلح‌آمیز بحران را متذکر گردیده و بخصوص مصرانه خواستار اعلام عفو آذربایجانها شده‌ایم. در این مورد وزیر امور خارجه بما گفت که همه مشکل گویا در اینست که ستارخان هیچگونه حکومت قانونی را به رسمیت نمی‌شناسد و در چنین شرایطی دولت حتی این امکان را ندارد که به اجراء اصول مشروطه در آذربایجان بپردازد. امروز بارکلی و من دستورالعملی که ذکر آن در تلگرامهای قبلی گذشت دریافت کرده و اقدام به تهیه عریضه برای شاه به صورتی که بما دستور داده شده است نموده‌ایم. برای متقاعد ساختن بیشتر شاه و متذکر شدن بهانه مناسبی به وی جهت مورد لطف و مرحمت قرار دادن آذربایجان، ما پیشنهاد می‌کنیم به تلگرام تبریزها به عنوان اعلیحضرت که کپی آن برای هر دو میسیون ارسال شده است استناد شود. در این تلگرام نمایندگان مردم ضمن اعلام آمادگی برای داشتن شایستگی الطاف پادشاه، به تمویق انداختن اجرای مشروطه نسبت به آذربایجان را در حال حاضر اقدام شدیدی دانسته و تقاضا دارند درهای مجلس به روی این ولایت نیز باز شود. تلگرام مشابهی را بارکلی برای دولت خود فرستاده است.

تلگرام کفیل [قائم‌مقام] وزارت امور خارجه روسیه

به سفیر این کشور در تهران

سنت پترزبورگ، ۱۳ اکتبر ۱۹۰۸ [۲۶ اکتبر ۱۹۰۸، ۳ آبان ۱۲۸۷، ۳۰ رمضان ۱۳۲۶]

خبرگزاری سنت پترزبورگ شایعه منتشر شده توسط اخبار [تلگرامهای] قسطنطنیه و فرانکفورت را مبنی بر اینکه قوای روسیه از مرز ایران گذشته و بسوی تبریز در حرکتند، تکذیب نموده است.

(امضاء) چاریکوف

تلگرام کفیل [قائم‌مقام] وزارت امور خارجه روسیه

به سفیر این کشور در تهران

سنت پترزبورگ، ۱۲ اکتبر ۱۹۰۸ [۲۵ اکتبر ۱۹۰۸، ۲ آبان ۱۲۸۷، ۲۹
رمضان ۱۳۲۶]

پیش‌نویس عریضه جدید به شاه را پس از تهیه آن متفقاً با سفیر بریتانیا بپذیر،
برای بررسی وزارت امپراتوری ارسال دارید.

(امضاء) چاریکوف

تلگراف هوف مستر هارتویگ

زرگنده، ۲۵ سپتامبر ۱۹۰۸ [۸ اکتبر ۱۹۰۸، ۱۵ مهر ۱۲۸۷، ۱۲ رمضان
۱۳۲۶]

همانگونه که افتخار داشتم در تلگراف مورخ ۱۲ سپتامبر خود معروض دارم،
محمدعلی‌شاه پس از توصیه‌های مصرانه و دوستانه زیاد من، دستخط مهرشده خود در
مورد برقراری مجدد مشروطه را به ضمیمه ترجمه روسی آن، برایم ارسال داشت: دلیل
تاخیر انجام این امر از سوی اعلیحضرت همانا تشدید جریانات ضدپارلمانی در تهران
نه‌تنها در محافل دولتی و درباری، بلکه در محیط سرشناس‌ترین روحانیون امروز که
تا قبل از انحلال مجلس صدای خود را به دفاع از نظام قدیم بلند کرده بودند می‌باشد.
تأثیر ملاها آشکارا در خود متن دستخط نیز آشکار است زیرا متنی است طویل،
نامفهوم و پر از استناد به دین پدران، قرآن، قوانین شریعت و غیره. درست مثل اینکه
قصد این بوده باشد که دستخط شاه هرچه پیشتر گنگ و نامفهوم گردد، در بخش اول
آن گفته شده مجلس برای ۱۹ شوال (اول نوامبر) [۱۴ نوامبر، ۲۲ آبان] تشکیل
خواهد شد، اما در بخش پایانی به صدراعظم پیشنهاد می‌شود قوانین انتخابات را برای
این تاریخ تهیه نماید.

بدیهی است من لازم دانستم فوراً توجه بسیار جدی شاه را نسبت به غیرمنطقی
بودن کامل دستورات داده‌شده به صدراعظم که بی‌اختیار باعث تولید سوءظن ملت نسبت
به صداقت نیت شاه می‌گردد، جلب نموده و به اعلیحضرت توصیه نمایم بدون فوت‌وقت
متمم توضیحی برای این دستخط صادر و تاریخ انتخابات و کلاء را مشخص نماید.

خوشبختانه دستخط هنوز منتشر نشده بود؛ شاه با ایراداتی که من گرفته بودم
موافقت کرده و به وزراء دستور داد تغییرات لازم را در آن معمول دارند. اینکار به
چند روز وقت نیاز داشت که ظرف این چند روز من و مارلینگک دائماً اهمیت هرچه
سریعتر اجرای وعده‌هایی را که اعلیحضرت بما داده بود به وزیر امور خارجه شاه
متذکر می‌شدیم.

بالاخره، ۱۷ سپتامبر [۳۰ سپتامبر، ۷ مهر، ۴ رمضان] فرمان با متن جدیدی که
ترجمه آن به پیوست تقدیم می‌گردد، برای همه میسیونهای خارجی ارسال و روز بعد در

پایتخت منتشر و به ولایات فرستاده شد. متن کلی بدون تغییر باقی ماند، اما ماده جداگانه‌ای اضافه شده بود که در مورد تهیه قوانین انتخابات برای اول شوال، یعنی ۱۴ اکتبر [۲۷ اکتبر، ۴ آبان] بود.

مشکل است بتوان سخن مثبتی در مورد تأثیر فرمان شاه بیان نمود. بعضی‌ها یعنی بخصوص اعضاء سابق انجمنها و لیبرالهای باصطلاح افراطی، در این فرمان فقط يك کوتاه آمدن ظاهری در مقابل تقاضاهای مصرانه دو قدرت بزرگ را که هیچگاه عملی نخواهد شد می بینند. بعضی دیگر، یعنی محافل درباری، وزراء و مقامات مرتجع به این امید دارند که وکلای ملت با ترس از قوانین و مقررات جدید بصورت وسیله رام و مطیعی در دست دولت درآیند، و بهمین دلیل آنان خطر بزرگی در تشکیل مجلس نمی بینند. دسته سوم که همانا افراد معقول تر و مشروطه خواهان میانه رو هستند، از فرمان شاه راضی بوده و معتقدند که حتی پارلمانی که بعضی از حقوقش هم گرفته شده باشد می تواند بتدریج به دستگاه سودمندی مبدل شود و خودسریها و سوءاستفاده های هیأت حاکمه را مهار نماید. دسته چهارم روحانیون می باشند که بیم از دست دادن پرستیژ و نفوذ خود را دارند و معتقدند که در دستخط، دلایل بسنده برای مداخله مستقیم آنان در کار مجلس و نیز در صورت لزوم اعمال و تو مذهبی در مورد تصمیمات و کلاء وجود دارد. بالاخره «توده بزرگ مردم» [عوام الناس] وجود دارد که در حقیقت نسبت به وعده‌هایی که از سوی شاه به ملت می دهند، بی تفاوت می باشد. با تقدیم احترام و بهترین آرزوها.

دستخط شاه مورخ ۲۷ شعبان ۱۳۲۶

[۱۲ سپتامبر ۱۹۰۸] ۲ [۲۴ سپتامبر ۱۹۰۸، ۱ مهر ۱۲۸۷]

صدراعظم،

ضمن آنکه مجبور بودیم بخاطر حفظ آرامش عمومی و امنیت کشور و نیز سرکوبی انجمن‌ها، مفسدین^۲ و مرتدین، مجلسی را که در همه جا عصیان و شورش بی سابقه‌ای برانگیخته بود منحل نمائیم، تعهد نمودیم و این تعهد را رسماً با اطلاع دادن به همه سفراء و نمایندگان ممالک همسایه تأیید نمودیم که پس از برقراری نظم و آرامش در کشور و سرکوبی انجمن‌ها و شورش، مجلسی به مردم اعطاء نمائیم که با ویژگی‌های کشور و شرع مقدس منطبق بوده و پاسدار صدیق و مروج عدالت باشد تا همه مردم ایران که به اراده خدا بما سپرده شده‌اند، در صلح و رفاه بسر برند، اشرار در عجز و زبونی بمانند و دین اسلام که حفظ آن اولین وظیفه ما است تا ابد از

۱- اصل: عامه بزرگ.

۲- ۲۷ شعبان ۱۳۲۶ در تقویم روسی با ۱۱ سپتامبر ۱۹۰۸ برابر است.

۳- اصل: آژیتاتورها = مبلغان (روسی).

هر کزندی مصون ماند.

اکنون با توجه به نزدیک شدن موعدی که ما تعیین نموده ایم، بدینوسیله بشما اعلام می‌نمائیم که دستور می‌دهیم روز ۱۹ شوال [۱۴ (۱) نوامبر، ۲۲ آبان] مجلس جدید با شروط و حدودی مشخص که کاملاً مطابق با ویژگیهای کشور و شرع مقدس بوده و نتواند بهانه‌ای برای بی‌نظمی‌های جدید بدست دهد تشکیل شود.

همه مردم ایران می‌دانند که ما به اراده خداوند شبان ملت، حافظ تاج و تخت و حامی اسلام بوده و تنها در فکر آنیم که در همه‌جا آرامش برقرار نموده و عدالت را رواج دهیم و بنابراین ما با کمک خداوند مجلسی را از افراد محترم و دین‌دار تشکیل خواهیم داد تا با کمک این مجلس، به پیروی از دین و عدالت: مردم در امنیت، اسلام مصون از گزند، شورش و انجمنها تا به آخر ناپود، حقوق و دستورات ما مراعات، چاده‌ها و راهها امن، مردم تحت حفاظت ما در رفاه، ترقی و تعالی کشور تأمین و درهای خوشبختی به‌روی همگان باز باشد.

اکنون بشما امر می‌کنیم برای ۱۹ شوال قانون انتخابات و قوانین اساسی مملکت را تنظیم و منتشر نمائید تا هر دو مجلس بتوانند به‌اذن‌الله به‌امور خود مشغول گردند. هرکس کار خود را بداند و از حدودی که برایش تعیین شده تجاوز ننماید؛ باشد که همه مردم ایران از همه نعمات آرامش و رفاه بهره‌مند گردند.

لیکن، مردم تبریز شورش و خونریزی را ادامه می‌دهند، همه شهر غرق در آشوب است و دولت نمی‌تواند اشرار را ببخشد. بدینوسیله اعلام می‌شود که این دستخط به شهر تبریز، تا زمانی که در آنجا آرامش برقرار نگردیده و نزاع و نفاق قطع نگشته و مردم از تجاوزات و زورگوئی‌های شورشیان خلاصی نیابند تسری نمی‌یابد.

۲۷ شعبان ۱۳۲۶. [۲۴ (۱۱) سپتامبر ۱۹۰۸، یکم مهر ۱۳۸۷]

متن دوم دستخط شاه مورخ ۲۷ شعبان ۱۳۲۶

[۱۱ سپتامبر ۱۹۰۸ (۲۴ سپتامبر ۱۹۰۸، ۱ مهر ۱۳۸۷)]

صدراعظم

ضمن آنکه مجبور بودیم... (متن، با متن اول تا کلمات «و درهای خوشبختی به روی همگان باز باشد» یکسان است).

اکنون بشما امر می‌کنیم برای اول شوال قانون انتخابات و قوانین اساسی مملکت را تنظیم و منتشر نمائید تا هر دو مجلس بتوانند به‌اذن‌الله به امور خود مشغول گردند، هرکس کار خود را بداند، از حدودی که برایش تعیین شده تجاوز ننماید، باشد که مردم ایران از همه نعمات آرامش و رفاه بهره‌مند گردند.

(ادامه متن، در مورد آذربایجان، تکرار متن اول دستخط می‌باشد).

۲۷ شعبان ۱۳۲۶.

تلگراف هوف مستر هارتویگت

تهران، ۱۲ اکتبر ۱۹۰۸ [۲۶ اکتبر ۱۹۰۸، ۲ آبان ۱۲۸۷، ۳۰ رمضان ۱۳۲۶]
تلگرام مورخ ۱۲ اکتبر واصل شد.

افتخار دارد پیش‌نویس عریضه‌ای را که توسط بارکلی و اینجانب طبق دستورات دولتهایمان تنظیم گردیده جهت تأیید آنجناب بشرح زیر تقدیم دارد: «طبق اطلاعات رسیده به میسیون روسیه (انگلیس)، در روزهای اخیر ظاهراً در آذربایجان آرامش نسبی برقرار گردیده است؛ مردم تبریز که از اغتشاشات و بی‌نظمی‌ها خسته شده و صادقانه آرزو دارند شایسته‌الطاف اعلیحضرت باشند، اخیراً برایتان تلگرامی ارسال داشته‌اند که در آن از اعلیحضرت استدعا دارند به آنان نیز همانند همه ملت ایران نعمات مشروطه اعطاء و به آنها اجازه داده شود در انتخاباتی که برای روز اول شوال تعیین شده است شرکت نمایند. سفیر روسیه (انگلیس) برطبق دستورات دولت متبوع خود افتخار دارد توجه اعلیحضرت را باین موضوع جلب نماید که در این شرایط واقعاً بجا است بمنظور آرام‌ساختن کامل این ولایت، آنرا از انتخاباتی که برای اول شوال [۲۷ اکتبر، ۴ مهر] وعده داده شده محروم ننموده و بدین مناسبت عفو عمومی را نسبت به همه کسانی که ظرف ماههای اخیر دست به اسلحه برده‌اند شامل نمایند.»

عین همین متن توسط بارکلی به لندن ارسال گردیده است.

تلگرام کفیل [فانم‌مقام] وزارت امور خارجه روسیه

به سفیر این کشور در تهران

منت پترزبورگ، ۱۴ اکتبر ۱۹۰۸ [۲۷ اکتبر ۱۹۰۸، ۴ آبان ۱۲۸۷، یکم شوال ۱۳۲۶]

متن تنظیمی عریضه مشترک برای شاه، امروز توسط سر نیکلسون به اطلاع من رسید. من به سفیر گفتم که منتظر دریافت متن مزبور از جانب شما هستم و تصور می‌کنم بایستی تغییراتی در متن داده شود. من فکرمی‌کنم بهتر است روز انجام انتخابات در آذربایجان را به شاه متذکر نشوید و تعیین این تاریخ در اختیار دولت تهران گذاشته شود.

(امضاء) چاریکوف

تلگراف هوف مستر هارتویک

تهران، ۱۵ اکتبر ۱۹۰۸ [۲۸ اکتبر ۱۹۰۸، ۵ آبان ۱۲۸۷، ۲ شوال ۱۳۲۶]

پاخیتونوف تلگرافی بشرح زیر ارسال داشته است:

در جلسه انجمن انقلابیون تبریز تصمیم گرفتند شجاع نظام را بقتل برسانند. بجای پیشنهاد اعزام گروهی جنگاور بدین منظور به مرند، پیشنهاد گرجیان بمب انداز مورد تصویب قرار گرفت که وی به نحو دیگری معدوم گردد و در ازاء آن ۵۰۰۰ تومان جایزه داده شود.

دیروز ساعت ۷ شب شجاع نظام صندوقچه پستی از تبریز دریافت کرد که در هنگام بازکردن آن در حضور وی، معلوم شد در صندوق بمب کار گذاشته شده است که با انفجار آن از میان حاضران در اطاق ۱۱ نفر جراحات غیرخطرناکی برداشتند از جمله يك ارمنی تبعه روس بود که از بینائی محروم گردید. شجاع نظام، پسرش شجاع لشکر و فراش باشی بر اثر جراحات وارده درگذشتند.

طبق اطلاعات، بمبهای مشابهی برای شاه، سردار رحیم خان و خان ماکو نیز ارسال شده است.

تلگراف هوف مستر هارتویک

زرگنده، ۳ اکتبر ۱۹۰۸ [۱۶ اکتبر ۱۹۰۸، ۲۳ مهر ۱۲۸۷، ۲۰ رمضان ۱۳۲۶]

افتخار دارد شرح وقایع اتفاقیه در تهران را به پیشگاه مبارک معروض دارد. با تقدیم احترام و بهترین آرزوها.

شرح وقایع اتفاقیه در تهران

وضع دولت در تبریز کاملاً باخته به حساب می آید: پس از شکست ماکوئیان در کنار ایستگاه آجی چای، آنان از تبریز دور شدند. قشون سرکوبی که از تهران آمده و از باغ صاحب دیوان به باسمنج نقل مکان کرده بود نیز محل خود را ترك کرده است.

هین الدوله از مقام خود معزول گردیده و شاهزاده فرمان فرما به سمت فرماندار کل و سردار معتضد (بمجهت الملك) به سمت رئیس قشون جدیدی که در نظر است به آذربایجان اعزام گردد، منصوب شده اند. در عین حال بی پولی کامل و فرارسیدن سرما تمرکز و جمع آوری سریع قشون را بسیار دشوار ساخته است.

از شکست دولت در تبریز بطور ماهرانه ای توسط مخالفین بمنظور ایجاد بی نظمی و هرج و مرج در خود تهران بهره برداری شده است. شبنامه هائی پخش می گردد که در آنها از ساکنین تهران خواسته می شود از تبریزیان سرمشق گرفته به دفاع از حقوق مقدس ملت برخیزند. اما فعلاً این تبلیغات تأثیر زیادی بر روی اهالی تهران نگذارده و نظم در هیچ کجا مختل نشده است. البته این در صورتی است که مناقشات و مباحثات

معمولی و کم‌اهمیتی را که در ماه رمضان [سپتامبر-اکتبر، مهر-آبان] در مساجد و در میان مؤمنین اتفاق می‌افتد بحساب نیاوریم. در نتیجه همین مناقشات و مباحثات در امام‌زاده زید، بجای سید محمد یزدی واعظ مرتجع‌قبلی واعظ‌لیبرال‌تری بنام سیدمسیب آورده شده و سید ریحان‌الله که سعی کرده بود در مسجد شاه چند کلمه‌ای در مذمت سید عبدالله مجتهد بگوید با رسوائی از منبر پائین کشیده شد.

روز یکشنبه ۲۸ سپتامبر [۱۱ اکتبر، ۱۸ مهر، ۱۵ رمضان] در پارک ظل‌السلطان تهران مراسم نامزدی شاهزاده مشتقی ظل‌السلطنه ۱ پسر ارشد شاهزاده نایب‌السلطنه با دختر شاهزاده جلال‌الدوله بطرز باشکوهی جشن گرفته شد. بهمین مناسبت ظل‌السلطان از پاریس تلگرامی فرستاده بود که در آن خود و همه خانواده خود را در اختیار شاه گذاشته بود. دختر کوچک جلال‌الدوله بعنوان نامزد سلطان احمد میرزا ولیعهد خردسال اعلام گردیده است. ظاهراً ظل‌السلطان در راه آشتی با محمدعلی‌شاه به موفقیت‌هایی دست می‌یابد.

تلگرام هوف مستر هارتویگ

تهران، ۱۶ سپتامبر ۱۹۰۸ [۲۹ سپتامبر ۱۹۰۸، ۶ مهر ۱۲۸۷، ۳ رمضای ۱۳۲۶]
۱۵ اکتبر [۲۸ اکتبر، ۵ مهر، ۲ شوال]

پاخیتونوف تلگرافی بشرح زیر ارسال

داشته است:

تبریز که سنگربندی و غیرقابل نفوذ برای قشون شاه گردیده است، کاملاً در اختیار آنارشویست‌های محلی و قفقازی است. غارت و اخاذی حتی از اتباع روس ادامه دارد. اقدام احمقانه دولت تهران یعنی اشغال راهها و محروم ساختن تبریز از رسیدن مایحتاج اصلی به آن، ضمن آنکه ضررهای هنگفتی را متوجه اتباع ما نموده است، تنها وخامت اوضاع را بخصوص بلحاظ رسیدن فصل سرما شدت بخشیده است. تجار ما که در مقابل مقامات محلی تعهد کرده‌اند شکر و نفت را بفوریت به شهر بفرسایند، از طریق مرند اجازه عبور نداشته، و چون متحمل خسارت می‌شوند از کنسولگری تقاضای کمک نموده‌اند. کنسولگری نیز برای دفاع از حقوق هموطنان چه در خود شهر و چه در خارج آن عاجز می‌باشد. عین‌الدوله برای گذراندن فصل زمستان در باسمنج که در ۲۰ ورستی تبریز واقع است مستقر گردیده است.

تلگرام هوف مستر هارتویگ

تهران، ۱۸ اکتبر ۱۹۰۸ [۳۱ اکتبر ۱۹۰۸، ۸ آبان ۱۲۸۷، ۵ شوال ۱۳۲۶]

پاخیتونوف تلگرافی بشرح زیر ارسال داشته است:

نتیجه قتل شجاع‌نظام این شد که مرند تحت اطاعت و فرمان ستارخان درآمد.

۱- چنین است در اصل.

نامبرده به رضاقلی خان اهل مرند اختیارات فرماندار محل را تفویض کرده و به وی دستور داده است در عین حال جلوی عبور کالاهای بازرگانی را نگیرد. ستار در نظر دارد گذرگاه یامسکی واقع در جاده جلفا در نزدیکی مرند را تصرف نموده و بسر آن توپخانه‌ای مستقر نماید تا در صورت حرکت مرندیها بسوی تبریز، راه آنان را سد نماید. دهخوارقان مرکز بزرگ غله که در ۸ فرسخی تبریز در مسیر جاده مرند واقع است، از دستورات تبریز اطاعت می‌نماید.

تلگرام وزیر امور خارجه روسیه

به سفیر این کشور در تهران

منت پترزبورگ، ۱۸ اکتبر ۱۹۰۸ [۲۱ اکتبر ۱۹۰۸، ۸ آبان ۱۲۸۷، ۵ شوال

[۱۳۲۶]

تلگرام مورخ ۱۶ [اکتبر] [۲۹ اکتبر، ۶ آبان، ۳ شوال] دریافت شد.
بندهای زیرین از تلگرام پاخیتونوف برای ما روشن نبوده و احتیاج به توضیح دارد:

- ۱- چه کسی و چه موقع تصمیم مربوط به محروم ساختن تبریز از دریافت مایحتاج حیاتی را با بستن راهها اتخاذ و آنرا عملی ساخته است.
 - ۲- آیا راه بین جلفا و تبریز توسط دولت تهران تصرف گردیده است و چه کسی در مرند مانع حرکت کاروانهای تجاری روس شده است.
 - ۳- تجار ما در مقابل کدام مقامات، دقیقاً در چه زمانی و با چه شرایطی ارسال فوری شکر و نفت به تبریز را متمهد شده‌اند.
 - ۴- آیا بنظر شما می‌توان شکر و نفت را جزو مایحتاج حیاتی دانست؟ بنظر می‌رسد لازم بود که دولت ایران ضمن اجازه ورود مایحتاج حیاتی برای کنسولگریها و اتباع خارجی، مانع ورود شکر و نفت به تبریز نمی‌گردید.
- ما عقیده داریم که این روا نیست که اقدامات دولت شاه نسبت به انقلابیون، مانع روابط تجاری روسیه با تبریز گردد.
- با توجه به سخنان سفیر بریتانیای کبیر در اینجا که اظهار داشته است بازار تبریز روز ۱۴ اکتبر باز شده و شهر کاملاً آرام است اما تردد در جاده جلفا هنوز بسته بوده و از این لحاظ خسارات جدی برای امور تجارت ببار آورده است، لطفاً در مورد کل مسائل فوق با سفیر بریتانیای کبیر تبادل نظر نمائید.
- شما بایستی در نظر داشته باشید که مداخله نظامی روسیه در تبریز انجام نخواهد شد مگر در صورتیکه احتیاج بسیار مبرمی در این مورد پیش آید.
- (امضاء) ایزولسکی

تلگرام هوف مستر هارتویگ

تهران، ۲۱ اکتبر ۱۹۰۸ [۳ نوامبر ۱۹۰۸، ۱۱ آبان ۱۲۸۷، ۸ شوال ۱۳۲۶] تلگرام مورخ ۱۸ [اکتبر] [۳۱ اکتبر، ۸ آبان، ۵ شوال] واصل شد. از پاخیتونوف خواسته‌ام اطلاعات دقیق در مورد بندهای تلگرام ارسال نماید. اما از اطلاعات و اخبار موجود در میسیون که مورد تأیید وزارت امور خارجه اینجا نیز قرار گرفته است چنین برمی‌آید که تأخیر در ارسال مایحتاج حیاتی به تبریز به‌دستور فرماندار کل آذربایجان بعنوان اقدامی در جهت مبارزه با انقلابیون انجام گرفته است. از آنجا که این اقدام موجبات ناراحتی و مشکلات کنسول و خارجیان را فراهم کرده بود، لذا من فوراً اعتراض نمودم و از اینجا دستور داده شد ارسال مایحتاج زندگی برای افراد مذکور مجاز باشد. لیکن قسمت اعظم مایحتاج ارسالی در واقع بچنگ اردوگاه ستارخان می‌افتد زیرا اردوگاه وی در خود تبریز واقع شده است، در صورتیکه قشون دولتی به‌مراه عین‌الدوله در فاصله دوری از شهر مستقر شده‌اند. روابط تجاری بعلمت نبودن قدرت در تبریز با موانع سخت روبرو شده است؛ از جو آشوب و اغتشاش همه برای کسب نفع و سود آسان استفاده می‌کنند: قرچه‌داغی‌ها، ماکوئیها، مرنده‌ها، فدائیان ستارخان و البته سربازهای عین‌الدوله - همه به غارت و چپاول مشغولند. راه جلفا-تبریز در اختیار و زیر قدرت حاکم نیست. در این راه بخشی از ماکوئیان، اما عمدتاً شجاع نظام، با مرنده‌ها به غارت مشغول بودند. در اردوگاه ستارخان مهاجرین قفقازی از نظر غارتگری تمایز خاصی دارند؛ سرپرستی توپخانه خان را یک ملوان روسی از [رزمناو] «پوتمکین» بمعهد دارد که از رومانی از طریق تراپزوندا خود را به اینجا رسانیده است.

من و آقای بارکلی روز چهارشنبه [۴ نوامبر (۲۲) اکتبر، ۱۲ آبان، ۹ شوال] طبق توافق متقابل، عریضه‌های مشابهی در مورد محروم بودن اتباع ما از مایحتاج عمومی به وزیر امور خارجه تسلیم نمود و خواهیم خواست توضیح داده شود که از چه طریق دولت قصد دارد دفاع لازم از منافع تجاری ما را بنماید.

تلگرام وزیر امور خارجه روسیه

به سفیر این کشور در تهران

سنت پترزبورگ، ۲۲ اکتبر ۱۹۰۸، شماره ۱ [۴ نوامبر ۱۹۰۸، ۱۲ آبان ۱۲۸۷، ۹ شوال ۱۳۲۶] در تلگرام شماره ۲ متن عریضه به شاه که با توافق دولت بریتانیا اصلاحات و اضافاتی در آن انجام شده، برای شما ارسال می‌گردد. زمان و نحوه تسلیم این عریضه به شاه را لطفاً با بارکلی هماهنگ نمائید. (امضاء) ایزولسکی

تلگرام وزیر امور خارجه روسیه به سفیر این کشور در تهران

سنت پترزبورگ، ۲۲ اکتبر ۱۹۰۸، شماره ۲ [۴ نوامبر ۱۹۰۸، ۱۲ آبان ۱۲۸۷، ۹ شوال ۱۳۲۶]

طبق اطلاعات رسیده به میسیون روسیه (انگلیس)، در روزهای اخیر ظاهراً در آذربایجان آرامش نسبی برقرار گردیده است، مردم تبریز که از اغتشاشات و بی‌نظمی‌ها خسته شده‌اند و صادقانه آرزو دارند شایسته‌الطاف اعلیحضرت باشند، اخیراً برایتان تلگرامی ارسال داشته‌اند که از آن اعلیحضرت استدعا دارند به آنان نیز همانند همه ملت ایران نعمت مشروطه اعطاء و اجازه داده شود در انتخابات شرکت نمایند. سفیر روسیه (بریتانیای کبیر) برطبق دستورات دولت متبوع خود افتخار دارد توجه اعلیحضرت را باین موضوع جلب نماید که در این شرایط واقعاً بجا است بمنظور آرام ساختن کامل این ولایت، این آخرین لطف مورد استدعای مردم را درباره‌ی آنان بجا آورده بملایم آن دسته از رعایای اعلیحضرت را که در نهضت اخیر انقلابی دست داشته‌اند، مشمول عفو عمومی قرار دهند.

در عین حال سفیر روسیه (بریتانیای کبیر) از طرف دولت متبوع خود دستور دارد مراتب تمجیب خود را در مورد تأخیر در انتشار قانون انتخابات ابراز نموده و اظهار امیدواری نماید که آن اعلیحضرت بدون فوت وقت به وعده‌های خود عمل نمایند.

تلگرام هوف مستر هارتویگ

تهران، ۲۴ اکتبر ۱۹۰۸ [۶ نوامبر ۱۹۰۸، ۱۴ آبان ۱۲۸۷، ۱۱ شوال ۱۳۲۶]

پاخیتونوف تلگرافی بشرح زیر ارسال داشته است:

درحالی‌که تبریز ظاهراً آرام بنظر می‌رسد، لیکن شورش و هرج و مرج در آن بشدت درحال افزایش است. گروههای قابل ملاحظه‌ای از عناصری که برای آینده خطرناک بوده و از آرامنه، گرجیها، تاتارها و بعضاً روسها تشکیل شده‌اند، بدون وقفه همراه با اسلحه و فشنگ از ماورام قفقاز وارد می‌شوند. غرامت پولی برای ثروتمندان نه تنها توسط کمیسیون کمک، بلکه از طرف ستار و باقر نیز وضع [و اخذ] می‌شود. اتباع ما، آرامنه و مسلمانان برای حفظ جان و مال خود بدون چون و چرا مالیاتی را که خودسرانه از آنها مطالبه می‌شود پرداخت می‌نمایند. به دستور سران شورش، انبارهای غله املاک مهر و موم شده و غله از صاحبان آنها بدون پرداخت پول گرفته و به قورخانه تبریز برده شده و از آنجا به نانوایان فروخته می‌شود، پولها نیز بین این سران تقسیم شده و بخشی از آن برای مواجب سلاح‌داران و تروریستهای قفقازی داده می‌شود.

تلگرام هوف مستر هارتویک

تهران، ۲۵ اکتبر ۱۹۰۸ [۷ نوامبر ۱۹۰۸، ۱۵ آبان ۱۲۸۷، ۱۲ شوال ۱۳۲۶]

پاخیتونوف تلگرافی بشرح زیرین ارسال داشته است:

عین‌الدوله که با حدود ۱۵۰۰ نفر از اراذل و اوباش سوار و پیاده در ده باسنج بسر می‌برد، درحال حاضر قادر به ممانعت از رسیدن مایحتاج به اردوگاه ستار که همه تبریز را تشکیل می‌دهد نمی‌باشد.

ممانعت از رسیدن مایحتاج برای اهالی شهر و قائل شدن استثناء در این زمینه به نفع خارجیان امکان ندارد، زیرا فدائیان گرسنه و ساکنین شهر طبیعتاً هر نوع مایحتاج را برای هر کس هم که ارسال شده باشد، به چنگ خواهند آورد. همانطور که قبلاً گزارش داده‌ام، طبق دستور تهران، کالا، چه از تبریز و چه از جلفا اجازه خروج نداشت. بهمین دلیل من تقاضا کردم در مورد لغو این دستور اقدام شود. يك محموله نفت که نزدیک بود توقیف شود متعلق به کنسولگری، ادارات و اتباع روسی و محموله دوم متعلق به يك تبعه روسی بنام آپیانس بود که مانند شکر در موعد مقرر برای تجار محلی حمل می‌شد. در حال حاضر حمل کالا مجدداً برقرار گردیده، اما اخیراً در نزدیکی مرند گروهی از کارگران جاده‌سازی مورد تهاجم و غارت قرار گرفته بودند. جاده جلفا-تبریز، به استثناء پاسگاه آجی‌چای که کاملاً توسط فدائیان غارت شده است باز و دایر است. تصرف جاده ما در برنامه ستار نیست برعکس، وی و انجمن تبریز اصرار دارند فعالیت پاسگاه آجی‌چای دوباره از سر گرفته شود و آماده‌اند آنرا تعمیر نمایند لیکن ترسکین‌سکی از آنها خواسته است قبلاً همه اموال غارت‌شده بازگردانده شود و اثاثه نابود شده جبران گردد. جاده باید از دستجات راهزنی که از ساکنان دهات ویران‌شده واقع در مسیر جاده و بقایای سواران اعزامی تشکیل شده‌اند حفاظت شود. نقل و انتقال قشون عین‌الدوله به هیچوجه نمی‌تواند مطرح باشد. قبلاً تأیید می‌کنم که اعزام هر قشون سرکوبی از سوی شاه علیه انقلابیون تبریز در آینده کاملاً ناموفق و بی‌نتیجه خواهد بود. شهر ظاهر آرامی دارد. در بازارها فقط دکانهای کاسب‌های خرده‌پا برای مدت کوتاهی باز می‌شود، تجارت عمده کاملاً متوقف است.

تلگرام هوف مستر هارتویک

تهران، ۲۵ اکتبر ۱۹۰۸ [۷ نوامبر ۱۹۰۸، ۱۵ آبان ۱۲۸۷، ۱۲ شوال ۱۳۲۶]

پاخیتونوف تلگرافی بشرح زیر ارسال میدارد:

«گرچیها، ارامنه، تاتارها و تعداد قلیلی روس که توسط سازمانهای قفقازی ما در گروههای ۴۰-۳۰ نفری همراه با اسلحه و فشنگ فرستاده می‌شوند، وارد تبریز می‌گردند. تابحال تعداد آنان در اینجا به انضمام تروریستهای متخصص به حدود ۱۵۰ تن رسیده است.»

تلگرام هوف مستر هارتویگ

تهران، ۲۵ اکتبر ۱۹۰۸ [۷ نوامبر ۱۹۰۸، ۱۵ آبان ۱۲۸۷، ۱۴ شوال ۱۳۲۶]
 پاخیتونوف جواب تقاضای مرا در مورد توضیح پیرامون بندهای مختلف دو تلگرام
 ارسال داشته است. از این جواب چنین برمی آید که حاکم اگر هم بخواهد تبریز را
 محاصره کند، قادر به انجام این کار نخواهد بود. معانعت از عبور و مرور در جاده جلفا
 اختصاصاً از طرف يك دسته دولتی انجام می گیرد، بهمین دلیل من و سفیر انگلیس
 روز چهارشنبه [۴ (۲۲) اکتبر، ۱۲ آبان، ۹ شوال] هشدارهای جدی به وزیر امور
 خارجه شاه دادیم.

تلگراف هوف مستر هارتویگ

تهران، ۲۵ اکتبر ۱۹۰۸ [۷ نوامبر ۱۹۰۸، ۱۵ آبان ۱۲۸۷، ۱۲ شوال ۱۳۲۶]
 با توجه به اینکه تاکنون من و بارکلی در مورد تقاضاهای شفاهی خود از وزیر امور
 خارجه در مورد [رفع] موانعی که بر سر راه تجارت با تبریز ایجاد می شود پاسخی
 دریافت ننموده ایم، تصمیم داریم این بار عریضه کتبی خطاب به علاءالسلطنه نگاشته و
 از وی بخواهیم تلگرافی دستور توقیف کاروانها را که به مرندیها از تهران داده شده
 است لغو نماید.

تلگرام هوف مستر هارتویگ

تهران، ۲۵ اکتبر ۱۹۰۸ [۷ نوامبر ۱۹۰۸، ۱۵ آبان ۱۲۸۷، ۱۲ شوال ۱۳۲۶]
 ۲۴ اکتبر [۶ نوامبر، ۱۴ آبان، ۱۱ شوال] پاخیتونوف تلگرافی بشرح زیر ارسال
 داشته است:

«پسر دوم شجاع نظام امروز از مرند تلفنی بمن اطلاع داد که وی از تهران این
 دستور را دریافت کرده است: اجازه عبور نه به کالا و نه بمسافر و نه حتی به اتباع
 روس از جلفا به تبریز داده شود؛ از تبریز به جلفا عبور همه نوع کالا روا اما عبور
 اتباع روس فقط با ویزای کنسولگری در پاسپورتهای آنان مجاز خواهد بود. با توجه
 به اینکه اتباع ما در زمان نهضت کردها در آذربایجان و هرج و مرج در تبریز، مطابق
 صورتی که در کنسولگری تهیه شده تا بحال در محل مبلغی حدود ۵۰۰،۰۰۰ تومان خسارت
 دیده اند. علیهذا مجدداً درخواست می شود از دولت شاه خواسته شود دستور خود را لغو
 نماید، زیرا این دستور بهیچوجه به وی در مبارزه با آشوب تبریز کمک نمی کند و تنها
 حقوق اتباع روس را نقض کرده صدمات جدی به تجارت ما که همین طوری هم متزلزل
 گردیده است، وارد می آورد.»

تلگرام هوف مستر هارتویگ

تهران، ۲۵ اکتبر ۱۹۰۸ [۷ نوامبر ۱۹۰۸، ۱۵ آبان ۱۲۸۷، ۱۲ شوال ۱۳۲۶]

تلگرامی به شرح زیر به پاخیتونوف ارسال نمودم:

«من و سفیر انگلیس مراجعاتی به دولت شاه در مورد موضوع محاصره تبریز داشته‌ایم. ما در عریضه کتبی خود خواستار لغو دستور مقامات مرند شده‌ایم؛ با توجه به دستوری که پس از آن به پسر دوم شجاع نظام داده شده‌است، من به وزیر امور خارجه متذکر شدم که این اقدام ناقض آزادی تجارتنی است که قراردادهای مختلفی جریانی آنرا تضمین نموده‌است و نیز متذکر شدم که مسئولیت کلیه خساراتی که اتباع روس متحمل گردیده‌اند به عهده دولت شاه می‌باشد. بهتر است پسر شجاع نظام قبلاً از این موضوع توسط شما مطلع گردد.»

تلگرام هوف مستر هارتویگ

تهران، ۲۶ اکتبر ۱۹۰۸ [۸ نوامبر ۱۹۰۸، ۱۶ آبان ۱۲۸۷، ۱۳ شوال ۱۳۲۶]

چند روزی در پایتخت شایع شده بود که با توجه به فرارسیدن زمان انتخابات و تشکیل قریب‌الوقوع مجلس، در همه‌جا جنبش ضد مشروطه مشاهده می‌گردد که گویا همین امر، شاه را وادار کرده بود انجام وعده‌های خود را به تأخیر بیندازد. دیروز در باغشاه، در پارک سپهسالار حدود ۳۰۰ تن مرکب از آخوندها، ملاها، مجتهدین برجسته، مقامات سیاسی و وزراء جمع شده بودند. برای آنان تلگرامهای ارسالی از ولایات مبنی بر مخالفت مردم با مشروطه قرائت و خواسته شد نظر خودشان را در این مورد بیان نمایند. حضار در مخالفت با احیاء مشروطه که گویا در تضاد با شریعت می‌باشد سخن گفتند و اظهار آمادگی نمودند که در همین‌جا یک عریضه دستجمعی با همین مضمون به شاه بنویسند. سپس هیأتی مرکب از ۶۰ تن از جانب حضار اظهار تمایل کردند بحضور اعلیحضرت رسیده و شخصاً عریضه را تقدیم نمایند. شاه این عریضه را که پر از مهر و امضاء بود پذیرفته و قول داد بر روی آن فکر کرده و پس از چند روز جواب دهد. این تظاهرات صحبت‌های ناخوشایندی را در مورد شاه برمی‌انگیزد. بدیهی است اکثر افراد حاضر به تحریک جناح مرتجع جمع شده بودند. مخالفین جدی مشروطه بخصوص از میان روحانیان به سرپرستی شیخ فضل‌الله نیز در آنجا دیده می‌شدند.

آقای بارکلی و من امروز عریضه‌ای به عنوان شاه را به همان صورتی که بما دستور داده شده‌است، به وزیر امور خارجه تسلیم خواهیم نمود. ما همچنین تصور می‌کنیم بهتر باشد برای اجتناب از مشکلات داخلی، مشترکاً همه اقداماتی را که می‌توان بعمل آورد تا در نظر شاه لزوم احیاء رژیم مشروطه را براساس وعده‌های داده شده قوت بخشد، مورد بحث و بررسی قرار دهیم.

تلگرام هوف مستر هارتویگ

تهران، ۲۷ اکتبر ۱۹۰۸ [۹ نوامبر ۱۹۰۸، ۱۷ آبان ۱۲۸۷، ۱۴ شوال ۱۳۲۶]
 تلگرامی به شرح زیر به پاخیتونوف ارسال نمودم:
 «وزیر امور خارجه بمن گفت پسر شجاع نظام دستوراتی را که دریافت کرده به غلط تفسیر نموده است. به او دستور داده شده است مانع حمل اسلحه، مهمات و مواد منفجره از ماوراء قفقاز گردیده و نیز بر جریان عبور آرامنه، تاتارها و سایر افراد مسلح از مرز نظارت نماید. این دستور گویا به هیچوجه شامل کالا و مسافرین نبوده است.»

تلگرام هوف مستر هارتویگ

تهران، ۲۹ اکتبر ۱۹۰۸ [۱۱ نوامبر ۱۹۰۸، ۱۹ آبان ۱۲۸۷، ۱۶ شوال ۱۳۲۶]
 پس از بررسی همهجانبه وضعی که بر اثر تظاهرات روز شنبه در قصر به وجود آمده بود، سفیر انگلیس و من باین نتیجه رسیدیم که مفید خواهد بود در يك شکل مشابه و بسیار مثبت، به شاه در مورد وعده‌هائی که درباره بازگشتن به رژیم مشروطه داده بود، یادآوری نمائیم. به همین منظور ما تقاضای شرفیابی کاملاً خصوصی را نمودیم. امروز شاه مرا پذیرفت و فردا آقای بارکلی را بحضور خواهد پذیرفت. طبق قرار با آقای بارکلی، من در این شرفیابی مطالب زیرین را اظهار داشتم: «اعلیحضرت آگاه هستند که روسیه و انگلیس از اصل عدم مداخله در امور داخلی ایران پیروی نموده‌اند و از این اصل مهم تخطی نخواهند کرد. لیکن روسیه و انگلیس بعنوان دو کشور دوست و همسایه که صادقانه آرزوی رفاه و پیشرفت صلح‌آمیز ایران را داشته و روابط نزدیکی با آن دارند، همیشه وظیفه خود می‌دانند توصیه‌هائی را تقدیم دولت آن اعلیحضرت نمایند. ما معتقدیم که در لحظات بحرانی سخت توصیه‌هائی که توسط ما از جانب دولتین متبوع ما داده می‌شود بطور شایسته مورد ارزیابی قرار گیرد. طبق اطلاعاتی که دریافت کرده‌ایم مردم پایتخت و ولایات ایران در يك حالت هیجان و ناآرامی شدید بسر می‌برند. اعلیحضرت به ملت خود وعده کرده‌اند رژیم مشروطه را احیاء نمایند. این وعده بطور رسمی در مقابل دو کشور دوست مورد تأیید قرار گرفته است. درحالیکه روز شنبه گذشته، آنطور که گفته می‌شود، طبق دستور وزراء چند صد نفر در قصر گرد آمده‌اند تا مطالبی علیه رژیم یاد شده ایراد نمایند؛ به تحریک بعضی از اعضاء روحانیت در این زمینه عریضه دستجمعی تنظیم و به اعلیحضرت تقدیم شده است. ما امیدواریم این تظاهرات که به گونه‌ای تصنعی ترتیب یافته و به هیچ عنوان بیان‌کننده احساسات و نظریات ملت نمی‌باشد، بر تصمیم‌ها و وعده‌های آن اعلیحضرت تأثیر نگذارد. مردم کشور که از بی‌نظمی، سوءاستفاده‌ها و نامشخص بودن وضع خسته شده‌اند بی‌صبرانه در انتظار اجرای وعده‌های معظم‌له می‌باشند، و دولتهائی که ما نمایندگان آنها می‌باشیم نمی‌توانند لزوم حتمی آرام‌ساختن مردم را برای احتراز از

حطری که می‌تواند عواقب شومی را در بر داشته باشد خاطر نشان نسازند. ما از طرف دولتهای متبوع خودمان توجه جدی اعلیحضرت را به احتمال بسروز اغتشاشات و بی‌نظمی‌هایی که فقط اجرای وعده‌های داده شده به ملت توسط معظم‌له می‌تواند از آنها جلوگیری نماید، جلب می‌نمائیم».

شاه پس از استماع دقیق اظهارات من، چنین گفت: «من مطمئن بودم که آنچه که روز شنبه [۷ نوامبر (۲۵) اکتبر، ۱۵ آبان، ۱۲ شوال] در قصر اتفاق افتاد بصورت حیل‌ای از جانب من تفسیر خواهد گردید؛ و من متأسف می‌شدم اگر شما هم این چنین فکر می‌کردید. من قاطعانه تصمیم گرفته‌ام وعده‌های خود را انجام دهم، لیکن برای اجتناب از مشکل شدن جدی وضع داخلی مجبورم سنجیده و با احتیاط فراوان عمل نمایم. گروهی که خواهان مشروطه نیست بمراتب قاطعتر و تعدادش بیشتر از آن است که معمولاً درباره‌اش فکر می‌شود؛ تمام روحانیت در آن طرف قرار دارد و مرا مانند يك مرتد تهدید به تکفیر می‌نمایند؛ من از همه‌جا نامه‌ها، عریضه‌های دستجمعی و تلگرام‌هایی دریافت می‌کنم که در آنها قسم می‌خورند علیه احياء مشروطه که اینهمه برای مردم بدبختی و فلاکت ببار آورده است، به زور متوسل خواهند شد.

چنانچه دوباره اغتشاشات جدی بروز نماید برای من بدون پول و قشون، برقراری آرامش مشکل خواهد بود. اگر ممالک دوست کمک خودشان را بمن، تضمین می‌کردند، البته من تردید روا نمی‌داشتم».

در این مورد من به شاه متذکر شدم که بهمین نسبت هیجانانگیز در دسته مقابل نیز در حال تشدید است که همین امر نیز دقیقاً می‌تواند به بی‌نظمی‌هایی منجر گردد که دولت نتواند از پس آن برآید. بهمین دلیل یافتن راهی برای آشتی هر دو گروه با اعطاء مثلاً مشروطه که قبلاً قوانینش با احکام شریعت تطبیق داده شده باشد تا روحانیت نیز آرام شود، می‌تواند بسیار سودمند باشد. پس از کمی تردید، شاه گفت که وی از این توصیه دوستانه پیروی کرده و همین روزها سعی خواهد کرد يك جلسه مشترك با شرکت نمایندگان هر دو گروه تشکیل دهد و هرچه را که در توان دارد برای احياء هرچه سریعتر مشروطه بکار گیرد. ضمن خداحافظی از شاه، من به اعلیحضرت اطلاع دادم که همتای انگلیسی من نیز نظر یکسانی را ابراز خواهد داشت. من جریان گفتگوی خودم با شاه را با آقای بارکلی در میان گذاشتم و او نتیجه این گفتگو را رضایت بخش خواند.

فردا پنجشنبه [۱۲ نوامبر، (۳۰) اکتبر، ۲۰ آبان، ۱۷ شوال] برای وی شرفیابی در نظر گرفته شده است.

تلگرام هوف مستر هارتویگ

تهران، ۳۰ اکتبر ۱۹۰۸ [۱۲ نوامبر ۱۹۰۸، ۲۰ آبان ۱۲۸۷، ۱۷ شوال ۱۳۲۶]
 پاخیتونوف تلگرافی بشرح زیر ارسال داشته است:
 «دیروز در جلفا جلسه‌ای با شرکت مسلمانان و آرامنه و تنی چند از اتباع روس تشکیل گردید که در آن تصمیم گرفته شد جلفای ایران در برابر حرکت احتمالی قشون روس تقویت گردد. در این جلسه بدستور ستارخان قوچملی سلطان انقلابی که یکی از ساکنین آبادی یکی‌یاند ۲ می‌باشد، بمنوان فرماندار محل انتخاب شده است. امروز صبح انبوه مسلمانان و آرامنه با پرچمهای سرخ روانه یکی‌یاند شدند که منتخب خودشان را تا جلفا همراهی کنند. همین امروز حدود ۱۵۰ فرد مشکوک که عمدتاً تاتار و گرجی و ارمنی بودند با قطار وارد جلفا شدند. همه آنها وارد خاک ایران شدند.
 اوضاع تبریز تغییری نکرده است. باقرخان در محله خیابان که تحت فرمان او است شروع به تحریک مردم علیه اتباع روس مقیم آنجا نموده است، مثلاً در همین اواخر وی اکبر آقاییف را چهارشنبه‌روز با غل و زنجیر در بازداشت نگاه داشته و پس از دریافت ۱۰۰ تومان از او، آزادش کرده است. دیروز نیز باقر از حاجی محمد قره‌باغ تبعه دیگر ما آذوقه زمستانی‌اش را که از ده برای او ارسال شده بود، ضبط نموده است. اقدامی در جهت کنترل و مهارکردن زورگویی‌های وی بعمل نمی‌آید.

تلگرام هوف مستر هارتویگ

زرگنده، ۱۷ اکتبر ۱۹۰۸ [۳۰ اکتبر ۱۹۰۸، ۷ آبان ۱۲۸۷، ۴ شوال ۱۳۲۶]
 افتخار دارد شرح وقایع اتفاقیه در تهران را به حضور مبارک معروض دارد. با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

شرح وقایع اتفاقیه در تهران

ماه رمضان [سپتامبر-اکتبر، مهر-آبان] که آنقدر نگرانی و ترس برانگیخته بود بخیر و خوشی گذشت و نظم پایتخت بهم نغورد. حتی فرارسیدن اول شوال نیز که دستخط شاه در این تاریخ وعده انتخابات برای مجلس جدید را داده بود و می‌بایستی اجازه انجام انتخابات صادر می‌شد، هیچگونه هیجانی پدید نیاورد. هیچ فرمانی تاکنون منتشر نشده، لیکن در باغشاه کمیسیونی مرکب از چند وزیر، و نمایندگان اصلی روحانیت تشکیل شد و شایع است که آنها مشغول بحث و بررسی قوانین جدید انتخابات هستند که در چاپخانه شاهی به چاپ رسیده است. اما همه اینها بشدت پنهان نگاه داشته می‌شود و اطرافیان شاه، با تمام قوا سعی می‌کنند زمان انتشار فرمان را به تمویق بیندازند.

تنها اخبار تبریز است که همچنان مردم پایتخت را هیجان زده می‌کند، گرچه اکنون دیگر کاملاً روشن شده است که رهبری نهضت تبریز عمدتاً بدست اتباع روس که از قفقاز آمده‌اند افتاده و بهمین دلیل دولت شاه دیگر قادر نیست از پس آنها برآید. با توجه به حمایتی که فدائیان تبریزی از سوی ایرانیان مقیم قسطنطنیه می‌شوند و نیز با توجه به مراجعت دائمی آنها به میسیونهای خارجی، این شایعه مرتب در پایتخت پراکنده و تکرار می‌شود که انجمن تبریز در آینده نزدیک قصد دارد استقلال آذربایجان را اعلام نماید.

در این اواخر، دستة بختیاریمها وارد شهر شد؛ آنها برای تقویت عین‌الدوله به تبریز می‌روند؛ از این دسته استقبال باشکوهی ترتیب داده شده بود. انبوه فراریان از محله دوهچی تبریز که پس از عقب‌نشینی عین‌الدوله به قیزیلچا میدان تسلیم انقلابیون شده است، شروع به آمدن به تهران نموده‌اند؛ میرهاشم و مجتهدین مهم تبریز در همین روزها وارد تهران خواهند شد.

تلگرام هوف مستر هارتویگ

تهران، ۳۰ اکتبر ۱۹۰۸ [۱۲ نوامبر ۱۹۰۸، ۲۰ آبان ۱۲۸۷، ۱۷ شوال ۱۳۲۶]
امروز آقای بارکلی به حضور شاه شرفیاب شد و مطالب مشابهی را به ایشان اظهار داشت. اقدامات مشترک ما بدون نتیجه نخواهند ماند. همتای انگلیسی من نیز همین عقیده را دارد.

تلگرام هوف مستر هارتویگ

تهران، ۲ نوامبر ۱۹۰۸ [۱۵ نوامبر ۱۹۰۸، ۲۳ آبان ۱۲۸۷، ۲۰ شوال ۱۳۲۶]
دیروز من از فرصت استفاده نموده، ضمن معرفی سابلین به شاه بعنوان کاردار (شارژدافر) مجدداً به اعلیحضرت متذکر شدم که بهتر است در اسرع وقت از توصیه‌های دوستانه‌ای که از طرف دولت امپراتوری و دولت بریتانیا در مورد احیاء رژیم مشروطه داده شده است پیروی نمایند. گرچه شاه سعی می‌کرد توجیحات مختلفی برای به تعویق انداختن زمان انتخابات بیاورد، معیناً نمی‌توانست انکار کند که نامشخص بودن اوضاع می‌تواند به آسانی موجبات بوجود آمدن یک حرکت جدید مردمی را فراهم آورد. با توجه به اینکه اصول اساسی رژیم آینده تهیه گردیده است شاه قول داده است همین روزها جلسه‌ای با شرکت نمایندگان هر دو گروه (جناح) تشکیل دهد.

تلگرام مستشار ارشد ساپلین^۱

تهران، ۳ نوامبر ۱۹۰۸ [۱۶ نوامبر ۱۹۰۸، ۲۴ آبان ۱۲۸۷، ۲۱ شوال ۱۳۲۶]
 سوم نوامبر پاخیتونوف تلگرافی به شرح زیرین ارسال داشته است:
 اوضاع در تبریز همچنان تغییری نکرده است. داد و ستد جدی صورت نمی‌گیرد. خریداران اصلی کسانی هستند که می‌خواهند از چاپیدن مردم بی‌گناه به آسانی ثروتی بیندوزند و اینها همان فدائیان مسلحی هستند که در ازاء همه آنچه که برمی‌دارند فقط نصف قیمت آنرا می‌پردازند. بظاهر اوضاع آرام است اما قتل‌هایی بطور مخفیانه همراه با اخاذی چه در شهر و چه در مناطق دوردست صورت می‌گیرد. از طرف «کمیسون کمک» ستارخان و باقرخان گندم از مالکین روستاها بدون پرداخت و جهمی گرفته می‌شود که عاملین اینکار آنرا به سود خود به دیگران می‌فروشند.

خودداری از انجام هرگونه اقدامی از سوی عین‌الدوله که علی‌رغم ورود ۳۰۸ قزاق از تیپ ایرانی و شش قبضه توپ همچنان در ۲۰ ورستی شهرنشسته است، به ستارخان امکان داده است. فدائیان سوار و مسلح را برای گسترش نفوذ خود نه تنها به اطراف تبریز بلکه به شهرهای مرند، خوی، سلماس و حتی ساوج بولاغ اعزام نماید و آنها در این نقاط گروه‌هایی از فدائیان سوار و پیاده را تشکیل می‌دهند. در جلفای ایران نیز حمایت از آنارشیست‌های ستارخان از طرف کسانی که از قفقاز آمده‌اند مشاهده می‌گردد. در آبادی زونوس که در دو فرسخی مرند بطرف دارادیز واقع است گروه فدائیان سوار و پیاده مرکب از حدود ۳۰۰ نفر به منظور حمله به مرند تشکیل شده است.

کمیته‌های مشروطه‌طلبان ایرانی در قسطنطنیه، لندن و سایر پایتخت‌های اروپا به تصور اینکه مبارزه در راه عقیده جریان دارد، به آشوبگران تبریز کمک و پول می‌رسانند درحالیکه واقعیت آنست که در آذربایجان نگون‌بخت، دزدی علنی رواج دارد و این ولایت بسوی ورشکستگی و نیستی پیش می‌رود و این چیزی است که به منافع سیاسی و تجاری ما تأثیر بسیار سوئی گذاشته و آنرا با خطر نابودی مواجه ساخته است.

تلگرام مستشار ارشد ساپلین

تهران، ۷ نوامبر ۱۹۰۸ [۲۰ نوامبر ۱۹۰۸، ۲۸ آبان ۱۲۸۷، ۲۵ شوال ۱۳۲۶]
 با توجه به نارضایتی عمومی که در نتیجه عدم قاطعیت شاه در مردم مشاهده می‌شود و برای اجتناب از بوجود آمدن این احساس که گویا تلاشهای سفرای روسیه و انگلیس تاکنون بی‌نتیجه بوده است، من و سفیر انگلیس با توافق کامل، عقیده داریم که مفید است دبیران دو میسیون به نزد شاه فرستاده شوند تا به نحو کاملاً دوستانه ولی قاطع مطالب زیرین را بصورت عریضه به شاه بگویند: «اوضاع کشور آنچنان جدی است که بایستی سیاست تردیدآمیز و توأم با دولی را کنار گذاشته و قاطعانه عمل

۱- این واژه بجای علامات اختصاری روسی NADV. SOV بکار گرفته شد.

نمود؛ اوضاع تبریز و آذربایجان، ضعف دولت و ازهم‌پاشیدگی قوا را بدون هیچ بحث و تردیدی به اثبات رسانیده و لطمات بسیاری چه معنوی و چه مادی بیار خواهد آورد؛ بایستی به دزدی و غارت دهات روسی و ارمنی مجاور تبریز که توسط قوای دولتی انجام می‌گیرد پایان داد. وضعیت عمومی مالی کشور شاهنشاهی بحرانی است، اطرافیان شاه از اعتماد ملت برخوردار نبوده و علی‌رغم مقام و منصب خود مورد بی‌توجهی و بی‌اعتنائی ملت می‌باشند، لازم است اصلاحاتی انجام گیرد، البته نه اینکه مجلس اول تکرار شود بلکه اشخاصی برای اداره امور مملکتی جلب شوند که به همان میزان که از اعتماد شاه برخوردارند از اعتماد ملت هم برخوردار باشند و ملت بدون شک پس از دریافت آزادی خود و مصونیت یافتن از ظلم و زورگوئی بطرف اعلیحضرت باز خواهد گشت».

ضمن تأکید بر یکسان بودن نظرات دولتین روسیه و انگلیس در مورد وضع کنونی ایران، ما همچنین در این عریضه می‌خواهیم خاطرنشان کنیم که راه عملی جهت نجات از وضعیت موجود همانا تشکیل جلسه‌ای مرکب از شایسته‌ترین افراد بمنظور بررسی اوضاع و تهیه قانون جدید انتخابات می‌باشد، زیرا همگان از قانون قبلی ناراضی هستند. من با سفیر انگلیس قرار گذاشتم که پیش‌نویس فوق‌را که بایستی مبنای متن عریضه به شاه قرار گیرد، جهت تأیید به دولتین خود تقدیم نمایم.

تلگرام وزیر امور خارجه به کاردار روسیه در تهران

سنت پترزبورگ، ۸ نوامبر ۱۹۰۸ [۲۱ نوامبر ۱۹۰۸، ۲۹ آبان ۱۲۸۷، ۲۶ شوال ۱۳۲۶]

تلگرام مورخ ۷ نوامبر واصل گردید.

تقدیم عریضه یکسانی به شاه با محتوایی که در تلگرام شما ذکر گردیده و با هماهنگی که با سفیر انگلیس انجام شده است، از نظر ما بلامانع است.

(امضاء) ایزولسکی

گزارش هوف مستر هارتویگ

تهران، ۲۴ اکتبر ۱۹۰۸ [۶ نوامبر ۱۹۰۸، ۱۴ آبان ۱۲۸۷، ۱۱ شوال ۱۳۲۶]

افتخار دارد شرح وقایع اتفاقیه در تهران را به حضور آنجناب معروض نماید. با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

شرح وقایع اتفاقیه در تهران

تاکنون اعلامیه انتخابات جدید که شاه قول آنرا داده است در تهران منتشر نگردیده است؛ ظاهراً اپوزیسیون که در روز انتشار فرمان، بایستی مخالفت خود علیه احیاء مشروطه در ایران را اعلام نماید، بطور مخفیانه سرگرم آماده شدن است.

در عین حال مقررات جدید انتخابات بطور بسیار محرمانه‌ای به اطلاع فرمانداران ولایات رسانیده شده و ظاهراً طبق دستور آنان تلگرامهایی به اصطلاح از طرف مردم مبنی بر عدم بازگشائی مجلس به تهران ارسال شده است.

در خود تهران توطئه‌ای علیه شاه کشف شده است: شخصی بنام وکیل الدوله که مستوفی سابق اصفهان بوده و تاکنون یکی از هواداران ظل السلطان بشمار می‌آید، با پسر خود دبیر السلطان انجمن مخفیانه‌ای از همفکران را بدور خود جمع نموده و قصد داشت در روز انتشار قانون جدید انتخابات مخالفت علنی و عمومی علیه تغییر این قانون به راه انداخته و از شاه بخواهد که قانون قبلی انتخابات و نیز قانون اساسی قبلی را احیاء نماید. شاه که از موضوع اطلاع یافته بود وکیل الدوله را به باغشاه احضار کرد و علی‌رغم کهولت سن دستور داد وی را به فلک ببندند ولی پادرمیانی شاهزاده نایب السلطنه که دبیر السلطان با عجله در خانه وی پنهان شده بود، توانست هر دوی آنها را از مجازات شدیدتری برهاند. فعلاً وکیل الدوله به تبعید در کاشان محکوم گردیده است ولی ظاهراً به گرفتن مبلغ بسیار زیادی پول از وی قناعت خواهند کرد.

خبر مرگ شجاع نظام فرماندار مرند که در نتیجه انفجار بمبی که توسط انجمن تبریز با پست برای وی فرستاده شده بود کشته شده است، تأثیر زیادی بر پایتخت گذاشت. خبرهای رسیده از تبریز که حاکی از اخاذی و غارت تمام مردم مرفه شهر توسط فدائیان تبریز می‌باشد، نگرانی زیادی را ببار آورده است زیرا اکثر درباریان و اطرافیان شاه که اصل آنان تبریزی است و بسیاری از آنها در تبریز خانواده و املاک دارند، بسیار نگران آینده هستند و ورشکستگی و نابودی حتمی خود را پیش‌بینی می‌نمایند.

در پایتخت و بخصوص در ولایات تلگرامی تکثیر و پخش می‌شود که گویا آنرا مجتهدین نجف برای مسلمانان مقیم قسطنطنیه و قفقاز فرستاده و در آن شاه را مرتد خوانده و از تمام مسلمانان دعوت نموده‌اند که مشروطه‌طلبان تبریزی را کمک و تقویت نمایند. این تلگرام در تهران تأثیر چندانی نداشته اما بسیار امکان دارد که باعث اغتشاشاتی در ولایات شود بخصوص در رشت که اخیراً يك گروه کامل از تاتارهای قفقازی تروریست به آن وارد شده‌اند.

تلگرام مستشار ارشد سابلین

تهران، ۹ نوامبر ۱۹۰۸ [۲۲ نوامبر ۱۹۰۸، ۳۰ آبان ۱۲۸۷، ۲۷ شوال ۱۳۲۶]
با توجه به اطلاعات دقیق واصله مبنی بر اینکه شاه تحت تأثیر درباریان قصد دارد اعلامیه‌ای منتشر نماید که در آن با جملات دوپهلوی خود را مبنی بر خودداری از بازگشائی مجلسی که مغایر با دین و عقاید ملت است اعلام نماید، ما با هماهنگی کامل با سفیر انگلیس لازم دانستیم یادداشت یکسانی برای وزیر امور خارجه شاه

ارسال نمائیم. در این یادداشت، ما می‌خواهیم توجه شاه را به خطر اقدامی که توسط وی در شرف انجام بوده و مغایر وعده‌هایی است که او به دو کشور [روس - انگلیس] داده است جلب نمائیم.

تلگرام مستشار ارشد سابلین

تهران، ۱۰ نوامبر ۱۹۰۸ [۲۳ نوامبر ۱۹۰۸، یکم آذر ۱۲۸۷، ۲۸ شوال ۱۳۲۶]
پاخیتونوف تلگرامی بشرح زیر ارسال داشته است:
روز ۶ نوامبر [۱۹ نوامبر، ۲۷ آبان، ۲۴ شوال] مراغه بدون جنگ و خونریزی توسط فدائیان اشغال شده است. همچنین سلماس و دیلمان پس از زد و خورد ۳۰۰ فدائی با ۱۵۰ ماکوئی توسط فدائیان به تصرف درآمد. در اسلحه‌خانه مراغه فدائیان دو قبضه توپ، ۶۰۰ تفنگ و ۴۰۰،۰۰۰ فشنگ به غنیمت گرفتند. مفسدین [آزیتاتورهای] تبریزی در همه‌جا انجمن تشکیل داده و مردمی را که تمایل دارند بسوی خود کشانده و آنها را مسلح می‌کنند. پس از جلسه‌ای که در آبادی علمدار واقع در کنار جلفا با شرکت حدود ۷۰۰ فدائی تشکیل گردید که از این عده قریب ۲۰۰ نفرشان از اتباع روس و عمدتاً گرجی و ارمنی و تاتار می‌باشند، گروه زیادی از آنان برای تصرف خوی روانه شدند.

تلاشهایی برای تصرف مرنند صورت می‌گیرد، همین دیروز گروههای زیادی از فدائیان عازم این شهر شدند و یکی از گروههای آنان مرکب از حدود ۲۰ نفر در راه به پاسگاه دارادیز متعلق به ما حمله کرده و سه تن مأمور سوار مرنندی را که برای حفاظت آن گماشته شده بودند خلع سلاح نمودند. کارکنان پاسگاه شبانه آنجا را ترک کردند.

اخیراً از علمدار و از طریق دارادیز محموله کوچکی از بمب تحت حفاظت و با پرچم سرخ از جاده عبور کرده است. در آبادی شوجه‌ناب که در کنار جلفای ما واقع است فدائیان مسلح بسرمی‌برند. مقر آنها در آبادی ز نوز می‌باشد که در حدود ۵ کیلومتری ۱ جاده‌ما و دو فرسخی مرنند از طرف جلفا قرار دارد. عین‌الدوله همچنان در باسنج باقی مانده و اقدامی نمی‌کند. از طریق جلفای ما گروه گروه ارادل و اوباش که با آشوبگران آذربایجان اظهار همدردی می‌نمایند وارد جلفای ایران می‌شوند. اگر تمام آنچه که امروز اتفاق می‌افتد یکماه دیگر ادامه یابد و با توجه به ناخشنودی عمومی که از بی‌کفایتی دولت شاه در میان مردم وفادار به حکومت وقت آذربایجان به وجود آمده است، بیم آن می‌رود که این ولایت به بهانه رسیدن به حکومت مشروطه قربانی غارتگری و چپاول عمومی شود.

تلگرام مستشار ارشد سابلین

تهران، ۱۰ نوامبر ۱۹۰۸ [۲۳ نوامبر ۱۹۰۸، یکم آذر ۱۲۸۷، ۲۸ شوال ۱۳۲۶]
 علی‌رغم یادداشت یکسانی که من و سفیر انگلیس مشترکاً برای وزیر امور خارجه
 شاه فرستادیم و در آن یادداشت توجه شاه را نسبت به خطر انتشار دستخطی که در آن
 قصد اعلیحضرت مبنی بر خودداری از بازگشائی مجلس عنوان می‌شود جلب نمودیم،
 معیناً دستخط در شهر منتشر شده است. ظهور و وجود این دستخط اوضاع را تغییر
 داده و هر دو کشور یعنی روسیه و انگلیس را با این واقعیت مواجه می‌سازد که شاه
 علناً از قولها و وعده‌هایی که به سفرای دو کشور داده سر باز زده است. این وعده‌ها
 و قولها دربارهٔ حفظ رژیم مشروطه در ایران است. پس از بررسی اوضاع با سفیر
 انگلیس، ما به این نتیجه رسیدیم که نصایح و توصیه‌های دوستانه و خیرخواهانه ما به
 شاه، برای رسیدن به هدف مؤثر نیست و بهتر است اقدامات جدی‌تری برای وادار
 ساختن شاه اتخاذ گردد تا وی به قول خود عمل نماید.

تلگرام مستشار ارشد سابلین

تهران، ۱۰ نوامبر ۱۹۰۸ [۲۳ نوامبر ۱۹۰۸، یکم آذر ۱۲۸۷، ۲۸ شوال ۱۳۲۶]
 پاخیتونوف تلگرامی به شرح زیرین ارسال داشته است:
 از ظهر دیروز تیراندازی شدیدی بین فدائیان زنوز که از شمال و مشرق به
 مرند حمل کرده بودند و مرندیها جریان داشت. حدود ساعت ۶ بعد از ظهر متوجه
 فرار هیجان‌زدهٔ مأموران سوار پاسگاه جادهٔ مرند شدیم. اهالی مرند که حدود ۱۰۰
 خانوار بوده و امروز از طریق پاسگاه یامسکایا بطرف تبریز عبور می‌کنند، اطلاع
 می‌دهند که پسر شجاع‌نظام همراه با سواران خود بطرف خوی فرار نموده و مرند
 به تصرف فدائیان درآمده است. اسباب و اشیاء پاسگاه دارادیز توسط زنوزی‌ها که
 با ازابه‌های سرپوشیده آمده بودند غارت گردیده است.
 درکاروانسرای ملاابراهیم در آبادی علمدار، بمب ساخته می‌شود.

گزارش هوف مستر هارتویگ

تهران، ۳۱ اکتبر ۱۹۰۸ [۱۳ نوامبر ۱۹۰۸، ۲۱ آبان ۱۲۸۷، ۱۸ شوال ۱۳۲۶]
 افتخار دارد شرح وقایع اتفاقیه در تهران را به حضور آنجناب معروض دارد.
 با تقدیم احترام و بهترین آرزوها.

شرح وقایع اتفاقیه در تهران

روز بیست و پنجم اکتبر [۷ نوامبر، ۱۵ آبان، ۱۲ شوال] جلسه‌ای فوری در باغشاه تشکیل گردید که نمایندگان روحانیت، تجار، همه وزراء، مجموعاً حدود ۵۰۰ نفر با کارت‌های مخصوصی به آن دعوت شده بودند. جلسه با پیام شاه که توسط صدراعظم قرائت شد آغاز گردید. در این پیام گفته شده بود که شاه با مشروطه موافق بوده و قوانین جدید انتخابات را نیز تصویب و به فرمانداران ایالات ابلاغ نموده است منتها مخالفت همه مردم پایتخت و تلگرامهای واصله از ولایات موجب سستی رأی اعلیحضرت گردید و باعث شد که این جلسه را تشکیل دهد تا از نمایندگان مردم پایتخت نظرخواهی شود. پس از آن تلگرامهایی که از ولایات مختلف واصل شده و حاکی از مخالفت با احیاء مشروطه بود قرائت گردید. سپس صدراعظم این سؤال را مطرح نمود که آیا مشروطه باید باشد یا خیر؟ جلسه به اتفاق آراء کتباً مخالفت خود را با مشروطه اعلام نمود و همه حاضرین صورتجلسه را با مهر خود مسمور نمودند. سپس هیأتی به نمایندگی از سوی این جلسه همراه با این سند مکتوب به نزد شاه رفته و احساسات مخلصانه خود را بیان نمودند.

چنانچه در نظر بگیریم که يك هفته قبل از این جلسه، برای آماده‌گردانیدن ذهن مردم و زمینه‌چینی‌های دیگر، تلاش فراوانی شده بود و در روز تشکیل این جلسه ارابه‌های توپ را بطور نمایشی در شهر حرکت می‌دادند و به هنگام تشکیل جلسه نزدیک باغشاه مشق توپخانه انجام می‌گرفت، در این صورت شاید بتوان به صداقت حاضران جلسه و وابستگی آنها به تصمیمی که در جلسه اتخاذ گردید، شک نمود.

روز ۲۶ اکتبر [۸ نوامبر، ۱۶ آبان، ۱۳ شوال] در پایتخت خبر فوت یکی از مجتهدین شیعه در نجف بنام حاج میرزا حسن حاج میرزا خلیل منتشر شد. آن مرحوم طرفدار علنی مشروطه بود و تمام تلگرامهای اخیری که مردم ایران را به مبارزه در راه برقراری مجلس فرا می‌خواند، از طرف وی صادر می‌شد. درباریان مرگ او را مجازات الهی بخاطر تبلیغاتی که می‌کرد، می‌خوانند و طرفداران مشروطه یکصدشاه را به مسموم نمودن مجتهدی که مطابق میل وی رفتار نمی‌کرد، متهم می‌نمایند. به مناسبت فوت این مجتهد بازار در پایتخت بسته است.

روز ۲۷ اکتبر [۹ نوامبر، ۱۷ آبان، ۱۴ شوال] نامه‌های بی‌نام و نشانی به سفارتخانه‌ها فرستاده شد که در آنها گفته شده است جلسه‌ای که در ۲۵ اکتبر [۷ نوامبر، ۱۵ آبان، ۱۲ شوال] در باغشاه تشکیل گردیده بود برطبق خواست واقعی مردم نبوده و از روی اجبار و ترس برپا گردیده بوده است.

روز ۲۹ اکتبر [۱۱ نوامبر، ۱۹ آبان، ۱۶ شوال] بخشی از روحانیت که با نظریات شیخ فضل‌الله موافق نمی‌باشد تظاهراتی در مسجد بزازها علیه این مجتهد برآوردند. نیز دعوت وی برای شرکت در مجلس ترحیم مجتهدی که در نجف فوت شده بود رد شد. مردم سیدمحمد پسر سیدعبدالله مجتهد معروف تبعیدی را به نشانه اعتراض دعوت کرده و با احترام و تشریفات او را به مسجد آوردند. پس از مراسم ترحیم

سخنرانیهای انجام شد که در آنها برای سرنوشت مجتهدین مبارز راه مشروطه که بعضی از آنها فوت کرده و بعضی دیگر تبعید شده بودند اظهار هم‌دردی شد. گویا در نظر است اعتصابات مسالمت‌آمیزی انجام گرفته و بازار بسته شود تا شاه مجبور به استقرار مجدد مشروطه گردد. در رأس این حرکت شخصیتی بنام سیدعلی‌آقا یزدی قرار دارد که وی یکی از مجتهدین مرتجع قبلی است که در حوادث ماه دسامبر میدان توپخانه دست داشته و حالا سعی می‌کند در رأس حرکت جدید قرار گیرد. از سید ابوطالب زنجانی، سید محمد یزدی و شیخ مرتضی پسر مجتهد معروف مرحوم حاج میرزا حسن آشتیانی نیز به‌عنوان هم‌فکران سیدعلی‌آقا یزدی نام می‌برند.

تلگرام مستشار ارشد ساپلین

تهران، ۱۲ نوامبر ۱۹۰۸ [۲۵ نوامبر ۱۹۰۸، ۳ آذر ۱۲۸۷، ۳۰ شوال ۱۳۲۶]
 پس از دریافت یادداشت یکسانی از سوی دو سفارتخانه که مفاد آنرا اینجانب افتخار داشتم در تلگرام مورخ ۹ نوامبر [۲۲ نوامبر، ۳۰ آبان، ۲۷ شوال] خود ذکر نمایم، شاه که گویا نگران شده بود، اقداماتی را به‌عمل آورد تا حتی‌الامکان دستخطی که علیه مجلس داده بود کمتر در میان مردم پخش گردد. طبق اطلاعات موجود، شاه قصد دارد وزیر امور خارجه خود را به نزد من و سفیر انگلیس بفرستد تا وی به نحوی انتشار چنین دستخطی را توجیه نموده و بما اطمینان دهد که اعلیحضرت قاطمانه قصد دارند نظام مشروطه را در ایران حفظ نمایند. بدین جهت و نیز به منظور تشویق هرچه بیشتر شاه جهت انجام وعده‌هایش، من و سفیر انگلیس مشترکاً از طریق دبیران دو سفارتخانه مطالب دوستانه‌ای به مضمونی که در تلگرام مورخ ۷ نوامبر خود بیان کرده‌ام به شاه عرض خواهیم نمود.

تلگرام مستشار ارشد ساپلین

تهران، ۱۲ نوامبر ۱۹۰۸ [۲۵ نوامبر ۱۹۰۸، ۳ آذر ۱۲۸۷، ۳۰ شوال ۱۳۲۶]
 پاختونوف تلگرافی بشرح زیرین ارسال داشته است:
 در تبریز اوضاع بظاهر آرام است. دیروز از تبریز و از طریق پاسگاه یامسکایا ۵۰۰ فدائی سوار و ۵۰۰ فدائی مسلح بطرف خوی روانه شدند. در هنگام توقف خود در پاسگاه، آنان دو اسب را که متعلق به سواران محافظ بوده و نیز دو گوسفند سردسته روس را تصاحب نمودند. در جلفا فدائیان برای صاحبان ارابه‌های بسته‌ای که به تبریز رفت‌وآمد می‌کنند مالیات وضع نموده‌اند. پس از اشغال مرند که پرچم‌های سرخ و سفید هم‌اکنون در آن در اهتزازند، فدائیان ایستگاه جاده محلی را نیز اشغال نموده و

اصرار به دریافت اجازه برای مذاکره تلفنی با ستارخان داشتند. در تبریز هم فدائیان همین را خواستار شدند که با بهانه حق بجانبی تقاضای آنان رد شد.

تلگرام مستشار ارشد ساپلین

تهران، ۱۲ نوامبر ۱۹۰۸ [۲۵ نوامبر ۱۹۰۸، ۳ آذر ۱۲۸۷، ۳۰ شوال ۱۳۲۶]
من بطور خصوصی فهمیدم که شاه قصد دارد هیأت نمایندگی ویژه‌ای به سرپرستی
علاءالملک سفیر سابق ایران در پترزبورگ، بظاهر برای عرض تسلیم درگذشت
شاهزاده بزرگ آلکسی الکساندروویچ به پیشگاه اعلیحضرت امپراتور به پترزبورگ
اعزام نماید. لیکن در واقع قصد اینست که این هیأت توجه دولت امپراتوری را نسبت
به موضع کنونی روسیه و انگلیس در قبال مسأله انجام وعده‌هایی که شاه در مورد حفظ
مشروطه به سفرای دو کشور داده است جلب نماید زیرا موضع اتخاذ شده برای شاه و
اطرافیان وی مشکلات و مسائلی را در بر دارد.

تلگرام مستشار ارشد پاسک

تهران، ۱۳ نوامبر ۱۹۰۸ [۲۶ نوامبر ۱۹۰۸، ۴ آذر ۱۲۸۷، یکم ذی‌قعدة ۱۳۲۶]
دیروز گزارش آمار بازرگانی اداره گمرک شاه مربوط به سالهای ۱۹۰۷/۸
[۸۷-۱۲۸۵، ۲۶-۱۳۲۴] منتشر گردید، مقدار کل مبادلات ۱۳۰،۵۹۳،۰۰۰ قران
که نسبت به سال گذشته به میزان ۱۰،۶۰۲،۰۰۰ قران کمتر است که از این مبلغ
۴،۰۶۹،۰۰۰ قران مربوط به واردات و ۶،۵۳۳،۰۰۰ مربوط به صادرات می‌باشد.
حجم مبادله کالا از طرف روسیه از ۸۰،۶۰۱،۰۰۰ به ۷۰،۸۹۰،۰۰۰ کاهش یافته‌است
که ۵،۶۲۲،۰۰۰ کاهش مربوط به واردات و ۴،۰۸۹،۰۰۰ کاهش مربوط به صادرات
بوده است. درآمد خالص گمرکات بالغ بر ۵،۲۳۸،۰۰۰ قران می‌باشد که از این مبلغ
۳،۷۰۳،۰۰۰ مربوط به گمرکاتی است که در حوزه نفوذ ما واقع‌اند. ضمن مقایسه
درآمد ۵ ماهه اول سال گذشته و امسال گمرکات، معلوم شد که درآمد ۵ ماهه اول
امسال به میزان ۹ درصد کاهش یافته است.

تلگرام مستشار ارشد ساپلین

تهران، ۱۴ نوامبر ۱۹۰۸ [۲۷ نوامبر ۱۹۰۸، ۵ آذر ۱۲۸۷، ۲ ذی‌قعدة ۱۳۲۶]
عطف به تلگرام اینجانب مورخ ۱۲ نوامبر بعرض می‌رساند:
دولت ایران رسماً به من اطلاع داد که شاه هیأت نمایندگانی را به سرپرستی علاء-
الملک به پترزبورگ جهت عرض تسلیم به اعلیحضرت امپراتور به مناسبت درگذشت

شاهزاده بزرگ الکسی الکساندروویچ اعزام می‌نماید. نامبرده (علاءالملک) در اسرع وقت تهران را به قصد این سفر ترک خواهد کرد.

تلگرام وزیر امور خارجه روسیه

به سفیر این کشور در تهران

سنت پترزبورگ، ۱۵ نوامبر ۱۹۰۸ [۲۸ نوامبر ۱۹۰۸، ۶ آذر ۱۲۸۷، ۳ ذی‌قعدة ۱۳۲۶]

تلگرامهای مورخ ۱۲ و ۱۴ نوامبر واصل گردید.

نمی‌توانیم اجازه دهیم که دولت شاه قصد خودش را که شما در تلگرام مورخ ۱۲ نوامبر، [۲۵ نوامبر، ۳ آذر، ۳۰ شوال] خودتان به آن اشاره کرده‌اید عملی نماید زیرا این مسأله مطابق با خط کلی سیاستی که ما با هماهنگی و موافقت انگلیس در این اواخر در ایران دنبال می‌کنیم مطابقت ندارد. به همین دلیل و نیز از آنجا که اعلیحضرت امپراتور مایل نیستند که هیأت نمایندگانی برای عرض تسلیم درگذشت شاهزاده بزرگ الکسی الکساندروویچ به سنت پترزبورگ اعزام شوند، لطفاً اعزام علاءالملک توسط دولت شاه را با همین بهانه قاطعانه رد نمائید.

(امضاء) ایزولسکی

تلگرام مستشار ارشد سابلین

تهران، ۱۵ نوامبر ۱۹۰۸ [۲۸ نوامبر ۱۹۰۸، ۶ آذر ۱۲۸۷، ۳ ذی‌قعدة ۱۳۲۶]
اقدامی که در تلگرام مورخ ۱۲ نوامبر اینجانب بدان اشاره شده است، امروز به اجراء درآمد. دبیران سفارتخانه گفتگوی طولانی با شاه مطابق برنامه‌ای که در تلگرام اینجانب ذکر شده بود داشتند. شاه تمایل صادقانه خود جهت اعطاء مشروطه را مورد تأکید قرار داد. لیکن به آماده نبودن ملت ایران برای این امر و مخالفت روحانیت و نیز به این نگرانی کلی اشاره نمود که مبادا برقراری مجدد مشروطه دوباره مملکت را به ورطه افتشاش و هرج و مرجی که زائیده خودسری توده‌ها و زورگویی انجمن‌ها بوده است بکشاند.

دبیران متذکر شدند که امکان اجتناب از چنین عواقبی وجود دارد و با تهیه و نشر قوانین انتخاباتی سخت‌تری می‌توان توده ناآگاه را از انتخابات دور کرده و با محدود کردن تعداد انتخاب‌کنندگان، افرادی را که بیشتر از وکلای قبلی برای این منظور آماده شده‌اند به مجلس فرستاد. شاه اظهار داشت که وی به شورائی که فردا با اختیارات فراوانی توسط او تشکیل خواهد شد مأموریت خواهد داد تا قانون جدید انتخابات و قانون اساسی را که مورد رضایت مردم بوده و روحانیت را آرام نماید، تهیه و منتشر کند. بطور کلی تلاشهای مشترک هر دو سفارتخانه ظاهراً تأثیر مطلوبی بر شاه گذاشته

است. به نظر اینجانب که ضمناً سفیر انگلیس نیز همین نظر را دارد، در حال حاضر دلیلی برای توسل به اقدامات جدی‌تری برای فشار آوردن بر شاه وجود ندارد.

تلگرام مستشار ارشد ساپلین

تهران، ۱۷ نوامبر ۱۹۰۸ [۳۰ نوامبر ۱۹۰۸، ۸ آذر ۱۲۸۷، ۵ ذی‌قعدة ۱۳۲۶]
جلسه شورای جدیدی که شورای مملکتی نام دارد، دیروز بطرز باشکوهی به‌زیاست نظام‌الملک وزیر عدلیه سابق و فرماندار آذربایجان افتتاح گردید. در این شورا ۴۰ نفر عضویت دارند و جلسات آن در قصر شاه در شهر تشکیل خواهد شد. طبق توافقی که با سفیر انگلیس کرده‌ایم، ما قصد داریم منتظر بمانیم و به شورا فرصت دهیم جا بیفتد و سپس با احتیاط در آن نفوذ کنیم بدین معنی که بخواهیم کار تهیه و تدوین قانون جدید انتخابات را که مورد رضایت هر دو گروه باشد، آغاز نماید.

تلگرام مستشار ارشد ساپلین

تهران ۱۹ نوامبر ۱۹۰۸ [۲ دسامبر ۱۹۰۸، ۱۰ آذر ۱۲۸۷، ۷ ذی‌قعدة ۱۳۲۶]
علی‌رغم اطمینانی که دولت شاه به اینجانب و سفیر انگلیس داده بودند که حتی‌الامکان دستخط ضد‌مشروطه شاه کمتر درمیان مردم پخش گردد، معینا این دستخط دیروز به در و دیوار شهر چسبانده شد. پخش آن در ولایات بسیار زیاد است و شکی نیست که انقلابات بوجود آمده در استراباد و مشهد، نتیجه انتشار همین دستخط می‌باشد.

با وجود نظر بسیار خوب و مثبت نسبت به شاه، معینا نمی‌توان به این نتیجه نرسید که اعلیحضرت و مشاوران وی، دست به یک بازی دوجانبه [دوپهلوی] و بسیار خطرناک زده‌اند. بما می‌گویند که آمادگی کامل دارند تا از توصیه‌های دولت امپراتوری و دولت انگلیس پیروی کنند، درحالی‌که عملاً و کاملاً عکس آنرا انجام می‌دهند.

تلگرام مستشار ارشد ساپلین

تهران ۱۹ نوامبر ۱۹۰۸ [۲ دسامبر ۱۹۰۸، ۱۰ آذر ۱۲۸۷، ۷ ذی‌قعدة ۱۳۲۶]
رئیس دفتر وزیر امور خارجه به دیدن من آمد تا از طرف علاء‌السلطنه مراتب تأسف خود را در مورد چسباندن آخرین دستخط شاه به در و دیوار شهر، بیان نماید. شاه از این امر بسیار ناراحت و عصبانی بوده و قول داده است فرماندار را به شدت تنبیه کند.

تلگرام وزیر امور خارجه روسیه

به کاردار روسیه در تهران

سنت پترزبورگ، ۲۱ نوامبر ۱۹۰۸ [۴ دسامبر ۱۹۰۸، ۱۲ آذر ۱۲۸۷، ۹ ذی‌قعدة
[۱۳۲۶]

از تلگرام پادگورسکی چنین برمی‌آید که در حال حاضر اوضاع در جاده تبریز نسبتاً آرام است لیکن چنانچه قشون شاه و طرفداران وی دوباره غلبه نمایند، خطر بازخواهد گشت و عملیات نظامی مجدداً به ناحیه جاده نزدیک خواهد شد. لازم است این مسأله را مد نظر داشته باشید و در صورت بروز چنین واقعه‌ای از دولت شاه خواسته شود به موقع اقدامات قاطع در جهت حفاظت ایستگاه و پاسگاههای مسیر جاده و نیز کاروانهایی که از آن عبور می‌کنند بعمل آورد. خواهشمند است هم‌اکنون از دولت شاه بخواهید که در این مورد دستورات لازم به عین‌الدوله و رؤسای گروههای سوار مختلفی که بسوی تبریز در حرکتند داده شود. (امضاء) ایزولسکی

تلگرام مستشار ارشد سابلین

تهران ۸ نوامبر ۱۹۰۸ [۲۱ نوامبر ۱۹۰۸، ۲۹ آبان ۱۲۸۷، ۲۶ شوال ۱۳۲۶]
افتخار دارد شرح وقایع اتفاقیه در تهران را به حضور آن جناب معروض دارد. با تقدیم احترام و بهترین آرزوها.

شرح وقایع اتفاقیه

سید علی‌آقا یزدی، علی‌رغم گذشته ارتجاعی خود و خویشاوندی که با سپهسالار دارد، پس از آنکه در رأس حرکت فعلی مشروطه قرار گرفت، مدت زیادی در این نقش باقی نماند و آنچنان سریع و هوشیارانه از موضعی که اتخاذ کرده بود کنار رفت که بسیاری عقیده دارند سخنانی وی نوعی تحریک از جانب دولت بوده تا بتواند از تعداد و قوه هواداران مشروطه در تهران آگاه شود. وی پس از آنکه در چند سفارتخانه دوره افتاد و سعی کرد از برخورد آنها نسبت به حرکت جدید آگاه شود، برای مدتی از خانه خود دور شد و شایع کرد که او را ربوده و به باغشاه برده‌اند. این شایعه گویا دروغ از آب درآمد و سید علی‌آقا پس از چند روز در کمال صحت و سلامت بخانه خود بازگشت. حرکتی هم که با سخنانی‌های وی بوجود آمده بود، با همان سرعتی که ظهور کرده بود خاموش گردید.

روز سی‌ام اکتبر [۱۲ نوامبر، ۲۰ آبان، ۱۷ شوال] نامه‌هایی به‌همه سفارتخانه‌ها فرستاده شده و در آنها خواسته شده بود [نمایندگان سیاسی] دخالت کرده و شاه را به برقراری مجدد مشروطه در ایران که در ۱۲ جمادی‌الثانی ۱۳۲۴ [۳ اوت (۲۱ ژوئیه)]

۱۹۰۶، ۱۱ مرداد ۱۲۸۵] توسط مظفرالدین شاه به ملت ارزانی شده بود، ترغیب نمایند. این بارنامه‌ها امضاء شده و ممهور به مهر افرادی بود که خواستار نظام مشروطه بودند: در میان آنها از روحانیان امضاء سیدعلی آقازدی، سیدجمال آوچائی^۱ و از طبقه اعیان امضاء بعضی از تجاری که قبلاً وکیل مجلس بوده‌اند و نیز امضاء صنیع‌الدوله رئیس سابق مجلس دیده می‌شود.

روز اول نوامبر [۱۴ نوامبر، ۲۲ آبان، ۱۹ شوال] دبیرالسلطان در سفارتخانه بست نشست. پدرش وکیل‌الدوله منشی شخصی شاه فقید به اتهام شرکت در انجمن‌های مخفی اما در حقیقت بخاطر آنکه علیه صدراعظم فعلی و قوم و خویش وی قوام‌الدوله وزیر مالیه توطئه کرده بود، پس از چوب و فلک به کاشان تبعید گردیده بود. بنا به تقاضای سفارتخانه، شاه دبیرالسلطان را مورد عفو قرار داده و به پدرش اجازه داد از کاشان خارج شده و برای معالجه به اروپا برود.

روز ۶ نوامبر [۱۹ نوامبر، ۲۷ آبان، ۲۴ شوال] در باغشاه جلسه پرجمعیت و تازه‌ای با دعوت مخصوص تشکیل گردید. نمایندگان روحانیت و تجاری که آمده بودند ابتدا نیازهای خود را در مقابل شاه مطرح نموده و سپس از طریق صنیع‌الممالک^۲ رئیس صنف زرگران عریضه‌ای در مورد خودداری از برقراری نظام مشروطه در کشور تقدیم شاه نمودند که شاه با لطف و مهربانی آنرا پذیرفت.

تلگرام مستشار ارشد سابلین

تهران، ۲۴ نوامبر ۱۹۰۸ [۷ دسامبر ۱۹۰۸، ۱۵ آذر ۱۲۸۷، ۱۲ ذی‌قعدة ۱۳۲۶]

بدینوسیله ترجمه یادداشت واصله از دولت شاه را بعرض می‌رساند:

«عالیجناب علاء‌الملک علاوه بر عرض تسلیت به مناسبت درگذشت شاهزاده بزرگ الکسی الکساندروویچ بایستی همچنین از طرف شاه چند خیر بسیار مهم را بعرض اعلیحضرت امپراتور برساند. به همین جهت ضمن اجرای فرمان مطاع اعلیحضرت امپراتور مبنی بر ندادن اجازه اعزام هیأت نمایندگی مخصوصی جهت اداء تسلیت، از طرف شاه، به وی دستور داده شده است به‌عنوان سفیر ویژه اخباری را از طرف شاه شفاهاً به عرض اعلیحضرت امپراتور برساند.

خواهشمند است به دولت امپراتوری اطلاع فرمائید که وی تهران را به قصد

پترزبورگ ترك نموده است.

تلگرام کفیل [قائم مقام] وزارت امور خارجه روسیه

به کاردار روسیه در تهران

سنت پترزبورگ، ۲۶ نوامبر ۱۹۰۸ [۹ دسامبر ۱۹۰۸، ۱۷ آذر ۱۲۸۷، ۱۴ ذی قعدة ۱۳۲۶]

متن تلگرام ارسالی از سوی رئیس ناحیه ماوراء خزر به فرماندار کل ترکستان: «از چابک سواری که از طریق مرز آمده بود، رئیس ایستگاه اترک دریافت که گروهی ایرانی (فارس) مرکب از ۵۰۰ نفر در محمدآباد به نمایندگی کنسولی روس حمله نموده اند. وی تلگرافی برای نظمیه کاخک فرستاده و از آنان خواسته است چند مأمور سوار به آنجا اعزام دارند و از جریان امر مطلع شوند و چنانچه اخبار صحیح باشد، در مورد حفاظت از مرز و نجات نماینده اقدام نمایند. هم‌اکنون گروه شکارچیان سوار را به آرتیک اعزام خواهم نمود، ضمناً دستور دادم در صورت نبودن نیاز بسیار ضروری، از مرز به آنطرف عبور ننمایند». جواب ژنرال میشنکو ۱۰ به ژنرال یورثی نوف ۲: «بدون در نظر گرفتن مرز بایستی به یاری نماینده روسی شتافت و از طریق کنسول اظهارات مؤکد و قاطعی به مقامات ایرانی اعلام نمود. گروه نظامی که به آنجا اعزام شده است بایستی متناسب با شرایط اوضاع، قوی باشد. کار نباید بیپایه مشکل و پیچیده شود. نتیجه اطلاع داده شود».

لطفاً موارد فوق را به اطلاع دولت ایران رسانده و تمام مسئولیت حمله به نماینده کنسولی روس را در درگزا^۲ به دوش آن دولت انداخته و بخواهید در مورد حفظ امنیت نامبرده اقدام نمایند.

از سرکنسول بخواهید گزارش مشروحنی در مورد علل و وضع این درگیری برای شما ارسال نماید.

(امضاء) چاریکوف

تلگرام مستشار ارشد سابلین

تهران، ۲۷ نوامبر ۱۹۰۸ [۱۰ دسامبر ۱۹۰۸، ۱۸ آذر ۱۲۸۷، ۱۵ ذی قعدة ۱۳۲۶]

پاخیتونوف تلگرافی بشرح زیرین ارسال نموده است:

در تبریز اوضاع تغییری نکرده است. حوزه قدرت انقلابیون تبریز نیز به استثنای مراغه و خوی که بازپس گرفته شده اند، تغییری ننموده است. شب ۲۳ نوامبر [۵ دسامبر، ۱۳ آذر، ۱۰ ذی قعدة] فدائیان تلاش کردند به اردوگاه عین الدوله در باسنج شبیخون بزنند اما آنان قبل از رسیدن به حدود یک فرسخی اردوگاه از نگهبانان محافظ اردوگاه با دادن ۱۷ کشته و زخمی و اسیر شکست خوردند. در این اواخر سازمانهای ماوراء قفقاز: داشناکسوتون^۲ و سوسیالدموکراتها شرکت و فعالیت پرتحرکی را در

1- Mishenco

2- Ievreinov

۳- متن: دری گز.

4- Dashnaksuton

انجمن انقلابی محلی شروع کرده‌اند. این سازمانها بطور لاینقطع اعضاء خود را به آذربایجان می‌فرستند و آنان آشکارا و مسلحانه در عملیات شرکت می‌کنند. آنها همچنین میتینگی در تبریز براه انداختند که سخنرانی‌هایی هماهنگ با عقایدشان انجام شد. دولت شاه هیچگونه جلوه‌ای ندارد.

تلگرام مستشار ارشد ساپلین

تهران، ۱ دسامبر ۱۹۰۸ [۱۴ دسامبر ۱۹۰۸، ۲۲ آذر ۱۲۸۷، ۱۹ ذی‌قعدة ۱۳۲۶]
پاخیتونوف تلگرافی بشرح زیر ارسال داشته است:
خوی دوباره به تصرف انقلابیون درآمد. بطوریکه معلوم شد، در يك حمله شبانه در شب ۲۴ نوامبر [۶ نوامبر، ۱۴ آذر، ۱۱ ذی‌قعدة] به اردوگاه عین‌الدوله در باسمنج ۳۰۰ تن از انقلابیون سوار و ۴۰۰ تن انقلابیون پیاده شرکت داشتند: آنها با دادن ۶۰ کشته و مجروح شکست خوردند. از اردوی قزاقهای ایرانی، امیرتومان کاظم‌خان و ۳ قزاق کشته شدند. عین‌الدوله به‌موقع به گروه قزاق کمک نکرده بود.

تلگرام مستشار ارشد ساپلین

تهران، ۱ دسامبر ۱۹۰۸ [۱۴ دسامبر ۱۹۰۸، ۲۲ آذر ۱۲۸۷، ۱۹ ذی‌قعدة ۱۳۲۶]
سردار منصور که از ماه ژوئن در مازندران در تبعید بسر می‌برد، به تهران آورده شد و نزد بهادرچنگک تحت بازداشت قرار گرفت. وی که مورد تهدید و اخاذی پول قرار گرفته بود، دیشب فرار کرده و هراسان به سفارتخانه ما آمد و بست نشست.
قصد دارم از دولت شاه برای وی تأمین بگیرم و پس از آن منصور سفارتخانه را ترك خواهد کرد.

تلگرام وزیر امور خارجه روسیه

به کاردار روسیه در تهران

منت پترزبورگ، ۲ دسامبر ۱۹۰۸ [۱۵ دسامبر ۱۹۰۸، ۲۳ آذر ۱۲۸۷، ۲۰ ذی‌قعدة ۱۳۲۶]
محول نمودن دفاع از منافع اتباع ترك در اصفهان به خودشان، که مورد تقاضای کاردار آنان می‌باشد، بلامانع است.
امضاء (ایزولسکی)

تلگرام مستشار ارشد ساپلین

تهران، ۲ دسامبر ۱۹۰۸ [۱۵ دسامبر ۱۹۰۸، ۲۳ آذر ۱۲۸۷، ۲۰ ذی قعدة ۱۳۲۶] از آنجا که نتایج مثبتی از شورای حکومتی جدید ایران که اعضایش انتخابی نبوده و از اعیان و اشراف بسیار پیر و مرتجع تشکیل شده است، متصور نمی باشد، لذا به پیشنهاد سفیر انگلیس، ما امروز يك یادداشت ۱ بشرح زیرین [برای شاه] ارسال نمودیم: « نمایندگان دو سفارتخانه افتخار داشتند بارها توجه اعلیحضرت شاه را به لزوم عمل به وعده های خودشان مبنی بر حفظ نظام مشروطه که در جهت منافع اعلیحضرت و ملت ایشان می باشد جلب نمایند: نمایندگان دو سفارتخانه که نمی توانند تشکیل مجلس شورای حکومتی را انجام وعده تلقی نمایند زیرا اعضاء آن توسط ملت انتخاب نمی شوند؛ عاجزانه تقاضا دارند اعلیحضرت اعلام نمایند چه موقع مجلس موعود تشکیل خواهد گردید؛ در این حال، نمایندگان دو سفارتخانه عمیقاً معتقدند که تشکیل مجلسی از افراد منتخب مردم و عفو آن اعلیحضرت، می تواند به وقایع غیرعادی که در ایران روی می دهد، خاتمه بخشد».

تلگرام مستشار ارشد ساپلین

تهران، ۳ دسامبر ۱۹۰۸ [۱۶ دسامبر ۱۹۰۸، ۲۴ آذر ۱۲۸۷، ۲۱ ذی قعدة ۱۳۲۶] عطف به تلگرام مورخ اول دسامبر [۱۴ دسامبر، ۲۲ آذر، ۱۹ ذی قعدة] اینجانب به عرض می رساند: سردار منصور پس از دریافت تأمین لازم از سوی شاه، امروز از بست خارج شد و سفارتخانه را ترك گفت.

تلگرام مستشار ارشد ساپلین

تهران، ۴ دسامبر ۱۹۰۸ [۱۷ دسامبر ۱۹۰۸، ۲۵ آذر ۱۲۸۷، ۲۲ ذی قعدة ۱۳۲۶] امروز جلسه ای با سعدالدوله با شرکت بارکلی، دو تن از دبیران و من تشکیل شد. سعدالدوله با اطلاع شاه و برای تبادل نظر در مورد اوضاع کنونی آمده بود. گویا شاه تصمیم گرفته است به وعده های خود عمل کرده و حکومت مشروطه را اعلام کند و در نظر دارد سعدالدوله را به سمت وزیر امور خارجه منصوب و تنظیم و ترکیب کابینه را به وی محول نماید. در جواب اینکه شاه مایل است مطمئن شود پس از اعطاء مشروطه، وامی به مبلغ پنج کرور تومان به وی داده خواهد شد، ما گفتیم قبل از ورود به بحث و مذاکره در مورد وام لازم است هم اکنون وعده های داده شده عملی گردیده و میزان بودجه روشن شود. ما اضافه نمودیم، مذاکرات در مورد وام تنها زمانی می تواند انجام

گیرد که هر دو سفارتخانه از استحکام و پایداری نظام جدید اطمینان حاصل نموده و تضمین حتمی داشته باشند که از وام بصورت مناسبی استفاده خواهد شد. اجازه می‌خواهم احساس خودم را بیان نمایم و آن اینکه شاه این بار واقعاً آمادهٔ وفاء به عهد خود بوده و علاقمند است نظام مشروطه را در ایران حفظ نماید.

تلگرام کفیل [قائم‌مقام] وزارت امور خارجه روسیه

به سفیر روسیه در پاریس

منت پترزبورگ، ۵ دسامبر ۱۹۰۸ [۱۸ دسامبر ۱۹۰۸، ۲۶ آذر ۱۲۸۷، ۲۳ ذی‌قعدة ۱۳۲۶]

خواهشمند است محل اقامت ظل‌السلطان را که گویا در نیس می‌باشد اطلاع داده و بفرمائید آیا علائم و نشانه‌هایی که دال بر قصد وی برای بازگشت به ایران باشد، وجود دارد یا خیر؟

(امضاء) چاریکوف

تلگرام مستشار ارشد نیلیدوف

پاریس، ۶ دسامبر ۱۹۰۸ [۱۹ دسامبر ۱۹۰۸، ۲۷ آذر ۱۲۸۷، ۲۴ ذی‌قعدة ۱۳۲۶]

تلگرام مورخ ۵ دسامبر واصل شد.

بنظر می‌رسد ظل‌السلطان که دیروز از نیس به پاریس آمده است قصد بازگشت به ایران را دارد. او، از سفیر سابق فرانسه در تهران، آقای دو-فرانس تقاضا کرده است واسطه شود تا بما در مورد وفاداریش به شاه اطمینان داده و بگوید که ظل‌السلطان قصد دارد در ایران زندگی آرام و بدون هیچگونه هدف جاه‌طلبانه داشته باشد. ظل‌السلطان همچنین اعلام می‌دارد که مایل است صداقت خود را نسبت به روسیه ثابت نموده و هیچ قدمی برخلاف منافع روسیه برندارد. در این حال سفیر انگلیس امروز مرا در جریان دستوری که دریافت کرده بود قرار داد تا با هماهنگی من ظل‌السلطان را از رفتن به ایران منصرف نموده و به او بگوئیم چنانچه وی علی‌رغم تمایل ما به ایران بازگردد، نمی‌تواند به حمایت ما چه برای امنیت شخص خودش و چه برای اموالش امیدوار باشد. من به سفیر انگلیس جواب دادم که این موضوع را به جنابعالی گزارش داده و منتظر دستورات خواهم بود، اما برای آنکه از رفتن فوری ظل‌السلطان جلوگیری شود، توصیه کردم به او بگویند که منتظر باشد تا اطلاع رسمی در این زمینه به وی داده شود.

تلگرام وزیر امور خارجه روسیه

به سفیر روسیه در پاریس

سنت پترزبورگ، ۷ دسامبر ۱۹۰۸ [۲۰ دسامبر ۱۹۰۸، ۲۸ آذر ۱۲۸۷، ۲۵ ذی‌قعدة ۱۳۲۶]

لطفاً با همکار انگلیسی خودتان در مورد صحبت مشترکی که باید با شاهزاده ظل‌السلطان داشته باشید مذاکره نمائید. قرار است ظل‌السلطان امروز وارد پاریس شده و در «گراند هتل» اقامت نماید. «چنانچه وی به ایران بازگردد، خطری است که شخصاً آنرا پذیرفته است زیرا هر دو دولت [روس و انگلیس] که زمان ترك ایران، امنیت جان وی و خانواده‌اش را تضمین کرده بودند، نمی‌توانند این مسئولیت را در آینده بعهده بگیرند. اگر وی توضیح خواست می‌توانید جواب دهید که نظر ما نسبت به او مانند گذشته خیرخواهانه و مثبت است، اما چنانچه بازگشت وی به ایران باعث اغتشاش و هرج‌ومرج گردد، هر دو دولت مجبورند حالت بی‌طرفی به خود گرفته و از دخالت بنبغ شخص او، خانواده و اموالش خودداری نمایند.»
لطفاً نتیجه اقدام خود را تلگراف نمائید.

(امضاء) ایزولسکی

تلگرام مستشار ارشد نیلیدوف

پاریس، ۷ دسامبر ۱۹۰۸ [۲۰ دسامبر ۱۹۰۸، ۲۸ آذر ۱۲۸۷، ۲۵ ذی‌قعدة ۱۳۲۶]

در تکمیل آخرین تلگرام خود به عرض می‌رساند:

سر فرانسیس برتی دیروز با ظل‌السلطان ملاقات کرده و به او گفته است که از طرف روسیه و انگلیس به وی اظهاراتی خواهد شد تا او را از بازگشت به ایران منصرف نمایند. ظل‌السلطان جواب داده است که وی دعوت دوستانه‌ای از شاه و دستوری از نخست‌وزیر در مورد بازگشت به میهن دریافت داشته است. برادرش نیز از وی تقاضای مشابهی کرده است، ازین‌رو وظیفه خودش می‌داند که این دعوتها و دستورات را بپذیرد به‌ویژه که این امر با تمایل شخصی وی مطابقت داشته و می‌خواهد رعیت صدیق پادشاه خود بوده و بدون دخالت در سیاست، در ایام پیری مانند یک شهروند ساده زندگی کرده و به کارهای شخصی خود بپردازد. هزینه نگاهداری خانه‌ها و خدمتگاران او را در ایران، بدون احتساب مخارج زندگی در خارج از کشور، سالانه به صد هزار پوند می‌رسد. در این حال خواهرش باغ او را تصاحب نموده و وی با وجود مراجعات مکرر به سفارت انگلیس هنوز در این مورد جوابی دریافت نکرده است. شاه هم به او قول داده است چنانچه برگردد رضایت خاطرش را جلب نماید. بهر حال ظل‌السلطان قصد دارد هفته دیگر اینجا را ترك نماید. برتی موضوع را به لندن گزارش کرده است.

تلگرام وزیر امور خارجه روسیه

به کاردار روسیه در تهران

سنت پترزبورگ، ۸ دسامبر ۱۹۰۸ [۲۱ دسامبر ۱۹۰۸، ۲۹ آذر ۱۲۸۷، ۲۶ ذی‌قعدة ۱۳۲۶]

مطلب زیرین را به اطلاع سفیر روسیه در لندن می‌رساند:

از نامه‌ای که علاء‌الملک به همراه خود آورده است چنین برمی‌آید که این رجل به اینجا فرستاده شده است تا به اعلیحضرت امپراتور به مناسبت درگذشت شاهزاده بزرگ آنکسی الکساندر ویچ تسلیت عرض نماید. اعلیحضرت امپراتور بهر حال پذیرش سفراء را در این مورد رد نمودند که این مطلب قبلاً به اطلاع دولت شاه رسیده بود. اعلیحضرت امپراتور اجازه شرفیابی به فرستاده ندادند. نامه شاه توسط من به اعلیحضرت امپراتور تقدیم خواهد شد. در مورد مطالبی که باید شفاهاً در میان نهاده شود اعلیحضرت امپراتور امر فرمودند در صورتیکه چنین اظهاراتی باشد من از سوی ایشان آنرا بپذیرم. شما از نتیجه ملاقات من با علاء‌الملک بطور جداگانه اطلاع خواهید یافت.

(امضاء) ایزولسکی

تلگرام وزیر امور خارجه روسیه

به کاردار روسیه در تهران

سنت پترزبورگ، ۸ دسامبر ۱۹۰۸ [۲۱ دسامبر ۱۹۰۸، ۲۹ آذر ۱۲۸۷، ۲۶ ذی‌قعدة ۱۳۲۶]

مطلب زیرین را به اطلاع سفیر روسیه در لندن می‌رساند:

تلگرام مورخ ۴ دسامبر [۱۷ دسامبر، ۲۵ آذر، ۲۲ ذی‌قعدة] واصل شد. من، تصمیم شاه مبنی بر تشکیل کابینه جدید توسط سعدالدوله همراه با انتصاب وی به سمت وزیر امور خارجه را نشانه مسرت بخشی می‌دانم. ما علی‌الاصول آماده‌ایم مسأله و امری را که دولت شاه آنرا مطرح کرده است مورد بحث و بررسی قرار دهیم، البته فقط بشرط آنکه تضمینات لازم در مورد استفاده معقول از آن و برای انجام اصلاحات ضروری در ایران بما داده شود. در جلسه آتی شورای مخصوص مسائل ایران این مسأله مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

(امضاء) ایزولسکی

گزارش فوری مستشار ارشد، سابقین

تهران، ۱۴ نوامبر ۱۹۰۸ [۲۷ نوامبر ۱۹۰۸، ۵ آذر ۱۲۸۷، ۲ ذی‌قعدة ۱۳۲۶]

دوره دهم‌ه‌ای را که از زمان رفتن هوف مستر هارتویگ از تهران آغاز

می‌شود، می‌توان دوره تردیدها و دودلی‌های شاه و عدول وی از انجام وعده‌هایی که به ملت خود و سفرای روسیه و انگلیس در مورد استقرار مجدد رژیم مشروطه در ایران داده بود، نامید.

بنظر شاه و نیز علی‌الخصوص افراد نزدیک به وی، مجلس اول آنچنان امید ملت ایران را ناامید کرده است که در حال حاضر هیچکس حاضر نیست سخنی از مشروطه بشنود. گروه مرتجعین که به عقیده شاه مهمتر و قابل‌ملاحظه‌تر از گروه مشروطه‌خواهان بوده و روحانیت و شاهزاده‌ها و اعیان و اشراف و همسر و پسر شاه طرفدار آن می‌باشند، شاه را در صورتی که مجلس را احیاء نماید، تهدید به تکفیر نموده‌اند.

در دست شاه و وزرایش مقدار زیادی تلگرام است که از همه نقاط ایران مبنی بر مخالفت با استقرار رژیم مشروطه رسیده است؛ روحانیون، رجال و تجار تهرانی که روز ۱۲ شوال [۷ نوامبر، ۱۵ آبان] توسط شاه گرد آمده بودند، به روشنی بی‌میلی خودشان را برای اطاعت از رژیم جدید، ابراز و کتباً (ضمیمه شماره ۱) اعلام نموده‌اند که مجلس مغایر با اصول اسلام بوده و حرام است.

این تظاهرات به عقیده شاه که این باور وی را عمدتاً صدراعظم و سپهسالار مورد حمایت قرار می‌دهند، به حد کافی ثابت می‌کند که ملت ایران خواهان مشروطه نمی‌باشد و همین امر، شاه را به صدور دستخط مورخ ۹ نوامبر ۱۹۰۸ (۲۷ شوال ۱۳۲۶) [۲۲ نوامبر، ۳۰ آبان] برانگیخت. در این دستخط، اعلیحضرت اعلام می‌دارد که وی از نیت و قصد قبلی خود بازگشته و قول می‌دهد که «دیگر حتی سخنی هم در مورد چنین مجلسی گفته نخواهد شد» (ضمیمه شماره ۲).

شب قبل، پس از دریافت خبر مربوط به انتشار این دستخط، من و سفیر انگلیس لازم دانستیم از طریق وزیر امور خارجه، شاه را به عواقب خطرناکی که صدور این دستخط به دنبال خواهد داشت، متوجه کنیم.

هنگام امضاء یادداشت یکسانی که رونوشت آن پیوست است، ما صادقانه قصدمان این بود که به شاه در مورد قدم بزرگی که دارد به طرف ارتجاع برمی‌دارد، هشدار دهیم.

یادداشت ما، که با جملات و عبارات پرحرارتی نوشته شده بود بر شاه و رجال تأثیر گذاشت. فوراً دستور داده شد همه‌گونه اقدامی برای پخش هرچه کمتر دستخط به عمل آید و شاه به وزیر امور خارجه خود دستور داد به دیدن من و سفیر انگلیس بشتابد تا علت صدور این دستخط را توجیه نموده و درعین حال به ما اطمینان دهد که شاه بطور تغییرناپذیری مایل است به وعده‌هایی که داده است عمل نماید.

علاءالسلطنه که دیروز به دیدنم آمد، در آغاز سخن گفت: چون دستخط به اطلاع سفرای کشورهای خارجی نرسیده است، سند رسمی بشمار نمی‌آید و جمله «دیگر حتی سخنی هم در مورد چنین مجلسی گفته نخواهد شد» به هیچ وجه مغایر با وعده‌های شاه نبوده و این جمله را باید اینگونه تفسیر کرد که مجلسی مانند مجلس اول، یعنی مجلس انقلابی تأسیس نخواهد شد.

من به وزیر جواب دادم که سخن از مجلس اول در میان نیست و هیچ کسی اصرار بر ایجاد آن چنان مجلسی ندارد، منتها مردم کشور که از هرج و مرج و اغتشاش و سوءاستفاده و ندانستن وضع آینده به تنگ آمده‌اند، قبل از هر چیز خواهان نظم و کنترل بر کار وزراء می‌باشند و تنها یک نظام مشروطه معقول و معتدل می‌تواند به ایران سعادت بخشد.

در پاسخ به این سؤال که شاه چگونه مجلسی در نظر دارد در ایران برقرار نماید؟ علاءالسلطنه اظهار داشت در حال حاضر صحبت از شورای حکومتی است که اعضاء آن توسط شاه تعیین خواهند شد.

من در این مورد به وزیر متذکر شدم که چنین مجلسی که از آن اصل انتخابات حذف گردیده است، نتیجه مثبتی را به بار نمی‌آورد ضمن اینکه وجود چنین ارگانی طفره آشکار از وعده‌ها و قولهای است که شاه به عالیجناب هارتویگ و سفیر انگلیس داده است.

علاءالسلطنه در ادامه گفتگو که بیش از یکساعت بطول انجامید، به مشکلات شاه در مورد مسأله حفظ رژیم مشروطه در ایران اشاره نمود. وزیر پرسید: «شما ضامن می‌شوید که اگر شاه مجلس را تشکیل دهد گروه مرتجعین که تعدادشان هم بیشتر از آن است که بتوان فکرش را کرد، کشور را به هرج و مرج و کشتار نکشاند؟» من به وزیر خاطر نشان نمودم که همین گروه مشروطه‌خواه، اگر هم قلیل باشد، می‌تواند اسباب دردسر زیاد شود و ناراحتی به وجود آورد.

در اینجا سخنان هوف مستر هارتویگ به شاه در شرفیابی ۲۹ اکتبر [۱۱ نوامبر ۱۹ آبان، ۱۶ شوال] برای وزیر تکرار شد سخنان این بود که «بهتر است راه‌حلی بیابیم که از آن راه با اعطاء مشروطه و تطبیق قبلی اصول آن با احکام شریعت جهت آرام ساختن روحانیت، بتوان دو جناح را آشتی داد».

من اضافه کردم که هیچ کس و هیچ چیز مانع آن نیست که شاه چنان قانون انتخاباتی را به وجود آورد که با استفاده از آن قانون، معتدل‌ترین و جدی‌ترین عناصر وارد مجلس شوند.

در اینجا گفتگوی ما پایان رسید.

از این گفتگو من به نتایج زیرین رسیدم:

شاه اگر هم به وعده‌های خودش عمل کند فقط تحت فشار دو کشور بوده و برایش سخت خواهد بود که به این حقیقت برسد که در ایران امروز، روسیه و انگلیس با هماهنگی و توافق کامل یکدیگر فعالیت می‌کنند و دیگر این راه برایش بسته است که چنانچه در روابط خودش با انگلیس دچار مشکل شود، بتواند در پشت روسیه پنهان گردد یا بالعکس.

واقعیت همکاری صمیمانه ما با انگلیس برای شاه و ایرانیها بی‌شک ناخوشایند و ناراحت‌کننده است.

با توجه به این مسأله ممکن است شاه و مشاورانش با دیدن اینکه توافق دو کشور

لایتغیر و قاطع می‌باشد، تلاش نمایند حمایت کشور ثالثی را در مقابل حمایت روسیه و انگلیس قرار دهند.

در این حال شایعاتی مبنی بر اینکه هیأت نمایندگان به توسط شاه به پترزبورگ اعزام شده و من افتخار داشتم در تلگرام محرمانه مورخ ۱۴ نوامبر [۲۷ نوامبر، ۵ آذر، ۲ ذی‌قعدة] امسال خود آنرا به اطلاع برسانم، قصد دارد از برلین و وین هم دیدن نماید، جانب توجه می‌باشد.

متن عریضه مجتهدین

به اعلیحضرت شاهنشاه اسلام و مسلمان پناه

مورخ ۶ نوامبر ۱۹۰۸ [۱۹ نوامبر ۱۹۰۸، ۲۷ آبان ۱۲۸۷، ۲۴ شوال ۱۳۲۶] در دوازدهم شوال [۷ نوامبر، ۱۵ آبان] جاری که به فرمان آن اعلیحضرت، بسیاری از روحانیون، شاهزاده‌ها، وزراء، رجال و اعیان و تجار به قصر دعوت شدند و قصد اعلیحضرت مبنی بر تشکیل مجلس و تصویب قانون اساسی به آنها اعلام گردید، همه حضار به اتفاق آراء اظهار داشتند که مجلس مفایر با اصول اسلام بوده و با آن مطابقت ندارد. ما خود اخیراً با تجربه شخصی خودمان به این امر معتقد گردیدیم. ما مسلمانان همواره تحت حاکمیت اسلامی بوده‌ایم و به هیچ‌عنوان نمی‌توانیم موافقت داشته باشیم که دین ما اسلام، مورد اهانت واقع گردد. همه، چه پادشاه و چه رعیت در مقابل شریعت یکسان می‌باشند و دفاع از اسلام بر همه واجب است.

پس از این اظهارات، تلگرامهایی به تعداد ۲۰۰ فقره که از همه ولایات رسیده بود، بعضی تماماً و بعضی بطور خلاصه قرائت گردید. همچنین نامه‌های مجتهدین ولایات نیز خوانده شد. تعداد زیادی عریضه نیز از طرف نمایندگان بسیاری از دسته‌های مختلف مردم، که در جلسه حضور نداشتند رسیده است که همه‌شان التماس دارند آنها را از این پدیده وحشتناک نجات دهید. بالاخره، همه حضار به نام نامی شما اعلیحضرت عریضه شکایت‌آمیزی تنظیم کردند که در آن تقاضا داشتند تصمیم متخذه را لغو نمائید و این عریضه را ما از طریق صدراعظم تقدیم داشتیم. سپس چون افتخار شرفیابی پیدا کردیم حضوراً و شفاهاً تقاضای خود را در حضور مبارک مورد تأیید قرار داده و قول محبت‌آمیزی دریافت کردیم که به تقاضای ما ترتیب اثر داده خواهد شد و در این مورد دستخطی شرف‌صدور خواهد یافت. لیکن تا به امروز که ۲۴ شوال [۱۹ نوامبر، ۲۷ آبان] است، فرمان آرامش‌بخشی صادر نگردیده است.

هر روز مردم از رسته‌های مختلف به ما «چوپانان امت» مراجعه کرده و انتظار جواب عریضه و صدور دستخط را دارند.

ما تا به امروز سعی کردیم ملت را آرام نگهداریم، اما اکنون چاره‌ای جز این نداریم که به شما اعلیحضرت روی آورده و مجدداً شخصاً اصرار نمائیم وعده‌ای که به ما داده شد، اجراء گردد.

اکنون ما به وظیفه‌ای که دین ما بردوش‌مان نهاده است، عمل می‌کنیم و تا زمانی که قول رسمی نگیریم که تقاضای ما پذیرفته شده و اعلیحضرت دستخطی را که همه مسلمانان را آرام کرده و وحشت و نگرانی موجود را پایان خواهد بخشید، صادر نفرمایند نمی‌توانیم به خانه‌هایمان بازگردیم.

به همه مقدسات سوگند یاد می‌کنیم که نه تنها ما، بلکه همه ملت مسلمان این کشور خواهان مجلس نبوده و مجلس، جز نابودی عقیده‌ی ما، اغتشاشات عمومی و خونریزی و اهانت به دین ما، چیز دیگری نمی‌تواند به ما بدهد.

دستخط شاه مورخ ۹ نوامبر ۱۹۰۸

[۲۲ نوامبر ۱۹۰۸، ۳۰ آبان ۱۲۸۷، ۲۷ شوال ۱۳۲۶]

بسم الله الرحمن الرحيم

ای ستونهای استوار اسلام، ای مجتهدین، رحمت خدا بر شما باد. اراده‌ی ما همیشه و بدون تغییر در جهت دفاع از اسلام و حمایت از شریعت پیامبر صل‌الله علیه و آله بوده است. اکنون که شما ثابت نمودید که تأسیس مجلس مخالف اسلام بوده و مجلس را حرام دانستید و مجتهدین ولایات با نامه و تلگراف بر این نظر معترف هستند، لذا ما از قصد قبلی خود صرف‌نظر نمودیم و دیگر حتی سخنی هم در مورد چنین مجلسی گفته نخواهد شد.

ما، به کمک خداوند دستورات لازم جهت نشر و تثبیت عدالت و رأفت را داده‌ایم و خواهیم داد.

این تصمیم ما را که در جهت نشر عدالت و حفظ حقوق ملت و از میان بردن هر چیزی است که مخالف اسلام باشد، به همه طبقات مردم اعلام نمائید.
(امضاء) محمدعلی‌شاه قاجار

یادداشت مشترك سفیر بریتانیای کبیر و کاردار روسیه

در تهران به عالیجناب علاء السلطنه وزیر امور خارجه ایران

۸ نوامبر ۱۹۰۸ [۲۱ نوامبر ۱۹۰۸، ۲۹ آبان ۱۲۸۷، ۲۶ شوال ۱۳۲۶]

نمایندگان بریتانیای کبیر و روسیه با تعجب و تأسف اطلاع یافتند که اعلیحضرت شاه با پیروی از توصیه‌های نادرست اطرافیان خود و با استفاده و بهانه نمودن تقاضاهائی که به هیچ‌وجه بیان‌کننده احساسات واقعی ملتش نمی‌باشد قصد دارد مجلس نمایندگان ملت را تشکیل ندهد.

نمایندگان دو کشور فوراً برای دولتین خود تلگراف نموده و این موضوع تأسف‌آور را گزارش خواهند کرد. نیز تصمیم شاه را که نشان‌دهنده قصد وی مبنی بر خودداری از اجرای قول‌هائی است که بارها به ملت خود و نمایندگان هر دو کشور

داده است، به اطلاع خواهند رسانید. همچنین، نمایندگان دو کشور وظیفه خود خواهند دانست در آینده بر طبق دستور دولتمردان خودشان وظیفه اعلیحضرت را که به نفع شخص ایشان و به مصلحت ملتشان است، برای ایشان روشن سازند، این وظیفه همانا انصراف ایشان است از انجام تصمیمی که در مورد خودداری از تشکیل مجلس گرفته‌اند.

نمایندگان هر دو کشور، ضمن انتظار دریافت دستورات از سوی دولتمردان خود، گرچه مایلند از هرگونه دخالت در امور داخلی ایران اجتناب نمایند، با این حال، وظیفه خود می‌دانند این نظرشان را تکرار نمایند که تنها راه آرام کردن ملتی که با توجه به موضع شاه در قبال مشروطه، در وضعیت قیام آشکار در ولایت آذربایجان و تحریکات و هیجانات در پایتخت و سایر ولایات قرار دارد، اینست که شاه از اجراء توصیه‌های افرادی که در ادامه وضع رقت‌بار کنونی حکومت ذی‌نفع می‌باشند، سر باز زده و رژیم مشروطه را مجدداً برقرار نمایند.

گزارش فوری مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۵ نوامبر ۱۹۰۸ [۲۸ نوامبر ۱۹۰۸، ۶ آذر ۱۲۸۷، ۳ ذی‌قعدة ۱۳۲۶]
افتخار دارد شرح وقایع اتفاقیه در تهران را به حضور مبارک معروض دارد:
در دومین جلسه روحانیون و تجار که در ۶ نوامبر [۱۹ نوامبر، ۲۷ آبان، ۲۴ شوال] در باغشاه تشکیل شد، حضار عریضه کتبی تقدیم شاه نمودند که در آن تقاضا کرده بودند نظام موجود را حفظ کرده و از استقرار مجدد مشروطه که به عقیده آنها مغایر با شریعت می‌باشد، خودداری نماید.

در حاشیه این عریضه، شاه نظر خود را نوشت که در آن ضمن اجابت تقاضای رعایای خود، به آنها قول داد مجلسی را که ممکن است باعث بی‌نظمی و اغتشاش در کشور گردیده و مغایر شریعت باشد، تشکیل ندهد.

این عریضه با نوشته شاه در حاشیه آن، چاپ و روز ۹ نوامبر [۲۲ نوامبر، ۳۰ آبان، ۲۷ شوال] به طرفداران شیخ فضل‌الله داده شد تا گویا در میان مردم پخش نمایند. سفارتخانه‌های انگلیس و روسیه پس از اطلاع از موضوع، از طریق وزیر امور خارجه، مخالفت شدید خود با چنین مورد تخطی از وعده‌های داده شده توسط شاه را، به وی اعلام نمودند. این مخالفت تأثیر زیادی بر شاه گذارد و فوراً دستور صادر شد که جلو پخش عریضه مذکور را گرفته و نسخ پراکنده شده را نیز گردآوری نمایند. این عریضه در پایتخت زیاد پخش نگردیده و گویا به ولایات نیز فرستاده نشده است.

علی‌رغم تمایل به اجرای وعده‌های داده شده به سفارتخانه‌ها، شاه با مخالفت شدیدی از سوی نزدیکان خود مواجه بوده و دلایل قاطعیت نداشتن خود را در میان طبقات میانه‌رو جامعه می‌یابد. آنان هنوز بی‌نظمی‌ها و اغتشاشات زمان مجلس را به

خوبی بخاطر دارند و از آن می‌ترسند که با استقرار مشروطه، اغتشاشات گذشته تکرار شود و توده‌های ناآگاه مردم و وابستگان انجمن‌ها، زورگویی و مردم‌آزاری را از سر گیرند.

به نظر می‌رسد که شاه، زیر فشار درباریان، تصمیم دارد يك هیأت نمایندگی به سرپرستی محمودخان علاءالملک (سفیر سابق ایران در پترزبورگ) ظاهراً به بهانه تسلیت‌گویی به مناسبت درگذشت اعلیحضرت شاهزاده بزرگ الکسی الکساندروویچ به پترزبورگ بفرستد ولی در واقع غرض از فرستادن این هیأت، اعلام مخالفت با اصرار سفارت امپراتوری مبنی بر حفظ رژیم مشروطه در ایران است.

سید علی‌آقا یزدی که سعی کرده بود يك حرکت مردمی را به وجود آورد، حالا بطرف شاه رفته و دیگر سعی و کوششی به خرج نمی‌دهد.

بعضی از افراد فکر کرده بودند از حراجی که برای اشیاء سفیر سابق در روز ۸ نوامبر [۲۱ نوامبر، ۲۹ آبان، ۲۶ شوال] در سفارت انگلیس برپا شده بود استفاده کرده، وارد آنجا شده و بست بنشینند. اما این حرکت که به موقع کشف شد، ناموفق ماند. از آن زمان هیچ حرکت دیگری در تهران مشاهده نگردیده است.

گزارش فوری مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۳ نوامبر ۱۹۰۸ [۶ دسامبر ۱۹۰۸، ۱۴ آذر ۱۲۸۷، ۱۱ ذی‌قعدة ۱۳۲۶]
افتخار دارد شرح وقایع اتفاقیه در تهران را به حضور مبارک معروض دارد.
با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

شرح وقایع اتفاقیه در تهران

روز ۱۵ نوامبر [۲۸ نوامبر، ۶ آذر، ۳ ذی‌قعدة] دبیران سفارتخانه‌های روس و انگلیس به باغشاه آمده و دوباره سعی کردند شاه را به اجراء هرچه زودتر وعده‌هایش ترغیب کنند. شاه تصمیم خودش درباره استقرار مجدد مشروطه را مورد تأکید قرار داد و درعین حال یادآور شد که اجراء این تصمیم و بازگشت مشروطه و بازگشائی مجلس و بیم اینکه آشفتگی‌ها و بی‌سامانی‌های روزگار مجلس اول تکرار شود، مخالفت روحانیان و ترس و وحشت مردم عادی کشور را برخواهد انگيخت.

شاه لزوم تغییر قانون انتخابات قبلی را متذکر شد که بدین ترتیب بتوان تنها طبقات روشنفکرتر و معتدل‌تر مردم را در انتخابات مشارکت داد.

وی در پایان اطلاع داد که قصد دارد در همین روزها، مجلس جدیدی بنام «مجلس دولتی» تشکیل داده و کار کنترل بر کلیه امور را به آن محول نماید. و واقعا در روز ۱۶ نوامبر [۲۹ نوامبر، ۷ آذر، ۴ ذی‌قعدة] در باغشاه خبر تشکیل شورای دولتی جدیدی بنام مجلس شورای دولتی اعلام گردید که در آن، چهل عضو منصوب از طرف

شاه مشارکت خواهند داشت و ریاست آن با نظام‌الملک خواهد بود. این مجلس که از شاهزادگان، ملاها، تجار و نمایندگان ولایات مختلف تشکیل خواهد شد، باید دو روز در هفته در تسالار خورشید قصر شاه، تشکیل جلسه داده و نظارت عالی بر کار همه وزراء داشته باشد.

این اقدام هیچ گونه تأثیر آرام‌کننده‌ای بر مردم کشور نگذاشت. به نظر می‌رسد از این مجلس نمی‌توان انتظار هیچ اقدام قاطعی را در جهت انجام اصلاحاتی که برای کشور بسیار ضروری می‌باشند داشت.

در پایتخت، ضعف قدرت حکومت و تشدید فعالیت گروه‌های مخفی احساس می‌شود. دوباره در شهر شب‌نامه‌های بسیاری پخش می‌شود که در آنها مردم تهران را به قیامی مانند قیام تبریزی‌ها فرامی‌خوانند و شاه را به مسموم ساختن حاج میرزا حسین مجتهد نجف متهم کرده و به قتل تهدیدش می‌کنند. همچنین در شب‌نامه‌ها از مردم کشور خواسته شده است که از دادن مالیات به دولت خودداری کنند.

از سوی دیگر مخالفین حکومت مشروطه به سرکردگی شیخ فضل‌الله، هیچ فرصتی را برای شوراندن توده‌های ناآگاه علیه مشروطه از دست نداده و سعی می‌کنند این باور را در مغز آنان بنشانند که رژیم مشروطه برخلاف شریعت است. آنان از همه‌جا تلگرام‌هایی را فراهم می‌کنند که مثلاً از مردم رسیده و در آنها از شاه بخاطر صدور آخرین دستخط وی، تشکر کرده‌اند. فتوای ملایانی که مجلس را حرام دانسته‌اند برای چاپ آماده می‌شود.

روزنامه «اقیانوس» که گاهی اوقات از دولت باج‌ا می‌گیرد، اخیراً مقاله‌ای انتشار داده که در آن توافق روس و انگلیس را که گویا علیه استقلال ایران است مورد بحث قرار داده و یادآور شده است که این کشورها درصددند مشروطه را مجدداً در ایران برقرار کنند تا از این طریق آشوب بپا کرده و از آن، در جهت اهداف مفروضه خودشان استفاده نمایند.

روز ۱۸ نوامبر [یکم دسامبر، ۱۹ آذر، ۶ ذی‌قعدة] دستخط ضد مشروطه شاه بر در و دیوار شهر مشاهده شد، حتی آنرا بطور نمایشی در نزدیکی سفارتخانه‌های روسیه و انگلیس نیز چسبانده بودند.

در نتیجه مخالفت‌های سریع و شدید دو سفارتخانه، در بعضی جاها دستخط را از در و دیوار برداشتند ولی در محله‌های دیگر همچنان باقی ماند.

در همان روز، گروهی که برای برپاگرداندن مشروطه تلاش می‌کنند، به تمام سفارتخانه‌ها عریضه یکسانی فرستاده و تقاضای برقراری مجدد پارلمان و استقرار قانون اساسی قبلی در ایران را کرده‌اند.

تلگرام د. ت. ث. نیلیدوف

پاریس، ۹ دسامبر ۱۹۰۸ [۲۲ دسامبر ۱۹۰۸، یکم دی ۱۲۸۷، ۲۷ ذی قعدة ۱۳۲۶]
تلگرام مورخ ۷ دسامبر واصل گردید.

من و سفیر بریتانیای کبیر، متفقاً آنچه را که دستور داده شده بود به ظل السلطان گفتیم. وی گفت که با موافقت شاه برای چند ماه از کشور خارج شده و حالا با دریافت دستور اعلیحضرت از طریق برادر خود و وزیر اعظم فوراً به ایران بازخواهد گشت. وی خود را متمهد می دانست دستور را اطاعت کرده و با آنکه ویلائی را برای سه ماه اجاره کرده است، فوراً نیس را ترک کند زیرا اگر به ایران بازنگردد، در این صورت رفتارش نسبت به شاه غیردوستانه جلوه خواهد کرد.

او مدعی است که با بازگشت به ایران، به دنبال جاه و جلال و قدرت نبوده و فقط فرمان پادشاه خود را اطاعت نموده و در فکر اموال و منافع خودش خواهد بود، منافعی که علی‌رغم حمایتی که روسیه و انگلیس وعده‌اش را داده بودند، پایمال شده است.

ظل السلطان بدون آنکه به هیچ وجه مایل به محروم شدن از این حمایت بسا شد، خواهان مشورت با هر دو دولت بوده و قصد دارد از توصیه‌هایی که داده خواهد شد پیروی کند. چنانچه رفتن او به ایران، فوراً مقدر نیست ولی پس از گذشت مدتی می‌تواند به میهن خودش بازگردد، در این صورت آماده است که مدتی دیگر درنگ کند ولی برایش دشوار است که متمهد شود با شرایط نامعلومی که دارد، برای مدتی طولانی در خارج از ایران بماند.

ما، از ظل السلطان پرسیدیم آیا او کاملاً مطمئن است که دستور واقعاً از جانب شاه بوده و آیا آنها تضمینی برای حفظ شخص وی داده‌اند؟ جواب داد که فقط تلگرامهایی از برادر خود و صدراعظم بدون هیچ توضیحی دریافت کرده است. ما به ظل السلطان اعلام نمودیم که موضوع را به اطلاع دولتین خودمان رسانده دستور خواهیم گرفت.

۱- چون عنوان بالا، در زبان فارسی معادل درستی ندارد، از این رو، خود آن عیناً با حروف برابر فارسی به کار برده شد.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۹ دسامبر ۱۹۰۸ [۲۲ دسامبر ۱۹۰۸، یکم دی ۱۲۸۷، ۲۷ ذی‌قعدة ۱۳۲۶]
 ۸ دسامبر [۲۱ دسامبر، ۲۹ آذر، ۲۶ ذی‌قعدة] پاخیتونوف تلگرامی بشرح زیر
 ارسال داشته است:

شجاع‌الدوله که مجدداً به فرمانداری مراغه منصوب گردیده است، با فعالیت
 زیادی نظم را در مراغه برقرار نموده و قشون را برای حرکت دادن هرچه زودتر
 بسوی تبریز آماده می‌کند.

تلگرام وزیر امور خارجه روسیه

به کاردار روسیه در تهران

سنت پترزبورگ، ۹ دسامبر ۱۹۰۸ [۲۲ دسامبر ۱۹۰۸، یکم دی ۱۲۸۷، ۲۷
 ذی‌قعدة ۱۳۲۶]

مطالب زیر به اطلاع سفیر روسیه در لندن می‌رسد:

من امروز علاء‌الملک را به حضور پذیرفتم. در جواب اظهارات وی که عموماً
 به این تقاضا خلاصه می‌شد که شاه را در کار اجراء اصلاحات و ادار به شتابکاری
 نکنید و از او حمایت اخلاقی و مادی کنید، من پاسخ دادم که ما با هماهنگی بریتانیای
 کبیر از اصل عدم مداخله در امور داخلی ایران پیروی کرده و فقط به شاه توصیه‌های
 دوستانه‌ای می‌کنیم که از احساسات دوستی ما نسبت به وی و خیرخواهی نسبت به
 ایران سرچشمه می‌گیرد. چنانچه دولت شاه از این توصیه‌ها پیروی ننماید، خود در
 قبال این امر مسؤول می‌باشد.

در مورد مسأله حمایت باید گفت که ما آماده‌ایم بررسی نمائیم به چه نحو این
 حمایت از اعلیحضرت می‌تواند از جانب هر دو دولت انجام گیرد، اما البته این به
 شرطی است که به ما تضمین داده شود که قصد شاه مبنی بر پیروی از توصیه‌های ما،
 ثابت و غیرقابل تغییر خواهد بود.

تلگرام وزیر امور خارجه روسیه

به سفیر روسیه در پاریس

سنت پترزبورگ، ۱۱ دسامبر ۱۹۰۸ [۲۴ دسامبر ۱۹۰۸، ۳ دی ۱۲۸۷، ۲۹
 ذی‌قعدة ۱۳۲۶]

ما باید نحوه عملکرد بعدی خود در مورد مسأله ظل‌السلطان را با نظریات کابینه
 لندن هماهنگ نمائیم. بسیار مطلوب خواهد بود، چنانچه شاهزاده ترک، پاریس را تا
 دریافت دستورالعمل‌های بعدی توسط شما و سر فرانسیس برتی به تعویق بیندازد.
 (امضاء) ایزولسکی

تلگرام د. ت. ث. نیلیدوف

پاریس، ۱۳ دسامبر ۱۹۰۸ [۲۶ دسامبر ۱۹۰۸، ۵ دی ۱۲۸۷، ۲ ذی‌حجه ۱۳۲۶]
تلگرام مورخ ۱۱ دسامبر واصل گردید.

من به ظل السلطان تمایل دولت امپراتوری را، مبنی بر خودداری او از مسافرت تا دریافت خبر بعدی از سوی ما، آگهی دادم. وی گفت منتظر خواهد ماند. لیکن امروز اصل تلگرامهایی را که دیروز از طریق سفیر ایران از جانب شاه و صدراعظم و مستقیماً از طرف برادر خود دریافت داشته بود، به من نشان داد. در آنها از وی دعوت شده بود زودتر مراجعت نموده و جلال‌الدوله پسر ارشد خود را نیز همراه بیاورد.

سفیر انگلیس هنوز دستورالعملی از دولت خود دریافت نکرده است.

گزارش فوری مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۹ نوامبر ۱۹۰۸ [۱۲ دسامبر ۱۹۰۸، ۲۰ آذر ۱۲۸۷، ۱۷ ذی‌قعدة
۱۳۲۶]

ضمن تقدیم شرح وقایع اتفاقیه در تهران، که در آن دستورالعمل صادره از سوی شاه مشروحاً توسط قائم‌مقام دبیر سفارت مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد، اجازه می‌خواهم نظرات خود را پیرامون مجلس شورای حکومتی جدید که دارای قدرت نظارت عالی و بعضاً قانون‌گذاری می‌باشد، به عرض برسانم.

ضمن اینکه این مجلس علی‌الاصول برای نظارت بر کار ارگانهای اجرائی حکومت و مهارکردن زورگوئی‌ها و ستم‌پیشگی‌های دولتمردان بسیار ضروری و مطلوب می‌باشد، لیکن مشکل است بتواند امیدهایی را که به آن بسته شده است برآورده سازد زیرا افرادی که اعضاء آن می‌باشند کاملاً بدرد نخور و نامناسب بوده و از درك مسائل کشور ناتوانند و تنها اهداف شخصی خودشان را دنبال می‌کنند.

با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

شرح وقایع اتفاقیه در تهران

روز ۲۱ نوامبر [۴ دسامبر، ۱۲ آذر، ۹ ذی‌قعدة] سردار منصور که به مدت حدود پنج ماه در مازندران در تبعید بسر می‌برد، به تهران بازگشت. وی را تحت حفاظت مأمورین (غلامان) به خانه بهادرچنگ آوردند. در اینجا نامبرده تحت بازداشت محسوب می‌شود.

از او اجباراً تقاضای ۶۰ هزار تومان پول کرده‌اند تا اجازه دهند از مازندران که در آنجا از سرما و رطوبت در آستانه مرگ بود، خارج شود.

۲۶ نوامبر [۹ دسامبر، ۱۷ آذر، ۱۴ ذی‌قعدة] به مناسبت شروع جشن عروسی

پسر نایب‌السلطنه با دختر جلال‌الدوله یعنی نوه ظل‌السلطان، برای ظل‌السلطان تلگرافی فرستاده شده است که در آن وی را به ایران دعوت کرده‌اند. همچنین ۱۰ نفر دیگر که از ۱۰ ژوئیه [۲۳ ژوئیه، یکم امرداد، ۲۴ ج ۲] در زندان باغشاه بسر می‌بردند، بخشوده شده‌اند. در میان آنها مستشارالدوله وکیل آذربایجان و نیز حاج محمدتقی بنکدار که در [۸۵-۱۲۸۴، ۲۴-۱۳۲۳] در میسیون انگلیس بست نشسته بود، دیده می‌شوند. لیکن عضوشدگان هنوز آزاد نشده‌اند و در باغشاه تا اخذ مبلغ معینی پول از هرکدام، نگاه داشته می‌شوند.

روز ۲۷ نوامبر [۱۰ دسامبر، ۱۸ آذر، ۱۵ ذی‌قعدة] دستورالعملی که برای مجلس جدید یعنی مجلس شورای مملکتی (بجای مجلس شورای ملی سابق) تنظیم شده بود، چاپ و در شهر منتشر گردید. این دستورالعمل با دستخط مخصوص شاه به تاریخ اول ذی‌قعدة ۱۳۲۶ (۱۳ نوامبر ۱۹۰۸) [۲۶ نوامبر، ۴ آذر]، شروع می‌شود.

در دستخط یاد شده اشارات ویژه‌ای وجود دارد مبنی بر اینکه مجلس مورد نظر کاملاً مستقل خواهد بود و اجازه تأسیس آن را شخص شاه داده است «بدون آنکه ایشان منتظر درخواست طالبان (ایرانیها) و اصرار اصرارکنندگان (دولتهای خارجی) باشند» و نیز این جمله: «تا احکام شریعت شکسته نشود».

خود دستورالعمل به تقلید از اساسنامه مجلس پیشین تهیه شده و نشان‌دهنده تأثیراتی است که به‌هنگام تنظیم، بر آن حکم فرما بوده است. مثلاً به تقلید از مجلس قبلی، اعضاء مجلس جدید نیز برای دو سال منصوب می‌شوند، نمی‌توانند مشاغل دولتی داشته باشند، بطور کاملاً آزاد رأی خودشان را می‌دهند و بخاطر نظرات خود تحت تعقیب واقع نمی‌شوند.

همچنین آثار تقلید در ماده ۲۰ آن مشهود است، این ماده با دادن امتیاز موضوع مواد ۴ و ۵ در مورد مسئولیت وزراء، حقوق دولت را محدود می‌نماید.

در عین حال نگرانی‌هایی در مورد ماده ۱۲ نیز وجود دارد. این ماده بحث و بررسی درباره کارها و تقاضاهای اشخاص را قبل از طرح آنها نزد مراجع صلاحیت‌دار، برای مجلس ممنوع کرده است.

ابتکارات قانونگذاری مجلس نیز بسیار محدود گردیده است، ماده ۱۶ حتی مطرح ساختن مسائل مربوط به وضع قوانین جدید یا تغییر قوانین موجود را بدون اجازه قبلی شاه برای مجلس ممنوع کرده است.

علاوه بر آن در تمام مطالب دستورالعمل، این فکر دریافت می‌شود که مجلس نمی‌تواند به تغییر «قانون» دست بزند، به عبارت دیگر، به تغییر حقوقی دست بزنند که بر پایه شریعت استوار باشد. مبحث انتشار یا تغییر قوانین، بسیار مبهم و تردیدآمیز است.

تابحال که مجلس جدید دو بار در هفته تشکیل جلسه می‌دهد، تنها گشمتکش بر سر اشغال پست ریاست مجلس بین نظام‌الملک و عموی وی صدرالسلطنه است که به همین دلیل انتظار می‌رود شاهزاده بزرگ طایفه قاجار یعنی عزالدوله به سمت رئیس

مجلس منصوب شود.

بسم الله الرحمن الرحيم

از آنجا که به اذن خداوند متعال افکار ما مدام در جهت رفاه و خیر همه رعایای ما می باشد و بدون انتظار درخواست طالبان و اصرار اصرارکنندگان، نشر عدالت و آرامش در کشور را هدف خود قرار داده ایم و به حکم قرآن در آیه: «ای داود، ما تو را به عنوان خلیفه به زمین فرستادیم، پس بر مردمان با عدل حکومت کن و از هواهای شخصی خود پیروی مکن». ما در قصر خودمان که پناهگاه عدالت است، امر به تشکیل مجلس خاصی نمودیم تا درهای عدالت به روی همگان باز و درهای زور و تجاوز در همه جا بسته گشته و در هیچ جا احکام شریعت نقض نگردد.

بنابراین، این مجلس در تالار خورشید جلسات خود را تشکیل خواهد داد و این دستورالعمل پس از چاپ باید برای اطلاع همه انتشار یابد تا تمام مردم ایران وظیفه خود بدانند که از صمیم قلب برای سعادت ما دعا نموده و در امنیت و آرامش کامل، با درک کامل وظائف رعایا به کشاورزی، تجارت و صنعت بپردازند.

اول ذیقعده ۱۳۲۶، ۱۳ نوامبر ۱۹۰۸ [۲۶ نوامبر ۱۹۰۸، ۴ آذر ۱۲۸۷]

حقوق اعطاء شده به مجلس شورای مملکتی

۱) اعمال کنترل بر فعالیت کلیه وزارتخانه ها با اجازه قبلی کمیسیون ویژه ای که اعضایش از میان اعضاء این مجلس انتخاب شده و دارای معلومات در این زمینه می باشند.

۲) نظارت بر درآمد و هزینه بر طبق بند ۱.

۳) کلیه وزراء باید برنامه کار وزارتخانه های خود را تنظیم و به مجلس تقدیم نمایند، پس از تصویب مجلس و هیأت دولت، این برنامه ها از طریق صدراعظم برای تصویب به شاه تقدیم خواهد شد.

۴) مجلس می تواند در صورت لزوم وزراء را احضار نماید. در صورتیکه وزیر نتواند حاضر شود، قائم مقام خود را برای ادای توضیحات خواهد فرستاد.

۵) مجلس می تواند اتهاماتی را در مورد نقض احکام شریعت، ارتشاء یا ارتکاب سایر جرائم به وزراء وارد آورد. در چنین مواردی کمیسیونی از اعضاء مجلس تشکیل خواهد شد و این کمیسیون با اطلاع وزراء و در حضور صدراعظم تحقیق و بازجوئی را انجام خواهد داد. چنانچه اتهام ثابت شود، مجلس از شاه تقاضای برکناری و مجازات وزراء خاطی را خواهد کرد.

۶) تقاضای اختیارات مربوط به مالیات قبلا باید از طریق صدراعظم به اطلاع مجلس برسد. مجلس حق دارد این اختیارات را بررسی کند و از طریق صدراعظم نظر خود را به اطلاع شاه برساند، تا فرمان لازم صادر گردد.

- ۷) مجلس شورای مملکتی در اوقات معینی در طول سال، حسب فرامین خاص شاه گشوده و بسته (تمطیل) می‌شود.
- ۸) اعضاء (وکلاء) مجلس نمی‌توانند مشاغل دولتی داشته باشند، چنانچه کسی از اعضاء مجلس پست دولتی اختیار نماید اخراجی از مجلس شناخته می‌شود و شخص دیگری به تشخیص اعلیحضرت بجای وی منصوب خواهد شد.
- ۹) چنانچه مسأله محرمانه‌ای مورد بحث قرار گیرد، صدراعظم و وزراء مسئول می‌توانند خواستار جلسه غیرعلنی شوند. در این صورت کمیسیونی از اعضاء مجلس به اکثریت آراء انتخاب می‌شود و آن مسأله را مورد بحث قرار می‌دهد.
- ۱۰) جلسات مجلس با حضور همه اعضاء علنی است، به استثناء مواردی که در ماده ۹ مشخص گردیده است.
- ۱۱) اعضاء مجلس می‌توانند از طریق صدراعظم مسائل مختلفی را که مربوط به مجلس باشد به اطلاع شاه برسانند.
- ۱۲) چنانچه فردی از ولایات یا پایتخت شکوائیه‌ای به مجلس تقدیم نماید و معلوم شود که وی قبلاً به مراجع ذی‌ربط مراجعه نکرده است، مجلس از بررسی تقاضای وی خودداری خواهد کرد ولی اگر مرجع ذی‌ربط رضایت آن فرد را جلب نکرده باشد، مجلس تقاضای او را پذیرفته و از وزیر مسئول خواستار توضیح خواهد شد.
- ۱۳) اعضاء مجلس می‌توانند آزادانه نظر خود را در مورد مسائل مملکتی و اجتماعی مطرح شده، بیان کنند. هیچ‌کدام از آنها نباید از دستورات یا القائات دیگران پیروی کند.
- ۱۴) اعضاء مجلس به هیچ‌وجه نباید به‌خاطر عقیده اظهار شده یا سخنرانی‌شان مورد بازخواست دادگاه قرار گیرند به شرطی که آئین‌نامه داخلی مجلس را نقض نکرده باشند. در صورت نقض آئین‌نامه داخلی مجلس، متخلفین براساس همان آئین‌نامه مجازات خواهند شد.
- ۱۵) اعضاء مجلس موظفند نظر خود را با استقلال کامل بیان کنند. آنان کاملاً آزادند و می‌توانند حتی از دادن رأی موافق یا مخالف به مسأله مورد بحث خودداری نمایند.
- ۱۶) تنها وزراء می‌توانند تهیه قوانین جدید یا تصحیح قوانین موجود را پیشنهاد کنند. مجلس نیز حق دارد برای تهیه قانون جدید یا تصحیح قانون موجود، در حد صلاحیت خود اظهار نظر کند اما باید قبلاً از طریق صدراعظم از شاه برای اینکار کسب اجازه کند. چنانچه شاه اجازه فرماید، قبول یا رد این اقدام به بحث و بررسی در هیأت دولت محول می‌شود.
- ۱۷) لوایحی که در هیأت دولت مورد بحث قرار گرفته و به تصویب مجلس رسیده است، پس از تأیید شاه، برای همه لازم‌الاجراء خواهد بود. چنانچه مجلس قاطعانه این لوایح را رد کند، بحث و بررسی مجدد آنها نباید در جلسات همان سال انجام گیرد.
- ۱۸) پیش‌نویس لوایح باید در مجلس ماده به ماده مورد بررسی قرار گیرد.

چنانچه لایحه‌ای حداکثر آراء را برحسب مواد و در کل آن به دست نیاورد، اعتبار قانونی نخواهد داشت.

۱۹) اعضاء مجلس به مدت دو سال منصوب می‌شوند؛ پس از انقضاء این مدت، آنان دوباره به تشخیص اعلیحضرت انتخاب می‌شوند.

۲۰) اعطاء امتیاز به اتباع ایرانی یا خارجی فقط با تأیید این مجلس انجام خواهد شد.

۲۱) علاوه بر این دستورالعمل که حقوق و وظائف مجلس شورای مملکتی را تعیین می‌کند، آئین‌نامه داخلی آن نیز تهیه شده که به تصویب اکثریت آراء اعضاء آن رسیده است. این آئین‌نامه از طریق صدراعظم و کابینه برای تأیید به شاه تقدیم شده که پس از مفتخر شدن به تأیید اعلیحضرت ما، به مورد اجراء درخواهد آمد.

(امضاء) محمدعلی‌شاه قاجار

گزارش قوری د. ت. ث. نیلیدوف

پاریس، ۱۱ دسامبر ۱۹۰۸ [۲۴ دسامبر ۱۹۰۸، ۳ دی ۱۲۸۷، ۲۹ ذی‌قعدة ۱۳۲۶]
وظیفه خود می‌دانم در تکمیل تلگرامهای مورخ ۶، ۷ و ۹ دسامبر [۱۹ و ۲۰ و ۲۲ دسامبر، ۲۷ و ۲۸ آذر و یکم دی، ۲۴ و ۲۵ و ۲۷ ذی‌قعدة] گزارش مشروح‌تری از مذاکرات با ظل‌السلطان را به عرض مبارک برسانم.

عموی شاه فعلی، قبل از هر چیز به آقای دو فرانس سفیر سابق فرانسه در ایران نامه‌ای نوشته و از وی خواستار کمک دولت فرانسه برای متقاعد ساختن دولت امپراتوری در مورد وفاداری وی نسبت به شاه و حسن‌نظرش درباره روسیه شده است. پس از آن، سفیر انگلیس به من اطلاع داد که از طرف دولت متبوع خود دستوری دریافت کرده است که با هماهنگی من، به ظل‌السلطان هشدار داده شود در صورتی که به ایران بازگردد، روسیه و انگلیس هرگونه مسئولیت در قبال امنیت شخص وی و حفظ خانواده و منافع او در ایران را از خود سلب خواهند کرد.

از آنجا که من هنوز در این مورد دستوری از شما عالیجناب ندارم تا از امکان رفتن عجلولانسه ظل‌السلطان جلوگیری نمایم، سر فرانسویس برتی لازم دانست قبلاً ظل‌السلطان را در جریان اظهارات رسمی که قرار است به او بشود، قرار دهد و متن تلگرام پیوست را که وی در آن گزارش ملاقات با شاهزاده ایرانی را به دولت متبوعش داده بود به من ارائه نمود.

پس از افتخار دریافت تلگرامهای مورخ ۷ و ۲۰ دسامبر [۲۰ دسامبر و یکم ژانویه، ۲۸ آذر و ۱۲ دی، ۲۵ ذی‌قعدة و ۹ ذی‌حجه] جناب‌عالی، من و سفیر انگلیس، اظهارات رسمی یکسانی به ظل‌السلطان نمودیم.

شاهزاده در حضور سفیر ایران در اینجا که نقش مترجم را داشت به دقت به سخنان ما گوش فراداد و به‌هنگام پاسخگویی سعی می‌کرد قبل از هر چیز وضعیت

شخص خودش را توضیح دهد.

به گفته خودش، او از کودکی از چاکران صمیمی و وفادار ابتدا پدر خود، و سپس برادر و برادرزاده اش بوده اما به ناحق جزو دشمنان و بدخواهان بشمار آمده است، گرچه هیچ گونه دلیلی بر اثبات این مدعا نمی توان ارائه نمود.

وی که به عنوان فرماندار یکی از ولایات جنوبی ایران منصوب شده بود، به گونه ای بسیار طبیعی، روابط نزدیکی با انگلیسها برقرار کرده و از حسن نظر و لطف آنان بهره مند بوده است. لیکن این مسأله به هیچ وجه مانع احترام عمیق و همدلی اش نسبت به روسیه نگردیده است و چنانچه در شمال ایران هم می بود در روابطی مستقیم با دولت ما قرار می گرفت، دقیقاً وفاداری و تعهد خود را در مورد روسیه هم به اثبات می رسانید.

خروج وی از ایران با اطلاع و حتی به اراده شاه که اجازه داده بود برای چند ماهی به خارج برود انجام گرفته است. اما او، پس از آنکه ویلائی را به مدت سه ماه اجاره کرد، پیش از آنکه سروسامان بگیرد از برادر خود و صدراعظم تلگرامهایی دریافت نمود، حاکی از اینکه شاه مایل است وی فوراً به ایران بازگردد، و ظل السلطان به سرعت نیس را ترک گفته و به پاریس آمده است تا شنبه آینده به میهن بازگردد و این خبر را به تهران تلگراف نموده است. اکنون اگر او فرمان پادشاه خودش را اطاعت نکند، در این صورت متهم به دشمنی با پادشاه خواهد شد.

درعین حال وی مایل نیست حمایت انگلیس و روسیه را از دست بدهد و بهمین جهت از آنها می خواهد به وی توصیه نمایند چکار بکنند. اگر او به ایران بازگردد، هدفش اینست که مانند یک شهروند ساده زندگی کرده، نوکر وفادار پادشاه خود باشد و بدون اینکه در جستجوی جاه و مقامی باشد، به کارهای شخصی خودش بپردازد و آماده است این گفته را تضمین نماید.

اما اینکه با وضع بی سامان موجود، بخواهد برای همیشه در خسارج از کشور بماند، برایش بسیار دشوار است و اموال و منافعش در معرض نابودی قرار خواهد گرفت زیرا وی در ایران دارای خانواده پرجمعیت، تعداد زیادی نوکر و خدمتکار و اموال بسیار است و علی رغم آنکه قبلاً وعده حمایت از طرف انگلیس و روسیه به وی داده شده بود، باغ بسیار زیبایش که در نزدیکی تهران واقع است، گویا با موافقت سفارت روسیه در اختیار خواهر او قرار داده شده است و در مورد شکایتی که از این بازه به سفارت انگلیس کرده، حتی جوابی به او نداده اند. حال چه باید کرد؟ او می خواهد که هر دو کشور به وی بگویند چه باید بکند تا توصیه آنان را به کار بندد.

ما از ظل السلطان پرسیدیم که آیا مطمئن است شاه واقعاً خواهان بازگشت او است یا اینکه این بیشتر خواست خودش می باشد و آیا در صورت مراجعتش، تضمینی در مورد امنیت جان وی داده شده است یا خیر، زیرا به هنگام خروج او از تهران،

در این شهر شورش و اغتشاش زیادی حکمفرما و جانس نیز در خطر بود. شاهزاده جواد داد در اصالت دستوراتی که از طرف شاه به وی داده شده است تردیدی ندارد و در این دستورات به جز بیان اراده اعلیحضرت چیز دیگری وجود نداشت. با این حال، او آماده است علی‌رغم استفاده‌های آشکاری که بازگشت به میهن برایش دارد، از دستور روسیه و انگلیس اطاعت نماید. لیکن مایل است که اگر اکنون امکان بازگشتش به ایران بطور کامل و دائم وجود ندارد، دست‌کم برای مدت کوتاهی که قبلاً مدت آنرا نیز می‌توان تعیین کرد، به ایران بیاید سپس دوباره به اروپا بازگردد، یا اینکه پس از مدتی معین و در زمانی که شرایط برای اقامت بی‌خطر وی در میهنش وجود داشته باشد، به آنجا بازگردد.

ما به ظل‌السلطان قول دادیم خواست وی را به دولتین خودمان منعکس نمائیم ولی تصور می‌کنیم کار مهم‌تر این است که اطمینان حاصل کنیم که آیا واقعاً شاه خواهان آمدن وی هست؟ که در این صورت مسئولیت حفظ جان عمویش، به عهده خود او واگذار شود، زیرا چنان می‌نماید که روسیه و علی‌الخصوص انگلیس، مایلند که از این مسئولیت رهائی یابند.

در عین حال یادآوری می‌شود که کاردار سفارت ما در تهران تلگرافی اطلاع داده است که به مناسبت جشن عروسی نوه ظل‌السلطان با پسر نایب‌السلطنه، شاه با مهربانی از شاهزاده (ظل‌السلطان) دعوت کرده است به ایران بازگردد. دولت انگلیس هم همین خبر را منتها به شکل کمی نامشخص و به صورت شایعه، دریافت کرده است.

تلگرام وزیر امور خارجه روسیه

به سفیر روسیه در پاریس

سنت پترزبورگ، ۱۵ دسامبر ۱۹۰۸ [۲۸ دسامبر ۱۹۰۸، ۷ دی ۱۲۸۷، ۴

ذی‌حجه ۱۳۲۶]

مطالب زیرین به سفیر روسیه در لندن اطلاع داده شده است:

تلگرام مورخ ۱۳ دسامبر [۲۶ دسامبر، ۵ دی، ۲ ذی‌حجه] واصل گردید. امروز به سر آ. نیکولسون اطلاع داده شد با توجه به نگرانی‌هایی که به علت تصمیم ظل‌السلطان مبنی بر بازگشت به ایران به وجود آمده است، ما آماده‌ایم به وی توصیه کنیم از رفتن به تهران تا زمانی که در ایران نظم ثابت و پایداری برقرار نگردیده است، خودداری کند.

لطفاً با همتای بریتانیایی خود قرار بگذارید اظهاراتی به همین مضمون به شاهزاده نموده و در عین حال تأکید کنید که چنانچه نامبرده از انجام توصیه‌ای که خواهد شد سر باززند، هر دو دولت از انجام وعده‌ای که برای حفاظت از زندگی او و خانواده‌اش داده‌اند، خودداری خواهند کرد.

(امضاء) ایزولسکی

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۶ دسامبر ۱۹۰۸ [۲۹ دسامبر ۱۹۰۸، ۸ دی ۱۲۸۷، ۵ ذی‌حجه ۱۳۲۶]
 ۱۵ دسامبر [۲۸ دسامبر، ۷ دی، ۴ ذی‌حجه] پاخیتونوف تلگرافی بشرح زیرین
 ارسال داشته است:

حمل کالا در جادهٔ جلفا-تبریز آزاد است. در تبریز اوضاع آرام است. تعداد
 فدائیان مسلح در شهر به میزان قابل ملاحظه‌ای به سبب رفتن چهار تا پنجمزار تن از
 آنان به مناطق اشغالی اطراف، کاهش یافته است.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۶ دسامبر ۱۹۰۸ [۲۹ دسامبر ۱۹۰۸، ۸ دی ۱۲۸۷، ۵ ذی‌حجه ۱۳۲۶]
 طبق اطلاعی که بارکلی امروز به من داد، دوپست تن که از فرماندار موقت
 اصفهان ناراضی می‌باشند، رهسپار کنسولگری انگلیس گردیده و خواستار پناهندگی
 شدند. کنسول به آنها جواب رد داده اما موافقت کرده است که از طریق سفارتخانه
 خود، تلگرام آنها را به شاه برساند.
 زمانی که کنسول این خبر را مغایره می‌کرده است، مردم جلو در ایستاده و
 سروصدا راه انداخته بوده‌اند.

بارکلی فعلاً اطلاع دیگری از جریان ندارد. وی در نظر دارد از دولت شاه بخواهد
 دستورات جدی و قاطعی برای فرماندار اصفهان بفرستد.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۸ دسامبر ۱۹۰۸ [۱۵ ژانویه ۱۹۰۹، ۲۰ دی ۱۲۸۷، ۱۷ ذی‌حجه ۱۳۲۶]
 من و سفیر انگلیس اخبار بسیار نگران‌کننده‌ای از اصفهان دریافت کردیم.
 به همین علت، لازم دانستیم مستقیماً از تلگرافخانه با کنسولهایمان در این شهر
 مذاکره نمائیم.

به عقیدهٔ هر دو کنسول، لازم است استاندار اصفهان که اکنون اقبال‌الدوله
 می‌باشد، عوض شده و موقتاً ادارهٔ شهر به ایلخان بختیاری صمصام‌السلطنه سپرده
 شود. همچنین باید هنگ‌های ملایری را از شهر خارج کرد و حفاظت شهر را به هنگ
 «جلالی» محول نمود.

با توجه به کمی وقت و بی‌نظمی کامل در اصفهان و تقاضای کنسولها صحبت
 با شاه در این مورد باید بدون فوت وقت انجام می‌گرفت. لذا من به خود جرات داده
 و به اتفاق سفیر انگلیس، دبیران را به نزد شاه فرستادیم که به وی توصیه نمایند
 اقدامات جدی به صورت فوق‌به‌عمل آورد. شاه که از هرج و مرج [آنارشی] در
 اصفهان نگران شده بود، قول داد به توصیه‌های ما عمل کند.

گزارش مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۵ دسامبر ۱۹۰۸ [۱۸ دسامبر ۱۹۰۸، ۲۶ آذر ۱۲۸۷، ۲۳ ذی‌قعدة ۱۳۲۶]
افتخار دارد شرح وقایع اتفاقیه در تهران را به حضور آن جناب معروض دارد:

شرح وقایع اتفاقیه در تهران

روز سی‌ام نوامبر [۱۳ دسامبر، ۲۱ آذر، ۱۸ ذی‌قعدة] سردار منصور از خانه سپهسالار که در آن تحت بازداشت بود فرار نموده و به سفارتخانه امپراتوری آمد و روز سوم دسامبر پس از آنکه تأمین کامل جان و مال خود را گرفت، از سفارتخانه بیرون رفت.

وی در نظر دارد در خود تهران بماند.

میسوینمای انگلیس و روسیه، یکبار دیگر متفقاً [تصمیم گرفتند به توسط دبیران سفارتخانه‌های خود] به شاه اصرار کنند وعده‌هایی را که داده است انجام دهد. لیکن شاه گفتگو با دبیران و دادن توضیحات را نپذیرفته بود. به همین دلیل، روز اول دسامبر دو سفارتخانه دوباره یادداشتی [مموراندومی] برای وزیر امور خارجه جهت تسلیم به شاه فرستادیم که در آن ضمن یادآوری وعده‌های شاه، اعلام نمودیم شورائی که شاه تشکیل داده است، به هیچ وجه نمی‌تواند جای مجلس را بگیرد.

این یادآوری دو سفارتخانه ظاهراً بدون تأثیر نبوده است: هم‌اکنون چند روز است بین شاه و سعدالدوله مذاکراتی بسیار جدی در جریان است.

به سعدالدوله پیشنهاد شده است کابینه جدید را که خود وی در آن قصد دارد پست وزارت خارجه را بگیرد، تشکیل دهد. از وی خواسته شده است: «خشم سفراء را فرو بنشانند» و امکانات دریافت وام مورد نیاز ایران را فراهم نماید.

سعدالدوله قول داده است این کارها را انجام دهد اما به شرط آنکه رژیم مشروطه مجدداً و حتماً برقرار شود. به نظر می‌رسد که شاه مایل است شرایط سعدالدوله را بپذیرد. وی قبلاً یعنی در ۴ دسامبر [۱۷ دسامبر، ۲۵ آذر، ۲۲ ذی‌قعدة] جاری، از نظرات سفارتخانه‌های روسیه و انگلیس در این باره آگاه شده‌است.

در شهر شایعه‌ای با قوت در جریان است که گویا در باغشاه شخصی را دستگیر کرده‌اند که با خود بمب داشته است.

ظرف این هفته، افرادی که بعد از ۱۰ ژوئیه [۲۳ ژوئیه، یکم اسرداد، ۲۴ ج ۲] تاکنون در زندان باغشاه نگاه داشته شده بودند، آزاد گردیدند. در میان آنها میرزا تقی و مستشارالدوله وکیل آذربایجان دیده می‌شوند.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۴ دسامبر ۱۹۰۸ [۶ ژانویه ۱۹۰۹، ۱۶ دی ۱۲۸۷، ۱۳ ذی حجه ۱۳۲۶]
انجمن تبریز تصمیم گرفته است بازرسی در گمرک بگمارد تا کلیه عوارض گمرکی به بانک روس تحویل شده و برای مصارف دولتی پرداخت نشود و این کار تا روشن شدن سهم آذربایجان در پرداخت قرض ایران به روسیه، ادامه یابد. انجمن همچنین تصمیم گرفته است از وجوهی که شرکت تلگراف هند-اروپا در قبالتلگرامهای محلی باید به دولت شاه پرداخت نماید، نیز استفاده کند. در غیر این صورت انجمن این شرکت را تهدید کرده است که تلگرافخانه تبریز را خواهد بست و در جواب اعتراضات رئیس تلگرافخانه گفته است که نه شاه و نه دولت تهران را به رسمیت نمی شناسد و فقط انجمن است که نماینده قدرت و حکومت در آذربایجان می باشد. هنوز نه اولی و نه دومی به مورد اجراء گذاشته نشده است.

شجاع الدوله تلفات سنگینی به انقلابیون وارد آورده و به حدود ۲۰ کیلومتری تبریز رسیده است؛ عین الدوله فعالیتی ندارد؛ ناحیه ای که در دست فدائیان است، تبریز از طرف جاده جلفا-تبریز، سلماس و خوی می باشد.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۵ دسامبر ۱۹۰۸ [۷ ژانویه ۱۹۰۹، ۱۷ دی ۱۲۸۷، ۱۴ ذی حجه ۱۳۲۶]
امروز سعدالدوله پست وزارت امور خارجه را پذیرفت و به هر دو سفارتخانه قول داد همه مساعی خود را برای ترغیب شاه نسبت به انجام وعده هایش بکار گیرد.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۷ دسامبر ۱۹۰۸ [۹ ژانویه ۱۹۰۹، ۱۹ دی ۱۲۸۷، ۱۶ ذی حجه ۱۳۲۶]
سوء قصدی بجان شیخ فضل الله بنیادگرا که معروف حضور وزیر امپراتوری می باشد، انجام گرفته است. وی بطور بی خطری زخمی شده است.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۸ دسامبر ۱۹۰۸ [۱۰ ژانویه ۱۹۰۹، ۲۰ دی ۱۲۸۷، ۱۷ ذی حجه ۱۳۲۶]
۲۷ دسامبر [۹ ژانویه، ۱۹ دی، ۱۶ ذی حجه] پاخیتونوف تلگرافی بشرح زیر ارسال داشته است:

قشون شاه به سرکردگی شجاع الدوله و حاجی احتشام دیروز سردرود را که در حدود ۱۲ کیلومتری جنوب غربی تبریز می باشد، به تصرف خود درآوردند. انقلابیون ۲۰ کشته و زخمی و ۱۱۴ اسیر داده اند که حاجی احتشام پس از خلع سلاح و درآوردن

لباس گرم از تن آنها، آزادشان کرده و به آنان هشدار داده است مبادا دوباره به چنگت وی بیفتند.

باقیمانده انقلابیون به تبریز بازگشت. عین‌الدوله فعلا در نبردها شرکت نمی‌کند.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۸ دسامبر ۱۹۰۸ [۱۰ ژانویه ۱۹۰۹، ۲۰ دی ۱۲۸۷، ۱۷ ذی‌حجه ۱۳۲۶]
شاهزاده فرمانفرما که به سمت فرماندار اصفهان منصوب شده بود قبل از رفتن به آنجا اظهار تمایل نمود ملاقاتی کاملاً خصوصی با من و سفیر انگلیس داشته باشد. این ملاقات امروز انجام گردید. شاهزاده اطمینان دارد که موفق خواهد شد به آسانی حکومت شاه را در اصفهان مجدداً برقرار نماید.
وی از ما خواست از طریق کنسولهایمان به صمصام‌السلطنه برای خروج فوری او از اصفهان پس از ورود قشون شاهزاده و به منظور جلوگیری از خونریزی فشار آوریم.

در جواب سخنان بارکلی مبنی بر اینکه صمصام‌السلطنه در اصفهان از منادیان نهضت مشروطه می‌باشد، شاهزاده گفت خوب بود صمصام قبل از برقراری مشروطه در اصفهان، آنرا در بختیاری پیاده می‌کرد.
بارکلی با اعتقاد به اینکه چنین اظهاراتی به نفع شاه، می‌تواند به مساعی سفارتخانه ما در جهت برقراری مجدد رژیم مشروطه در ایران لطمه وارد بیاورد، حل این مسأله را به دریافت دستورالعمل از دولت متبوع خود موکول نمود.
این نگرانی وجود دارد که مبادا برخورد بی‌تفاوت دو سفارتخانه نسبت به تقاضای فرمانفرما، از اصفهان نیز تبریز دیگری بسازد.
از این امر می‌توان اجتناب نمود به شرط آنکه دو سفارتخانه به صمصام‌السلطنه دوستانه انجام درخواست فوق را توصیه نمایند.
برطبق اطلاعاتی که ما در اختیار داریم صمصام‌السلطنه قوای زیادی ندارد و نیروی تقویتی نیز در این موقع سال از جایی برایش نمی‌رسد زیرا بختیارها در کوچ زمستانی خود در آویستان بسر می‌برند. آقا نجفی هم که با نهضت مشروطه همگام نمی‌باشد، اصفهان را ترك نمود که همین باعث شروع اختلاف و نزاع بین ساکنان اصفهان و بختیارها گردید.

تلگرام وزیر امور خارجه روسیه

به سفیر روسیه در لندن

سنت پترزبورگ، ۲۹ دسامبر ۱۹۰۸ [۱۱ ژانویه ۱۹۰۹، ۲۱ دی ۱۲۸۷، ۱۸

ذی‌حجه ۱۳۲۶]

عطف به تلگرامی که سابلین در ۲۸ دسامبر [۱۰ ژانویه، ۲۰ دی، ۱۷ ذی‌حجه]

برای شما ارسال کرده است، اعلام می‌دارد: بسیار خوب خواهد بود چنانچه از وقوع حوادثی که در تبریز اتفاق افتاده است، در اصفهان جلوگیری شود زیرا این حوادث به میزان مساوی بر منافع تجاری روسیه و انگلیس تأثیر سوء خواهد گذاشت. ما نظر سابلین را تأیید کرده و تصور می‌کنیم لازم است از طریق کنسولگریهای اصفهان به صمصام السلطنه توصیه شود کار را به درگیری نکشاند. این اقدام که تنها در جهت جلوگیری از خونریزی در اصفهان که ممکن است خارجیان نیز از آن صدمه ببینند می‌باشد، به عقیده ما نمی‌تواند تأثیری بر مذاکرات دو سفارتخانه با شاه که گویا بارکلی از آن نگران است بگذارد. لطفاً در این مورد با سر ادوارد گری مذاکره نمائید.

(امضاء) ایزولسکی

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۳۱ دسامبر ۱۹۰۸ [۱۳ ژانویه ۱۹۰۹، ۲۳ دی ۱۲۸۷، ۲۰ ذی‌حجه ۱۳۲۶] سعدالدوله خبری به شرح زیرین در اختیار من و آقای بارکلی قرار داد: «شاه کماکان آماده است رژیم مشروطه را به ملت خود اعطاء نماید. لیکن تاکنون دلایلی جدی مانع وی بود که نیت خودش را عملی سازد. اکنون که شاه بدین نتیجه رسیده که لازم است در این مورد تصمیمی گرفته شود، به دلیل آن که نگران است مبادا برقراری مجدد مشروطه هرج و مرج و بی‌نظمی به دنبال داشته باشد، خواهان تضمین دو سفارتخانه است». با این حال، وزیر امور خارجه نوع تضمین خواسته شده را مشخص نکرد و قول داد بعداً آنها را به اطلاع ما برساند.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۳۱ دسامبر ۱۹۰۸ [۱۳ ژانویه ۱۹۰۹، ۲۳ دی ۱۲۸۷، ۲۰ ذی‌حجه ۱۳۲۶] سر جرج بارکلی از تبریز اطلاعاتی دریافت کرده است که قشون شاه شهر را محاصره نموده، جاده جلفا را اشغال کرده و مانع رفت و آمد کاروانها شده و تهدید کرده‌اند تبریز را از راه قحطی و گرسنگی وادار به تسلیم خواهند کرد. بارکلی تحت تأثیر این اخبار، قصد داشت به اتفاق من، با دولت شاه صحبت کرده و مسئولیت خساراتی را که اتباع ما از این اعمال قشون شاه متحمل شده‌اند متوجه دولت سازد.

من به سفیر انگلیس توصیه کردم از دولت خود در این مورد تقاضای دستور نماید زیرا مساله بسیار جدی است. بارکلی کاملاً با من موافق بود و تلگرافی برای دولت متبوع خود فرستاده است.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۳۱ دسامبر ۱۹۰۸ [۱۳ ژانویه ۱۹۰۹، ۲۳ دی ۱۲۸۷، ۲۰ ذی‌حجه ۱۳۲۶]
 ۳۰ دسامبر [۱۲ ژانویه، ۲۲ دی، ۱۹ ذی‌حجه] پاخیتونوف تلگرافی بشرح زیر
 ارسال داشته است:

دیروز در تبریز خبرهایی واصل شد که خوی توسط ماکوئیان اشغال شده است.
 قشون شجاع‌الدوله در ده رواسان در حدود شش کیلومتری تبریز، مستقر شده است.
 وضع انقلابیون مشکل شده است. در خود تبریز حرکت ارتجاعی به تدریج آغاز می‌گردد.

تلگرام عالیجناب گراف بنکندورف

لندن، اول ژانویه ۱۹۰۹ [۱۴ ژانویه ۱۹۰۹، ۲۴ دی ۱۲۸۷، ۲۱ ذی‌حجه ۱۳۲۶]
 تلگرام مورخ ۲۹ دسامبر ۱۹۰۸ [۱۱ ژانویه، ۲۱ دی، ۱۸ ذی‌حجه] واصل شد.
 دولت بریتانیا عقیده دارد قبل از انجام هر اقدامی، شرط احتیاط آنست که
 ببینیم وقایع بعدی در اصفهان چه خواهد بود.

دولت بریتانیا احتمال نمی‌دهد فرمانفرما به این زودی تهران را ترک کند.
 طبق اطلاعات موثق، ۳۰۰ بختیاری که می‌بایستی معاون فرمانفرما را همراهی
 کنند، با صمصام ساخته‌اند و گویا به صمصام توصیه شده است مقاومت نماید. این
 امر تعادل قوا را برهم زده و مشکلات فرمانفرما را بطور محسوسی افزایش خواهد داد.
 دولت بریتانیا صمصام را مسئول امنیت اتباع انگلیس کرده است.
 به نظر می‌رسد در اصفهان، اوضاع همچنان آرام است.

تلگرام عالیجناب بنکندورف

لندن، ۲ ژانویه ۱۹۰۹ [۱۵ ژانویه ۱۹۰۹، ۲۵ دی ۱۲۸۷، ۲۲ ذی‌حجه ۱۳۲۶]
 هاردینگک تلگرافی به بارکلی دستور داده است کلیه اطلاعاتی را که سفارت
 انگلیس در مورد اوضاع اصفهان و بختیارها بدست آورده است در اختیار سابلین
 بگذارد.

گزارش فوری مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۲ دسامبر ۱۹۰۸ [۲۵ دسامبر ۱۹۰۸، ۴ دی ۱۲۸۷، یکم ذی‌حجه ۱۳۲۶]
 افتخار دارد شرح وقایع اتفاقیه در تهران را به حضور آن جناب معروض دارد.
 با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

شرح وقایع اتفاقیه در تهران

مذاکراتی که بین شاه و سعدالدوله جریان داشت، ناگهان با یک بست نشینی در سفارت ترکیه قطع گردید.

روز هفتم دسامبر [۲۰ دسامبر، ۲۸ آذر، ۲۵ ذی قعدة] هنگام غروب صدرالعلماء یکی از مجتهدینی که تاکنون معروفیت زیادی نداشت، به همراه یک گروه ۴۰ نفری به سفارت ترکیه آمد و اعلام کرد که بست می نشینند. این گروه خواهان استقرار مجدد مشروطه می باشد.

هم زمان، یک گروه ۱۵۰ نفری دیگر به سرکردگی سیدعلی آقا یزدی برای بست نشستن عازم حرم [شاه] عبدالعظیم شد. پس از چند روز، سید ابوطالب زنجانی نیز به آنان پیوست. حدود ۴۰ تن از تجار روانه سفارت اتریش شدند که ۱۰ نفر از آنان در آنجا در بست باقی ماندند.

آنها عریضه هائی به کلیه سفارتخانه ها مبنی بر حمایت از خواست خودشان جهت استقرار مجدد مشروطه نوشته و بارها سعی کرده اند بست بنشینند که سفارتخانه ها آنها رد کرده اند.

دولت اقداماتی به عمل آورده تا نگذارد تعداد کسانی که در سفارت ترکیه بست نشسته اند افزایش یابد. در اطراف آن سفارتخانه دسته های ژاندارم مستقر شده تا از رساندن آذوقه و خواربار و فرش و سوخت و غیره به بست نشینان جلوگیری نمایند. به درخواست کاردار سفارت ترکیه، این اقدامات لغو گردیده است اما بهر حال نظارت دقیقی بر ورود افراد به سفارتخانه اعمال می شود چنانکه تعداد بست نشینان در این اواخر افزایش نیافته است. در [شاه] عبدالعظیم هم، بست نشینی ابعاد بزرگی به خود نگرفته است.

شاه که به هر حال می بیند لجاجت بیشتر از این امکان ندارد، روز دهم سپتامبر به دبیران سفارتخانه های انگلیس و روسیه اعلام نمود آماده است فوراً پس از پایان بست نشینی در سفارت ترکیه دستخطی در مورد مشروطه صادر نماید تا این کوتاه آمدن، از روی اجبار جلوه نکند. لیکن شاه از دادن قول کتبی خودداری نمود.

روز یازدهم دسامبر، در قصر نایب السلطنه جلسه طولانی وزراء با مجتهدین برگزار گردید. مجتهدین با انتخابات و مجلس انتخابی مخالفت و پیشنهاد کردند ملاهای ولایات نیز برای حل این مسأله دعوت شوند.

همچنین صدراعظم و سپهسالار از مخالفین سرسخت مجلس می باشند و بهمین دلیل شاه تا زمانی که تحت تأثیر این دو رجل قرار داشته باشد هیچ گونه قدم قاطعی بر نخواهد داشت.

در حال حاضر، روحیه غالب بر تهران را می توان روحیه ای توأم با تردید و دودلی توصیف نمود. کلیه کسانی که از رژیم کنونی ناراضی هستند از صدراعظم و سپهسالار متنفر بوده و در انتظار اصلاحات می باشند. اما در عین حال همگی آشوب و هرج و مرج دوران مجلس را به یاد دارند و برقراری مجدد مشروطه، نگرانی هائی را

در میان طبقات متوسط جامعه به وجود آورده است. بازداشت افراد مشروطه خواه که شروع گردیده است، بدون شك تشویش و نگرانی را در میان ساکنین پایتخت ایجاد خواهد کرد و ناخوشنودی از دولت را افزایش خواهد داد.

شاهزاده ظل السلطان، نزد شاه و نایب السلطنه از هشدارهایی که سفرای روسیه و انگلیس در پاریس به وی داده بودند، شکایت و درخواست کرده است به او اجازه داده شود تا به حومه اصفهان و به املاک خودش برود. به جلال الدوله پسر وی و نیز به علاء الدوله اجازه داده شده است به تهران بازگردند.

گزارش فوری مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۲ دسامبر ۱۹۰۸ [۲۵ دسامبر ۱۹۰۸، ۴ دی ۱۲۸۷، یکم ذی حجه ۱۳۲۶] شاه دیروز شخص معتمدی را به نزد من فرستاد تا مرا در جریان تلگرامی که اعلیحضرت از ظل السلطان دریافت کرده بود قرار دهد.

در این تلگرام عموی شاه به اطلاع می‌رساند که شرایط بازگشت وی به ایران که توسط سفرای دو کشور به او اطلاع داده شده بود، بسیار ناراحتش کرده است. ظل السلطان در تلگرام خود به شاه می‌نویسد: «شما خود مرحمت فرموده و مرا به بازگشت به وطن دعوت کردید». سپس ظل السلطان که گویا از رفتار دو سفیر اظهار تعجب و ناراحتی کرده است، تقاضا می‌کند به وی اجازه داده شود به املاک خودش در حومه اصفهان بازگردد.

من به معتمد شاه جواب دادم که هیچ کس مانع بازگشت ظل السلطان به ایران نیست، منتها به خاطر منافع شاه و نظم مملکت، هر دو کشور بطور دوستانه به عموی شاه گفته بودند که اگر با مراجعت وی به ایران، بی‌نظمی و آشوب تازه‌ای پیا گردد، ظل السلطان از تضمیناتی که قبلا به او داده شده است محروم خواهد شد و دیگر او خودش می‌داند چه کند.

با تقدیم بیشترین احترامات و بهترین آرزوها

به کاردار وزارت امور خارجه روسیه در تهران

سنت پترزبورگ، ۲ ژانویه ۱۹۰۹ [۱۵ ژانویه ۱۹۰۹، ۲۵ دی ۱۲۸۷، ۲۲ ذی حجه ۱۳۲۶]

خبری از لندن به گراف بنکندورف.

با موافقت بارکلی، شما می‌توانید این درخواست‌ها را به دولت ایران برسانید: به فرماندهان و سربازان و سواران شاهی که به تبریز نزدیک می‌شوند، توصیه

جدی شود، که در اشغال تبریز و راه جلفا تبریز، به زیردستان اجازه داده نشود. دست به غارت اموال اهالی مسالمت‌جو بزنند و زور کنند. در غیر این صورت مسئولیت تمام اعمال نظامیان شاهی به عهده دولت خواهد بود.

واحدهای تیپ قزاق که در اختیار عین‌الدوله هستند، می‌توانند در برقراری نظم ساکنین شهر و محافظت مؤسسات اروپائی و جاهای زندگی خارجیان گمارده شوند.

(امضاء) ایزولسکی

یادداشت فراموش‌نشده‌نی به سفیر بریتانیای کبیر

سنت پترزبورگ، ۳ ژانویه ۱۹۰۹ [۱۶ ژانویه ۱۹۰۹، ۲۶ دی ۱۲۸۷، ۲۳ دی حجه ۱۳۲۶]

وضع امور در ایران بجای آنکه رو به بهبودی گراید، در شرایطی که این کشور دارد، بی‌اندازه دشوار و روز به روز وخیم‌تر می‌گردد.

در آذربایجان کارها بدتر می‌شود. حکومت شاه فقط اسم دارد. مبارزه حزب [مخالف] ادامه دارد. واردات بطور روزافزون پائین می‌آید. چندی پیش حزب انقلابی درخواست کرد که درآمد تلگراف هند-اروپا به صندوق انجمن تبریز ریخته شود.

در این اواخر آتش بی‌نظمی، یک نواخت در اصفهان شعله‌ور شده و در این شهر حاکمیت در حال حاضر در دست بختیاریمها است.

در مشهد، اهالی از دادن مالیات امتناع می‌کنند. وضع در گیلان و در بیشتر ولایات تهدیدکننده است.

چند تن از مجتهدین مهم نجف بیانیهای که مردم را علیه شاه بشوراند، در کشور پخش و مردم را به دفاع از حقوق و امتیازات حق خودشان دعوت کردند.

از طرف دیگر، خزانه شاهی خالی است. نظامیان - (ارتش) و ادارات از لحاظ مالی در مضیقه هستند؛ شرایط زندگی، اهالی مسالمت‌جو را به ستوه آورده است و حقوقها مرتب نمی‌رسد. اگر وضع به همین منوال پیش برود و مقاومت‌ها ادامه یابد، دیگر هیچ کس نمی‌تواند پیشگویی کند که چه وقت فروپاشی پادشاهی قاجار متوقف خواهد شد.

روسیه و انگلستان در این اواخر در نتیجه بی‌ثباتی و اغتشاش اقتصادی ضرر قابل توجهی در ایران کشیدند.

وضع امور کشور در حال حاضر، باید جدا سنجیده و برای جلوگیری از وخامت اوضاع در آینده طرحی عملی فراهم شود و دو دولت، نباید از سیاست معمول خود، در حوادث ایران، دست بردارند.

با قبول مسئولیت جدی و اصولی و بدون اینکه به کارهای داخلی ایران مداخله

شود: دولت‌های روسیه و بریتانیای کبیر، به دادن مشورت‌های دوستانه به شاه در سازمان‌دادن به رژیم قانون اساسی - (مشروطه) که عملاً بعد از ۱۰ ژوئن ۱۹۰۸ [۲۳ ژوئن ۱۹۰۸، ۲ تیر ۱۲۸۷، ۲۳ ج ۱۳۲۶] لغو شده بود، ادامه دهند. هر دو دولت - (روسیه و انگلستان) هم، فکر و اطمینان داشتند که، ادامه سلطنت مطلقه نامحدود در ایران، غیرممکن است و یگانه راه تأمین آرامش، برآورده شدن آرزوهای مردم، از طرف شاه می‌باشد.

یک زمان روسیه و انگلستان در این فکر هم‌صدا بودند، که برقراری قانون اساسی به شکلی که قبل از انحلال مجلس موجود بود، نامطلوب است و می‌تواند کشور را باز هم بیشتر و عمیق‌تر به هرچیز و هرچیز سوق دهد. مجلس اول به انجمنهای انقلابی متکی بود و بطور قانع‌کننده‌ای بی‌استعدادی خود را در اداره کردن کشور با شیوه جدید، آشکار گردانید. با توجه به این حقیقت، بسیاری از اشخاص برجسته در ایران از حزب مترقی کنار کشیدند و بطرف مرجعین گرائیدند و به آنها ملحق شدند.

دولت‌امپراتوری معتقد است که، در این وضع، تنها فشار به شاه، بخاطر برقراری قانون اساسی بسنده نیست و هدفی را که دو دولت در ایران دارند، بر نمی‌آورد؛ بلکه باید کاری کرد که هم‌زمان، آرامش و نظام استواری در کشور برقرار گردد؛ اصلاحات معقولانه‌ای در سازمان اداری هم ضروری است و در این باره می‌توان از عوامل موجود در دولت شاه نیز استفاده کرد. در بین این اصلاحات، در درجه اول باید به اصلاحات مالی توجه شود، سپس به اصلاحات اداری، نظامی و قضایی.

علی‌رغم افکار عمومی، ایران خود کشور ثروتمندی است. اعتبار قابل ملاحظه‌ای دارد. این مطلب از طرف آقای مارلینگ که قبلاً به امور بریتانیای کبیر در ایران رسیدگی می‌کرد، اثبات و تأیید شده است. اما ثروت منابع در ایران غارت می‌شود. بخشی از عایدات کشور بوسیله دستگاه اداری بی‌وجدان به جیب زده و باقیمانده برای کارهای غیرضروری در کشور خرج می‌شود.

بطور کلی سیستم مالی در ایران رضایت‌بخش نیست. فقط یگانه رشته عایدات دولتی که سازماندهی درستی دارد، همانا عایدات گمرک است.

از آنوقت که آقای نوز و زیردستان او - مأموران بلژیکی، اداره گمرک را در ایران تشکیل دادند، عایدات گمرک این کشور بطور قابل ملاحظه‌ای زیاد شده و این عایدات در حال حاضر تقریباً به ۵،۰۰۰،۰۰۰ روبل در سال رسیده است. از این مبلغ ۲،۵۰۰،۰۰۰ روبل در سال قطعاً به پرداخت قرضه اختصاص داده می‌شود؛ این قرض، جسداً از قرض دولت ایران از بانک استقراضی - ایران و روس است به مبلغ ۳۲،۰۰۰،۰۰۰ روبل - و قرض دیگری از بانک امپراتوری - [بانک شاهنشاهی - انگلیس و ایران] برابر ۲،۵۰۰،۰۰۰ روبل.

ما سالانه مبلغ ۲،۵۰۰،۰۰۰ روبل عایدات داریم که در اختیار دولت ایران قرار دارد.

منبع درآمد قابل ملاحظه دیگری نیز وجود دارد که متأسفانه در اثر نبودن تشکیلات کامل، وصول آن را نمی‌توان به حساب آورد. این عایدات، با تصور اروپائی همان مفهوم مالیات را دارد که بموجب دستور قرآن از زمین‌های زیرکشت آبی جمع‌آوری می‌شود. بخش بزرگ این عایدات از صاحبان زمین و زارعین وصول می‌شود که توأم با سخت‌گیری و بی‌رحمی بی‌حد و مرزی است.

این عایدات زیاد است؛ اما به وسیله مأموران ادارات دولتی کاملاً تصرف می‌شود؛ و یا بخش کمی از آن به خزانه دولت داده می‌شود.

سرانجام، دولت ایران یک منبع سوم عایدات نیز در اختیار دارد؛ اگر این منبع صحیح و منظم سازماندهی شود، می‌تواند هزینه ارتش بزرگی را تأمین کند.

این منبع، مالیات ویژه نظامی است که دولت آن را از اهالی می‌گیرد.

بر مبنای رسومی که معلوم نیست از چه زمانی معمول شده، خود اهالی برای خدمت و نگهداری سرباز در خدمت شاه، هم مالیات و هم سرباز می‌دهند.

در حقیقت عده زیادی به خدمت سربازی احضار می‌شوند ولی به سربازان مشغول خدمت، حقوق مرتب داده نمی‌شود و یا اصلاً به آنها خرجی نمی‌دهند. زیرا پولهایی

که برای صرف هزینه نظامی داده می‌شود به وسیله مسئولان امور اختلاس می‌شود.

از این‌جا می‌شود دریافت که در ایران امکانات زیاد است و اگر از این امکانات در مالیه و اداره امور، معقولانه استفاده شود می‌توان ایران را از وضع فعلی نجات داد.

بدیهی است، اگر شاه واقعاً بخواهد در راه اصلاحات قدم بردارد، باید پول در اختیار داشته باشد تا هزینه‌هایی را که برای تجدید سازمان ادارات کشور لازم است،

بپردازد.

درآمدی که در حال حاضر به خزانه شاهی ریخته می‌شود، می‌تواند تأدیه قروض خارجی، حتی پرداخت وام بانک استقراضی را که ۳۲ میلیون روبل و اقساط آن ۲،۵۰۰،۰۰۰ روبل است، تأمین کند.

عایدات گمرک در اختیار دولت می‌ماند. اما محتمل است که ایران بتواند بدون دریافت یک قرض بزرگ، خود را اداره کند.

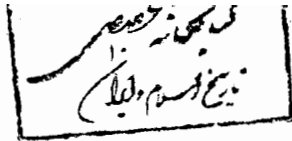
ممکن است با نظارت جدی به منابع عایداتی موجود، مبلغ درآمد خزانه بالا برده شود. فقط کافی است که با صرفه‌جوئی و خودداری از ولخرجی‌های گذشته، از محل

همین درآمدها، هزینه لازم برای اصلاحات مورد نظر، تأمین گردد.

اگر دولت بریتانیای کبیر با نقطه نظرهای بالا هم‌صدا می‌شد، دولت امپراتوری

با هماهنگی، طرحی عملی را که دربرگیرنده منافع اقتصادی روسیه و انگلستان در ایران باشد، یا در نظر گرفتن نکات زیرین باجاء درمی‌آورد و بی‌گمان ایران هم،

از وضع بسیار ناگواری که در حال حاضر با آن مواجه است، خلاص می‌شد؛ انجام

اصلاحات که در بین آنها، جای ویژه‌ای به اصلاحات مالی داده شود - حتی‌الامکان، اجراء درخواست‌های مردم کشور، و سازمان‌دهی اساسی به مدیریت اداری، چنانکه بتواند هدف‌های یادشده را به‌خوبی برآورده سازد.

البته، برای تأمین هرچه بهتر مقاصد یاد شده، روسیه و انگلستان نیز می‌توانند: (۱) بدون هرگونه عقب‌نشینی از اصول مربوط به عدم مداخله در امور داخلی ایران، به شاه دوستانه توصیه کنند که اشخاص فعال و بااستعدادی را که در عمل، تمایل خودشان را برای کمک به کشور و رها نیدن آن، از وضع دشواری که فعلاً دارد، نشان داده‌اند، به دولت دعوت کند: مثلاً سعدالدوله وزیر خارجه کتونی که طرح مجلس نمایندگان را در ایران تنظیم کرده است یا ناصرالملک که زمانی رئیس شورای وزیران و وزیر مالیه بود و طرح سازمان‌دهی مجدد به مالیه ایران و قانون مالیات‌ها، هم‌چنین نخستین طرح بودجه متعادل را تنظیم کرده است.

(۲) باید لزوم سازمان‌دهی به دولت و ادارات را به شاه یادآور شد اگرچه خود او هم به این ضرورت اعتراف دارد ولی نباید در استقرار شکل این حکومت به ابقاء آنچه که در سالهای ۱۹۰۷/۱۹۰۸ [۱۲۸۶/۱۲۸۵ خ] وجود داشت، اصرار ورزید. شاه باید بی‌درنگ، با کمک افرادی که در ماده ۱ از آنها نام برده شد و شورای دولتی کتونی و افراد لایق دیگر، به تنظیم طرح قانونی تشکیل مجلس نمایندگان جدید، که پاسخگوی سنن و آداب مردم ایران باشد، اقدام کند.

(۳) اگر شاه در انجام تصمیم خود بقدر کافی و منطقی، از توصیه‌های روسیه و انگلستان پیروی کند، هر دو دولت حمایت خودشان را درباره بستن قرارداد استقراض دریغ نخواهند داشت.

این وام زیر نظر و اداره یک کمیسیون ویژه که با شرکت رؤسای بانکهای روس و انگلیس در تهران و یک نماینده از طرف دولت ایران تشکیل خواهد یافت و براساس طرحی که با مختصات زیرین تهیه و ارائه خواهد شد، به مصرف خواهد رسید: الف) نظارت بر هزینه‌های دولتی، چنانکه هزینه‌ها تنها برای احتیاجات ضروری کشور انجام شود.

ب) نظارت بر پیش‌بینی هزینه‌های سالانه در تمام رشته‌های اداری؛ تنظیم بودجه متعادل و موزون که از طریق کمیسیون مالی مجلس با کمک کمیسیون نظارت حاضر می‌شود.

پ) کمک به وزیر مالیه شاه در تجدیدنظر و تنظیم قانون مالیات‌ها.

(۴) روسیه و انگلستان حاضر هستند در مناسبات با دولت شاه و ایران، دوستی خودشان را ثابت کنند؛ و در این موقع حساس وجهی به‌عنوان مساعده به مبلغ ۵,۰۰۰,۰۰۰ فرانک، در اختیار شاه به حساب قرض قراردادی بگذارند. این مساعده برای پوشش هزینه‌های اصلاحات که باید اجراء گردد، داده می‌شود.

به سفیر وزارت امور خارجه روسیه در لندن

ست پترزبورگ، ۴ ژانویه ۱۹۰۹ [۱۷ ژانویه ۱۹۰۹، ۲۷ دی ۱۲۸۷، ۲۴ دی حجه ۱۳۲۶]

تلگرام

من همین حالا، یادداشتی برای یادآوری درباره امور ایران، به سر آرتور نیکولسون دادم که شما رونوشت آن را روز سه شنبه صبح، در لندن بگیرید. (امضاء) ایزولسکی

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۵ ژانویه ۱۹۰۹ [۱۸ ژانویه ۱۹۰۹، ۲۸ دی ۱۲۸۷، ۲۵ ذی حجه ۱۳۲۶] سعدالدوله با میل شاه استروگراد و بیژو را بطور خصوصی به تهران دعوت کرده است که وضع مالی کشور را مورد بررسی قرار دهند. هدف شاه از این دعوت، فراهم کردن زمینه‌ای برای بستن قراردادی تازه درباره وام است. بارکلی به من خبر داد که سعدالدوله از او خواهش کرده است از بازگشت ظل‌السلطان به ایران مانع نشود؛ چونکه شاه می‌خواهد شاهزاده را والی شیراز کند. ولی بارکلی در این باره پاسخی نداده است. جلسه مشاوره امروز تشکیل می‌شود؛ سعدالدوله می‌خواهد در جلسه مشارکت کند، من هم بخاطر او، در جلسه حاضر خواهم شد.

گزارش فوری مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۰ دسامبر ۱۹۰۸ [۱ ژانویه ۱۹۰۹، ۱۲ دی ۱۲۸۷، ۹ ذی حجه ۱۳۲۶] افتخار دارد شرح وقایع اتفاقیه در تهران را به عرض مبارک برساند. با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

شرح وقایع اتفاقیه در تهران

بست‌نشینی در سفارت ترکیه می‌شود گفت، ناموفق بوده است. درخواست‌های بست‌نشینان از شاه، اینها بود:
دادن قانون اساسی؛ برگشت به قانون اساسی مجلس قبلی؛ تضمین حانی و مالی

۱- متن: کویبه.

و امنیت بست نشینان.

بست نشینان از سفارت خارج شدند؛ فقط صدرالعلماء در آنجا مانده است. بدهکاران به بانک استقراض ایران، از ترس اقامه دعوی، در سفارت مخفی شده‌اند ولی دادخواست علیه آنها داده شده است.

در شاه‌عبدالعظیم، ایرانیان در نزدیک مسجد بزرگ در سه خانه جمع شده بست نشستند. اینها را مجتهد سیدعلی آقا یزدی، میرزا محمد قمی و سیدمصطفی قنات‌آبادی رهبری می‌کنند. بست ادامه دارد؛ ولی تعدادشان زیاد نمی‌شود. در ابتدا، حکومت محلی سعی کرد تعداد بست نشینان زیاد نشود و از قوای مسلحانه قزاق و ژاندارم استفاده کرد. تدابیر پیشگیری بست نشینان ضعیف بود و سعی آنها در بستن بازار موفق نبوده، فقط چند روزی مغازه‌ها و دکانها بسته شده بود ولی حالا باز است.

مجتهدین بنیادگرا، تبلیغات خودشان را ادامه می‌دهند.

در ۱۶ دسامبر [۲۹ دسامبر، ۸ دی] در مسجد مجدالدوله برضد قانون اساسی نمایش برپا شد: مجتهد شیخ فضل‌الله، ملا محمد آملی، ملا محمد رستم‌آبادی، سید احمد آقا، سید احمد سنگلجی، شیخ جعفر و دیگران.

در نمایش، گروه بسیاری گرد آمده بودند. قانون اساسی را مخالف شریعت اعلان کردند و گفتند - «حرام» است. طرفداران قانون اساسی را بی‌دین و «کافر» نامیدند و به شاه مراجعه کرده، از او خواهش کردند که قانون اساسی را برپا نکند.

شاه درباره تغییر کابینه با سعدالدوله به گفتگو نشست است. گو اینکه وزراء را برای تشکیل کابینه جدید راضی کرده است، اما هنوز قدم قطعی برداشته نشده و کار به فرجام نرسیده است.

امین‌الملک از ریاست اداره پست کنار گذاشته و بجای او حاجی امین‌الدوله تعیین شده است.

بهرام‌میرزا پسر محبوب ظل‌السلطان و خدمتکارش به پایتخت آمدند. اینها می‌خواهند کاخ خود را که در اثر بمباران ۱۰ ژوئن [۲۳ ژوئن ۱۹۰۸، ۲ تیر ۱۲۸۷] خراب شده بود، تعمیر کنند. بهرام‌میرزا پس از مراجعت از اروپا به تهران، مرتباً با اشخاص سرشناس تماس می‌گیرد تا بتواند زمینه بازگشتن پدرش را به ایران آماده سازد.

در ۱۷ دسامبر [۳۰ دسامبر ۱۹۰۸، ۹ دی ۱۲۸۷] بختیاری‌ا که در تهران بود، حقوق نگرفته و حاضر هم نیست به تبریز برود. او خودسرانه از شهر خارج شده و به شاه‌عبدالعظیم رفته است.

تلگرام به گراف وارونسوف - داشکوف

تفلیس، ۷ ژانویه ۱۹۰۹ [۲۰ ژانویه ۱۹۰۹، ۳۰ دی ۱۲۸۷، ۲۷ ذی‌حجه ۱۳۲۶]
 ۲۸ دسامبر [۱۰ ژانویه ۱۹۰۹، ۲۰ دی ۱۲۸۷] گروه‌های مسلح هواخواهان ستارخان که تعدادشان صد نفر است، به جلفا وارد شدند. این‌ها برای مدافعه شهر از تجاوز کردان ماکوئی که می‌خواستند مانع رسیدن آذوقه ضروری به تبریز شوند، آمده‌اند. هم‌زمان، والی جلفا بنام مجارخان که از طرف ستارخان تعیین گردیده‌است وارد شهر شد.

به کاردار وزارت امور خارجه روسیه در تهران

سنت پترزبورگ، ۷ ژانویه ۱۹۰۹ [۲۰ ژانویه ۱۹۰۹، ۳۰ دی ۱۲۸۷، ۱۷ ذی‌حجه ۱۳۲۶]

تلگرام

به سفیر روس در لندن خبر داده شد، در مذاکرات شروع شده با انگلستان درباره هماهنگی در تنظیم مالی در ایران مشارکت کند. در این مذاکرات پیشنهاد شد که در جلسات مشاوره بعدی که با حضور سعدالدوله برگزار خواهد شد، علاوه بر استروگراد، رئیس بانک شاهنشاهی هم، به جلسه فراخوانده شود. این پیشنهاد کاملاً مورد تأیید قرار گرفت.

(امضاء) ایزولسکی

گزارش فوری مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۷ دسامبر ۱۹۰۸ [۹ ژانویه ۱۹۰۹، ۱۹ دی ۱۲۸۷، ۱۶ ذی‌حجه ۱۳۲۶]
 افتخار دارد شرح وقایع اتفاقیه در تهران را به عرض مبارک اعلیحضرت برساند.
 ۱۹ دسامبر [۱ ژانویه ۱۹۰۹، ۱۱ دی ۱۲۸۷] بختیاری که حقوق نگرفته بود و نخواست به تبریز برود، با عده‌ای، از تهران خارج شده و بسوی اصفهان حرکت کردند؛ چند نفر از آنها در شاه‌عبدالعظیم بست نشستند و چندین نفر هم از آنها جدا شده بطرف جاده‌ها برای غارت عابرین رفتند.
 روز بعد، آنها بخشی از حقوقشان را گرفتند و بیشترشان به تهران برگشتند؛ مثل اینکه آرام شدند.
 عده بست‌نشینان سفارت ترکیه و شاه‌عبدالعظیم زیاد نشده است. آنها بست‌نشین خودشان را ادامه می‌دهند.
 دولت تهدید کرده است: دارائی کسانی را که به بانک شاهنشاهی بدهکارند و در

سفارت ترکیه پنهان شده‌اند، ضبط خواهد کرد.

در ۲۵ دسامبر [۷ ژانویه ۱۹۰۹، ۱۷ دی ۱۲۸۷] عده‌ای با مجتهد سیدجمال‌الدین آوچی^۱ به شاه‌عبدالمعظم رفتند که به بست بنشینند. در اعلامیه‌ای که این عده داده‌اند، از مأمورین خارجی درخواست کرده‌اند که ضمانت امنیت خانواده‌شان را به‌عهده بگیرند.

۲۴ دسامبر [۶ ژانویه ۱۹۰۹، ۱۶ دی ۱۲۸۷]: حوادثی در اصفهان در شرف تکوین است؛ وضع اصفهان تأثیر بزرگی در اهالی پایتخت گذاشته است. در اصفهان بجای اقبال‌الدوله والی آنجا، شاهزاده فرمانفرما تعیین شده و اقبال‌الدوله از اصفهان فرار کرده و در کنسولگری انگلستان بست تشسته است. صمصام‌السلطنه، خان بختیاری به اصفهان وارد شد و از مقام رسمی ایلخانی به نفع برادر کوچکش سردار ظفر دست کشید. ظاهراً، وی از دولت ایران رنجیده است. شاهزاده فرمانفرما که والی اصفهان گردیده، معاون موقتی خودش را به اصفهان فرستاده است. معلوم نیست والی جدید را که از طرف دولت تعیین شده‌است، به اصفهان راه خواهند داد یا نه؟

نشانه‌هایی در دست است که صمصام‌السلطنه می‌خواهد آشکارا اعلان کند که کمتر از ستارخان نیست و می‌گوید آنقدر هم ساده نیستم، شهری را که اشغال کرده‌ام از دست بدهم.

۲۵ دسامبر [۷ ژانویه ۱۹۰۹، ۱۷ دی ۱۲۸۷]: چند نفر از زنان، در بازار پراکنده شدند، بازاریان را دعوت به قیام علیه دولت کردند. آنها سعی داشتند در بازار وحشت آبراه انداخته صاحبان مغازه‌ها را دعوت به بستن بازار کنند؛ ولی کوشش آنان بجائی نرسید. مردان این زنان که معلوم شد آذربایجانی هستند، به‌وسیله ژاندارمها دستگیر شدند.

وضع عمومی شهر تهران به‌وخامت می‌گراید؛ شبها صدای تیر شنیده می‌شود؛ در کوچه‌ها عابرین را لخت می‌کنند؛ آرامش و امنیت قبلی دیگر نیست.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۱ ژانویه ۱۹۰۹ [۲۴ ژانویه ۱۹۰۹، ۴ بهمن ۱۲۸۷، ۱ محرم ۱۳۲۷] پانخیتونوف خبر می‌دهد: وضع تبریز و نواحی آن عوض نگردیده، لکن بخشی از جنوب غربی کوه اطراف تبریز، به‌وسیله تفنگداران شجاع‌الدوله اشغال شده است. اشغال خوی از طرف اکراد ماکو دقیق نیست. و هیچ خبری از سلماس نداریم.

۱- چنین است در اصل (= آوچی؟).

۲- متن: پانیک panique .

وزارت امور خارجه به سفیر روس در لندن

سنت پترزبورگ، ۱۳ ژانویه ۱۹۰۹ [۲۶ ژانویه ۱۹۰۹، ۶ بهمن ۱۲۸۷، ۳ محرم ۱۳۲۷]

تلگرام

کاردار امور روسیه در تهران خبر می‌دهد: سفیر فرانسه به من آگاهی داد که شاه میل دارد مأمورینی از فرانسه به عنوان خزانه‌دار کل برای وصول مالیات مستقیم و اداره کردن هزینه‌های دولتی، به تهران دعوت کند. آنچه مربوط به امور تشکیلاتی مالی در ایالت‌ها است، مأمورین فرانسه از ایرانیان کمک خواهند گرفت. قبل از اینکه مسأله دعوت از متخصصین فرانسوی پیش آید، دولت فرانسه با تعیین بیزو به شورای مالی، این امکان را بدست آورده بود. نظر شاه اگر درست سنجیده و بررسی شود و اجراء کار به موانع پرنخورد، کاملاً به صلاح است. این امر بی‌سابقه هم نیست بدین توضیح که در اوایل سال ۱۹۰۷ [۸۶-۱۲۸۵] در ایران، خزانه وجود داشت، و آن را «صندوق» می‌نامیدند، که از طرف مستخدمین گمرک که بلژیکی بودند اداره می‌شد. لطف کرده، درباره مطالب ذکر شده تلگرافی با گرئیم^۱ گفتگو کرده نتیجه را اطلاع دهید.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۳ ژانویه ۱۹۰۹ [۲۶ ژانویه ۱۹۰۹، ۶ بهمن ۱۲۸۷، ۳ محرم ۱۳۲۷]

تلگرام

وزیر امور خارجه، بطور قانع‌کننده‌ئی از من خواهش کرد، تلگرافی به جنابعالی خبر دهم که اعلیحضرت شاه، بدون وصول ۵,۰۰۰,۰۰۰ روبل مساعد نمی‌تواند به هیچ اصلاحاتی دست بزند و در مقابل این پول که باید بگیرد، اصلاحات زیرین را در نظر می‌گیرد: تعداد قزاقهای تیپ باید زیاد شود؛ در تهران پلیس دائر گردد؛ برای محافظت طرق و شوارع - (راهها) تعداد ژاندارم اضافه شود. هم‌چنین بدون فوت وقت، بیزو کارشناسان خود را برای تشکیلات خزانه در ایالت‌ها و بازرسی مالی برای وصول مالیات اعزام دارد؛ سرانجام در وزارت عدلیه سازماندهی جدید باید کرد. متن بالا را بدون کم و کاست، وزیر [امور خارجه] به فرستاده انگلستان ارائه کرده است. چه من و چه بارکلی از این مسأله خبر داریم. اعلامیه جوائیه جنابعالی را تلگرافی در ۸ دسامبر [۲۱ دسامبر ۱۹۰۸، ۲۹ آذر ۱۲۸۷] دریافت کردیم.

تلگرام هوف مستر گراف بنکندورف

لندن، ۱۵ ژانویه ۱۹۰۹ [۲۸ ژانویه ۱۹۰۹، ۸ بهمن ۱۲۸۷، ۵ ذی‌حجه ۱۳۲۶] تلگراف شما را در ۱۳ ژانویه [۲۶ ژانویه، ۶ بهمن] گرفتیم: گرئی ۱ به مانع برخورد نخواهد کرد. با تدابیری که از طرف بیزو اتخاذ شده، حدس زده می‌شود که خزانه‌دار و کمک‌خزانه‌دار از او پیروی و اوامرش را اطاعت خواهند کرد. خود بیزو تأیید می‌کند که این تدبیر نتیجه خوبی به بار خواهد داد؛ بشرط اینکه نمایندگان مجلس به کارها نظارت کنند.

به کاردار وزارت امور خارجه روسیه در تهران

سنت پترزبورگ، ۱۷ ژانویه ۱۹۰۹ [۳۰ ژانویه ۱۹۰۹، ۱۰ بهمن ۱۲۸۷، ۷ محرم ۱۳۲۷]

بر مبنای تلگرام ۱۳ ژانویه [۲۶ ژانویه، ۶ بهمن] خودتان و تلگرامی که از جانب بنکندورف در ۱۵ همین ماه [۲۸ ژانویه، ۸ بهمن] داده شد، به فرستاده فرانسه خبر دهید که از نظر ما، تعیین دو نفر کارمند فرانسوی برای تشکیل خزانه در ایران مانعی ندارد؛ اما بهتر است مستخدمین تعیین شده در سمت کمک و دستیار بیزو کار کنند.

(امضاء) ایزولسکی

تلگرام مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۱۹ ژانویه ۱۹۰۹ [۱ فوریه ۱۹۰۹، ۱۲ بهمن ۱۲۸۷، ۹ محرم ۱۳۲۷] پاخیتونوف تلگرافی خبر داد: بعد از ۲۰ ژانویه [۲ فوریه ۱۹۰۹، ۱۳ بهمن ۱۲۸۷] - ختم عاشورا، که گروه‌های مسلح عین‌الدوله و شجاع‌الدوله در يك زمان به شهر تبریز وارد شدند، از آنوقت تا بحال در وضع تبریز و اطراف آن تغییراتی دیده نمی‌شود، ناخشنودی اهالی با عملیات انقلابیون، تشدید می‌شود. بنا بر خبر نماینده جلفا، ۹۰ نفر از فدائیان کاروانسرائی را که در جلفا به محمداوف تبعه روسی اختصاص داشت، اشغال کردند. فدائیان برای مقاومت کردن در مقابل اکراد ماکوئی، از آن محل بجای سنگر استفاده خواهند کرد. اعتراض نماینده جلفا به این عمل بی نتیجه مانده است.

۱- متن: Grei .

۲- چنین است در متن؛ با نگرش به تاریخ‌های متن فامه، گویا اشتباه شده است.

وزارت امور خارجه به

والی اعلیحضرت امپراتوری در قفقاز و تفلیس

سنت پترزبورگ، ۱۹ ژانویه ۱۹۰۹ [۱ فوریه ۱۹۰۹، ۱۲ بهمن ۱۲۸۷، ۹ محرم
[۱۳۲۷]

تلگرام

اولقریف خبر می‌دهد: آدمهای حسین‌نامی در آستارا، دو نفر تبعه ما را به سختی زخمی کردند. وضع در آستارا طوری است که این وحشی‌ها، با زور همه را تهدید می‌کنند که اتباع روس را که در شهر هستند و ادار به ترک آستارا کنند تا به روسیه برگردند.

قاتل نظراوف، لجام‌گسیخته و آزادانه درکوچه‌ها می‌گردد: در آستارا دولت نیست: که بتواند تدابیری اتخاذ کند. تاکنون آستارا والی ندارد و در ادارات شهر، مسئولی وجود ندارد که به او مراجعه شود. در راه‌ها چپاول و راهزنی ادامه دارد.

در اردبیل دیروز پستخانه را غارت کردند؛ و امروز رئیس پاسپورت اردبیل را لخت کرده تا سرحد مرگ کتک زدند. کارها وضع خطرناکی بخود گرفته است. اعزام صد نفر قزاق روس به آستارای روس، ضروری و مفید است و می‌تواند آرامش را مدتی برقرار سازد.

در اردبیل فعلاً آرامش برقرار است.

امروز به آستارا وارد شدم. با تأیید کنسول اعزام صد قزاق روسی به آستارای روس در آستارای ایران نیز، تا حدی آرامش نسبی برقرار خواهد کرد.
(امضاء) ایزولسکی

گزارش فوری مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۱۰ ژانویه ۱۹۰۹ [۲۳ ژانویه ۱۹۰۹، ۳ بهمن ۱۲۸۷، ۳۰ ذی‌حجه
[۱۳۲۶]

براساس تلگراف خودتان و همچنین کنسول ما در ایران، افتخار دارد شرح وقایع اتفاقیه در ایالت‌های مختلف ایران را به عرض مبارک برساند.

مردم رنج‌کشیده ایران از بی‌عدالتی‌ها و خودسری مأمورین بی‌قابلیت و طماع دولت، مبہوت، خسته و کوفته شده‌اند و از صمیم قلب به رهبران انقلاب گرویده‌اند و بر سر آنند که از روش تبریزی‌ها پیروی کنند.

در اصفهان، شیراز، همدان، قزوین و در این اواخر در آستارا، جنب‌وجوش‌هایی بین مردم پدید آمده است.

تهران ظاهراً آرام ولی در باطن دستخوش هیجان است. ناسازگاری بین شاه و اتباع او هر روز بیشتر به چشم می‌خورد. کار بجائی رسیده است که خوش‌بین‌ترین کسان اصلاحات جدی را ضروری می‌دانند. تنها یک قانون اساسی موزون و سنجیده

می‌تواند ایران را از تهدید هرج و مرج و ارهاند.

علی‌رغم این‌ها شاه، باز هم تحت تأثیر اطرافیان خود، دست از لجابت پرنمی‌دارد و هرچه به او توصیه می‌شود که به طرف مردم برگردد و برای اداره کشور سازمانی تشکیل دهد، ولی مثل اینکه وی، همچنان تحت تأثیر مجلس گذشته قرار دارد؛ و آشکارا با انقلاب و انجمن‌ها سر ستیز دارد.

چه مأموران خارجی و چه روحانیون و چه نزدیکان و اتباع، تاکنون نتوانسته‌اند شاه را متقاعد سازند که مجلس گذشته بدون برگشت است و مضر بودن آن هم تأیید شده و نتوانسته است به هدف خود برسد؛ حتی این توصیه که قوانین تازه‌ئی وضع شود تا عناصر میانه‌رو، انتخاب شوند و به مجلس راه یابند، نتوانسته است شاه را در این موضوع حیاتی مطمئن سازد.

او در انکارش تغییر ناپذیر است و می‌گوید کوچکترین ضعف من باعث قدرت یافتن حزب انقلابی خواهد شد. شاه در مورد مجلس معتقد است که مجلس می‌تواند از راه مراجعه مستقیم به مردم، وی را بیشتر بیازارد.

شاه، همچنین از جنگ سرد و اختلاف بین خود و مردم می‌ترسد.

بی‌گمان، نظر شاه در حال حاضر، از طرف نمایندگان بزرگ مرتجعین، مثل صدراعظم بویژه سپهسالار تأیید می‌شود. این آقایان بنظر من کسانی نیستند که متقاعد باشند که این رژیم برای ایران بهتر است، بلکه اینها به منافع خودشان می‌اندیشند و از آن می‌ترسند که عناصر آزاداندیش مردم ایران، دیگر راضی نشوند که این خودسران ایران را اداره کنند.

آنها خوب می‌دانند که آتش خشم مردم قبل از همه، خود آنان را به کام خود خواهد کشید.

این‌ها، با احساس نزدیک شدن به پایان اجتناب‌ناپذیر حکومت خود، مجبورند فعالیت خودشان را دو برابر و با تمام نیرو، شاه را به مقاومت تشویق کنند و به او هشدار دهند که تجدید رژیم، به نحو اعلیحضرت و خاندان او، حتی احتمالاً به فروپاشی سلطنت قاجار خواهد انجامید.

ولی این اشخاص، شاه را به سوی پرتگاه می‌کشانند. اینان، به پیروی از عقاید خودشان مدافع رژیمی شده‌اند که عمرش به پایان رسیده است.

این اشخاص، چهره‌های جالبی نیستند مانند قوام‌الدوله وزیر مالیه که در زمان وزارت او، مالیه ورشکسته شد یا مشیرالدوله و دیگر همکاران صدراعظم. اینان استعدادشان فقط در امر دادن است که کسی هم به فرمان‌شان گوش نمی‌دهد.

در میان اعضاء دولت کنونی، استثنائاً سعدالدوله وزیر خارجه خوش‌بخت است. او وظیفه سنگینی را برعهده دارد زیرا که می‌خواهد شاه را متقاعد کند که ادامه سیاست کنونی، اثر ناپودکننده‌ای بر سرنوشت کشوری خواهد داشت که توسط

نیاگانش به او محول شده است. سعدالدوله، با آنکه مدت کمی است با دولت همکاری دارد در همین مدت، توانسته است تا اندازه‌ای سیستم اداری را سر و سامان دهد. او در کار همکاران خود دقت دارد. مسائل جاری و ضروری را با آنها مشترکاً حل می‌کند. آنها را به فعالیت و احساس مسئولیت در محیط اداری خودشان و امیدارد. تدابیری در جهت بهتر شدن سیستم مالیاتی و حفظ مردم از ستم والی‌های زورگو اندیشیده و از مفلس شدن مردم در اثر مالیات سنگین جلوگیری می‌کند. سعدالدوله به من گفت، از کوشش خود برای آنکه بتواند شاه را به دادن اصلاحات اساسی وادار کند، مأیوس است. او می‌گوید اگر دو دولت - روس و انگلیس، از لحاظ مالی به ایران کمک نکنند وضع بدتر می‌شود. بنظر من پرداخت ۵ میلیون روبل مساعده ضروری است و بدون آن دولت نمی‌تواند دست به اصلاحات بزرگت بزند. تنها پول است که به وسیله آن دولت می‌تواند از عهده دشواری‌ها برآید.

سعدالدوله با وجود داشتن افکار آزادیخواهانه، میل ندارد اجازه دهد که طرفداران دوآتشه آزادی، وی را از شاه دور کنند. او می‌خواهد با شاه و اعضای دولت ملاقات کند. او درباره گرفتن قرض، اگرچه به مدت کوتاه هم باشد، پافشاری می‌کند. سپس می‌خواهد شاه را متقاعد سازد، که اعطای قانون اساسی، ایران را به راه تازه و مترقیانه‌ای سوق خواهد داد.

به اعتراض اینکه، هیچ دولتی بدون تضمینات ضروری قرض نمی‌دهد و پول‌های خود را به خطر نمی‌اندازد، و برای خرج کردن پول، باید طرح تهیه شود و بدون هدف نباشد؛ سعدالدوله با خنده به من جواب داد: خزانه دولت آنقدر فقیر است که توانایی خریدن کاغذ و مرکب برای تهیه طرح ندارد. من حساب خرج هر یک تومان را به شما می‌دهم و به همکاران انگلیسی خود هم بگوئید که ایران قبل از قانون اساسی، مساعده لازم دارد. وزیر گفتگوی خود را با من پایان داد.

من در این مسأله با بارکلی صحبت کردم و او بدون اینکه از من مخفی کند، گفت: من سعدالدوله را به خوبی درک می‌کنم.

ممکن است درباره مساعده بیشتر اعتراض کرد، ولی باید اعتراف نمود که در این دقایق حساس، ایران به پول احتیاج دارد. شاه قبل از همه به اسلحه احتیاج دارد که نجات‌دهنده او است؛ برای دفاع از شاهنشاهی خودش به سرباز محتاج است. این‌ها برای او قبل از قانون اساسی ضرورت دارد.

با احترامات فائقه

گزارش فوری مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۰ ژانویه ۱۹۰۹ [۲۳ ژانویه ۱۹۰۹، ۳ بهمن ۱۲۸۷، ۳۰ ذی‌حجه ۱۳۲۶]

هفت خلاصه از ۲۶ دسامبر گذشته تا ۹ ژانویه سال جاری از حوادث تهران.

افتخار دارم که به پیشگاه اعلیحضرت امپراتوری تغییرات کابینه را معروض دارم:

مشیرالدوله (حسن‌خان) وزیر عدلیه که قبلا هم وزیر امور خارجه بود، استعفاء کرد، بجای او نظام‌الملک که رئیس شورای وزیران [شورای دولتی] و والی قلی آذربایجان بود، تعیین شد.

هم‌زمان، با استعفاء مشیرالدوله، برادرش مؤتمن‌الممالک (حسین‌خان) نیز استعفاء کرد. شغل وزیر معارف به مهندس‌الممالک محول شد؛ پست وزیر امور اجتماعی خالی مانده است.

با احترامات فائقه

خلاصه حوادث تهران از

۲۶ دسامبر ۱۹۰۸ تا ۹ ژانویه ۱۹۰۹

[۸ ژانویه تا ۲۲ ژانویه ۱۹۰۹، ۱۸ دی تا ۲ بهمن ۱۲۸۷، ۱۵ ذی‌حجه تا ۲۹ ذی‌حجه ۱۳۲۶]

بین بست‌نشستگان سفارت ترکیه اختلافی پیدا شده. بسار گناه بی‌نتیجه ماندن بست‌نشینی را به گردن صدرالعلماء می‌اندازند و به او ناسزا می‌گویند و کم‌مانده بود بست‌نشینیان وی را به زیالهدان بیندازند.

در همین حال چند نفر از بست‌نشستگان سفارت ترکیه را ترك کردند. در حال حاضر در سفارت بیش از ۴۵-۴۰ نفر مانده است.

بست‌نشستگان شاه‌عبدالعظیم که تعدادشان بیش از ۱۵ نفر نیست، بسا رهبری سید علی‌آقا یزدی، تاکنون در میان اهالی تهران، احساس هم‌دردی نمی‌کنند.

سید علی‌آقا یزدی سوم ژانویه [۱۶ ژانویه، ۲۶ دی، ۲۳ ذی‌حجه] را تمام روز، به همراه طرفداران خود با بختیارها که آماده رفتن به اصفهان برای مقابله با صمصام‌السلطنه بودند، گذرانند. آنها سعی کردند بختیارها را متقاعد سازند که از دستور مرکز امتناع کرده به صمصام‌السلطنه که مدافع قانون اساسی است پیوسته و با او همیاری کنند. گفته می‌شود خود بختیارها در این فکر با هم توافق دارند.

در تهران فعلا آرامش حکم فرما است. از ولایات هر روز خبرهایی از ازدیاد تشنج می‌رسد. خبر تشنج در اصفهان، اهالی پایتخت را تحت تأثیر قرار داده است؛ چندانکه حوادث تبریز در سایه مانده است.

ورود بختیارها به شهر اصفهان، نخست تحقیری است به عزت نفس رهبر آنها صمصام‌السلطنه. در حال حاضر ورود آنها به اصفهان رنگ سیاسی بخود گرفته است؛ هدف اصلی آنان دفاع از قانون اساسی و حقوق مردم است.

شایعه تعیین شاهزاده فرمانفرما به حکومت اصفهان و ورود نظامیان دولتی به آن شهر، صمصام‌السلطنه را مجبور کرد برای دفاع و تحکیم شهر به اهالی متوسل

شود و در دفاع از قانون اساسی بیانیه بدهد.

دولت ضعیف تهران، چاره‌ای جز سازش با صمصام‌السلطنه نداشت. شاه به‌خاطر دلجوئی از صمصام‌السلطنه، در ۴ ژانویه [۱۷ ژانویه، ۲۷ دی، ۲۴ ذی‌حجه] اعاده حقوق ایلخانی بختیاریه‌ها را مجدداً به او پیشنهاد کرد، اما پیشنهاد شاه رد شد. راجع به ورود نظامیان دولتی به فرماندهی شاهزاده فرمانفرما، معلوماتی که حاکی از موفقیت باشد، نیست.

دولت سردار معتضد را درباره صلح با صمصام‌السلطنه به اصفهان اعزام داشته بود. وی با همراهی برادر کوچک بختیارا از تهران خارج شد و در ۸ ژانویه [۲۱ ژانویه، یکم بهمن، ۲۸ ذی‌حجه] به قم رسید. در آنجا، از پاریس از برادر بزرگ صمصام‌السلطنه - علیقلی‌خان که در پاریس زندگی می‌کند، تلگرافی دریافت کرد. در تلگرام توصیه شده بود که تا رسیدن نماینده‌ای که ۱۲ روز قبل [به‌دستور علیقلی‌خان] از پاریس حرکت کرده بود، هیچ کاری انجام نگیرد. بدین ترتیب مأموریت سردار معتضد معوق ماند.

نرسیدن خبر موثق از تبریز، مردم را علیه شاه تهییج کرده است. از یک طرف، شایعه کشته‌شدن ستارخان و اشغال بخشی از شهر به‌وسیله نظامیان دولتی، از طرف دیگر شکست کامل عین‌الدوله در آذربایجان، به‌گوش می‌رسد. حوادث تبریز به اصفهان و ولایات دیگر هم سرایت کرده است؛ هر روز خبری از خراسان، کرمانشاهان، قزوین، کاشان و دیگر شهرها می‌رسد که حاکی از تشنج و بی‌نظمی در این شهرها است.

کابینه وزراء، به شرح زیرین تغییراتی پذیرفته است: بجای مشیرالدوله وزیر عدلیه که استعفاء کرده بود، نظام‌الملک رئیس پیشین شورای دولتی، منصوب شد. مؤتمن‌الممالک برادر مشیرالدوله پست وزارت معارف را به مهندس‌الممالک خواهد سپرد. پست وزارت کار و امور اجتماعی هنوز متصدی ندارد.

ترجمه یادداشت روزانه وزارت امور خارجه بریتانیای کبیر

از ۲۱ ژانویه ۱۹۰۹ (۸ ژانویه ۱۹۰۹) [۱ بهمن ۱۲۸۷، ۲۸ ذی‌حجه ۱۳۲۶] دولت اعلیحضرت، با علاقه‌مندی زیاد، از یادداشتهای ارسالی سفارت دولت اعلیحضرت روس به پترزبورگ از تاریخ ۱۱ ژانویه [۲۱ دی، ۱۸ ذی‌حجه]، مربوط به وضع ایران، و از تدابیر مناسبی که برای کاستن تشنج در ایران، ارائه شده است آگاه گردید. با سنجیدن همه‌جانبه اوضاع، دولت اعلیحضرت بر این گمان است که، بهتر است هر دو دولت، از مداخله در کارهای داخلی ایران برکنار مانده، بگذارند هرج و مرج اوضاع ادامه پیدا کند، تا موقعی که عناصر قوی‌تر، بر کشور و اوضاع

آن چیره شوند.

دولت بریتانیا در حال حاضر تأیید می‌کند که وضع متشنج ایران برای روسیه ناراحتی‌هایی به وجود آورده است و آن دولت نمی‌تواند این وضع را ببیند. زیرا که روسیه با ایران هم‌جوار است، و از نظر اهالی هم، با ایران سرحد مشترک دارد. بنابراین اگر دولت روس نظراتی دارد، که امکان قبول آن می‌رود، دولت بریتانیا حاضر است متفقاً با دولت روسیه، تدابیر واحدی اتخاذ کند.

دولت بریتانیای کبیر، از هراس دولت روس در مورد وضع فعلی امور در ایران، آگاه است و این را هم می‌داند که تا سازمان اداری سامان نگیرد، بهبود اوضاع کنونی، عملی نخواهد بود.

دولت بریتانیا، همچنین از منابع موثق اطمینان یافته است که با اعطاء قانون اساسی، در سراسر ایران آرامش برقرار خواهد گشت.

بنابراین، گمان دولت اعلیحضرت این است که با شرایط موجود، هر دو دولت باید بکوشند تا شاه را به اجراء وعده‌هایی که داده است، ترغیب کنند.

دولت اعلیحضرت، مسائل مورد نظر خود را به شرح پائین، با دولت روس در میان می‌گذارد:

۱- دولت بریتانیا با طیب خاطر آماده است، که هر دو دولت [روس و انگلیس] با شاه مشورت کنند تا مشاورین مرتجع او، از قبیل صدراعظم و امیربهدارچنگ که در حال حاضر دشمن اصلی سیاست عمومی و مانع اتخاذ تدابیر مهم و پرمسئولیت در امور تبریز و اصفهان هستند و خودشان سمت مشاورین شاه را در این باره نیز دارند، اخراج گردند و بجای آنها اشخاص فعال و با استعداد که بتوانند در ساخت وضع اساسی، و تشکیل سازمان اداری به شاه مساعدت نمایند به کار فرا خوانده شوند. سپس دولت بریتانیا پیشنهاد می‌کند، بخاطر آشتی با آذربایجان و اصفهان، شاه را متقاعد سازند به اتباع خودش که علیه وی سلاح به دست گرفته‌اند، عفو عمومی اعطاء کند.

۲- دولت اعلیحضرت با پیشنهاد مشورت کردن با شاه برای انتخاب دولت موافق است. بدون فوت وقت باید شورا تشکیل شود. این موضوع تا حال چندین بار از طرف اعلیحضرت با نمایندگان بریتانیای کبیر و روسیه در میان گذاشته شده، ولی تا این مدت، موفق نبوده است. علت آن ترس شاه است، از اینکه دست به کاری بزند که مانند گذشته، عواقب ناگوار در پی داشته باشد. مگر اینکه متقاعد شود تشکیل شورا، برای او خطری در بر نخواهد داشت.

با در نظر گرفتن مطالب بالا، دولت اعلیحضرت نظر خود را اینطور بیان می‌کند: به شاه مهلت معین داده شود که بتواند در این مدت وظائفی را که به عهده گرفته است اجراء کند و اجراء آن نباید معوق گذاشته شود.

به شاه باید گفته شود، که اگر در مدت مقرر، حکومتی مناسب با ضرورت‌های کشور، با در نظر گرفتن حقوق مدنی و خواستهای مردم ایران تشکیل ندهد، از طرف

دو دولت - روس و انگلیس پشتیبانی نخواهد شد و کمک مالی هم به او داده نمی‌شود، و دولت‌ها در مناسبات خودشان با شاه تجدیدنظر کرده، تدابیری برای حفظ منافع خود اتخاذ خواهند کرد.

۳- دولت بریتانیا در مسأله وام بر این نظر است که در دادن قرض نباید عجله کرد. خوب است تا رسیدن گزارش شورای مالی که احتمال دارد بعد از چند هفته حاضر شود درنگ کنیم.

نخست باید دید که دریافت وام خارجی ضروری است و می‌تواند برای بهبود اوضاع کشور مؤثر واقع شود؟ و آیا، می‌توان به دولت مساعده داد؟ این مسأله باید با دقت مورد بحث قرار گیرد.

درباره گرفتن وام بزرگ، نظر ما به پیشنهادات دولت شاه منفی است و آنرا به صلاح نمی‌دانیم.

در مسأله مساعده هم، هر مبلغ که می‌خواهد باشد، تا مجلس تشکیل نشود و گرفتن آن را تصویب نکنند، مساعده هم داده نخواهد شد.

در مسأله نظارت، دولت اعلیحضرت گمان می‌کند، تا وقتی که حکومت مشروطه در عمل اجراء نشده است، آنهم کنار گذاشته شود.

به نظر دولت اعلیحضرت، هدف این است که مجلس تازه روی امور مالی نظارت کند. این نظارت بهر شکلی که باشد مهم نیست. مثلاً ممکن است از طریق اداره نظارت دولتی آنهم فقط بوسیله متخصصین خارجی انجام گیرد.

بنابراین، اگر شاه تصمیم بگیرد، بدون فوت وقت، یک خزانه‌دار کل انتخاب و منصوب کند، در آن صورت، دولت اعلیحضرت به مانعی برخورد نخواهد کرد.

۴- دولت اعلیحضرت گمان دارد، قرض دادن به شاه در شرائط فعلی، این تصور را در مردم ایران به وجود می‌آورد که این قرض نمایشی علیه مشروطه‌خواهان و به نفع حکومت مطلقه شاه و آشکارا به منزله مداخله به کارهای داخلی ایران است.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۸ ژانویه ۱۹۰۹ [۱۰ فوریه ۱۹۰۹، ۲۱ بهمن ۱۲۸۷، ۱۸ محرم ۱۳۲۷]
خط تلگراف رشت کار نمی‌کند. اشتريت تلفن کرد که در ۲۶ ژانویه انقلابيون خانه والی را آتش زدند و می‌گویند خود والی را هم به قتل رساندند. قزاق‌ها بسا فرماندهان خود و خان طالش با سی نفر از تفنگدارانش و چند نفر از سربازان که عده‌شان به صد نفر می‌رسد، در کنسولگری مخفی شدند.

با رسیدن این خبر، برای اطلاع یافتن از چگونگی بی‌نظمی‌هایی که در رشت به

وقوع پیوسته است، من - لیسوسکی، به کاخ رفتم. در کاخ - [باغشاه]. خوش بینی اندکی وجود دارد. من توانستم خبر مکمل بدست بیاورم: در رشت، گمرک، تلگراف و ساختمانهای دیگر دولتی دچار حریق شده است. سردار افخم و سردار همایون در شمار کشته شدگانی هستند که در خانه والی بقتل رسیده اند. علت این آشوب، امتناع والی از تحویل دادن يك مأمور دولتی بود که يك ایرانی را به قتل رسانده است. تدابیری اتخاذ شده که در شهر آرامش برقرار شود.

امیرنظام با ۴۰۰ سوار داخل شهر شد. او، تا آرام شدن شهر و تا تعیین حکومت تازه، در رشت خواهد ماند.

اطلاعات موثق در دست است، که می‌خواهند سپهدار را والی تعیین کنند.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۸ ژانویه ۱۹۰۹ [۱۰ فوریه ۱۹۰۹، ۲۱ بهمن ۱۲۸۷، ۱۸ محرم ۱۳۲۷]
 اشریتتر خبر می‌دهد که در رشت انقلاب شده، لکن زندگی و دارائی اتباع روسی و دولت روس، فعلا در امان است. خط تلگراف قطع شده است.

به رفیق ۲ کاردار وزارت امور خارجه روسیه در امور تهران

سنت پترزبورگ، ۳۰ ژانویه ۱۹۰۹ [۱۲ فوریه ۱۹۰۹، ۲۳ بهمن ۱۲۸۷، ۲۰ محرم ۱۳۲۷]
 دسته‌های مسلح صمدخان، ده سیم تلفن هوائی را از کار انداخته و پایه‌های آن را کنده، به زمین افکنده اند. محافظین راه، که برای یازدید راه و تعمیر سیم‌ها از تبریز رفته بودند، در راه چندین بار، به وسیله تفنگداران نگهبان شده شدند و به آنها گفتند، وقتی اجازه تعمیر خط داده خواهد شد که از شاه دستور برسد.

اداره پست و تلگراف می‌خواهد، این عمل در آینده تکرار نشود و ضرری که به دارائی آن اداره رسیده است، جبران گردد.

در باره گزارش، لطف فرموده به اطلاع دولت شاه برسانید، که به بی‌انضباطی نظامیان و خودسری فدائیان در امتداد راه، خاتمه داده شود.

(امضاء) چاریکوف

تلگرام مستشار ارشد، سابقین

تهران، ۳۰ ژانویه ۱۹۰۹ [۱۲ فوریه ۱۹۰۹، ۲۳ بهمن ۱۲۸۷، ۲۰ محرم ۱۳۲۷]
 سرکنسول رشت خبر می‌دهد: سوءقصدی علیه والی رشت ترتیب داده شده بود و
 در آن تردیدی نیست. عده توطئه‌گران ۲۰۰ نفر بوده و اکثریت آن‌ها را ارامنه و
 قفقازی‌ها تشکیل داده بودند.

در باغ سردار همایون، والی و همراهان او، در یکجا نشسته کارت بازی
 می‌کرده‌اند، غفلتاً بمب می‌ترکد. بعد به خانه والی رفته، می‌بینند، پست‌خانه،
 تلگراف‌خانه و ساختمان‌هایی که متعلق به وزارت عدلیه بوده، نیز با بمب دستی خراب
 شده‌اند. انقلابیون به انبار مهمات هجوم برده اسلحه و توپها را برده‌اند.
 شعبه بانک استقراض دست‌نخورده مانده، محافظت می‌شود.
 قزاق‌های ایران، سربازان و عائله والی کشته شده، در کنسولگری‌ها پنهان
 شدند.

انقلابیون به کنسول خبر دادند: حفظ امنیت و مصونیت جانی و مالی اتباع روس
 و بومی، وظیفه اساسی ما است.

تلگرام مستشار ارشد، سابقین

تهران، ۳۰ ژانویه ۱۹۰۹ [۱۲ فوریه ۱۹۰۹، ۲۳ بهمن ۱۲۸۷، ۲۰ محرم ۱۳۲۷]
 با حوادث رشت، خوش‌بینی باغشاه، جای خود را به اضطراب داد. شاه شخصی را
 پیش من فرستاد تا بپرسد که چه‌جور با حوادث برخورد کند؟
 براساس اطلاعات من، تعیین سپهدار به سمت والی، می‌تواند آرامش را در رشت
 برقرار کند. نظیر این اطلاعات را هم، امروز فرستاده انگلستان گرفته است.
 من به فرستاده شاه گفتم، با افکار کسانی که به‌شاه، درباره تعیین سپهدار به
 سمت والی رشت، توصیه کرده‌اند، موافقم.

من، همچنین ویژگیهای این منطقه را از لحاظ جغرافیائی، راه ترانزیتی تجاری،
 حرکت مسافری و حمل و نقل کالا از راه ما، به شاه یادآوری کردم و گفتم: تدابیری
 که از طرف دولت برداشته می‌شود، باید فوق‌العاده با احتیاط و توأم با محافظه‌کاری
 باشد. طوری نشود که وضع در آن سامان بدتر گردد.

وزیر امور خارجه، در هیجان شدید بسر می‌برد. او هم در این فکر است که تعیین
 سپهدار، می‌تواند به حوادث رشت خاتمه دهد.

آخرین خبر در این‌جا، حاکی از آن است که سپهدار وارد رشت شد و با استقبال
 گرم مردم روبرو گردید، امید هست که آرامش در شهر برقرار شود. همه در انتظار
 صدور امر شاه درباره تعیین سپهدار به سمت والی می‌باشند.

می‌خواهم به نظر برسانم: بهتر است سپهدار و دوستان او، با مردم خوش‌رفتاری
 و گذشت کنند.

اگر مردم ولایات با صداقت از او پشتیبانی کنند و خود او هم، در مناسباتش با شاه، طرف اعتدال را بگیرد، انتظام در آن منطقه برقرار خواهد شد.

از طرف خودمان، به او [وزیر خارجه] گفتم: از هیچ حرکتی، برای تجزیه ایران بیمناک نباشد. زیرا، وظیفه هر میهن‌پرست ایرانی و دوست روسیه آن است که با تمام نیرو بکوشد تا نظم در ایران برقرار گردد و حکومت قانونی شاه، بر جای بماند.

حرف‌های من، در سردار منصور اثر کرد و او به من وعده داد که برای برقراری نظم در رشت، به سپهدار کمک کند. این شخص، یکی از مالکان بزرگت و اشخاص بانفوذ گیلان است.

من و بارکلی، درمسأله رشت با هم توافق داریم.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۳۰ ژانویه ۱۹۰۹ [۱۲ فوریه ۱۹۰۹، ۲۳ بهمن ۱۲۸۷، ۲۰ محرم ۱۳۲۷]

سرکنسول از رشت تلفن زد: حرکت و تدابیر دولت، به تقویت انقلابیون منجر می‌شود. انقلابیون مثل اینکه قصد دارند پل منجیل را اشغال کنند تا مانع حرکت سربازان شاهی شوند.

این خبر را به دولت شاه می‌رسانم و از آنها خواستار تدابیر فوری در حفظ پل که اهمیت سوق‌الجیشی دارد، خواهم شد.

گزارش فوری مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۶ ژانویه ۱۹۰۹ [۲۹ ژانویه ۱۹۰۹، ۹ بهمن ۱۲۸۷، ۶ محرم ۱۳۲۷]

افتخار دارم، خلاصه‌ئی از حوادث ۹ تا ۱۶ ژانویه [۲۲ تا ۲۹ ژانویه، ۲ تا ۹ بهمن] تهران را به عرض برسانم:

بست نشستن در سفارت ترکیه هیچ سودی به طرفداران قانون اساسی نداد. کاردار سفارت آنها را به ترک سفارت وادار کرد.

بست‌نشستگان در ۱۴ ژانویه [۲۷ ژانویه، ۷ بهمن، ۴ محرم] نمایندگان خودشان را به نمایندگی امپراتوری فرستادند و از آنها خواستند نظرشان را درباره بست‌نشینان اعلام دارند.

به نمایندگان گفته شد، این حادثه اصلاً به نمایندگی امپراتوری مربوط نیست. می‌توان گفت بست در شاه‌عبدالعظیم هم تمام شده است؛ ناموفق شدن بست و طلب بخشایش بست‌نشینان از شاه، سبب نومیدی اهالی پایتخت از مبارزه شده، تأثیر بدی هم بر روحیه پنهان‌شدگان و آنان که هنوز هم در بست بسر می‌برند، گذاشته است. باقی‌ماندگان در بست، تصمیم گرفتند از نمایندگان روسیه و انگلستان درخواست حمایت کنند.

علی‌رغم تشنج در میان اهالی پایتخت، خبرهای ضد و نقیض و مبالغه‌آمیز از وضع تبریز شنیده می‌شود. پنا به خبرهای رسیده، فرارسیدن سرمای شدید، امکان فعالیت را از طرفین [مشروطه‌خواهان و طرفداران استبداد] سلب کرده‌است.

در اصفهان، بختیاری‌ها در شهر و اطراف آن نظم و آرامش برقرار کردند و به تدریج، حاکمیت خود را در اطراف توسعه‌داده نمایندگان خود را به آنجاها فرستادند. در ۱۴ ژانویه [۲۷ ژانویه، ۷ بهمن]، یکی از خانهای بختیاری با سوارانش برای گفتگو با سردار مظفر به قم وارد شدند.

شاهزاده فرمانفرما، چون حس کرد که با سربازان گرسنه و بی‌انضباط، امکان مبارزه با بختیاری‌ها را ندارد، در ۱۲ ژانویه [۲۵ ژانویه، ۵ بهمن] از شغل والی‌گری اصفهان و همچنین از فرماندهی کل نیروی اعزامی علیه صمصام‌السلطنه، سر باز زد. ۱۴ ژانویه [۲۷ ژانویه، ۷ بهمن]، خبری دربارهٔ هیجانات شدید در بوشهر شنیده شد. والی آنجا بنام علی‌خان، زخمی و دو پسر او، به‌دست انقلابیون کشته شدند. خبر تشنج، همچنین از شیراز رسید مبنی بر اینکه اهالی شهر به شعبهٔ بانک شاهنشاهی هجوم بردند.

در صحت این خبرها تردید است و تاکنون خبری که حوادث بوشهر و شیراز را، تأیید کند، به تهران نرسیده‌است.

حرکات ضددولتی در لارستان شروع شده است، رهبری این حرکات را، حاجی حسین لاری که سخت طرفدار رژیم مشروطه است، به‌عهده دارد.

با وجود وضع بسیار آسوده‌بار کشور، در باغشاه خوش‌بینی مبهمی حکم‌فرما است. گوئی در آنجا، آب از آب تکان نمی‌خورد و خطری حس نمی‌شود. تفتین‌های عادی، علیه مقامات بلندپایهٔ حکومت و ثروتمندان ادامه دارد. برای برپاگردانیدن مراسم تعزیهٔ ماه محرم، پولهای کم و بسیار گرفته می‌شود. در این کار، خود شاه و مشاوران درباری او نیز دست دارند.

فعالیت سعدالدوله شدیداً متوقف شده است. دیگر برای تشکیل شورای وزیران، از او و رفقاییش تلاشی دیده نمی‌شود. آنها می‌گویند به علت بی‌پولی، انجام اصلاحات غیرممکن است.

۱۱ ژانویه [۲۴ ژانویه، ۴ بهمن]، برای تصدی پست وزیر امور خارجه، مشیر-السلطنه تعیین شده‌است. او، همچنین ریاست محکمه را هم به‌عهده خواهد داشت.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲ فوریهٔ ۱۹۰۹ [۱۵ فوریهٔ ۱۹۰۹، ۲۶ بهمن ۱۲۸۷، ۲۳ محرم ۱۳۲۷]
 اخیراً تلگرافات زیادی از شهرستان‌ها و ولایات به تهران آمده و اعلامیه‌های زیادی پخش شده مبنی بر اینکه: ملت ایران قراردادهای شاه را با دولت‌های خارجی، راجع به قرض و امتیازات، به رسمیت نمی‌شناسند و مسئول آنها هم نیستند.

در این اعلامیه‌ها و تلگرافات گفته می‌شود، طبق قانون اساسی، شاه حق ندارد، بدون رضایت و تصویب مجلس، قراردادی با دولت‌های خارجی ببندد.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۴ فوریه ۱۹۰۹ [۱۷ فوریه ۱۹۰۹، ۲۸ بهمن ۱۲۸۷، ۲۵ محرم ۱۳۲۷]
پاخیتونوف به وسیله تلگراف خبر می‌دهد: هفتۀ گذشته عین‌الدوله از شاه، خلعتی با سردوشی گرانبها، هدیه گرفت. او اصلاً فعالیت نمی‌کند. اهالی بی‌گناه تبریز از نان و زغال محروم هستند؛ آنها به عین‌الدوله و انقلابیون، یکسان ناسزا می‌گویند. رحیم‌خان قره‌داغی، راه جلفا را که آخرین رابط ایران با خارج باقی مانده، بریده است؛ آنها، همه عابریں را بی‌تفاوت و بی‌توجه به اینکه چیزی در بساط دارند یا نه، لخت می‌کنند.

۳۰ ژانویه [۱۲ فوریه، ۲۳ بهمن] - دو خدمتگزار ارشد کنسول، که با لباس فرم سفارت، سوار بر کالسکه پستی، به استقبال پست دیرشده سفارت می‌رفتند، ۶۰ نفر سوار، راه را بر آنان بسته و از دو تن مستحفظ، تفنگ‌ها و لباس‌هاشان را گرفتند.

پسر رحیم‌خان شجاع‌لشکر، که در روستائی نزدیک به جاده پستی زندگی می‌کند، نخست لباسها، سپس تفنگ‌ها را پس‌فرستاد ولی پول و ساعت نامهرسان را پس‌ندادند. من از عین‌الدوله حفاظت پست کنسولگری - جلوگیری سواران دولتی از غارت و بی‌انضباطی - آزادی حمل و نقل - جبران ۲۰۰ تومان خسارت وارده به غارت‌شدگان و مجازات گناهکاران این حادثه را خواستار شدم.
بازار تبریز، تقریباً باز است.

گزارش فوری مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۴ ژانویه ۱۹۰۹ [۶ فوریه ۱۹۰۹، ۱۷ بهمن ۱۲۸۷، ۱۴ محرم ۱۳۲۷]
افتخار دارد شرح وقایع اتفاقیه در تهران را به عرض مبارک برساند.
با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

شرح وقایع اتفاقیه در تهران

از ۱۶ تا ۲۳ ژانویه ۱۹۰۹ [۲۹ ژانویه تا ۵ فوریه

۱۹۰۹، ۹ تا ۱۶ بهمن ۱۲۸۷، ۶ تا ۱۳ محرم ۱۳۲۷]

برای اینکه در اولین دهه ماه محرم - روز «عاشورا» در پایتخت بی‌نظمی روی نهد و در خیابانهای شهر دسته‌های عزاداران به راه افتند، دولت تدابیری اتخاذ

کرده است که در صورت وقوع حادثه، نیازی به قوای انتظامی نباشد. در سفارت ترکیه، بست ادامه دارد. بعد از برداشتن قراولان از مدخل ورود به سفارت، باز پر تعداد بست‌نشستگان اضافه می‌شود، معلوم نیست چه عاملی باعث شد که دولت در ۲۲ ژانویه [۴ فوریه، ۱۵ بهمن، ۱۲ محرم]، قراولان را احضار کرد. ۱۷ ژانویه [۳۰ ژانویه، ۱۰ بهمن]، یک هیأت نمایندگی از طرف بست‌نشستگان شاه عبدالعظیم، با تقاضا نامه‌ای به عنوان شاه، به نمایندگی امپراتوری انگلیس فرستاده شده است. در این خواهش‌نامه وضع اندوه‌بار کشور شرح داده شده و یکبار دیگر از شاه خواهش کرده‌اند که مشروطه را اعطاء کند.

خواهش‌نامه از طریق سعدالدوله، برای رسیدگی به دفتر شاه داده شد.

با آمدن سردار معتضد دستیار فرمانفرما، از قم به تهران برای عرض گزارش وضع اصفهان به شاه، در پای‌تخت هیجان شدید پدید آمد. این شخص، از طرف دولت مأموریت داشت که در شهر قم با صمصام‌السلطنه بختیاری ملاقات و مذاکره کند. در نتیجه مذاکرات روشن شد که خان بختیاری حاضر است اصفهان را ترك گفته از شاه اطاعت نماید، به شرط آنکه شاه، قانون اساسی را اعطاء و صمصام‌السلطنه را به ایلخانی بختیاری نصب کند.

از سوی دیگر، یوسف‌خان، فرستاده علی‌قلی‌خان، ارشد بختیاریها از پاریس، برای گفتگو با صمصام‌السلطنه، از راه تهران، وارد اصفهان شد. هم‌زمان با ورود آنها به اصفهان، اقبال‌الدوله والی سابق اصفهان که در کنسولگری آن شهر، بست نشسته بود، محل بست را ترك گفته از شهر خارج و در ۲۳ ژانویه [۵ فوریه، ۱۶ بهمن] به کاشان وارد شد.

بر اساس شایعه‌ای که در تهران جریان دارد، در آذربایجان بین طرفین هم‌هدف مذاکره شد که به جنگ بین خودشان خاتمه بدهند، چون اهالی، در این جنگ ضرر زیادی را متحمل شده و از اوضاع خسته شده‌اند.

در رأس این تلاش آشتی‌جویانه بین طرفین هم‌رزم، تقی‌زاده نماینده مجلس قبلی که چندی پیش از لندن برگشته است، قرار داشت. کمیسیون حل اختلافات مرزی ایران-ترکیه از مذاکراتش نتیجه نگرفته بالاخره به کار خود خاتمه داد.

در باره تشکیل کمیسیون جدید حل اختلاف مسائل مرزی بین دو دولت و محل مذاکره کمیسیون‌ها پیشنهاداتی شد؛ سرانجام مقرر گردید که نشست کمیسیون‌ها در تهران و اسلامبول برگزار شود.

تلگرام مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۲۴ ژانویه ۱۹۰۹ [۶ فوریه ۱۹۰۹، ۱۷ بهمن ۱۲۸۷، ۱۴ محرم ۱۳۲۷]
در این اواخر، در زندگی سیاسی ایران سکوت محض حکم فرما است. مثل اینکه این سکوت، نشانه آرامش قبل از توفان است. مردم ایران از ابهام و شک و تردید خسته شده‌اند و در آنها آثار بی‌تفاوتی و رخوت دیده می‌شود. آینده چه نشان خواهد داد، معلوم نیست.

از یادآوری‌های نمایندگان دو دولت به شاه، درباره برگشت ایران به رژیم قانون اساسی، خبری نیست. شاه که خود را بی‌خیال و علاقه به سیاست داخلی نشان می‌دهد، از اول محرم به عزاداری دینی پرداخته است.

در برخورد با اوضاع تبریز و اصفهان، شاه و دولت او، خودشان را بی‌تفاوت نشان می‌دهند. هدف شاه و دولت، در مورد حوادث این دو شهر، نامعلوم است. گویی شاه، آشکارا به ضعف خودش اعتراف می‌کند.

اخباری که از تبریز به ما می‌رسد، حاکی از این است که وضع آنجا بدون تغییر است.

در اطراف تبریز دسته‌های مسلح دولتی در ابتداء پیروزیهای نه‌چندان بزرگ، به‌دست آورده بودند، لکن ثمره این موفقیت‌ها به‌چشم نمی‌خورد.

دولت شاه در حال حاضر به وضع فعلی تبریز عادت کرده و قدمهای مصممانه بر نمی‌دارد. دولت حتی مانع کوشش مردم تبریز برای رسیدن به خودمختاری که دائماً از طرف انجمن‌های تبریز پیش کشیده می‌شود، نیست. اداره امور ایالت‌ها در دست انجمن‌هاست، «حاکم ملی» هم از طرف مردم تعیین شده‌است. با همه اینها، دولت نیز، به هیچ روی از این تلاشها ممانعت نمی‌کند.

عین‌الدوله که در نزدیکی تبریز در باسمنج زندگی می‌کند، کوشش کرد که چند نفر از نمایندگان انجمن‌ها را به نزد خود دعوت نماید تا بلکه بتواند راه سازش با آنها را پیدا کند. ستارخان از دادن جواب مثبت امتناع کرده‌است.

باید تأیید کرد که شاه برای دفاع از حرمت خودش در آذربایجان، نه طرفدار دارد و نه پول!

اگر از روی گفته‌های مردم قضاوت کنیم، آنها معتقدند که شاه نمی‌داند در امپراتوری او، چه حادثی در جریان است. او اصلاً بی‌تفاوت است، به‌ویژه اطرافیان درباری شاه، با تردستی و چاپلوسی شگفت‌آور، شاه را، از خطر هولناکی که تهدیدش می‌کند، بی‌خبر نگاه می‌دارند.

مدتی است که اهالی تهران از خواب عمیق بیدار شده و از حوادث اصفهان درس گرفته‌اند. لکن صمصام‌السلطنه که اصفهان را به دست دارد، نتوانسته است توجه محافل سیاسی و اجتماعی پایتخت را به‌خود جلب کند.

بختیاری‌ها در خود قم گیر کرده‌اند، چونکه گستاخی تفنگداران، تنفر اهالی را برانگیخته و بختیاریها از قم فراتر، نرفته‌اند. رهبر بختیاریها در قم، به تهران برگشت. تیر تفتین‌کنندگان برای جدائی انداختن بین نمایندگان لـر، به سنگ خورد و آنها در کارشان ناکام شدند.

با وجود مشکلات زیاد، خبرهایی از اصفهان می‌رسد که صمصام‌السلطنه از توقف خود در اصفهان و نقشی که برای آزادکردن آن شهر برعهده گرفته است، رنج می‌برد. زیرا، سران بختیاری جاهای گرفته‌شده در اطراف اصفهان را بین خود تقسیم کرده‌اند. در بین این‌ها عده‌ای آدمهای چاپلوس و خودپسند هستند که می‌گویند جنوب ایران مال آنهاست و باید به آنها داده شود. به این طریق، آنها از وظائف اصلی خودشان - که مبارزه در راه مشروطه بود، دور شدند.

همین عوامل است که صمصام‌السلطنه را وادار کرده‌است بگوید: اگر شاه فقط يك قدم در جهت قانون اساسی بردارد، او، اصفهان را ترك خواهد کرد. در جنوب ایران آتش بی‌نظمی شعله‌ور گردید ولی دیری نپائید که خاموش شد. از ویژگی‌های ایران، این است که: در هر جایی که جنبشی در «زمینه ملی» پدید می‌آید، مشارکت‌کنندگان در آن جنبش و رهبران‌شان، از آدمهای معمولی و راه‌زنان وحشی‌اند که بی‌درنگ چهره خود را عوض کرده و با ماسک وطن‌پرستی ظاهر می‌شوند. نیمه اول ماه محرم سپری شد، همه‌جا ساکت است. در تهران که ساکنین شهر، در بیم بی‌نظمی به‌سر می‌برند؛ زمان، بدون کوچک‌ترین حادثه‌ای گذشت. نتایج مذاکره بین کابینه‌های پترزبورگ و لندن درباره امور سیاسی ایران را، چه از فرستاده انگلستان و چه از من، جویا می‌شوند.

رجال مختلف سیاسی ایران، علاقمند به مسأله وام دو دولت به ایران می‌باشند، و از ما می‌پرسند، آیا وام دو دولت وضع ایران را سروسامان خواهد داد؟ سر جورج بارکلی و من، نظر آنها را تأیید کردیم و به وزراء ایرانی گفتیم: هر دو دولت، مشکلات مالی ایران را درک می‌کنند و به کمک ایران خواهند شتافت. اما، به شرطی که دولت ایران به ما ضمانت قابل اطمینان دهد که استغاده از وام به مصلحت و نفع کشور باشد و مفید واقع شود.

بنابراین، مسأله وام یکی از مشکلات دولت ایران است. مشکل دوم، اجرای اصلاحات در ایران می‌باشد. این اصلاحات با وزرائی مثل سردار اعظم و سپهسالار، که همیشه نزدیک شاه هستند و افکار شاه را تحت تأثیر قرار می‌دهند، و جدا کردن آنها از شاه آسان نیست، بلکه غیرممکن است. در چنین شرایطی، امیدی به اصلاحات نیست.

در این شرایط، فعالیت سعدالدوله نیز مشکل است. او تاکنون دو بار استعفاء کرده ولی شاه درخواستش را نپذیرفته و جواب‌های همیشگی خود را به او تکرار

می‌کند: به‌راه راست خواهد رفت.

نظر سعدالدوله این است که شاه، باید از تأثیر این دو وزیر آزاد گردد و برای رسیدن به این مقصود، دور کردن این دو وزیر از کاخ و جلب کردن آدم‌های روشنفکر به‌جای آنها، که بتوانند شاه را بسوی ملت کشانیده، برای کشور مفید گردانند، ضروری است.

سعدالدوله، خود می‌ترسد و می‌گوید دو وزیر مرتجع را بدون مبارزه نمی‌شود از دربار دور کرد و دست زدن به مبارزه هم صحیح نیست، بلکه باید کاری کرد که خودشان با رضایت خود از کار کناره‌گیری کنند.

دیروز، من نزد سعدالدوله رفتم و از او پرسیدم: خبر سیاسی تازه چیست؟ سیاست‌مدار ایرانی، با تلخی جواب داد: نه من با سیاست کاری دارم و نه سیاست با من کاری دارد.

با تقدیم احترامات و بهترین آرزوها

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۳ فوریه ۱۹۰۹ [۲۶ فوریه ۱۹۰۹، ۸ اسفند ۱۲۸۷، ۵ صفر ۱۳۲۷]
راه بندر انزلی که به رشت و بعد به منجیل مربوط است، از طرف انقلابیون
مین‌گذاری و مخبر ما، پانوف، رئیس قرارگاه و مهمات تعیین شده است. در حدود
۲۰۰ نفر از اهل قفقاز و گروهی از اهالی بومی رشت، در اطراف او جمع شده‌اند.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۹ فوریه ۱۹۰۹ [۴ مارس ۱۹۰۹، ۱۴ اسفند ۱۲۸۷، ۱۱ صفر ۱۳۲۷]
برابر خبری که از کمپانی تلگراف هند-اروپا به من داده شد، نظامیان دولتی
سیم کمپانی بین تبریز و صوفیان را قطع کرده‌اند.
من، لیسوا را به نزد وزیر امور خارجه فرستادم که بگوید، نمایندگی کمپانی از
دولت شاهی روزی ۵۰۰ پوند ضرر قطع سیم خود را طلب می‌کند.
امروز کاردار ما، با شاه ملاقات و از او خواهش کرد که نظامیان عین‌الدوله
در تبریز به شرارت ادامه می‌دهند، از آنها بخواهد که به این کارها خاتمه داده شود
و مقصرین مجازات گردند.

شاه در این باره، خود به شاهزاده عین‌الدوله دستور مؤکد داد.
هم‌زمان با این خواهش، دولت شاهی را متوجه این‌خطر کردم که اگر در حادثه‌ای،

جلفای روس زیر آتش قرار گیرد، دولت روس بخاطر دفاع از منافع خود، تصمیمات مقتضی اتخاذ خواهد کرد.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۴ فوریه ۱۹۰۹ [۲۷ فوریه ۱۹۰۹، ۹ اسفند ۱۲۸۷، ۶ صفر ۱۳۲۷]
پاخیتونوف تلگرافی خیر داد: از ۱۲ فوریه [۲۵ فوریه، ۷ اسفند] سربازان عین‌الدوله به تبریز هجوم آوردند. جلوداران که از قزاق‌ها تشکیل شده‌اند، به صاحب‌دیوان نزدیک شهر، رسیده‌اند. هم‌زمان، سواران شجاع‌الدوله از طریق سردرود، به تبریز هجوم بردند.
تلفات دو طرف دقیقاً معلوم نیست.

سواران رحیم‌خان مشغول عملیات در راه تبریز-جلفا هستند. در روز ۱۰ فوریه [۲۳ فوریه، ۵ اسفند، ۲ صفر]، صوفیان، سپس غروب همان روز، مرند را اشغال کردند. سواران رحیم‌خان ایستگاه راه صوفیان را غارت و با انقلابیون گرجی و ایرانی که در آنجا مخفی شده بودند، زد و خورد کردند. نگهبان ایستگاه که یک نفر آشوری و تبعه ایران بود، کشته شد.

کالای حمل شده به مقصد تبریز که خود آن شهر در محاصره است، به وسیله فدائیان و سواران رحیم‌خان غارت شده است.

مأمور سوار کنسول، که در ۱۰ فوریه [۲۳ فوریه، ۵ اسفند] برای رهانیدن پست کنسول، به روستای آلوآر نزد رحیم‌خان فرستاده شده بود، امروز آزاد شد. مأمور پست کنسول، که وظیفه اش مرمت کردن راه و براه انداختن تلفن بود، در حین انجام وظیفه به وسیله سواران رحیم‌خان دستگیر و زندانی شده بود.

از آجی‌چای تا مرند، راه در دست سواران قرچه‌داغی‌ها است. [قوای مستقر در] صاحب‌دیوان، امروز شروع به هجوم کرده است، و با آتش تیراندازان، هجوم آن تقویت می‌شود.

گزارش فوری مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۳۱ ژانویه ۱۹۰۹ [۳ فوریه ۱۹۰۹، ۱۴ بهمن ۱۲۸۷، ۱۱ محرم ۱۳۲۷]
افتخار دارد شرح وقایع اتفاقیه در تهران را از ۲۳ ژانویه تا ۳۰ ژانویه [۵ تا ۱۲ فوریه، ۱۶ تا ۲۳ بهمن، ۱۳ تا ۲۰ محرم] به عرض مبارک برساند.
با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

شرح وقایع اتفاقیه

از ۲۳ ژانویه تا ۳۰ ژانویه [۵ تا ۱۲ فوریه، ۱۶ تا ۲۳ بهمن، ۱۳ تا ۲۰ محرم] حوادث رشت که در ۲۶ ژانویه [۸ فوریه، ۱۹ بهمن] اتفاق افتاد، تأثیر مبینه‌کننده‌ای در اهالی پایتخت و در محافل دولتی بجا گذاشته است. هیأت وزیران، تاکنون نتوانسته است برای آرام کردن اهالی ایالات و ولایات به طرح‌های عملی دست بزند. امروز در باغشاه، برای رسیدگی به کارهای مهم دولتی، جلسه هیأت وزیران تشکیل شد.

پیشنهاد سعدالدوله درباره تعیین سپهدار به حکومت گیلان، از طرف سپهسالار و صدراعظم رد شد. تعیین سپهدار به والی‌گری گیلان، می‌تواند به آن ولایت آرامش بخشد. ولی شاه سپهدار را از نظر سیاسی آدمی نامطمئن می‌داند و به وزراء توصیه کرده‌است که سپهسالار را والی رشت کنند و دسته‌های قراولان به رهبری سردار مظفر، او را همراهی نمایند.

لکن به علت نبودن وسائط ضروری سوق‌الجیشی برای حمل بار و بسته‌های قراولان، حرکت آن‌ها به سوی رشت، فعلاً بحال تعویق درآمده و به ۲۹ ژانویه [۱۱ فوریه، ۲۲ بهمن] موکول شده است. خبری که به ما رسیده، تعداد قراولان اعزامی به گیلان ۲۰۰ نفر سرباز است که برای عملیات جنگی به درد نمی‌خورند. با وجود ممانعت از رفتن سپهدار به رشت، شایعه تعیین او به حکومت گیلان، از طرف اهالی شهر استقبال شد.

تهدید ناسیونالیست‌ها و اشغال پل منجیل و اعزام دسته‌های تیرانداز برای مقابله با سردار مظفر، شاه را وادار به عقب‌نشینی کرد. ۲۹ ژانویه [۱۱ فوریه، ۲۲ بهمن]، برای سپهدار تلگراف فرستاده و از او خواسته شد که مردم را به آرامش دعوت کند. شاه با دستاویس سپهسالار و صدراعظم، سپهدار را رسماً والی گیلان نکرد.

شاه قلباً مایل بود که سپهدار فعالیت خود را انجام دهد و خود، به کارهای او نظارت داشته باشد. او، شاهزاده شماع‌السلطنه را به سمت نفر دوم حکومت گیلان تعیین کرد. با این ترتیب، شاه نمی‌خواست بگوید، در تعیین سپهدار به سمت والی گیلان، تحت تأثیر قرار گرفته است.

حوادث رشت، در روحیه اهالی پایتخت تأثیر عمیقی گذاشته و آنها را در مبارزه علیه شاه ترغیب کرده است.

با اینکه از ۲۲ ژانویه [۴ فوریه، ۱۵ بهمن]، راههای ورودی مجاور سفارت ترکیه به وسیله قراولان بسته شده بود، ولی تعداد بست‌نشینان در سفارت کم نشد، امروز این قراولان را برداشتند.

بست‌نشینان با پخش بیانیه و نامه‌هایی در پایتخت و در شهرهای مختلف، دست به تبلیغات گسترده زدند. ازدیاد چند نفر تازه به صفوف بست‌نشستگان دولت را مجبور

کرد. که مجدداً قراولان را به جای خود برگرداند. در ۳۰ ژانویه [۱۲ فوریه، ۲۳ بهمن]، بست‌نشستگان از نمایندگی امپراتوری انگلستان در تهران، خواهش کردند که به ایران وام ندهند، و در خواهش‌نامه اعلان کردند، که اگر برای پرداخت وام تازه قرارداد با دولت ایران بسته شود، مردم ایران این قرارداد روس - انگلیس را به رسمیت نخواهند شناخت و خودشان را در قبال این وام مسئول نمی‌دانند، زیرا چنین قراردادی با رأی خود شاه و دولت او بسته می‌شود و با قانون اساسی مغایرت دارد.

این وام، فقط ممکن است با تصویب مجلس به ایران داده شود. در تهران، روحیه تشنج حاکم است. شایعه‌ای در شهر جریان دارد، که در ۳۱ ژانویه انقلابیون تصمیم دارند بازاریان را مجبور به بستن بازار کنند. همین شایعه سبب شده که بازاریان کالاهای خود را در جاهای امن پنهان نمایند. وضع در اصفهان عوض نشده است. تشنج در شهر ادامه دارد. امکان رفتن به نزد بختیاری‌ها، برای انجام مذاکرات آشتی، نیست. شاه، به اصرار، فرمانفرما را مجدداً در ۲۶ ژانویه [۸ فوریه، ۱۹ بهمن] با سمت فرماندهی کل نیروی اعزامی به اصفهان، علیه صمصام‌السلطنه، می‌فرستد. بنا به گفته او، نظامیان مستقیماً به محل اردوگاه بختیاری‌ها فشار خواهند آورد تا صمصام‌السلطنه را مجبور کنند که شهر را ترک گوید.

شادمانی بزرگی در باغشاه پدیدار شده است، زیرا گفته می‌شود در تبریز، ارتش دولتی بر انقلابیون چیره گشته، راههای ورود به شهر را در دست گرفته، ارتباط انقلابیون را با نقاط دیگر آذربایجان، قطع کرده است.

به کاردار وزارت امور خارجه در تهران

سنت پترزبورگ، ۱۷ فوریه ۱۹۰۹ [۲ مارس ۱۹۰۹، ۱۲ اسفند ۱۲۸۷، ۹ صفر ۱۳۲۷]

(تلگرام)

ایستگاه و دروازه راه تبریز زیر آتش قرار گرفته است. غارت از سه طرف جریان دارد: از طرف سواران شاه، سواران رحیم‌خان و انقلابیون. سواران رحیم‌خان مجدداً تلفن را در مسافت زیادی قطع کردند. مسئولیت این زشتکاری را دولت شاه به عهده دارد و زیان آن باید داده شود. لازم است برای جلوگیری سواران فوق‌الذکر تدابیر ضروری اتخاذ گردد.

خبری که از جلفای ایران بدست ما رسیده، حاکی است که انقلابیون در انتظار هجوم سواران شاه‌اند و موقعیت خودشان را تحکیم می‌کنند. اگر زدو خوردی بین طرفین درگیرد، خطر بزرگی برای دروازه‌های جلفا و اتباع روس و اهالی محلی درپیش خواهد بود. هم‌زمان، جلفای روس که چسبیده به جلفای ایران است، زیر آتش قرار

خواهد گرفت.

لطفاً از دولت شاهی بخواهید به فرماندهان دسته‌های نظامی در جلفا دستور مؤکد صادر کنند، که از دست‌زدن به عملیات نظامی پرهیز کنند و هشدار بدهید، که اگر این عمل به اتباع و تجهیزات راه صدمه بزند، نه تنها بخش مربوط به ایران، حتی طرف روس هم در خطر است. اگر در اثر آتش، جلفای روس تهدید شود، ما مجبوریم تدابیری اتخاذ کنیم.

(امضاء) ایزولسکی

وزارت امور خارجه، قائم‌مقام اعلی‌حضرت امپراتوری

در قفقاز و در تفلیس

سنت پترزبورگ، ۱۷ فوریه ۱۹۰۹ [۲ مارس ۱۹۰۹، ۱۲ اسفند ۱۲۸۷، ۹ صفر ۱۳۲۷]

(تلگرام)

نمایندگی شرکت راه تبریز تلگرافی خیر داد: انقلابیون در اطراف جلفا از خشت سنگر برپا کردند؛ ایستگاه آتش گرفته. عین همان حادثه‌ای که در ایستگاه تبریز به وقوع پیوست، ممکن است در این‌جا هم تکرار شود.

بنا به شایعه‌ای دسته‌های دولتی در سی‌فرسخی مرز قرار دارند؛ در صورت عبور از مرز، لابد رئیس ایستگاه اختیاراتی دارد که نگذارد این عمل انجام شود. کارکنان در ترس به سر می‌برند. منتظر دستور هستیم.

مهندس پودگورسکی^۱ برای ما روشن کرد که، اگر تیراندازی بین طرفین - انقلابیون و طرفداران شاه، در جلفای ایران درگیرد، جلفای روس، که در آنجا گمرک قرار دارد، در تیررس قرار خواهد گرفت.

(امضاء) ایزولسکی

به کاردار وزارت امور خارجه روسیه در لندن

سنت پترزبورگ، ۱۸ فوریه ۱۹۰۹ [۳ مارس ۱۹۰۹، ۱۳ اسفند ۱۲۸۷، ۱۰ صفر ۱۳۲۷]

(تلگرام)

شورای ویژه رسیدگی به امور ایران، وضع تشنج شدید رشت و انزلی را بررسی و تصویب کرد که بر شمار دسته‌های محافظ کنسولگری در رشت افزوده شود. همه این

محافظین از ۹ نفر قزاق تشکیل می‌شوند که با این تصویب، تعداد آنان به ۵۰ نفر قزاق و دو قبضه تیربار مسلسل می‌رسد. با توجه به وضع فعلی گیلان و برای جلوگیری از حوادث ناپسند، در باکو نیز دسته‌هایی به حال آماده‌باش نگاهداشته می‌شوند تا اگر قزاقهای تعیین شده بسنده نباشند؛ برای حفاظت از کنسولگری، بانک و مؤسسات دیگر و برای امنیت اتباع روسی و اروپائی در انزلی و رشت، از دسته‌های باکو استفاده شود.

کشتی‌های تجارتی را، قزاق‌ها همراهی خواهند کرد. از کشتی‌های نظامی، برای حمایت از کشتی‌های بازرگانی استفاده خواهد شد.

اگر اهالی بومی و انقلابیون، مانع پیاده شدن قزاق‌ها شوند، به کاپیتان کشتی کتباً ابلاغ شده است که در پیاده کردن قزاق‌ها به انزلی، کمک کند.

خبری که به ما رسیده، حاکی از این است که برخورد نظامیان شاه با انقلابیون نزدیک است. اگر این برخورد در جلفای ایران درگیرد، جلفای ما هم زیر آتش قرار خواهد گرفت. برای همین، دستور داده شد که قوای نظامی به جلفای روس گسیل شوند.

لطفاً خبرهای فوق‌الذکر را به دولت بریتانیای کبیر برسانید. دربارهٔ تدابیر دو دولت، در راه بهتر شدن اوضاع در ایران، دولت روس در آینده برنامه خود را مفصلاً به نظر شما خواهد رسانید.

به کاردار وزارت امور خارجه در تهران

سنت پترزبورگ، ۱۸ فوریهٔ ۱۹۰۹ [۳ مارس ۱۹۰۹، ۱۳ اسفند ۱۲۸۷، ۱۰ صفر ۱۳۲۷]

(تلگرام)

- ۱- مصوبات شورای ویژه مربوط به امور ایران به ترتیب زیرین است:
 - (۱) دسته‌های محافظ در رشت تقویت شود و تعداد ۵۰ قزاق با دو قبضه تیربار مسلسل، در اختیار کنسولگری رشت قرار گیرد.
 - (۲) از این محافظین، در صورت بروز حادثه‌ای، برای حفظ اتباع ما، اتباع اروپائی که در انزلی و رشت هستند، و حتی حراست زندگی و اموال در نقاط اروپائی نشین، استفاده خواهد شد.
 - (۳) برای حراست از کشتی‌هایی که از طرف ما به انزلی و از انزلی به سوی ما، در دریای خزر شناور هستند، از کشتی‌های نظامی استفاده می‌شود. همچنین، برای پیاده کردن قزاق‌ها، در موقع ضرورت از آنها کمک گرفته خواهد شد.
- لطفاً اشریتتر را از دستورالعمل‌های شورا و مضمون تلگرام آگاه سازید تا اگر

ضرورت ایجاب کرد و به هنگام پیاده کردن قوا در رشت، مقاومتی دیده شد، آنگاه به وسیله قوای نظامی پاسخ داده شود. اشریتتر خود می‌تواند از فزاق‌ها استفاده کرده، چند نفر از آنان را در انزلی نگهدارد.

در باره دسته‌های نظامی در جلفای روسیه، دستور داده شده است.

(امضاء) ایزولسکی

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۱ فوریه ۱۹۰۹ [۶ مارس ۱۹۰۹، ۱۶ اسفند ۱۲۸۷، ۱۳ صفر ۱۳۲۷] پاختونوف، تلگرافی خبر داد: جلوداران قوای عین‌الدوله، از ۱۳ فوریه [۲۶ فوریه، ۸ اسفند، ۵ صفر] تصمیم گرفتند در نزدیکی محله خیابان توقف کنند. تا امروز، عملیات نظامی دیده نمی‌شود. شجاع‌الدوله، سردرود را ترك کرد، و از ۱۷ فوریه [۲۱ مارس، ۱۲ اسفند، ۹ صفر] موضع خود را در قره‌ملک، نزدیک شهر تبریز، استوار گردانید. رحیم‌خان علیه انقلابیون دست به عملیات زده است. این عملیات در منطقه چاده ما، تبریز-جلفا، در روستای اخرن‌دبیل، بین مرند و دارادیز به طرف جلفا ادامه دارد. انقلابیون به خوی و سلماس تلگراف کردند. کنسولگری از چهار هفته پیش تاکنون، پست دریافت نکرده است. عین‌الدوله با قوای نظامی در باسمنج مانده‌است. در شهر نان نیست.

گزارش فوری مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۷ فوریه ۱۹۰۹ [۲۰ فوریه ۱۹۰۹، ۲ اسفند ۱۲۸۷، ۲۸ محرم ۱۳۲۷] افتخار دارد شرح وقایع اتفاقیه در تهران را از ۳۱ ژانویه تا ۶ فوریه [۱۲ تا ۱۹ فوریه، ۲۴ بهمن تا یکم اسفند]، به عرض مبارک برساند. با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

شرح وقایع اتفاقیه در تهران

از ۳۱ ژانویه تا ۶ فوریه [۱۲ تا ۱۹ فوریه، ۲۴ بهمن تا یکم اسفند] ۳۱ ژانویه [۱۳ فوریه، ۲۴ بهمن، ۲۱ محرم] در شهر، اضطراب حکم‌فرما است. از آغاز بامداد، بازار بسته شده است، شایعه غارت بازار، ورد زبان مردم است. دولت اعلام کرده است که هرج و مرج طلبان و غارتگران، سخت کیفر داده خواهند شد. در خیابان‌ها و بازار، گشتی‌های فزاقان در حرکت‌اند. سربازان، در میدانهای اصلی،

توپ گذاشته‌اند.

روز بعد (۱ فوریه) [۱۴ فوریه، ۲۵ بهمن، ۲۲ محرم]، بازرگانان و صنعت‌گران، نمایندگان نزد شاه فرستادند. در اعلامیه‌ای که بازاریان پخش کردند، گفته‌اند، بسته شدن بازار، برای مخالفت با دولت نیست، فقط از بیم شایعه‌ای است که می‌گویند ساختمان‌های تجارتي را ویران خواهند کرد.

شاه به بازرگانان اطمینان داد، که از طرف دولت تدابیری اتخاذ شده است که مانع تجاوز و زورگویی شوند و آن‌ها را مجدداً به باز کردن بازار ترغیب کرد. در ۳ فوریه [۱۶ فوریه، ۲۷ بهمن، ۲۴ محرم]، اکثریت بازرگانان و کسبه، مغازه‌ها، رکه‌ها و دکانها را باز کردند. ولی يك مرتبه نامه‌های تهدیدآمیزی مبنی بر اینکه بمب در ساختمان‌ها انداخته خواهد شد، در بازار پخش شد. این نامه‌ها با جوهر قرمز نوشته شده بود و به وسیله زنان پخش می‌شد. از این رو، بازار دوباره بسته شد و بازاریان از ساختمان‌ها دور شدند.

در دو هفته اخیر تا ۵ فوریه [۱۸ فوریه، ۲۹ بهمن، ۲۶ محرم]، اوضاع عادی شده و آرامش کامل برقرار است. اهالی به سر کار خود برگشته‌اند و بازار هم باز است. لکن بازرگانان متقال‌فروش، مغازه‌ها را باز نکردند و بیشترشان، در سفارت‌خانه ترکیه بست نشستند.

۵ فوریه [۱۸ فوریه، ۲۹ بهمن، ۲۶ محرم] خبری رسید، که شماع‌السلطنه را دزدیده‌اند. وی، به‌هنگامی که از سفر خارج برمی‌گشت و شاه او را برای اداره موقتی گیلان و همکاری با سپهدار تعیین کرده بود، از طرف انقلابیون، دزدیده شد. محل مسکونی شاهزاده را جستجو کردند ولی او را نیافتند. بعداً انقلابیون برای آزادی وی، ۱۰ هزار تومان خواستار شدند.

نظامیان اعزامی به رشت، خیلی به‌کندی حرکت می‌کنند.

چه از طرف والی گیلان - سپهدار و چه از طرف اهالی، به‌عنوان شاه، برای درخواست قانون اساسی، تلگرافات زیادی شده است. همچنین، در تلگرافات از شاه خواسته‌اند، نظامیان اعزامی به رشت را که در راه گیر کرده‌اند، به مرکز بازگردانند. چون در شهر شایع شده است که گروهی تروریست قفقازی برای هدف‌های تروریستی آمده‌اند، ازین رو، برای حفظ جان شاه و درباریان، بر تعداد قوای نظامی باغشاه افزوده شده است و افراد متفرقه [بیگانه] را به کاخ راه نمی‌دهند.

وضع تبریز و اصفهان تغییری نکرده است، لکن در تهران، احتمال بی‌نظمی‌هایی می‌رود و شهر متشنج است آن‌چنانکه، مسائل ایالات را تحت‌الشعاع قرار داده است. شاه، گویی تصمیم گرفته است از سردار اعظم و سپهسالار فاصله گیرد. شایع است که در این روزها، آنها استعفاء خواهند کرد. شاهزاده نایب‌السلطنه، در این اواخر، مرتب با شاه ملاقات می‌کند و با او گفتگوهای پنهانی دارد.

تعداد بست‌نشینان در سفارت ترکیه و شاه‌عبدالعظیم، به‌خاطر اینکه قراولان زیادی در مقطع راه‌های مشرف به آن جاها گمارده شده‌اند، زیاد نمی‌شود. بست‌نشینان

مثل سابق، از طریق اعلامیه‌ها و ورقه‌ها و نامه‌ها، در میان مردم تبلیغات می‌کنند. بطور کلی می‌توان گفت آن‌ها هر روز به نمایندگی‌های خارجی در تهران مراجعه می‌نمایند و از آن‌ها می‌خواهند که شاه را به دادن قانون اساسی ترغیب کنند. وضع سرپازان ایران خوب نیست. آنها که نه حقوق می‌گیرند و نه جیره، به فرماندهان خودشان، ناسزا می‌گویند و عده‌ای از آنان تفنگ خود را به زمین انداخته و به خانه‌های خودشان برگشته‌اند و کار بجائی رسیده است که خود سرپازان نیز قصد بست نشستن در شاه عبدالعظیم را دارند.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲ مارس ۱۹۰۹ [۱۵ مارس ۱۹۰۹، ۲۵ اسفند ۱۲۸۷، ۲۲ صفر ۱۳۲۷]
 شاه امروز من را به کاخ احضار کرد، صحبت در اطراف سیاست دور می‌زد. او گفت: کشور دچار هرج و مرج است و نظر مشورتی مرا پرسید تا با کمک آن، بتواند بدبختی بزرگی را که دامنگیرش شده است، از میان بردارد.
 احضار من از طرف شاه، زمینه‌خوبی برای تبادل افکار بود. پیش از این فراخوانی، من آگاه شده بودم که با تلاش وزیر خارجه، کمیسیونی ویژه در شرف تشکیل است تا کارهای اصلی قانون اساسی رژیم را بررسی کند. این را هم می‌دانستم که سردار اعظم، برضد این کمیسیون دسیسه می‌کند. از همین روی، احضار شاه را غنیمت شمرده، از کوششی که برای تشکیل کمیسیون ویژه می‌شود، هم‌چنین از پیاده شدن طرحی که هدف آن بازگرداندن آرامش به کشور خواهد بود، استقبال کردم و افزودم: خوب است چگونگی مذاکرات کمیسیون به کابینه‌های پترزبورگ و لندن نیز اطلاع داده شود که هر دو دولت بتوانند با اعلیحضرت مشاوره کنند.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۳ مارس ۱۹۰۹ [۱۶ مارس ۱۹۰۹، ۲۶ اسفند ۱۲۸۷، ۲۳ صفر ۱۳۲۷]
 ۲ مارس [۱۵ مارس، ۲۵ اسفند، ۲۲ صفر]، پاخیتونوف خبر داد: وضع در تبریز بدون تغییر است. نظامیان شاه کاری از پیش نمی‌برند. راه جلفا بسته است. عبور از این راه ممکن نیست. سواران رحیم‌خان در غارتگری دست همه را از پشت بسته‌اند. آنها دست‌چین نمی‌کنند و هرکس را در راه می‌بینند، لغت می‌کنند. حتی از اروپائی‌ها هم چشم نمی‌پوشند.
 خواهش دارم امریه شاه را درباره رفت‌وآمد و حرکت اشتران ویژه حمل بار، در راه تبریز-جلفا، تلگرافی به سردار برسانید تا پست کنسولگری بدون مانع حرکت کند و تلفن‌هائی را که خراب شده است به‌راه اندازند و امنیت راه را برقرار کنند.

گزارش فوری مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۴ فوریه ۱۹۰۹ [۲۷ فوریه ۱۹۰۹، ۹ اسفند ۱۲۸۷، ۶ صفر ۱۳۲۷]
افتخار دارد شرح وقایع اتفاقیه در تهران را از ۶ تا ۱۳ فوریه [۱۹ تا ۲۶
فوریه، ۱ تا ۸ اسفند] به عرض مبارک برساند.

با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

شرح وقایع اتفاقیه

از ۶ فوریه تا ۱۳ فوریه [۱۹ تا ۲۶ فوریه، یکم تا ۸ اسفند]

بیشتر روزهای آخر هفته، بازار مثل سابق بسته بود. در ۸ فوریه [۲۱ فوریه،
۳ اسفند، ۲۹ محرم]، در بازار بمبی ترکیب. ترکش بمب در مغازه اسلحه‌فروشی رخ
داد و ثابت شد که انفجار بمب، در اثر بی‌احتیاطی و افتادن ته‌سیگار یک مشتری به
صندوق باروت، رخ داده است. اما باز هم در بازار تشنج حاکم است و شایع شده که
این بمب را انقلابیون کار گذاشته‌اند و این کار به تلافی اینکه بازار در موقع نمایش
سیاسی [تظاهرات] آنان بسته نشده بود، انجام گرفته است.
بعد از این حادثه، چند نفر از بازرگانان در محله‌ها، خطر کرده و تجارتخانه‌های
خودشان را گشودند.

در ۱۰ فوریه [۲۳ فوریه، ۵ اسفند، ۲ صفر]، صحنه خونینی در بازار پیش‌آمد.
بمبی به بازار انداخته شد. بمب‌اندازان سه نفر بودند که با شناسائی گاری‌چی
قزاق‌خانه، توسط ژاندارم‌ها، دستگیر شدند.
در موقع بازدید بدنی، نزد یک تن از آنها بمبی پیدا شد که در زیر لباسش مخفی
کرده بود.

هنگامی که می‌خواستند دستگیرشدگان را از میان انبوه مردم که گرد آمده بودند،
عبور دهند، مردم درصدد رهانیدن آنان پرآمدند ولی کساری از پیش نبردند و
دستگیرشدگان، شتابی به باغشاه برده شدند. پس از یک بازجویی سطحی، یکی از
دستگیرشدگان بنام اسماعیل‌خان که حامل بمب بود، جلو در ورودی باغشاه به دار
آویخته شد. در موقع دار زدن او، جمعیت زیادی جمع شده بود. دو نفر دیگری را که
با اسماعیل‌خان دستگیر شده بودند، توقیف کردند و بازجویی از آنها ادامه دارد.
نمایندگی انگلستان که قبلاً از جان اسماعیل‌خان ضمانت کرده بود، درباره
دار زده شدن او شدیداً به دولت اعتراض کرد. در اعتراض سفارت انگلستان گفته
می‌شود، این شخص بدون محاکمه و بدون بازپرسی، شتابکارانه به دار زده شده است.
از رشت خبر می‌رسد که انقلابیون پل‌منجیل را گرفته و در راهها، مین گذاشته‌اند.
غارت در راهها ادامه دارد. فعالیت انقلابیون بیشتر شده است.

در تهران وحشت توأم با تشنج در میان مردم که در عین حال به کار و کسب
مشغول‌اند، حکم‌فرما است. مردم آرام و مسالمت‌جو، از دولت نالایق قطع امید کرده و

تنها به خارجیان امید بسته‌اند. به طوری که در ۱۱ فوریه [۲۴ فوریه، ۶ اسفند] يك عده از اهالی تهران که نزدیک سفارتخانه زندگی می‌کنند به نمایندگی امپراتوری انگلستان آمده خواهش کردند، آنها را به حمایت خود قبول کنند و به آنان امکان بدهند که به آرامی به کارهای خودشان مشغول باشند.

در آخرین روز هفته [ظاهراً ۵شنبه ۱۲ (۲۵) فوریه، ۷ اسفند، ۴ صفر]، باز هم يك عده از زورگویی دولت و فشار انقلابیون، به نمایندگی امپراتوری روی آوردند، ولی از ورودشان به محل نمایندگی جلوگیری شد.

۱۲ فوریه [۲۵ فوریه، ۷ اسفند، ۴ صفر]، بین شاه و سعدالدوله گفتگوی زیادی درباره ترکیب هیأت وزیران شد. وزیر امور خارجه برای آنکه شاه به پیشنهادش درباره تعویض وزراء ترتیب اثر نداده بود، رنجیده خاطر شده، چند روز به باغشاه نرفت و سعی می‌کرد بلکه شاه را به پذیرفتن طرح خود قانع کند.

۱۳ فوریه [۲۶ فوریه، ۸ اسفند، ۵ صفر]، شاهزاده شجاع السلطنه وارد تهران شد؛ او، از چندی پیش در دست انقلابیون اسیر بود ولی حالا آزاد شده است. آزاد شدن وی به خاطر سفارش انجمن‌های ایرانیان که در اسلامبول فعالیت دارند، انجام گرفت.

در تبریز و اصفهان، وضع بدون تغییر است؛ گرچه دولت سه مطیع گردانیدن یاغیان ایالات سخت امیدوار است، ولی هنوز حرکتی در این باره، نکرده است.

به کاردار وزارت امور خارجه روسیه در امور تهران

سنت پترزبورگ، ۴ مارس ۱۹۰۹ [۱۷ مارس ۱۹۰۹، ۲۷ اسفند ۱۲۸۷، ۲۴

صفر ۱۳۲۷]

(تلگرام)

تلگرام ۲ مارس [۱۵ مارس، ۲۵ اسفند، ۲۲ صفر] رسید، با تشکر به نظر می‌رساند: شاه تصمیم گرفته است در راهی قدم بگذارد که خیلی پیش، از طرف دو دولت - انگلستان و روس به او توصیه شده بود. هر دو دولت، بدون تأخیر نظر کلی خودشان را برای انجام اصلاحات در ایران ارائه داده‌اند. این اصلاحات به نظر آنها می‌تواند نظم و آرامش را به کشور بازگرداند. بعداً نیز طرح‌هایی آماده و به شاه ارائه خواهد شد. عمل کردن به این طرح‌ها که از مصلحت‌اندیشی‌های دوستانه دو دولت مایه می‌گیرد، بدون شك به بهبود اوضاع ایران كمك خواهد کرد.

اجراء این طرح‌ها از طرف شاه، ایجاب می‌کند که مقدمتاً به او پولی داده شود. ما حاضریم که با شرایط معینی به كمك شاه بشتابیم و آنچه را که سهم ما است و از سال ۱۹۰۶ [۵-۱۲۸۴ خ] وعده‌اش را داده‌ایم بپردازیم.

تلگرام مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۵ مارس ۱۹۰۹ [۱۸ مارس ۱۹۰۹، ۲۸ اسفند ۱۲۸۷، ۲۵ صفر ۱۳۲۷]
 شاه به هنگام بستن اسلحه کمربندش، غیر عمدی، دست خودش را زخمی کرد. اما
 زخم مهلك نیست.

به کاردار وزارت امور خارجه روسیه در امور تهران

سنت پترزبورگ، ۷ مارس ۱۹۰۹ [۲۰ مارس ۱۹۰۹، ۳۰ اسفند ۱۲۸۷، ۲۷
 صفر ۱۳۲۷]

(تلگرام)

تلگرام ۵ مارس را دریافت کردم.

از جانب دولت امپراتوری، حس هم‌دردی ما را به سبب حادثه ناگواری که برای
 اعلیحضرت پادشاه روی داده است، همچنین مراتب شادمانی ما را از اینکه زخم وارد
 شده خطرناک نبوده است، ابلاغ کنید.

(امضاء) ایزولسکی

به کاردار وزارت امور خارجه روسیه در امور تهران

سنت پترزبورگ، ۸ مارس ۱۹۰۹ [۲۱ مارس ۱۹۰۹، یکم فروردین ۱۲۸۸، ۲۸
 صفر ۱۳۲۷]

(تلگرام)

دولت انگلستان، برای پیش‌گیری از تشنج، نظامیانی به بوشهر و بندرعباس
 گسیل کرده است.

(امضاء) ایزولسکی

تلگرام مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۹ مارس ۱۹۰۹ [۲۲ مارس ۱۹۰۹، ۲ فروردین ۱۲۸۸، ۲۹ صفر ۱۳۲۷]
 مدیر [مسئول دفتر] سرکنسولگری بوشهر، خبر می‌دهد: دیروز در بندرعباس،
 میهن‌دوستان [ناسیونالیست‌ها] خانه‌والی و ساختمان گمرک شهر را اشغال کردند.
 معاون والی با نظامیان، گریختند. این خبر هنوز در بندر بوشهر پخش نشده و شهر،
 به‌ظاهر آرام است. انتظار وقوع حادثه‌ای می‌رود. رهبری انقلابیون محلی را، کسی
 بنام سید مرتضی برعهده دارد.

در این روزها، از نجف، بازرس درخواست شده است تا بیاید و گمرک را تحویل

بگیرد.

اینک سرکنسول انگلیس نزد من آمده است. او هم از وضع متشنج بوشهر آگاه است. به سربازان نمی‌شود اعتماد کرد چون آنها خودشان محلی هستند و از روپرو شدن با انقلابیون محلی می‌ترسند.

شایعه همیاری تنگستانی‌های چادر نشین پیرامون شهر، در این آشوب‌ها و هجوم آنها به شهر، ورد زبان مردم است.

ماژور کوکس^۱ و من، بر این عقیده‌ایم که آمدن کشتی‌های انگلیسی به خلیج فارس، برای از میان برداشتن بی‌نظمی و کاستن از خطری که اتباع بیگانه و از جمله اتباع ما را تهدید می‌کند، مفید خواهد بود.

تلگرام مشاور، اولفریف^۲

آستارا، ۹ مارس ۱۹۰۹ [۲۲ مارس ۱۹۰۹، ۲ فروردین ۱۲۸۸، ۲۹ صفر ۱۳۲۷] در آستارا وضع متشنج است. می‌خواستم امروز به آنجا سفر کنم. لکن از منابع موثق خبر یافتم که علیه من سوء قصدی تدارک دیده شده است. و در راه کمینگاه‌هایی گسترده‌اند. من را متهم می‌کنند به اینکه نسبت به انقلابیون قفقاز که غیرمجاز وارد آستارای ایران شده‌اند، زیاد سخت‌گیری می‌کنم و با والی شهر، مناسبات دوستانه دارم.

راه آستارا در دست قیام‌کنندگان است. حمل و نقل تجارتمی قطع شده است. رهبر این آشوب سپهدار است که در رشت می‌باشد. شاه از والی خواسته است که بدون فوت وقت، به آستارا برود. از تلگرام شاه حدس زده می‌شود که او، تمام امیدواری خودش را به شاهسون‌ها بسته است.

والی، مخفیانه به من خبر داد که او، نه پول و نه فشنگ دارد که با سربازان به رشت برود. او، هم‌چنین، مرتباً نامه‌های تهدیدکننده‌ای از باکو و تفلیس دریافت می‌کند و دستورات مرتب از باکو و تفلیس به انقلابیون می‌رسد.

در اردبیل جنب و جوشی پنهانی در جریان است. به نظر می‌رسد در آینده هرج و مرج به همه‌جای ایران گسترده شود. در حال حاضر شورش شروع شده ولی فراگیر نشده است. باید آن را در بطن خاموش کرد. اگر شاهسون‌ها هم بپا خیزند، آنوقت وضع خارجی‌ها و بازرگانی‌ها، به خطر خواهد افتاد.

1- Koks
2- Olferyev

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۲ مارس ۱۹۰۹ [۲۵ مارس ۱۹۰۹، ۵ فروردین ۱۲۸۸، ۲۱ ع ۲ - ۱۳۲۷] سیاهه اشخاصی که در ترکیب شورای دولتی عضویت خواهند داشت، از طرف شاه برای ملاحظه من فرستاده شده بود که من هم آنها را تلگرافی در ۲ مارس [۱۵ مارس، ۲۵ اسفند، ۲۲ صفر]، به اعلیحضرت اطلاع دادم. من با تأسف، پی بردم که اشخاص مورد بحث مطلقاً استعداد آنها ندارند که برای منافع کشورشان کاری بکنند.

سعدالدوله به من اطلاع داد که او مطمئن شده است شاه برای جلوگیری از فروپاشی حکومت و نجات دولت، تدبیری نخواهد اندیشید. او افزود که من برای آنکه در این فاجعه حتمی الوقوع دست نداشته باشم، تصمیم به استعفاء گرفته‌ام. من، با بارکلی در این باره گفتگو کردم و تصمیم گرفتیم از وزیر امور خارجه خواهش کنیم که در این دقایق دشوار، صندلی وزارت را ترك نکند. در ضمن برای ابراز پشتیبانی خودمان، به او یادداشتی دادیم و در آن صمیمیت و دوستی خودمان را آشکار گردانیدیم. همچنین او را متقاعد کردیم که ترکیب جدید دولت برای مصالح و کارهای ما ضروری است و این ترکیب، در آینده با اشخاص لایق و کاردان تکمیل خواهد شد. یادداشت ما، وزیر را در برابر دریانی که در کاخ، کارشان تفتین است، تقویت کرد و دلگرم ساخت.

همچنین، من مطالبی را به اطلاع شاه رسانیدم و گفتم: اعلیحضرت کار خوبی کردند که با رضایت خاطر تصمیم گرفتند به راهی بروند که دو دولت، از مدتها پیش، تعقیب آن راه را به شاه توصیه می‌کردند. اگر من به اعلیحضرت تلگرام می‌زدم که شورای جدید سزاواری آنها ندارد که کاری انجام دهد، در آن صورت شاه ناراضی و مأیوس می‌شد.

تلگرام کادلوبوفسکی

بوشهر، ۱۳ مارس ۱۹۰۹ [۲۶ مارس ۱۹۰۹، ۶ فروردین ۱۲۸۸، ۴ ع ۱ - ۱۳۲۷] کنسول، اخطاریه‌ای از سید مرتضی دریافت کرد، مبنی بر اینکه حکومت مستبد بوشهر، همچون گذشته، شهرها را خود اداره می‌کند و تمام کارها را خودسرانه انجام می‌دهد. او می‌گوید: امنیت اتباع خارجی و مؤسسات و دارائی‌های آنها را من حفظ و تضمین کرده‌ام. این اخطاریه، تاکنون از طرف کنسولگری‌ها بی‌جواب مانده است. او [سید مرتضی]، یکی از مأموران دولت بنام موسس‌خان را که از ارامنه است، به ریاست گمرک گماشته است.

معزالدوله والی، دیروز به بوشهر بازگشت. او، تحت‌الحفظ به شهر آورده و

زندانی شد.

سید [مرتضی] در تلگرافی که به شیراز زده گفته است، تا وقتی که آصف‌الدوله قانون اساسی را در فارس اعلان نکند، معزالدوله در گروگان خواهد ماند. در شهر، وحشت و هراس حکم فرما است. تنگستانی‌های وحشی، اهالی را مجبور می‌کنند از آنها اطاعت کنند.

انجمن، امروز رسماً گشایش یافت و کارش را آغاز کرد. در لنگرگاه، دو فروند کشتی نظامی انگلیسی پهلو گرفتند. رزم‌ناوا، هنوز به بندر بوشهر وارد نشده است.

تلگرام دالکاپولوف

استرآباد، ۱۳ مارس ۱۹۰۹ [۲۶ مارس ۱۹۰۹، ۶ فروردین ۱۲۸۸، ۴ ع ۱ - ۱۳۲۷] مخبر پانوف، با ۵۰ نفر قفقازی و آذربایجانی از انقلابیون، در بندرگز پیاده شدند و به سوی استرآباد حرکت می‌کنند. دسته‌های دیگری از آنها، به سوی بارفروش در حرکت هستند.

خط تلگراف در همه‌جا قطع شده است و در همه‌جا، جوش و خروش و بی‌نظمی دیده می‌شود.

در استرآباد، اهالی به انبار مهمات هجوم برده، اسلحه برداشتند و به استقبال انقلابیون شتافتند. در فندرسک^۲ و صحراء، هیجان شدیدی برقرار است. غارت و کشتار قطع نمی‌شود.

استدعا دارم در تقویت مستحفظین کنسولگری سریم اقدام کنید.

تلگرام مستشار ارشد، نیکولسکی

کرمانشاه، ۱۴ مارس ۱۹۰۹ [۲۷ مارس ۱۹۰۹، ۷ فروردین ۱۲۸۸، ۵ ع ۱ - ۱۳۲۷]

والی کرمانشاه، به درخواست ملاها، امروز يك يهودی را اعدام کرد. مقتول، خدمتگار خود را که مردی سید بوده، کشته بود. جمعیت مسلمان کوچه‌های [محللات] یهودیان را غارت کردند.

من دز پیرامون صندوق بانک روس، قزاق قراول گذاشتم و به والی اخطار کردم که اگر اتباع روسیه غارت شوند، مسئول خواهد بود.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۴ مارس ۱۹۰۹ [۲۷ مارس ۱۹۰۹، ۷ فروردین ۱۲۸۸، ۵ ع ۱ - ۱۳۲۷] صنایع‌الدوله رئیس مجلس پیشین و سه‌تن از هم‌فکرانش، اختطاریه‌ای دریافت کرده‌اند که به جان آنان سوءقصد خواهد شد. نامبرده، به همین علت در محل نمایندگی انگلستان بست نشست تا برای عزیمت آنها به اروپا، تدبیری اندیشیده شود.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۵ مارس ۱۹۰۹ [۲۸ مارس ۱۹۰۹، ۸ فروردین ۱۲۸۸، ۶ ع ۱ - ۱۳۲۷] سرکنسول مشهد، تلگرافی خبر داد که در شهر، بی‌نظمی جدی که باطناً ضد روسی است، شروع شده‌است؛ و یک نفر از اتباع روس کشته شد. شاهزاده دابیژا، خواهش می‌کند که بدون فوت وقت، تعداد محافظین را تا ۷۵ نفر تقویت کنید، در غیر این صورت، من جوابگوی عواقب اوضاع نخواهم بود. با نگرش به این اوضاع، از دولت‌شاهی خواهم خواست که والی مشهد را عوض کند، زیرا شاهزاده رکن‌الدوله علی‌رغم توصیه ما رفتار و کار می‌کند.

از رفیق ۴ وزیر امور خارجه روسیه به کاردار امور تهران

سنت پترزبورگ، ۱۶ مارس ۱۹۰۹ [۲۹ مارس ۱۹۰۹، ۹ فروردین ۱۲۸۸، ۷ ع ۱ - ۱۳۲۷]

(تلگرام)

خواهش می‌کنم به فرماندهان نظامی شاه در آذربایجان بگویند، در برقراری و محافظت خطوط تلفن و تلگراف هند-اروپا به مسئولین راه کمک کنند. (امضاء) چاریکوف

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۶ مارس ۱۹۰۹ [۲۹ مارس ۱۹۰۹، ۹ فروردین ۱۲۸۸، ۷ ع ۱ - ۱۳۲۷] مهندس فسنگوف ۴ همین حالا از قزوین رسیده است. وی به‌طور قانع‌کننده‌ای تقاضا دارد که اتباع روس، چه آنهایی که در قزوین بسر می‌برند و چه آنهایی که بین قزوین و رشت خدمت می‌کنند حمایت شوند.

۱- اصل: کنیاز ken yaz .

2- Dabija

۳- چنین است در متن.

4- Fessenkov

به نظر مدیر راه، وضع در قزوین بی‌نهایت متشنج است. اهالی، از بودن سربازان شاهی و طرز رفتار آنان با مردم، سخت آزرده‌اند. غارت و چپاول بدون هیچ ملاحظه‌ای ادامه دارد.

در بخش مسکونی روس‌ها، محافظ نیست، همین‌طور، در اداره راه، بانک و دفتر نقلیات ایران. هر آن انتظار وقوع حادثه غیرمترقبه‌ای می‌رود.

راه رشت تا ایستگاه یوزباش‌چای، در اختیار انقلابیون است. قفقازیها پل منجیل را که دروازه رشت-تهران به‌شمار می‌رود، تهدید می‌کنند. اگر انقلابیون به پل آسیبی برسانند، ترمیم آن دشوار خواهد بود زیرا رودخانه همواره پر آب و خروشان است.

فسنکوف، مؤکداً اصرار دارد که برای نگهبانی ۴ ایستگاه بین راه رشت و قزوین، ۵۰ نفر قزاق اعزام شود.

اگر قزوین میدان جنگ قوای شاه و انقلابیون گردد، و در صورت خراب شدن پل منجیل، محلات روس‌نشین به‌سادگی آسیب‌پذیر خواهد شد. هم‌چنین، خراب شدن پل، در تهران ایجاد وحشت خواهد کرد. قطع راه، تهران را به وضع بدی دچار خواهد ساخت.

هنگام آن رسیده است که مسأله راه، مورد توجه قرار گیرد و گروه‌های ما، که راه انزلی-تهران را در دست دارند، جای خودشان را به نظامیان بدهند. بدین ترتیب که: در انزلی مستحفظینی گذاشته شود. رشت مستحفظ دارد. در منجیل، برای محافظت پل ۴۰ نفر. در قزوین، مستحفظینی با توپخانه کوهستانی و به نظر فسنکوف، ۵۰ نفر قزاق.

مستحفظین موقتی به طریق بالا، نظم و امکانات حمل و نقل را در راهها تأمین خواهند کرد. اگر در تهران هم واقعه ناگواری روی دهد، این توپخانه کوهستانی یگانه وسیله‌ای خواهد بود که راه ایران به روسیه را باز نگهدارد. ضمناً، این تدابیر تأثیر خوبی بر نمایندگان خارجی و ساکنان مناطق خارجی‌نشین [کلنی‌ها] خواهد گذاشت.

تلگرام مستشار ارشد، نیکولسکی

کرمانشاه، ۱۸ مارس ۱۹۰۹ [۳۱ مارس ۱۹۰۹، ۱۱ فروردین ۱۲۸۸، ۹ ۱۴ -

[۱۳۲۷

به خاطر برقراری آرامش در شهر، صلاح است که قزاق‌های نگهبان بانک برداشته

شوند.

گزارش فوری مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۱ فوریه ۱۹۰۹ [۶ مارس ۱۹۰۹، ۱۶ اسفند ۱۲۸۷، ۱۳ صفر ۱۳۲۷]
افتخار دارد شرح وقایع اتفاقیه در تهران را از ۱۳ تا ۲۰ فوریه [۲۶ فوریه تا ۵ مارس، ۸ تا ۱۵ اسفند، ۵ تا ۱۲ صفر] به عرض مبارک برساند.

با تقدیم احترام و بهترین آرزوها در این هفته، بیشتر جاهای بازار باز بود ولی ناراحتی در میان طبقه بالا و بازرگانان زیاد است و این خود، بر شدت تشنج اوضاع می‌افزاید، آن‌چنان که، در ۱۶ فوریه [یکم مارس، ۱۱ اسفند، ۸ صفر]، شاهزاده نایب‌السلطنه، به نمایندگی امپراتوری آمد و خواهش کرد که در صورت بروز خطر جدی، به او اجازه داده شود در ساختمان‌های تابستانی نمایندگان پناه بگیرد.

غروب روز ۱۷ فوریه [۲ مارس، ۱۲ اسفند، ۹ صفر]، مجتهد ظهیرالاسلام، برادر مجتهد تهران امام‌جمعه، به نمایندگی آمد و مضطربانه التماس می‌کرد که تحت حمایت روس قرار گیرد.

وضع ناآرام تهران، پخش روزانه اعلامیه‌ها و نامه‌های تهدیدکننده را دوچندان کرده است. برخی، از این تشنج سوءاستفاده کرده، بر ضد ارامنه تبلیغ و گناه همه حوادث را به گردن آنها بار می‌کنند. از جمله شایع کرده‌اند که کشتار مسلمانان در گیلان و قفقاز، کار ارامنه است. این شایعات همه بی‌معنی است هرچند که ارامنه به مسلمان‌ها زور می‌گویند.

به‌قرار اطلاع، در این شایعه‌سازی، چند نفر از اتباع روس دست دارند که نمایندگی امپراتوری به آنان اخطار کرده است چنانچه باز هم به کار خود ادامه دهند، از ایران اخراج خواهند شد.

شاه به‌دنبال یافتن پول است. والی‌ها را خودش تعیین می‌کند و خودش هم برمی‌دارد. علی‌رغم مشورت نمایندگی امپراتوری، حاکم خراسان، رکن‌الدوله را که چند سال بود با فعالیت مدبرانه‌اش در خراسان آرامش برقرار کرده بود، با یک نفر شاهزاده بی‌استعداد بنام نیرالدوله عوض کرده است، بطوریکه شایع است، نیرالدوله این مقام را به صد هزار تومان خریده است.

۱۹ فوریه [۴ مارس، ۱۴ اسفند، ۱۱ صفر] پسر سوم ظل‌السلطان - شاهزاده بهرام‌میرزا، به شاه مبالغ زیادی پول داده تا به سمت والی زنجان تعیین شده است. هم‌زمان با این رویدادهای باغشاه، از طرف ستارخان تلگرافی به نمایندگان خارجی در تهران خبر داده شده که نظامیان دولت، بی‌شرمانه به غارت اهالی مسالمت‌جوی آذربایجان مشغولند، آن‌ها از قانون اساسی منحرف شده‌اند و علیه قوای مسلح حافظ قانون اساسی و حقوق مردم، عمل می‌کنند.

۲۰ فوریه [۵ مارس، ۱۵ اسفند، ۱۲ صفر] امام‌جمعه تهران، نامه جالبی از مجتهد بزرگ اصفهان، آقا نجفی، دریافت کرده است. آقاجنقی از امام‌جمعه خواهش کرده است به اطلاع شاه برساند که وی برای آشتی‌دادن اصفهان [با شاه] و خارج

کردن بختیاری‌ها از شهر اصفهان، آمادگی دارد. به شرط اینکه شاه در تهران شورا تشکیل دهد و در این شورا، از هر شهر، دو نفر که در نظر مردم و جاهت ملی داشته باشند و خود شاه آنان را انتخاب کند، مشارکت کنند.

وضع رشت، با پیاده شدن تعداد زیادی از انقلابیون قفقاز، متشنج شده است؛ آنها، اهالی بومی را بی‌رحمانه غارت می‌کنند.

شاه از فرستادن قوای نظامی به گیلان منصرف و گوئی از کارآئی قوای خود برای اجراء تدابیری در آن منطقه، ناامید شده است.

گزارش فوری مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۸ فوریه ۱۹۰۹ [۱۳ مارس ۱۹۰۹، ۲۳ اسفند ۱۲۸۷، ۲۰ صفر ۱۳۲۷]
 افتخار دارد شرح وقایع اتفاقیه در تهران، از ۲۰ تا ۲۸ فوریه [۵ تا ۱۳ مارس، ۱۵ تا ۲۳ اسفند، ۱۲ تا ۲۰ صفر] را، به عرض مبارک برساند.

با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

شرح وقایع اتفاقیه در تهران

تبلیغات ضد ارامنه، اهالی ارمنی پایتخت را شدیداً ناراحت کرده است؛ بطوریکه در ۲۱ فوریه [۶ مارس، ۱۶ اسفند، ۱۳ صفر] اسقف اعظم ارامنه به نمایندگی امپراتوری آمده و خواهش کرد اعضاء نمایندگی از نفوذ خودشان استفاده کرده، از دولت ایران بخواهند، که از سرکوبی و قتل و غارت ارامنه جلوگیری شود.

هم‌زمان، هر دو دولت، اعلامیه‌ای در این باره به وزیر امور خارجه شاه دادند که تدابیر لازم اتخاذ کنند تا مردم دست به اقداماتی ضد ارامنه نزنند.

ملیون [ناسیونالیست‌ها] و انقلابیون، رسماً اعلامیه‌ای پخش و خاطر نشان کرده‌اند، که در این تحریکات، دست ندارند.

گرچه در حقیقت، احتمال سرکوبی ارامنه کم است، ولی با این همه، اکثریت ارامنه اموال و دارائی خودشان را در جاهای امن پنهان کرده‌اند.

خبر انتصاب شاهزاده نیرالدوله به والیگری خراسان، موجب تشویش و نگرانی مردم این ایالت شده است. در ۲۳ فوریه [۸ مارس، ۱۸ اسفند، ۱۵ صفر]، نمایندگی امپراتوری درباره انتصاب غیرمنتظره والی، به شاه اعتراض و ضمناً درخواست کرد که به هنگام انتصاب والیان، قبلاً اسامی آنان به این نمایندگی اعلام گردد و درباره آنها، با نمایندگی مشورت شود.

بست خسته‌کننده و بدون نتیجه در سفارت ترکیه، بازرگانان را وادار کرد که سفارت را ترک گویند و قبل از خارج شدن از سفارت، خواسته‌های خودشان را به شاه ارائه دادند و تقاضا کردند که نماینده شاه، با نمایندگان بست‌نشینان در سفارتخانه

مذاکره کند. از طرف شاه، نایب‌السلطنه نمایندگی یافته و قرار بر این شده بود، که در ۲۴ فوریه [۹ مارس، ۱۹ اسفند، ۱۶ صفر]، در نمایندگی سفارت جمع شوند، ولی چون نمایندگی به شاهزاده نایب‌السلطنه اعتماد نداشت، از قبول این دعوت شانه خالی کرد و کوشش نمود که این دیدار در خانه یکی از بازرگانان ایرانی که در نزدیکی سفارت زندگی می‌کند، انجام گیرد.

فعلاً مذاکره بین طرفین ادامه دارد و به نظر می‌رسد که طرفین به توافقی برسند. ۲۵ فوریه [۱۰ مارس، ۲۰ اسفند، ۱۷ صفر]، سپهسالار برای خودنمائی به نمایندگی امپراتوری آمد، می‌خواست خودش را نشان دهد.

۲۶ فوریه [۱۱ مارس، ۲۱ اسفند، ۱۸ صفر] امام‌جمعه تهران در دیداری با کاردار امپراتوری، برای میانجی‌گری و خاتمه‌دادن به هرج‌ومرج و بازگرداندن آرامش به مردم خسته، اعلام آمادگی نمود.

اهالی تهران، در این اواخر در هیجان بسر می‌برند. شایعه آمدن قزاق‌های روسی با کشتی‌های نظامی به انزلی و از آنجا به رشت، که تعداد آنها را نزدیک به ده هزار تخمین می‌زنند، حس خوش‌بینی در میان مردم ایجاد کرده است.

به کاردار وزارت امور خارجه روسیه در امور تهران

سنت پترزبورگ، ۲۲ مارس ۱۹۰۹ [۴ آوریل ۱۹۰۹، ۱۵ فروردین ۱۲۸۸، ۱۳ ع ۱ - ۱۳۲۷]

(تلگرام)

تلگرام ۱۶ مارس [۲۹ مارس، ۹ فروردین، ۷ ع ۱] رسید. مباشر املاک سپهدار، در اداره راه قزوین بست‌نشست. مهندس فستکوف مسئول‌راه، برای جلوگیری از تجاوز نظامیان شاهی به اداره راه، درخواست کرد که یکی از کارکنان وزارت خارجه، به قزوین اعزام گردد. ما هم موقتاً یکی از صاحب‌منصبان نمایندگی را در مقام کنسول به آنجا فرستادیم. فلسفه این کار، پیش‌گیری از حوادث ناگهانی علیه اداره راه است.

صاحب‌منصب تعیین‌شده، بهتر است با چند مستحفظ حرکت کند. اگر شما موافق باشید، با توجه به شرایط فعلی تهران، چند نفر از قزاقان مستحفظ نمایندگی، برای این کار تعیین شوند.

تصمیم‌گیری در این باره و یا سایر موارد، با خودتان است.

(امضاء) ایزولسکی

تلگرام مستشار ارشد، بوگویا و لانسکی

اصفهان، ۲۳ مارس ۱۹۰۹ [۵ آوریل ۱۹۰۹، ۱۶ فروردین ۱۲۸۸، ۱۱ ع ۱-]
[۱۳۲۷]

سردار اسعد، با چندین هزار از بختیاریه‌های مسلح، در اصفهان به حال آماده‌باش
بسر می‌برد. حدس زده می‌شود، که به سوی تهران حرکت کند.

تلگرام مشاور، اولفریف

آستارا، ۲۳ مارس ۱۹۰۹ [۵ آوریل ۱۹۰۹، ۱۶ فروردین ۱۲۸۸، ۱۱ ع ۱-]
[۱۳۲۷]

نظامیانی که برای کمک به والی، به آستارا فرستاده شده بودند، مغلوب شده فرار
کردند. والی دوباره دسته‌های مسلح فراهم می‌کند. چنان می‌نماید که شاهسون‌ها به
طرف سپهدار گرایش پیدا می‌کنند.

گزارش فوری مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۷ مارس ۱۹۰۹ [۲۰ مارس ۱۹۰۹، ۳۰ اسفند ۱۲۸۷، ۲۷ صفر ۱۳۲۷]
افتخار دارد شرح وقایع اتفاقیه در تهران را از ۲۸ فوریه تا ۶ مارس [۱۳] تا
۱۹ مارس، ۲۳ تا ۲۹ اسفند، ۲۰ تا ۲۶ صفر]، به عرض مبارک برساند.
با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

شرح وقایع اتفاقیه

از ۲۸ فوریه تا ۶ مارس [۱۳] تا ۱۹ مارس، ۲۳ تا ۲۹ اسفند، ۲۰ تا ۲۶ صفر]
روز ۲ مارس [۱۵ مارس، ۲۵ اسفند، ۲۲ صفر]، شاه مرا به کاخ فرا خواند.
گفتگوی ما، که دو ساعت به طول انجامید، دربارهٔ اوضاع غیرعادی کشور دور می‌زد
که خود شاه نیز، آنرا باور داشت. آنگاه، شاه نظر مشورتی مرا دربارهٔ نحوهٔ اجراء
سیاست داخلی کشور در آینده پرسید. وی همچنین دربارهٔ تشکیل مجلس شورا از من
نظرخواهی کرد و گفت که در نظر دارد شورائی از نمایندگان طبقات مختلف پایتخت
فراهم کند تا آنها، دربارهٔ بازگرداندن آرامش به کشور تدابیر لازم اتخاذ کنند. شاه
وعدۀ داد که این شورا را در آیندهٔ نزدیک، پس از عید نوروز تشکیل دهد. تصمیم
اعلیحضرت باعث تفسیرهای زیادی در میان مردم شهر شده است.
دربارهٔ تشکیل شورا، اختلاف نظرهایی میان شاهزادگان: نایب‌السلطنه و

صدراعظم از يك سو، و سعدالدوله از سوی دیگر بروز کرده است. نایب‌السلطنه و صدراعظم می‌کوشند، به این آرزوی طلائی درباری، که فلج کردن کار تشکیل شورا است، جامه عمل بپوشانند.

در حال حاضر، درباره چگونگی و ترکیب شورا که می‌بایست اجلاس آن به روز ۱۲ مارس [۲۵ مارس، ۵ فروردین، ۳ ع ۱]، و در کاخ مرمر کارش را آغاز کند، مذاکراتی در جریان است. تصمیم بر این است که نمایندگان بست‌نشینان شاه عبدالعظیم و سفارت ترکیه نیز به این مجلس فراخوانده شوند.

شایعه تشکیل شورا، تاکنون در میان اهالی مرکز، اثر مثبت داشته است.

۳ مارس [۱۶ مارس، ۲۶ اسفند، ۲۳ صفر]، در باغشاه، بین پاسدار شاه و سپهسالار، سوء تفاهمی پیش آمد. علت برخورد آندو، دیر شدن حقوق پاسدار کاخ بود که به ناخوشنودی او و ناسزاگوئی آشکارا به سپهسالار انجامید. پاسدار، سپهسالار را بی‌وجدان و گناهکار خواند. قضیه با دستگیری پاسدار، پایان یافت و در باغشاه، آرامش جای تشنج را گرفت.

۵ مارس [۱۸ مارس، ۲۸ اسفند، ۲۵ صفر] در ساعت ۴ هنگامی که شاه می‌خواست سلاح کمری خودش را آزمایش کند و به بندد، ناخودآگاه تیری خالی شد و دست چپ شاه زخم کوچکی برداشت. روز بعد، نمایندگان خارجی، به مناسبت از خطر جستن شاه، به اعلیحضرت تبریک گفتند.

در خلال مدتی که گزارش آن تقدیم شد، در پایتخت نظم و آرامش برقرار بود.

به کاردار وزارت امور خارجه روسیه در امور تهران

سنت پترزبورگ، ۲۵ مارس ۱۹۰۹ [۷ آوریل ۱۹۰۹، ۱۸ فروردین ۱۲۸۸، ۱۶ ع ۱ - ۱۳۲۷]

(تلگرام)

دولت بریتانیا، درخواست می‌کند که شما هم مانند بارکلی، به دولت شاه یادآور شوید که درباره مؤسسات و اتباع روسیه در تبریز، مسئول هستند. گرچه در این باره، چند بار از طرف خودتان هم، به دولت ایران یادآوری‌هایی شده است، ولی لطفاً بار دیگر نیز این درخواست را تأکید کنید.

(امضاء) ایزولسکی

به کاردار وزارت امور خارجه روسیه در امور تهران

سنت پترزبورگ، ۲۵ مارس ۱۹۰۹ [۷ آوریل ۱۹۰۹، ۱۸ فروردین ۱۲۸۸، ۱۶ ع ۱ - ۱۳۲۷]

(تلگرام)

لطفاً هرچه زودتر، با همراهی بارکلی، و هر دو با هم، به شاه یادآور شوید که در صورت اشغال تبریز، از سرکوبی و کشتار مردم، به وسیله نظامیان و طرفداران آنها جلوگیری کند. نیز بگوئید که چنانچه در این باره تصمیماتی جدی بگیرد، به سود خودش خواهد بود.

(امضاء) ایزولسکی

گزارش فوری مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۴ مارس ۱۹۰۹ [۲۷ مارس ۱۹۰۹، ۷ فروردین ۱۲۸۸، ۵ ع ۱۶ - ۱۳۲۷] افتخار دارد شرح وقایع اتفاقیه تهران را از ۶ تا ۱۳ مارس [۱۹ تا ۲۶ مارس، ۲۹ اسفند ۱۲۸۷ تا ۷ فروردین ۱۲۸۸، ۲۶ صفر تا ۴ ع ۱۶] به عرض مبارک برساند. با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

شرح وقایع اتفاقیه در تهران

از ۶ تا ۱۳ مارس [۱۹ تا ۲۶ مارس، ۲۹ اسفند ۱۲۸۷

تا ۷ فروردین ۱۲۸۸، ۲۷ صفر تا ۴ ع ۱۶ - ۱۳۲۷]

حادثه تکان دهنده‌ای در شاه عبدالعظیم به وقوع پیوست. در ۱۱ مارس [۲۴ مارس، ۴ فروردین، ۲ ع ۱] چند نفر مسلح به خانه کلیددار مسجد که بست نشستگان در آنجا بودند، وارد می‌شوند و شروع به تیراندازی می‌کنند که در نتیجه پسر مرحوم مجتهد آشتیانی بنام میرزا مصطفی و خدمتگارش و دو نفر دیگر به قتل می‌رسند. دو نفر دیگر هم زخمی می‌شوند که از آدمهای میرزا مصطفی بوده‌اند.

خبر این حادثه بهت‌آور، در پایتخت پیچیده است. با شنیدن این خبر، تمام نمایندگان خارجی، به ویژه کارکنان سفارت ترکیه که گروهی از بست نشستگان را در سفارت‌خانه دارند، نگران شده‌اند.

پیش‌بینی می‌شود که قتل چهار نفر یاد شده، از طرف کاخ بوده و اجراءکننده آن هم، به نظر می‌رسد، معاون والی تهران، مفاخرالملک باشد که شخصیت مشکوکی دارد و برای این کارها مناسب است.

این حادثه، در ایران غیرعادی بوده و اهمیت اصولی بخود گرفته است. زیرا که در ایران، از زمان قدیم، بست‌نشینان در اماکن مقدسه حرمت و مصونیت داشتند و این حرکت، گرمایی داشت مکان‌های دینی را نقض کرده است.

نمایندگان خارجی، این عمل را تقبیح کرده‌اند. نمایندگی امپراتوری بریتانیا به دولت ایران اعتراضیه‌ای جدی تسلیم و برکناری مفاخرالملک را از کار، درخواست کرده است. بست‌نشینان سفارت ترکیه به تمام نمایندگی‌های خارجی طومارهایی

فرستاده و ضمن اعتراض به این حادثه، درخواست کرده‌اند که به شاه و دولت فشار آورده شود تا قاتلین و مسببین فاجعه را تنبیه و از وقوع حوادث مشابهی در آینده نیز، جلوگیری کنند.

مجلس مشاوره شاه، که بنا بود در ۱۲ مارس [۲۵ مارس، ۵ فروردین، ۱۳۰۳ ع] تشکیل شود، با شکست کامل روپرو شد.

بعد از حادثه شاه عبدالعظیم، نمایندگان بست‌نشینان و حزب لیبرال، مشارکت در جلسه مشاوره را مردود دانستند. هم‌زمان، نمایندگان نسبتاً سرشناس مردم، نمایندگان دربار سلطنتی و نمایندگان روحانیون مرتجع نیز، از حضور در مجلس مشاوره، سر باز زدند.

در نتیجه، فقط ۴۰ نفر در جلسه مشاوره حضور یافته بودند که اکثریت قاطع آنان، مرتجعین دوآتشه بودند.

صدراعظم، پس از خواندن دستخط شاه، از مدعوینی که حضور داشتند، درباره قطع شورش‌های داخل کشور، یاری خواست.

ظهيرالاسلام امام‌جمعه تهران و میره‌اشم، در نطق‌های خودشان قانون اساسی را شدیداً محکوم کرده و آن را مغایر و مخالف با اسلام خواندند و برای تأیید نظریه خود، اعلامیه مجتهدین بنیادگرای نجف را که مضمونش همان بود که ظهيرالاسلام گفت، خواندند.

کوشش یکی از حاضران مجلس مشاوره، بنام آقامیرزا عبدالقاسم^۱ که طرفدار قانون اساسی بود و به مدافعه از آن پرداخت، بی‌نتیجه ماند. زیرا نطق او، با داد و فریاد مخالفین، چندین بار بریده شد چنانکه حتی نگذاشتند سخنانش به پایان برسد. میره‌اشم در پایان نطق خود، علیه فعالیت ترک‌ها در ارومیه، سخن گفت. از طرف حزب اعتدال که در رأس آن وزیر امور خارجه، سعدالدوله قرار دارد، اصلاً سخنرانی نشد.

شورا هیچ قراری نگذاشت و تصمیمی نگرفت و کار خود را بدون نتیجه تمام کرد.

به محض اینکه صدراعظم، شورا را به بهانه اینکه وقت نمازخواندن است، ترک کرد، شرکت‌کنندگان هم از کاخ، که شورا در آنجا تشکیل شده بود، بیرون رفتند. حادثه شاه عبدالعظیم تأثیر بدی بر عناصر لیبرال پایتخت گذاشت. در شهر شایعه‌ای جدی در جریان است، مبنی بر اینکه قتل میرزا مصطفی مقدمه سرکوبی و تحمیل زور، از طرف دربار می‌باشد.

آمدن قزاق‌های روسی به رشت، موجب اعتراض انجمن‌های محلی گردید. نمایندگان انجمن‌ها که به تهران فرستاده شده‌اند، می‌گویند، به‌خاطر تجارت در گیلان و به‌خاطر امنیت، باید قزاق‌هایی که به ایران آمده‌اند، بازگردند. لکن اطلاعاتی در دست است

که اکثریت قاطع اهالی گیلان، از آمدن قزاق‌ها، ابراز شادمانی می‌کنند و بسر این عقیده‌اند که آمدن آنان، باعث آرامش گیلان خواهد شد.

صمصام‌السلطنه، از بی‌حرکت نشستن در اصفهان، به تنگ آمده، در ۱۲ مارس از طریق نمایندگی امپراتوری، تلگراف مفصلی برای شاه فرستاده و در این تلگراف وفاداری خود را به شاه اعلام داشته و از او خواهش می‌کند، به‌خاطر فرارسیدن سال جدید، نسبت به مردم کشور، گذشت کند.

تذکار ۱۶ به سفارت بریتانیای کبیر در سنت پترزبورگ

۲۶ مارس ۱۹۰۹ [۸ آوریل ۱۹۰۹، ۱۹ فروردین ۱۲۸۸، ۱۷ ع ۱ - ۱۳۲۷] دولت امپراتوری، تغییرات پیشنهادی سفیر بریتانیا را درباره طرح تشکیل شوراها، که باید سپس از طرف دولتین، به اعلیحضرت شاه داده شود، می‌پذیرد. دیدگاه‌های کابینه لندن در مورد تغییرات مورد بحث از قرار زیرین است:

۱- دولتین روسیه و بریتانیا، از شاه می‌خواهند که بی‌درنگ، صدراعظم و امیر بهادر چنگ را وادار به استعفاء کند. استعفاء شخص اخیرالذکر، شامل از دست دادن تمام مناصب او، چه در هیأت دولت و چه در دربار خواهد بود. با این حال، اگر شاه به اصرار مانع برکناری این دو مقام بلندپایه از دربار شود، دولتین در این مورد ویژه، پافشاری نخواهند کرد.

۲- دولتین روسیه و انگلستان باید از شاه بخواهند که حکومت مشروطه را برقرار و فوراً کار اصلاحات در کشور را آغاز کند.

۳- دولتین باید شاه را به تشکیل دولتی که اعضاء آن افرادی خدمتگزار و قابل اعتماد باشند، وادار کنند. شاه، همچنین، باید شورای دولتی را از نمایندگان احزاب و افراد مورد اعتماد مردم تشکیل دهد. ضمناً دستور تهیه و نشر قانون جدید انتخابات نیز، باید به همین شورا داده شود.

نمایندگان دولتین در تهران، سیاهه نام کسانی را که برای عضویت در هیأت دولت و شورای دولتی بیشتر صلاحیت دارند، به‌طور خصوصی تقدیم خواهند کرد. پدیهی است که اگر شاه درصدد انتخاب کسانی باشد که به اندازه لازم در خور اعتماد نیستند، در این صورت، دولتین به او مساعده نمی‌نخواهند پرداخت.

۴- هر دو دولت از شاه خواستارند که همه کسانی را که برضد او به‌پا خاسته و دست به سلاح برده‌اند و اینک گناهکار سیاسی شناخته می‌شوند، به‌بخشاید. روشن است که این عفو همگانی، افراد عادی یا انقلابیونی را که مرتکب جنایات عمومی شده باشند، در بر نمی‌گیرد. همچنین راه‌زنان متواری و اشراری که دست به‌جنایت‌زده‌اند یا آنهایی که از جنبش مشروطه‌خواهی سوءاستفاده کرده‌اند، مشمول این عفو نمی‌شوند.

ولی دولت شاه باید تضمین بدهد که چنین کسانی را خودسرانه به کیفر نرساند، بلکه کارشان را به دادگاهها واگذار کند. همین رویه باید درباره کسانی که در محل نمایندگی بریتانیا، پست نشسته‌اند نیز مراعات شود.

۵- دولتین روسیه و انگلستان، خواستارند که بی‌درنگ، موعد انجام انتخابات و تاریخ دقیق تشکیل مجلس معین و مراتب به اطلاع همه مردم کشور رسانده شود.

۶- به محض اجراء مواد ۱ تا ۵ از طرف شاه، دولت روسیه، چنانچه صلاح بداند، ۲۵ میلیون فرانک وام ضروری برای اصلاحات فوری، به شاه خواهد داد.

دولت بریتانیا نیز، اگر لازم بداند، به اندازه دولت روسیه، به شاه مساعده خواهد داد به شرطی که دریافت این مساعده‌ها را مجلس قانون‌گذاری ایران تصویب کند.

در صورت تصویب مجلس، هر دو دولت از پشتیبانی نسبت به ایران دریغ نخواهند کرد.

به نظر دولت امپراتوری، اجراء طرح بالا، تنها راهی است که می‌تواند ایران را از مشکل غیرقابل حل کنونی وارهاند.

چنانچه شاه، جداً از پذیرفتن طرح پیشنهادی بالا، سر باززند، روسیه و انگلستان ناگزیر خواهند بود که از توصیه‌کردن به او دست بدارند و در آن صورت محمدعلی، مطلقاً نمی‌تواند به کمک و پشتیبانی ما امیدوار باشد.

بنابراین، دولت روس، مایل است که نمایندگان دو دولت، برنامه بالا را به شاه ارائه کرده و توجه کامل او را به نظر قاطع دولتین جلب کنند.

از وزارت امور خارجه روسیه

به سفارت آن دولت در لندن

سنت پترزبورگ، ۲۶ مارس ۱۹۰۹ [۸ آوریل ۱۹۰۹، ۱۹ فروردین ۱۲۸۸،

۱۷ ع ۱- ۱۳۲۷]

(تلگرام)

من، امروز به سر آرتور نیکولسون تذکاریه‌ئی [یادداشتی فراموش‌نشده‌ئی] دادم مبنی بر نظریات نهائی دولتین درباره طرح اصلاحات که قرار است به عنوان توصیه دوستانه به شاه داده شود.

من در این باره به سفیر گفتم امید است که هرچه زودتر، در زمینه اصلاحات، گام‌هایی برداشته شود.

(امضاء) ایزولسکی

از وزارت امور خارجه روسیه
به سفارت آن دولت در لندن

سنت پترزبورگ، ۲۶ مارس ۱۹۰۹ [۸ آوریل ۱۹۰۹، ۱۹ فروردین ۱۲۸۸،
۱۷ ع ۱- ۱۳۲۷]

(تلگرام)

من امروز به سفیر بریتانیای کبیر خبر دادم که به علت اوضاع ناآرام قزوین، که اداره راه انزلی-تهران در آنجا قرار دارد، همچنین، وجود کلیسای روسی و اتباع روسیه که تعدادشان در آن شهر بسیار است، یکی از صاحب‌منصبان نمایندگی روسیه در تهران را با ۵ نفر قزاق مستحفظ، با سمت کنسول موقت، به قزوین فرستادم.

همچنین، به سفیر بریتانیا گفتم: وضع راه قزوین بسیار بد است. به‌ویژه که انقلابیون، قفقازیهای ما، و ماجراجویان خارجی، مسافتی طولانی از راه را اشغال کرده‌اند. این وضع هر روز بدتر می‌شود و دور نیست که ارتباط قزوین با تهران قطع شود و در نتیجه خارجی‌ان مقیم این شهر به وضع ساکنان پکن^۱ در سال ۱۹۰۰ [۹-۱۲۷۸ خ، ۱۸-۱۳۱۷ ق] دچار شوند.

برای جلوگیری از چنین اوضاعی و مخصوصاً برای دفع خطر از راه‌های ما، که با هزینه گزاف ساخته و مجهز شده است، همچنین برای ایجاد امکان رساندن کمک‌های ضروری به کارکنان و اتباع روس، باید تدبیری بیندیشیم که یک سرویس آزاد بین انزلی و تهران دایر گردد.

من به سخنان خودم با سفیر [لندن] افزودم که البته ما، خودسرانه و بدون مشورت با کابینه لندن دست به کاری نخواهیم زد.

بدیهی است که تدابیر متخذه از طرف ما، باید با برنامه‌های اعلام شده از طرف شاه هماهنگ باشد. نیز پشتیبانی ما، از سیاست‌های کنونی یا آتی شاه، به هیچ‌وجه نباید به معنی ضدیت ما با قانون اساسی جلوه‌گر شود.

(امضاء) ایزولسکی

تلگرام مشاور ارشد، کادلوبوفسکی^۱

بو شهر، ۲۶ مارس ۱۹۰۹ [۸ آوریل ۱۹۰۹، ۱۹ فروردین ۱۲۸۸، ۱۷ ع ۱-
۱۳۲۷]

بیش از ۱۰۰۰۰۰ نفر تنگستانی در شهر بسر می‌برند. آنها، که دو ماه است

۱- منظور از وضع پکن، اشاره به قیام باکسر [بوکسور]ها در چین بسال ۱۹۰۰ میلادی [۹-۱۲۷۸ خ، ۱۸-۱۳۱۷ ق] بود که دومین جنبش مردمی بزرگ چین به‌شمار می‌آید و آن کشور را تکان داد و بنام شورش باکسرها [مشت‌زنان] معروف شد.

حقوق نگرفته‌اند، دیشب دهها دکان را غارت کردند. ساکنان مسلح شهر، در تمام شب از خانه‌های خودشان پاسداری می‌کردند. وحشت فوق‌العاده بر شهر حکم فرما است. بازار بسته است. والی، که از زندان آزاد گردیده بود، در کنسولگری انگلستان بست نشست.

تلگرام مستشار ارشد، میلرا

تبریز، ۲۷ مارس ۱۹۰۹ [۹ آوریل ۱۹۰۹، ۲۰ فروردین ۱۲۸۸، ۱۸ ع ۱-]
[۱۳۲۷]

به کاردار امور تهران تلگراف می‌زنم:
با موافقت کنسول‌های دیگر، و بر مبنای تلگرافی که قبلاً از طرف کنسولگری زده شده بود، خواهش می‌کنم به‌خاطر گرسنگی شدید مردم و برای مصارف دو ماه کنسولگری و اتباع روسیه، از دولت شاه برای ورود ۸۰ خروار گندم به تبریز، اجازه گرفته شود.
سایر کنسولها، در مورد خودشان، رأساً و از طریق نمایندگی‌های خود اقدام خواهند کرد.

از وزارت امور خارجه روسیه

به کاردار روسیه در تهران

منت پترزبورگ، ۲۸ مارس ۱۹۰۹ [۱۰ آوریل ۱۹۰۹، ۲۱ فروردین ۱۲۸۸،
۱۹ ع ۱-] [۱۳۲۷]

(تلگرام)

لازم است سرکنسول ما در تبریز، با کمک هم‌تای انگلیسی خود، وضع تبریز را بررسی کرده، اظهار نظر کنند که از چه راهی می‌توان به قیام تبریز پایان داد و میان طرفین آشتی برقرار کرد و خونریزی و تشنج بی‌اندازه شهر را کاهش داد؟
کابینه لندن نیز، چنین دستوری به وراتیسلاو خواهد داد.

(امضاء) ایزولسکی

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۸ مارس ۱۹۰۹ [۱۰ آوریل ۱۹۰۹، ۲۱ فروردین ۱۲۸۸، ۱۹ ع ۱ - [۱۳۲۷]

به استناد تلگرام مورخ ۲۶ مارس [۸ آوریل، ۱۹ فروردین، ۱۷ ع ۱] کادلوبوفسکی، سفیر انگلستان، به کنسول خود در بوشهر وکالت داد که نیروی بسیاری در بوشهر پیاده کند.

چنانچه تنگستانیها به حرکات ناپسند خودشان ادامه دهند، نیروی پیاده شده، از اتباع خارجی محافظت خواهد کرد.

تلگرام مستشار ارشد، میلر

تبریز، ۲۸ مارس ۱۹۰۹ [۱۰ آوریل ۱۹۰۹، ۲۱ فروردین ۱۲۸۸، ۱۹ ع ۱ - [۱۳۲۷]

شاه به وسیله ثقة الاسلام تلگرامی برای عین الدوله فرستاده است تا وی، هرچه زودتر مسأله را بطور مسالمت آمیز فیصله دهد. ثقة الاسلام برای این کار به باسمنج رفته و قصدش را طی نامه‌ای به من و براتیسلاو نوشته است.

احتمال می‌رود تبریزیها برای آشتی با شاه، تضمین روسیه و انگلستان را تقاضا نمایند. همچنین، پیش‌بینی می‌شود که آنها به همه قنسول‌ها مراجعه کنند.

در حالت اول براتیسلاو و من واسطه خواهیم شد و در این باره فوراً به شما تلگراف خواهیم زد. ولی در مورد حالت دوم، از شما کسب تکلیف خواهم کرد.

هرگاه آنها به یکی از ما مراجعه کنند، بدیهی است که با توافق کامل با طرف دیگر عمل خواهیم کرد.

تلگرام مستشار ارشد، کادلوبوفسکی

بوشهر، ۲۸ مارس ۱۹۰۹ [۱۰ آوریل ۱۹۰۹، ۲۱ فروردین ۱۲۸۸، ۱۹ ع ۱ - [۱۳۲۷]

با اینکه سید مرتضی وعده داده است که تنگستانی‌ها را از شهر خارج کند، ولی آنها در شهر خواهند ماند. بین طایفه دیگری از کوچ‌نشینان، که به بوشهر وارد شده‌اند، با تنگستانی‌ها، زد و خوردی روی داد و کشته و زخمی بن جای نهاد. وحشت ادامه دارد.

هم‌اکنون کنسول انگلیس خبر داد، لازم است به سید [مرتضی] اطلاع داده شود که اگر تا ساعت ۵ روز، قوای مسلح او، از شهر خارج نشوند، به علت خطری که جان خارجی‌های مقیم بوشهر را تهدید می‌کند، وی به فرمانده رزمنان [انگلیسی] دستور خواهد داد که نیروهای مسلح [انگلیسی] را در شهر پیاده کند.

وزیر امور خارجه**به سرکنسول روسیه در رشت**

سنت پترزبورگ، ۳۰ مارس ۱۹۰۹ [۱۲ آوریل ۱۹۰۹، ۲۳ فروردین ۱۲۸۸،
۲۱ ع ۱ - ۱۳۲۷]

(تلگرام)

اخبار اضطراب انگیزی درباره مخاطراتی که از طرف نهضت انقلابی متوجه راه
انزلی-تهران، تأسیسات آن و کارکنان آنها میباید، هم‌چنین درباره احتمال برحورد
بین قوای شاه و انقلابیون رسیده است. لازم است درباره این اطلاعات، دقیقاً تحقیق
به عمل آید تا تصورات روشنی درباره وضع واقعی در راه بدست دهد، و از بررسی
نتیجه آن، معین گردد که آیا اتخاذ تدابیر فوری نظامی برای حفظ راه لازمست یا
اینکه لزوم فوریتی لازم نیست، منظور این است که از تکرار وضعی که در راه چلفا-
تبریز بوجود آمد، احتراز شود.

لطفاً در صورت امکان، بدون فوت وقت، تا تهران رفته و بازگردید و در راه
هرجا که لازم بدانید توقف کوتاهی بنمائید و ضمناً هر اندازه لازم می‌دانید مستحفظ
با خود ببرید.

از شما خواسته میشود که در حال عبور، دقیقاً مشخص سازید که در کدام نقاط
نیروهای دولتی و یا انقلابی وجود دارند و کمیت آنها چقدر است، چه تأسیسات دفاعی
و در کجا ایجاد گردیده است، آیا پل‌ها و تأسیسات دیگر راه و نیز کارکنان راه،
مسافران، پست، حمل و نقل را مخاطرات واقعی تهدید می‌کند، و بالاخره چه خساراتی
در حال حاضر به راه وارد شده است و در آینده انتظار ورود چه خساراتی می‌رود؟
علاوه بر این، لازم است قید گردد، در صورتی که برای حفظ راه، اقدام نظامی
ضرورت دارد، این اقدام به چه صورتی می‌تواند باشد.

پس از ورود به تهران، اطلاعات جمع‌آوری شده را به کاردار گزارش دهید و در
صورت امکان آنرا با ارقام و آمار و نکته‌های دیگری که در دستور بالا ذکر نگردیده
است، تکمیل نمائید.

(امضاء) چاریکوف

وزیر امور خارجه به سفیر روسیه در لندن

سنت پترزبورگ، ۳۱ مارس ۱۹۰۹ [۱۳ آوریل ۱۹۰۹، ۲۴ فروردین ۱۲۸۸،
۲۲ ع ۱ - ۱۳۲۷]

نظر به وقوع بی‌نظمی در بوشهر، وزیرمختار بریتانیا در تهران به سرکنسول
خود در بوشهر مأموریت داده است که در صورت ضرورت، به منظور حفظ تأسیسات
و اتباع انگلیسی و اتباع خارجی دیگر، از رزمناوی که در بندر نامبرده قرار دارد،
نیرو با توپخانه در بوشهر پیاده کند، و کنسول مذکور، ضمن مشورت با کادلوفوفسکی،

از سرکرده انقلابیون سید مرتضی، خواسته است که تا موعد مشخصی سواران وحشی تنگستانی را از شهر خارج سازد، و تهدید کرده است که در غیر این صورت نیرو به شهر خواهد آورد.

نیکولسون به من اطلاع داده است که سرکنسول بوشهر امیدوار بود که با این تهدید به بیرون راندن تنگستانی‌ها که به غارت اموال اهالی دست زده و زندگی آنها را به مخاطره انداخته بودند، موفق گردد و در غیر این صورت طبق دستوری که دریافت داشته است نیرو پیاده کند و اعلام بدارد که، این کار برای حفظ اتباع انگلیسی و خارجیان دیگر، انجام گرفته است.

از تلگرام‌های رسیده، دریافت می‌شود که پیاده کردن نیروی نظامی صورت گرفته و سرکنسول بیانیه‌ای منتشر کرده است که در آن گفته می‌شود بریتانیای کبیر ناگزیر به این امر بود، زیرا در شهر حکومتی نبود که بتواند امنیت خارجیان را حفظ کند و این نیرو، پس از استقرار نظم، از شهر خارج خواهد شد.

(امضاء) ایزولسکی

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، یکم آوریل ۱۹۰۹ [۱۴ آوریل ۱۹۰۹، ۲۵ فروردین ۱۲۸۸، ۲۳ ع ۱-]
[۱۳۲۷]

دولت ایران ازدادن آرد، به نمایندگان خارجی که در تبریز کنسول دارند، خودداری و اخطار کرد که باید تا آخرین نفر، شهر محاصره شده [تبریز] را ترک کویند.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، یکم آوریل ۱۹۰۹ [۱۴ آوریل ۱۹۰۹، ۲۵ فروردین ۱۲۸۸، ۲۳ ع ۱-]
[۱۳۲۷]

میلر تلگراف زد:

ما، در انتظار نتیجه مذاکرات صلح دولت ایران با انقلابیون تبریز هستیم. گرچه امید به صلح، در بین مردم زیاد است و دیروز هم يك نفر از فدائیان تبریز بنام باقر، با يك سرباز شاهی دست برادری دادند، لکن شرائط صلح هنوز تنظیم نشده و اطمینان قطعی بدست نیامده است.

خوب می‌شد از شرایط شاه، وضع تهران، رشت و اصفهان، آگاه می‌شدیم. چنانکه شایع است، درخواست‌های تبریزیان از این قرار است: اعطاء مشروطه و قانون اساسی، عفو عمومی کامل، استرداد سلاح‌های دولتی، حفظ اسلحه شخصی و ضمانت دولت‌های خارجی که استبداد گذشته برقرار نشود.

تلگرام مشاور ارشد، دالگاپولوف

استرآباد، یکم آوریل ۱۹۰۹ [۱۴ آوریل ۱۹۰۹، ۲۵ فروردین ۱۲۸۸، ۲۳ ع ۱ - ۱۳۲۷]

در استرآباد، بین ترکمن‌ها و انقلابیون جنگ شدیدی در جریان است. ترکمن‌ها، هشت روستا را به آتش کشیده‌اند و استرآباد در محاصره آنها است. کشته و زخمی زیاد است.

پانوف فرار کرده است، بقیه انقلابیون که در محاصره مردم بودند، تسلیم شدند. زنها و بچه‌ها و ساکنین دهات اطراف شهر، در کنسولخانه بست نشستند. اهالی در وحشت بسر می‌برند. در شهر شایع است که ترکمن‌ها سر [اسیران خود را] خواهند برید. ساکنین شهر استدعای کمک دارند. من، برای آشتی دادن اهالی با ترکمن‌ها، تدابیری اتخاذ کردم.

تلگرام مشاور ارشد، کادلوفسکی

بوشهر، یکم آوریل ۱۹۰۹ [۱۴ آوریل ۱۹۰۹، ۲۵ فروردین ۱۲۸۸، ۲۳ ع ۱ - ۱۳۲۷]

مدت اولتیماتوم رزمنوا «فوکس» که با ۱۰۰ نفر تفنگدار و ۴ قبضه مسلسل در بندر بوشهر پهلو گرفته بود، در ۲۸ مارس [۱۰ آوریل، ۲۱ فروردین، ۱۹ ع ۱] تمام شد. عده‌ای از این نیروی دریائی، برای محافظت کنسول انگلیس و تعدادی برای نگهبانی بانک و گمرک تعیین شدند.

پیاده شدن تفنگداران و مسلسل‌چی‌ها بدون هیچ حادثه‌ای انجام گرفت. تنگستانی‌ها، که در اطراف شهر پراکنده شده بودند، جزیره ۲ه را ترك کردند. در شهر بیش از ۲۰۰ نفر مسلح مانده‌اند و سید مرتضی رهبر آنها، راضی نیست آنان را مرخص کند و تهدید به مقاومت می‌کند.

کوچ چادرنشینان به شهر، در میان ساکنین وحشت تولید کرده است. بازار بسته است. شب‌ها بغاطر حفاظت خانه‌ها از دست دزدان، مرتب صدای تیر شنیده می‌شود.

بر اثر بیداری همگانی، علیه سید مرتضی، تحریکاتی می‌شود. مردم آشکارا وی را ملای نجف می‌خوانند و می‌گویند او، از طرف ملاهای نجف، دست به انقلاب زده است.

ماژور کوکس و من، تصمیم گرفتیم برای برگرداندن آرامش به شهر، سید را از شهر بیرون کنیم. بازرگانان و ملاها، کتباً از این تدبیر پشتیبانی کردند.

کنسول انگلیس در نظر دارد فردا، به بهانه حفظ جان سید مرتضی از گذر اهالی، خانه مسکونی وی را محاصره کرده و به او پیشنهاد کنند که به نجف بازگردد.

۲- متن: کریسر Kricer

۲- چنین است در متن (بوشهر، شبه‌جزیره است).

تلگرام مشاور ارشد، دالکاپولوف

استراباد، ۲ آوریل ۱۹۰۹ [۱۵ آوریل ۱۹۰۹، ۲۶ فروردین ۱۲۸۸، ۲۴ ع ۱۶ -

[۱۳۲۷]

به رئیس ولایت زاکاسپی [ماوراء دریای خزر]:

برای پیش‌گیری از هجوم ترکمن‌ها به استراباد، به قید فوریت، ۵۰ نفر قزاق اعزام دارید.
استدعا دارم در فرستادن آنها شتاب کنید.

تلگرام دالکاپولوف

استراباد، ۲ آوریل ۱۹۰۹ [۱۵ آوریل ۱۹۰۹، ۲۶ فروردین ۱۲۸۸، ۲۴ ع ۱۶ -

[۱۳۲۷]

اهالی ایلخانی فندرسک شوریده و سالار مقتدر را از خود رانده بودند. سالار مقتدر، ترکمن‌های یموت را از تمام صحرا گرد آورد، و دستور داد روستاهائی را که از انجمن طرفداری می‌کنند ویران گردانند. با آنکه روستائیان نومیدانه از روستاهای خودشان دفاع می‌کردند، ترکمن‌ها بیشتر دهات را گرفتند مانند محمدآباد، کریدآباد، جعفرآباد، ولی‌آباد، اوزینه و چند روستای کوچک را هم غارت کرده و به آتش کشیدند و ۶۰۰۰ تن از آنها، به سوی استراباد روانه گردیدند. اکنون، شهر از سه طرف در محاصره آنان است.

روستائینی که دهاتشان غارت یا سوزانده شده است، به شهر روی آورده و پنهان گردیده‌اند. زنها و بچه‌ها در کنسول‌خانه بست نشسته‌اند. مردم، از ترس جانشان، با صدور اعلامیه‌ئی، خودشان را در برابر شاه گناهکار دانسته و گفته‌اند: ما مجلس نمی‌خواهیم، ما را از گزند ترکمن‌ها برهانید. اهالی، همچنین از تبلیغات و فعالیت‌های انجمن‌ها بیزار شده‌اند.

پانوف، با قفقازیها، «دیوانخانه» را محاصره کرده‌اند و تیراندازی می‌کنند. معلوم نیست خود پانوف در کجا پنهان شده است.

۹ نفر از انقلابیون، از ترس اهالی خشمگین، به کنسول پناهنده شدند. آنها سلاح‌های خودشان را به من داده تسلیم گردیدند و درخواست می‌کنند که به روسیه فرستاده شوند ولی به دست ایرانیان داده نشوند.

آرزو دارم جلو خونریزی را بگیرم. برای همین، یک نفر میرزا ۱ به اردوی ترکمن‌ها فرستادم و از طرف اهالی شهر، به آنان پیشنهاد آشتی کردم. ترکمنان پاسخ دادند ما جنگ را به دستور شاه آغاز کرده و در این راه زیان و رنج بسیار دیده‌ایم و تنها به دستور شاه جنگ را پایان خواهیم داد. آنها برای هر روز تأخیر، از اهالی

استرآباد ۱۰۰۰ تومان باج می‌خواهند و می‌گویند ما طرفدار دولت روس هستیم و امنیت کنسولگری را حفظ خواهیم کرد. به اهالی استرآباد پیشنهاد شده است که برای مذاکره، نماینده تام‌الاختیار خودشان را بفرستند. پاسخ ترکمن‌ها را به کارزار استرآباد گفتم. این کارزار، به پیشنهاد من، به حکومت موقتی شهر تعیین گردیده است. همچنین، چگونگی را به کمیسر نظامی، لاورووا آگهی دادم.

اهالی استرآباد، برای خودشان تدبیری نمی‌اندیشند، وضع شهر ناآرام است. تاکنون این شهر با کوشش کنسول نگهداشته شده است ولی من، دیگر توانائی ندارم. نمی‌توانم به نمایندگان فدائی‌ها اطمینان کنم. با تهران رابطه تلفنی برقرار شده است. انجمن بندرگز، از من خواست که به تلگرافچی خودمان اجازه بدهم کارش را از سر بگیرد. این تلگرافچی را تهدید به مرگ کرده بودند و من اخطار کردم که به هیچ روی اجازه نمی‌دهم به يك تبعه روسیه زور بگویند. از فرمانده مسلسل خواهش کردم در لنگرگاه گز، آماده باشد. به علت نبودن محافظ و ناامنی راه، پست کنسول کار نمی‌کند. تقاضا دارم در تقویت مستحفظین شتاب کنید.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۳ آوریل ۱۹۰۹ [۱۶ آوریل ۱۹۰۹، ۲۷ فروردین ۱۲۸۸، ۲۵ ۱ع -

[۱۳۲۷]

میلر تلگراف زد:

وضع شهر را در حال حاضر به نظر می‌رساند: شهر آرام است، اما مردم از نبودن خواربار در عذابند، همه در انتظار نتیجه مذاکرات در باسمنج هستند. قطع قیام فعلی، آرزوی توده مردم است، ولی اشخاص بانفوذ شهر، تا تأمین درخواست‌هایشان، حاضر به سازش یا عین‌الدوله نیستند؛ این درخواست‌ها، از قرار زیرین است: تشکیل دولت وفق قانون اساسی؛ عفو عمومی کامل برای همه؛ دور شدن نظامیان، به ویژه چریکها از شهر؛ حفظ سلاح‌های شخصی تا تعیین والی قابل قبول مردم آذربایجان، مثلا مخبرالسلطنه، امامقلی میرزا و یا سعدالدوله؛ تضمینات کامل دولتهای خارجی از خواست‌های بالا.

اگر ملیون ناچار شوند که شرایط و تغییرات را بپذیرند، در آن صورت ممکن است دشواری‌های بسیاری پیش بیاید، ولی اگر هر دو طرف با شرایط توافق کنند، آنگاه به شاه پیشنهاد خواهد شد که هرچه زودتر غائله را پایان دهد. چنانچه مذاکرات باسمنج به نتیجه‌ای نرسد و از خارج هم به شهر کمک نشود،

بی‌گمان، هنگامی فرا خواهد رسید که شهر، با شرایط سبک‌تری تسلیم شود. بخاطر پیش‌گیری از غارت و دزدی و خونریزی؛ پیشنهاد می‌کنیم که تدابیر ضروری زیرین اتخاذ گردد:

- ۱- به رحیم‌خان اجازه ورود به تبریز داده نشود. سواران وحشی او و صمدخان، تا ۳۵ کیلومتری از شهر دور باشند.
 - ۲- اشخاصی که شاه آنها را مورد عفو قرار داده است، در موقع احساس خطر، با گرفتن تضمینات عادی، بتوانند در کنسولخانه پنهان شوند.
 - ۳- خلع سلاح و چگونگی اجراء آن، به وسیله هر دو طرف متخاصم، دقیقاً برنامه‌ریزی شود.
 - ۴- ورود عین‌الدوله با قزاقهای دیوانی، برای برقراری نظم در تبریز لازم است. ولی بقیه نظامیان دولتی، در هر موقعیتی که قرار دارند، باقی بمانند.
 - ۵- شاه به عین‌الدوله امر دهد، در مسأله نظم شهر و یا مسائل دیگر که پیش می‌آید، به نظریات من و وراتیسلاو توجه کند. وراتیسلاو و من، لزومی در پیشنهاد دادن برای موارد فوق‌الذکر نمی‌بینیم، مگر اینکه اهالی به ما مراجعه کنند، که آنوقت، هرچه از دستمان برآید، انجام خواهیم داد.
- در مسأله ضمانت باید احتیاط را مراعات کرد.
- طرح مواد بالا که از وضع کنونی مایه گرفته است، استنباط ما است؛ ولی این طرح، هر لحظه ممکن است با موفقیت غیرمنتظره ملیون در هر نقطه، و یا در اثر نفاق داخلی، تغییر پیدا کند.
- وراتیسلاو درباره این متن، به فرستاده خودش تلگراف می‌زند.

از وزارت امور خارجه

به مدیر سرکنسولگری روسیه در تبریز

پترزبورگ، ۴ آوریل ۱۹۰۹ [۱۷ آوریل ۱۹۰۹، ۲۸ فروردین ۱۲۸۸، ۲۶ ع ۱۶ -

[۱۳۲۷

(تلگرام)

برای پیش‌گیری از امکان هجوم به صندوق و کیف اسناد شعبه بانک استقراضی، با در نظر گرفتن مقررات مربوط، آنها را بی‌درنگ به سرکنسولگری انتقال دهید. (امضاء) ایزولسکی

تلگرام مشاور ارشد، آنتی پووا

رشت، ۴ آوریل ۱۹۰۹ [۱۷ آوریل ۱۹۰۹، ۲۸ فروردین ۱۲۸۸، ۲۶ ع ۱ -
[۱۳۲۷]

از سفارود خبر دادند که رشیدالملک، با چند هزار نفر از شاهسون‌ها، به سوی رشت در حرکت است. سواران مسلح آنها به ۵ فرسخی آستارا رسیده‌اند و در آنجا، ۲۰۰ نفر مجاهد به استقبالشان آمده‌اند. حرکت شاهسون‌ها به سوی کیلان، وحشت شدیدی بین اهالی ایجاد کرده است.

تلگرام مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۵ آوریل ۱۹۰۹ [۱۸ آوریل ۱۹۰۹، ۲۹ فروردین ۱۲۸۸، ۲۷ ع ۱ -
[۱۳۲۷]

میلر تلگراف زد:

تأمین گندم برای اتباع خارجی، در آینده غیرممکن است و این راه، من رسماً به تمام کنسول‌ها اطلاع دادم. برای مذاکره درباره وضع شهر، امروز انجمن کتبا از من و وراتیسلاو دعوت کرد که در شورا حاضر شویم. خواست‌های انجمن از ما چه بود؟
(۱) راه باسمنج که در دست نظامیان دولتی است، باز شود و اجازه دهند، روزانه ۱۵۰ خروار آرد و یا گندم، برای گرسنگان شهر آورده شود.

از این آرد و گندم فقط برای احتیاج ضروری مردم مصرف خواهد شد و ضمانت می‌کنند که از آن، به فدائیان که جنگ می‌کنند، ندهند.

(۲) به محض باز شدن راه برای وارد کردن گندم، نمایندگانی از طرف انجمن‌ها برای مذاکره با شاه، از اصفهان و دیگر شهرها، مثلاً رشت، برای سروصورت‌دادن به وضع موجود، تعیین خواهند شد.

(۳) به محض باز شدن راه، بدون فوت وقت، در طول مدت مذاکره، عملیات نظامی از هر دو طرف قطع شود.

از طرف انجمن اعلان می‌کنند که اهالی آذربایجان، فقط آرزو دارند قانون اساسی، قانون عدالت‌مندی برقرار شود، آنها برضد شاه نیستند و با او جنگ ندارند و بیش از مشروطه، هیچ چیز نمی‌خواهند.

اعضاء انجمن از نمایندگی‌های روسیه و انگلستان تقاضا دارند، به هر وسیله هست، این مطالب را به آگاهی شاه برسانند:

حقیقتاً وضع در تبریز باریک است؛ دیده می‌شود که ذخیره گندم آن طوری که در نظر گرفته بودند، نیست، بلکه کم است. خطر، زنده‌گی و دارائی خارجی‌ها را تهدید می‌کند. از خشم گرسنگان زجر کشیده تبریز در آینده نزدیک، باید منتظر وقایع غیرقابل پیش‌بینی بود. این اشاره‌ای بود که در مشاوره انجمن به میان آمد.

روس‌ها و دیگر اتباع خارجی، درخواست خارج شدن از شهر را نپذیرفتند. هیچ

يك از کنسول‌ها پست خودش را ترك نکرد.
خواست‌ها را، به وسیله وراتیسلاو و در اسرع وقت به شاه پرسیانید:
اجتناب کردن از خونریزی، وضع اتباع ما، توجه به التماس تبریز را در نظر
بگیرید. خواهشمندم تلگرافی، به ما و هم‌زمان، به نمایندگی انگلستان پاسخ‌دهید.

وزیر امور خارجه به کاردار تهران

۵ آوریل ۱۹۰۹ [۱۸ آوریل ۱۹۰۹، ۲۹ فروردین ۱۲۸۸، ۲۷ ع ۱ - ۱۳۲۷]

(تلگرام شماره ۱)

کابینه‌های سنت پترزبورگ و لندن سرشار از علاقه مفراطی به همیاری با ایران،
که در حال حاضر بحران بسیار شدیدی را می‌گذرانند، مشترکاً طرح مصلحت‌اندیشی‌های
دوستانه‌ای را که روسیه و انگلستان مضمند بدین منظور به اعلیحضرت شاه تسلیم
دارند، تهیه نموده‌اند. متن نهائی این طرح در تلگرام شماره ۲ به همین تاریخ ارسال
می‌گردد.

لطفاً با سر ژورژ بارکلی، در مورد بیان یکسان این مطلب هم‌زمان از طرف هر
دو نمایندگی، به محمدعلی و همچنین در مورد گام‌های دیگری که دو نمایندگی احتمالاً
در این باره بایستی بردارند، به توافق برسید.

شما ضمن اجراء این دستور، باید توجه عمیق اعلیحضرت را نسبت به ملاحظات
زیرین جلب نمائید:

دولتین معتقدند که عملی‌گشتن طرح نامبرده برای ایران، یگانه راه خروج از
بحران تقریباً لاعلاجی است که گرفتار آن می‌باشند. به این جهت هرگاه شاه این طرح
را تمام و کمال نپذیرد برای روسیه و انگلستان راهی جز خودداری از ارائه
مصلحت‌اندیشی و گذاردن محمدعلی به‌حال‌خودش باقی نمی‌ماند، و از آن پس نخواهد
توانست نسبت به پشتیبانی آنها امیدوار باشد.

لطفاً بلافاصله پس از انجام این مأموریت، نتیجه را تلگراف نمائید.

(امضاء) ایزولسکی

به کاردار وزارت امور خارجه روسیه در امور تهران

۵ آوریل ۱۹۰۹ [۱۸ آوریل ۱۹۰۹، ۲۹ فروردین ۱۲۸۸، ۲۷ ع ۱ - ۱۳۲۷]

(تلگرام شماره ۲)

۱- دولت روسیه و بریتانیای کبیر، در اسرع وقت از شاه می‌خواهند، سردار
اعظم و همچنین امیر بهادر جنگ، استعفا کنند. استعفاء آخری، از تمام وظائفی که
در شورای وزیران و دربار دارد، می‌باشد. اگر شاه مخالفت کند و نخواهد که این دو
مأمور با نفوذ از کاخ دور شوند، هر دو دولت، در درخواست خودشان اصرار نخواهند

ورزید.

۲- دو دولت - روسیه و انگلستان برقراری قانون اساسی در ایران و اجرای اصلاحات زیرین را بدون تأخیر از شاه خواستارند:

۳- هر دو دولت خواهانند که فوراً کابینه‌ای مرکب از اشخاص لایق و مورد اطمینان و شورای دولتی متشکل از نمایندگان احزاب مختلف و پافرنگک به وجود آید. این شورا، قانون انتخابات جدید را تهیه و نشر کند. نمایندگان روس و انگلیس در تهران، اسامی نامزدان را بطور خصوصی خواهند داد. این نامزدها از آنهایی خواهند بود که برای شرکت در کابینه و شورا بیشتر مناسب هستند. اگر نظر شاه، انتخاب اشخاصی باشد که قابل اطمینان نباشند، به ایران پول [وام] پرداخت نخواهد شد.^۲

۴- هر دو دولت، برای همه اشخاص که علیه شاه دست به اسلحه برده‌اند و مجرم سیاسی شناخته می‌شوند، عفو عمومی می‌خواهند، واضح است که این تدبیر، ویژه افراد انقلابی است و اشخاصی را که در جنایات عمومی دست داشته‌اند، یا به غارت و دزدی مبادرت ورزیده و یا از حرکات مشروطه‌خواهانه سوءاستفاده کرده و به جنایت دست یازیده‌اند، شامل نمی‌شود، ولی دولت شاه باید ضمانت بدهد، که حکم تنبیه آنان، از طریق محکمه صادر شود. همین رفتار، درباره کسانی که در نمایندگی انگلستان در تهران بست نشسته بودند نیز مراعات شود.

۵- دو دولت، از شاه می‌خواهند فوری و دقیق وقت انتخاب هیأت دولت و تشکیل مجلس را معین کند و این هر دو وقت، بدون تأخیر، به مردم کشور خبر داده شود.

۶- دولت روسیه اگر ضروری بدانند؛ می‌تواند به دولت ایران مساعده بدهد، به شرطی که شاه تدابیر اعلام شده در بندهای ۵-۱ این طرح را اجراء کند.

مبلغ مساعده، ۲۵ میلیون فرانک است تا شاه با آن بتواند هزینه اجراء اصلاحاتی را که در پیش است، تأمین کند. دولت بریتانیا نیز، به نوبه خود، اگر ضروری ببیند، به‌عنوان مساعده، به همین مقدار، پول به شاه خواهد داد؛ البته در صورتی که مجلس نمایندگان، ضروری بودن این قرض را تصدیق کند.

اگر بعدها، آشکار شود که دادن وام، برای اداره بهتر کشور، ضروری است، و دولت ایران تضمینات اطمینان بخشی [برای بازپرداخت] بدهد، آنگاه، پس از تبادل افکار میان دولتین و ایران، می‌توان وام بزرگی به این کشور داد.

(امضاء) ایزولسکی

۱- متن: میسیون‌ها

۲- منظور وامی است که قرار بود روس و انگلیس به ایران بدهند

تلگرام مستشار ارشد، میلر

تبریز، ۶ آوریل ۱۹۰۹ [۱۹ آوریل ۱۹۰۹، ۳۰ فروردین ۱۲۸۸، ۲۸ ع ۱ - ۱۳۲۷]

نومیدی اهالی گرسنه که در رأس آنها فدائیان قرار دارند، به آن مرحله رسیده است که امروز-فردا، در جستجوی نان، به محلات آرامنه نشین، که کنسول ما و انگلیس هم در آنجا قرار دارند، هجوم کرده، آنجا را ویران کنند. سران انقلابی معتقدند که گشتن یکی از کنسولها باعث مداخله روسها می شود. همو، که باعث تأخیر تسلیم تبریز به شاه شده است. وضع تبریز، به انقلابیون امکان خواهد داد که آنها صندوق بانک استقراضی را که در کنسولخانه جا داده شده، غارت کرده، به روسیه فرار کنند و در آنجا پنهان شوند.

فقط با اعزام يك هنگ قزاق با دسته های مختلط و مجهز به سلاح های گوناگون و خواربار، از طریق جلفا، می توان از وقوع چنین حادثه ای، جلوگیری کرد. تیراندازی همه جانبه به کنسول، چند ساعت است ادامه دارد. نان فقط برای ۲ یا سه روز موجود است. مبالغه نمی کنم، خطر با سرعت به ما نزدیک می شود.

تلگرام مستشار ارشد، میلر

تبریز، ۶ آوریل ۱۹۰۹ [۱۹ آوریل ۱۹۰۹، ۳۰ فروردین ۱۲۸۸، ۲۸ ع ۱ - ۱۳۲۷]

به کاردار امور اداری تهران در ساعت ۷ تلگراف می زنم. احتمال دارد که فردا، به کنسولگری ما و کنسولگری انگلستان، حمله شود.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۶ آوریل ۱۹۰۹ [۱۹ آوریل ۱۹۰۹، ۳۰ فروردین ۱۲۸۸، ۲۸ ع ۱ - ۱۳۲۷]

وضع در تبریز، بی نهایت جدی است. بارکلی و من تصمیم گرفتیم، برای پیشگیری از بلیه در تبریز، از شاه بخواهیم که به خاطر آوردن آذوقه، دستور آتش بس بدهد. گویا دولت ایران از لحاظ نظامی در وضعی قرار گرفته است که نمی تواند کنسولخانه و اتباع ما را حفظ کند؛ اگر این گمان درست درآید، ما قصد داریم به شاه اطلاع دهیم که هر دو دولت، در صورت وقوع حادثه ای در تبریز، شخص اعلیحضرت را مسئول خواهند شناخت.

تلگرام مشاور ارشد، کادلوبوفسکی

بوشهر، ۶ آوریل ۱۹۰۹ [۱۹ آوریل ۱۹۰۹، ۳۰ فروردین ۱۲۸۸، ۲۸ ع ۱ع - ۱۳۲۷]

سید مرتضی در شهر آزاد است. تغییر شرایط، لسزوم دستگیری او را ایجاب نمی‌کند. پیاده شدن نیروی نظامی و حرکت آنها در بوشهر، آرامش را به شهر برگردانده است. بازار تاکنون بسته است، اما تیراندازی‌های شبانه قطع شده است؛ زندگی در شهر، به حال عادی برمی‌گردد. سید با اطرافیان در شهر هستند. او، از گمرک دیگر پول نمی‌گیرد. تفنگ‌دارانش، پراکنده شده‌اند.

به کاردار وزارت امور خارجه روسیه در امور تهران

سنت پترزبورگ، ۷ آوریل ۱۹۰۹ [۲۰ آوریل ۱۹۰۹، ۳۱ فروردین ۱۲۸۸، ۲۹ ع ۱ع - ۱۳۲۷]

(تلگرام)

بنام دولت امپراتوری روسیه، لازم است: اعلامیه زیرین را قاطعانه به نظر شاه رسانیده و آن را به قید فوریت دنبال کنید.

نظر به اقدامات حکومت نظامی شاه، دیده می‌شود که مؤسسات روس و توابع آن و خارجی‌ها، هم‌چنین، مردم مسالمت‌جوی شهر تبریز، در نتیجه نبودن آذوقه، فوق‌العاده در خطر قرار گرفته‌اند. هجوم اهالی گرسنه شهر، خارجیان و کنسول‌خانه را تهدید می‌کند. این وضع، محققاً نادرست است.

دولت امپراتوری با توجه به وضع جدی شهر، دقت آن اعلیحضرت را به این وضع معطوف داشته و می‌خواهد فرمانی به عین‌الدوله داده شود که بدون تأخیر راه باسنج به تبریز را باز گذارد، تا اینکه روزانه ۱۵۰ خروار آرد و یا گندم برای مصرف خارجیان و مردم مسالمت‌جوی تبریز، به شهر آورده شود.

هم‌زمان با شاه، به فرماندهان نظامی نیز، این مطالب را برسانید و قبلاً به آن‌ها اطلاع دهید که اگر این خواست‌ها، اجراء نشود، ما مجبور خواهیم شد به تدابیر قطعی دست بزنیم. یعنی به وسیله قوه نظامی برای آوردن خواربار به تبریز، راه را باز کنیم. البته تمام مسئولیت و عوارض ناشی از آن به عهده خود شاه خواهد بود.

شما می‌توانید متن اعلامیه را به اطلاع نماینده انگلیس برسانید. این را هم شما باید به نظر سرکنسول تبریز برسانید که انجمن تبریز حاضر شده است به خاطر باز شدن راه برای آوردن آذوقه، به مذاکره با عین‌الدوله تن در داده و عملیات جنگی را متوقف سازد.

دستورالعمل شاه به عین‌الدوله و جواب اعلامیه دولت امپراتوری را، در ظرف مدت ۲۴ ساعت تلگرافی خبر دهید.

(امضاء) ایزولسکی

به کاردار وزارت امور خارجه روسیه در امور تهران

سنت پترزبورگ، ۷ آوریل ۱۹۰۹ [۲۰ آوریل ۱۹۰۹، ۳۱ فروردین ۱۲۸۸، ۲۹ ع ۱ - ۱۳۲۷]

(تلگرام)

متن تلگرام شماره ۱ را به میلر تلگراف می‌کنم.

به انجمن و به اهالی تبریز خبر دهید که دولت امپراتوری روس، به وسیله اعلامیه از شاه خواسته است که راه باسمنج به تبریز را به قید فوریت باز کنند و اجازه دهند هر روز، ۱۵۰ خروار گندم و یا آرد برای مصرف خارجیان و مردم تبریز، وارد شهر شود، و در مدتی که راه باز است، فدائیان جنگ را متوقف خواهند کرد.

(امضاء) ایزولسکی

به کاردار وزارت امور خارجه روسیه در تهران

سنت پترزبورگ، ۷ آوریل ۱۹۰۹ [۲۰ آوریل ۱۹۰۹، ۳۱ فروردین ۱۲۸۸، ۲۹ ع ۱ - ۱۳۲۷]

(تلگرام)

تلگرام شماره ۱، باعث تشدید غیرمنتظره اوضاع تبریز گردید. مفاد تلگرام نباید هیچ‌گونه تاثیری در تسلیم صلاح‌اندیشی‌های مشترک که باید به اتفاق پارکلی به شاه ارائه شود، بگذارد. در تلگرام دیروز نیز به این صلاح‌اندیشی‌ها اشاره شده است.

(امضاء) ایزولسکی

به کاردار وزارت امور خارجه روسیه در امور تهران

سنت پترزبورگ، ۷ آوریل ۱۹۰۹ [۲۰ آوریل ۱۹۰۹، ۳۱ فروردین ۱۲۸۸، ۲۹ ع ۱ - ۱۳۲۷]

(تلگرام)

کابینه لندن، برای امکان دادن به خارجیانی که می‌خواهند از شهر تبریز خارج شوند، از ما درخواست اعزام دسته نظامی به تبریز کرده است.

قبل از دریافت تذکاریه [یادداشت فراموش‌نشده‌نی] سفیر انگلستان درباره تمام مسائل، به ویژه مشاوری در امور ایران و رسیدن اخبار اضطراب‌آور از شما و میلر، قرار قطعی بر این شد که با سرعت و بدون فوت وقت، برای دفاع از مؤسسات روسی و خارجی، و اتباع، و رساندن خواربار برای آنها و تأمین امنیت راه تبریز-جلفا، نیروی نظامی مکفی، به تبریز فرستاده شود.

دستورات مربوط به این موضوع، برای جانشین اعلیحضرت امپراتوری در قفقاز

فرستاده شد. حرکت دسته‌های اصلی، در جریان ۲۴ ساعتی که شما به شاه مهلت داده بودید، انجام خواهد گرفت.

(امضاء) ایزولسکی

به سرکنسول وزارت امور خارجه روسیه در تبریز

سنت پترزبورگ، ۷ آوریل ۱۹۰۹ [۲۰ آوریل ۱۹۰۹، ۳۱ فروردین ۱۲۸۸،
۲۹ ع ۱۳۲۷]

(تلگرام)

فرمان حرکت سریع قوای نظامی با نیروی مکفی، برای پاسداری از مؤسسات روسی و خارجی و اتباع، آوردن خواربار و تأمین امنیت راه تبریز-چلفا، داده شد. در همین زمینه، به جانشین امپراتوری در قفقاز نیز دستوری داده شد.

(امضاء) ایزولسکی

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۷ آوریل ۱۹۰۹ [۲۰ آوریل ۱۹۰۹، ۳۱ فروردین ۱۲۸۸، ۲۹ ع ۱ -
۱۳۲۷]

شاه درباره آشتی شش روزه - آتش‌بس، به عین‌الدوله تلگرافی دستور داد. در این مدت، مقداری معین گندم به شهر وارد خواهد شد. از میلر هم خواهش می‌کنم با همکار انگلیسی‌اش، از تمام نفوذ خودشان استفاده کرده، ملی‌گرایان را از دست زدن به عملیات نظامی علیه نظامیان شاه در مدت آشتی برحذر دارند و ضرورت دازد که ملی‌گرایان را متقاعد کنند، از شاه، بیش از آنچه که ما، در جلسه رسمی دو جانبه‌فردا، پیش خواهیم کشید، نخواهند.

تلگرام مشاور ارشد، میلر

تبریز، ۷ آوریل ۱۹۰۹ [۲۰ آوریل ۱۹۰۹، ۳۱ فروردین ۱۲۸۸، ۲۹ ع ۱ -
۱۳۲۷]

وراتیسلاو و من، در انجمن بودیم. به ما، اطمینان دادند. نبودن اعتماد متقابل و سستی در کار، می‌تواند دشواری‌های جدیدی به وجود آورد. در نامه انجمن به پرنس، به مسئله خوارباررسانی به شهر اصرار شده است.

در نامه‌ای که عصر امروز، به وسیله معاون کنسول انگلستان، استیونس و استوار سرکنسول خودمان، نظربگ‌اوف، به باسمنج فرستادیم، به این دو نفر، مأموریت داده شد که در مورد بهترین طرز ارسال گندم به تبریز، نظر موافق پرنس را جلب کنند.

آنها تا براه انداختن محموله‌های گندم، در باسمنج خواهند بود. انجمن و اهالی بخاطر کمک‌های میسیون‌ها، صمیمانه از آنان تشکر کردند. در روز چهارشنبه نزد ستار و باقرا خواهیم بود. خطر هجوم به کنسول‌خانه، مرتفع شده است.

تلگرام مشاور ارشد، میلر

تبریز، ۷ آوریل ۱۹۰۹ [۲۰ آوریل ۱۹۰۹، ۳۱ فروردین ۱۲۸۸، ۲۹ ع ۱ -

[۱۳۲۷

به سابلین تلگرام می‌زنم: شبیخون فدائی‌ها موفق نبود. در ضمن زد و خورد، کشیش^۲ آمریکائی، باسکرویل کشته شد. تلگرام‌های شما، به عملیات خصمانه خاتمه داد. انجمن به خاطر تلاش زیاد و محبت به ساکنین تبریز، از هر دو نمایندگی روس و انگلیس، صمیمانه سپاسگزاری کرد.

استوار [وابسته؟] بازرگانی روس، نظریگک‌اوف، و معاون کنسول بریتانیای کبیر استیونس، برای نظارت بر حمل خواربار به مقصد تبریز، به باسمنج رفتند که با عین‌الدوله مذاکره کنند.

تلگرام کولرسکی^۲ ساوتنیک میلر

تبریز، ۸ آوریل ۱۹۰۹ [۲۱ آوریل ۱۹۰۹، یکم اردیبهشت ۱۲۸۸، ۳۰ ع ۱ -

[۱۳۲۷

ستارخان و اجلال‌الملک وعده داده‌اند برای آرام‌ساختن شورش از طریق مسالمت‌آمیز، همه تلاش خودشان را به کار گیرند. آنها و همچنین انجمن، از ما تقاضا کرده‌اند که مذاکرات را رهبری کنیم. ما از اداره مذاکرات سر باززدیم و اظهار داشتیم فوراً اجازه خواهیم خواست که در تمامی مدت مذاکرات با آنها حضور داشته باشیم. ما این امر را مفید می‌دانیم و از شما کسب اجازه می‌نمائیم. انجمن، با اصرار ما و طبق صلاحدید ما، امروز، نمایندگان تعیین می‌نماید. به نظر می‌آید: اخذ توافق مجتهدین نجف برای آشتی شاه با ملت، بسیار بااهمیت باشد.

نظر به کند بودن هر دو طرف در کار، ما از پیش خواهان طولانی‌تر کردن مدت متارکه می‌باشیم.

۱- منظور ستارخان و باقرخان است.

۲- اصل: میسیونر Missionnaire.

۳- Kollerski Sovetnik رتبه‌ششم از چهارده رتبه‌اداری در روسیه تزاری بوده است.

تلگرام کولرسکی ساوتنیک میلر

تبریز، ۸ آوریل ۱۹۰۹ [۲۱ آوریل ۱۹۰۹، یکم اردی‌بهشت ۱۲۸۸، ۳۰ ع ۱ -
[۱۳۲۷]

امروز نمایندگان هر دو کنسولگری، با عین‌الدوله ملاقات نمودند. وی اظهار داشت تاکنون هیچ‌گونه فرمانی از شاه، خواه در مورد متارکه و خواه در مورد اجازه عبور خوارپار، دریافت نکرده است. او تحت تأثیر نامه ما و به سبب اصرار نمایندگان، وعده داد راه باسمنج را باز کند. ولی ما در عملی شدن آن شبیه داریم. این حال نه تنها ما را بی‌اعتبار می‌سازد، بلکه وضع ما را نیز مخاطره‌آمیز می‌نماید. شاه بایستی دستوراتی برای عین‌الدوله و همه سران قشون ارسال دارد.

تلگرام استفسار عین‌الدوله از شاه و وزیر امور خارجه را، ما امروز عصر از تبریز از طریق خط تلگراف هند و اروپا ارسال خواهیم داشت، زیرا عین‌الدوله اظهار می‌دارد که خط تلگراف بین باسمنج و تهران خراب است.

تلگرام هوف مستر گراف بنکندورف

لندن، ۸ آوریل ۱۹۰۹ [۲۱ آوریل ۱۹۰۹، یکم اردی‌بهشت ۱۲۸۸، ۳۰ ع ۱ -
[۱۳۲۷]

هاردینگ، خوشنودی کامل خودش را از نتایج مسأله تبریز و شیوه کار میلر، به من ابراز داشت. هم‌آهنگی کامل و دوجانبه نمایندگان روس و انگلیس، در تمرینش گردانیدن کار، تحسین‌انگیز بود.

جانشین اعلیحضرت امپراتوری در قفقاز

سنت پترزبورگ، ۸ آوریل ۱۹۰۹ [۲۱ آوریل ۱۹۰۹، یکم اردی‌بهشت ۱۲۸۸،
[۱۳۲۷ - ۳۰ ع ۱]

(تلگرام)

در اثر کوشش ما، شاه فرمان آشتی شش‌روزه داد که گندم به تبریز آورده شود. به این جهت، لطف کرده دستور دهید حرکت دسته‌های نظامی مأمور ورود به این سوی مرز، تا اطلاع ثانوی، به تأخیر افتد. در صورت بروز تشنج در آینده، اقدامات مقتضی معمول خواهد شد.

به کاردار وزارت امور خارجه روسیه در تهران

سنت پترزبورگ، ۸ آوریل ۱۹۰۹ [۲۱ آوریل ۱۹۰۹، یکم اردیبهشت ۱۲۸۸،
 ۳۰ ع ۱ - ۱۳۲۷]

(تلگرام)

تلگرام ۷ آوریل [۲۰ آوریل، ۳۱ فروردین] دریافت شد.
 تلگرام، متضمن خبرهای مساعدی است. به جانشین اعلیحضرت امپراتوری در
 قفقاز، گفته شده، حرکت نظامیان مأموریت یافته به مقصد تبریز، تا دستور ثانوی به
 تأخیر افتد. در صورت بروز تشنج در آینده، اقدامات لازم به عمل خواهد آمد.
 (امضاء) ایزولسکی

تلگرام مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۸ آوریل ۱۹۰۹ [۲۱ آوریل ۱۹۰۹، یکم اردیبهشت ۱۲۸۸، ۳۰ ع ۱ -
 ۱۳۲۷]
 به علت بیماری اعلیحضرت، دیدار رسمی، تا فردا به تأخیر افتاد.

تلگرام مشاور ارشد، میلر

تبریز، ۹ آوریل ۱۹۰۹ [۲۲ آوریل ۱۹۰۹، ۲ اردیبهشت ۱۲۸۸، ۱ ع ۲ -
 ۱۳۲۷]
 به ساپلین تلگراف می‌زنم: ملی‌گرایان نمایندگانی برای مذاکره تعیین کردند.
 به نظر می‌رسد که مذاکره، عملی نخواهد شد؛ علتش، یا اجازه ندادن ورود خواربار
 به تبریز است، یا مراعات نشدن شرایط آشتی از طرف عین‌الدوله.
 امروز سواران دولتی به محله خطیب هجوم بردند. وضع، دوباره صورت جدی
 بنحود گرفته است. خواهش می‌کنم بدون تأخیر، برای فرستادن آرد از جلفا، با همراهی
 ۲۰۰ قزاق محافظ، که سواران رحیم‌خان در راه به آن دستبرد نزنند، اقدام کنید.
 وراتیسلاو و من، از منابع موثق کسب اطلاع کردیم که روزهای سه‌شنبه و
 چهارشنبه [۲۰ و ۲۱ آوریل، ۳۱ فروردین و ۱ اردیبهشت]، با آنکه خط تلگراف
 به باسمنج دایر بود، هیچ تلگرامی از شاه به عین‌الدوله، مخابره نشده است.

تلگرام مشاور ارشد، میلر

تبریز، ۹ آوریل ۱۹۰۹ [۲۲ آوریل ۱۹۰۹، ۲ اردیبهشت ۱۲۸۸، یکم ع ۲ -
 ۱۳۲۷]
 اشیام قیمتی و دفتر شرکت ترانسپورت ایران، با کمک ۱۰ نفر قزاق محافظت

می‌شود. از این عده سواران نمی‌توانیم کم کنیم.

به‌کاردار وزارت امور خارجه در تهران

سنت پترزبورگ، ۹ آوریل ۱۹۰۹ [۲۲ آوریل ۱۹۰۹، ۲ اردی‌بهشت ۱۲۸۸،
یکم ع ۲ - ۱۳۲۷]

(تلگرام)

سرانجام، شاه به وعده خودش که به شما و بارکلی درباره آشتی شش‌روزه برای فرستادن خواربار داده بود، عمل نکرد. کنسول روسیه و انگلستان و نمایندگان خارجی در تبریز، در وضع بسیار دشواری قرار گرفته‌اند. توجه خطر به کنسولها و مؤسسات خارجی و اتباع در شهر محاصره شده، باز زیاد شده است. به همین علت، به جانشین اعلیحضرت امپراتوری در قفقاز، دستور داده شد، بدون تأخیر، نظامیان مأمور شده به مقصد تبریز، برای تأمین سرویس ارتباطات راه تبریز-جلفا و حمل بدون مانع خواربار، حرکت کنند.

نیروی نظامی، عبارت از چهار گردان چهارصد نفری، گروهان مهندسی، استحکامات و دوآتشبار می‌باشد. حمل گندم برای اهالی گرسنه، با واحدهای اصلی نظامی، در اختیار اداره راه گذاشته می‌شود.

(امضاء) ایزولسکی

به سرکنسول وزارت امور خارجه روسیه در تبریز

سنت پترزبورگ، ۹ آوریل ۱۹۰۹ [۲۲ آوریل ۱۹۰۹، ۲ اردی‌بهشت ۱۲۸۸،
یکم ع ۲ - ۱۳۲۷]

(تلگرام)

لطفاً به عین‌الدوله یادآور شوید که اگر وخامت اوضاع را درک می‌کند، درخواست دولت امپراتوری را به صورت ظاهری هم که شده است، اجراء کند و برای اجازه ورود خواربار به تبریز به منظور مصارف کنسولخانه‌ها و خارجیان و مردم مسالمت‌جو، دستور سریع بدهد. علی‌رغم میل ما، برای آخرین بار به او اخطار کنید که در صورت خودداری از انجام درخواست مذکور، سر‌بازان ما، بلافاصله از مرز خواهند گذشت و عواقب ناشیه از این امر، برعهده شخص وی خواهد بود.

(امضاء) ایزولسکی

جانشین اعلیحضرت امپراتوری در قفقاز

سنت پترزبورگ، ۹ آوریل ۱۹۰۹ [۲۲ آوریل ۱۹۰۹، ۲ اردی‌بهشت ۱۲۸۸،
یکم ع ۲ - ۱۳۲۷]

(تلگرام)

لطف کرده، برای تأمین سرویس ارتباطات جلفا-تبریز، حرکت خواربار بدون مانع
برای اتباع ما و خارجی‌ها و مؤسسات، نظامیان را فوراً به مقصد تبریز حرکت دهید.

تلگرام مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۹ آوریل ۱۹۰۹ [۲۲ آوریل ۱۹۰۹، ۲ اردی‌بهشت ۱۲۸۸، یکم ع ۲ -
۱۳۲۷]

ابلاغ دستوراتی که من و بارکلی، برای تقدیم به شاه، دریافت کرده بودیم، امروز
انجام گرفت. اعلیحضرت، با دقت کامل گوش داد و ما را متقاعد ساخت که هیچ
تغییری برای شنیدن و دنبال کردن توصیه دو دولت دوست، در او پدید نیامده است.
او، همچنین گفت: برای مذاکرات و دادن دستورات، کمی وقت لازم است. اما ما،
شاه را متوجه ساختیم که خواهان جواب فوری هستیم.

تلگرام مشاور ارشد، میلر

تبریز، ۹ آوریل ۱۹۰۹ [۲۲ آوریل ۱۹۰۹، ۲ اردی‌بهشت ۱۲۸۸، یکم ع ۲ -
۱۳۲۷]

تلگراف به تهران.

خواهش می‌کنم با موافقت وراثیسلاو، برای آوردن خواربار، راه جلفا را فوری
باز کنید. در هر یک از پستهای نام‌برده شده در داخل ایران: دارادیز، آلیاکی، مرند،
سیوان و صوفیان ۲۵ نفر قزاق بگذارید.

آب هست، تا تأمین خواربار از دهات اطراف، هر نفر قزاق، برای یک هفته
خودش و اسبش، خواربار و علیق بردارد.

ترسکینسکی، هم‌زمان تلگراف زد: در جلفا کارگران راه، قزاق‌ها را، همراهی
می‌کنند و رابط و ترجمان آنان، با اهالی بومی می‌شوند.

رفتار شاه، کار ما را برای میانجی‌گری، بسیار دشوار گردانید.

تلگرام مشاور ارشد، دالکاپولوف

استراباد، ۱۰ آوریل ۱۹۰۹ [۲۳ آوریل ۱۹۰۹، ۳ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۲ ع ۲ -

[۱۳۲۷]

با ورود کمیسر نظامی گومبتسکی^۱ به استراباد، ترکمن‌ها عقب‌نشستند. آرامش در شهر حس می‌شود. فرمانده لشکر سرهنگ دوم خوگوندوکوف^۲ با پزشک وارد شهر شدند. حضور ۵۰ نفر قزاق و یا سواران غیرنظامی - [چریکی]، برای حفاظت شهر از ترکمن‌ها، کفایت می‌کند. آن‌ها، کاری با ایرانیان ندارند و این طرز رفتار را کمیسر نظامی لاوروف^۳ می‌پسندد. بهتر است چند نفر قزاق در گیاز و کراسو^۴ گذاشته شود.

تلگرام مشاور ارشد، میلر

تبریز، ۱۰ آوریل ۱۹۰۹ [۲۳ آوریل ۱۹۰۹، ۳ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۲ ع ۲ -

[۱۳۲۷]

دیروز عین‌الدوله اجازه نداد از باسمنج آرد بیاورند. نماینده ما و انجمن که برای این منظور به باسمنج فرستاده شده بودند، کاری از پیش نبردند. نمایندگان انجمن که قرار بود برای مذاکرات صلح با همراهی ما، به باسمنج بروند، برای حفظ خودشان از خیانتکاری شاهزاده، از رفتن سر باز زدند.

علی‌رغم کوشش‌های ما، با آنکه فقط سه روز از مدت آشتی باقی مانده است، گندم و یا آرد به تبریز نیامد و در سه روز گذشته نیز، راه هم‌چنان بسته بود. فرماندهان نظامی شاه، شرایط آشتی را مراعات نکردند. مذاکرات صلح در تبریز، انجام نخواهد گرفت.

علی‌رغم وعده باشکوه شاه به نمایندگی‌ها، نمایندگان ما متقاعد شدند که ماندن آنها در باسمنج بیموده است و خواستارند که از باسمنج فراخوانده شوند. ملیون، آنقدر به شاه بدگمانند که حتی اعطاء قانون اساسی، بدون تضمین خارجی‌ها، به‌سختی آنها را وادار خواهد کرد که اسلحه خودشان را به زمین بگذارند. خواربار فدائیان تقریباً تا سه هفته بس است. توده مردم که طرفدار فدائیان هستند، سخت گرسنه‌اند.

1- Gombetski

۲- Khogondokov [در متن، خاقان. دوکوف نیز خوانده می‌شود].

3- Lavrov

۴- چنین است در متن. گویا منظور بندرگز و قره‌سو باشد [قره‌سو = رودی که از کوه‌های مشرق استرآباد (گرگان) سرچشمه می‌گیرد و به خلیج گرگان می‌ریزد].

۵- اصل: میسیون

گزارش فوری مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۱ مارس ۱۹۰۹ [۳ آوریل ۱۹۰۹، ۱۴ فروردین ۱۲۸۸، ۱۲ ع ۱ - ۱۳۲۷]

افتخار دارد خلاصه حوادث تهران را از ۱۳ تا ۲۰ مارس ۱۹۰۹ [۲۶ مارس تا ۲ آوریل، ۶ تا ۱۳ فروردین]، به عرض مبارک برساند. با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

خلاصه حوادث تهران از ۱۳ تا ۲۰ مارس ۱۹۰۹

[۲۶ مارس تا ۱۲ آوریل ۱۹۰۹، ۶ تا ۱۳ فروردین ۱۲۸۸]

در میان کشته شدگان شاه عبدالعظیم، شخصی بنام دبیرهمایون دیده شد. این شخص دوره مدرسه آلمانی را در ایران طی کرده بود. تشییع جنازه او باشکوه انجام شد. تمام معلمان و مربیان با هم و با حفاظت قزاقان، به شاه عبدالعظیم حرکت کردند که در مراسم دفن شرکت کنند. نمایندگی آلمان مصرانه از دولت خواست، قاتل را پیدا کرده، تنبیه کنند.

روز ۱۹ مارس [۱ آوریل، ۱۲ فروردین]، برای دومین بار، جلسه مجلس و هیأت وزراء، در یک جا تشکیل شد. هدف از تشکیل جلسه مجلس، گویا مذاکره درباره ضرورت اصلاحات در ایران بود.

گرچه تصمیم گرفته بودند که در جلسه مجلس اشخاص متفرقه را راه ندهند، ولی بدون انتظار، چندین ملا از حزب شیخ فضل الله، در مجلس ظاهر شدند و معلوم شد آنها به دعوت سردار اعظم، آمده بودند.

جز تعریف از شریعت و قرآن، مطلب دیگری در جلسه مطرح نشد و جلسه با هجوم به سعدالدوله برای اینکه او، تاکنون نتوانسته است در مورد خارج کردن بست نشینان، از سفارت ترکیه تدابیری اتخاذ کند، پایان یافت.

در جلسه مجلس، صدراعظم نامه‌ای را که به دست آمده بود قرائت کرد. گویا، این نامه را صدرالعلماء به یکی از رؤساء طائفة کرد بنام نظر نوشته و او را به تهران دعوت کرده و یادآور شده است که شاه، قدرت مقاومت ندارد.

صنیع‌الدوله که با افراد خانواده‌اش در نمایندگی انگلیس بست نشسته بودند، خارج شدند. او در نظر دارد به زودی به اروپا برود.

تلگرام دائرة وزارت امور خارجه دولت روس:

به لندن، برلین، پاریس، رم، واشنگتون، مادرید، قسطنطنیه، وین،
بروکسل، آویناکس؟، استکهلم، کپنهاگ؟، کریستیانسی؟، صوفیه،
استینیه؟، بلگراد، گآگ؟، لیسبون، بخارست و برن
سنت پترزبورگ، ۱۰ آوریل ۱۹۰۹ [۲۳ آوریل ۱۹۰۹، ۳ اردیبهشت ۱۲۸۸،
۲ ع ۲ - ۱۳۲۷]

لطفاً متن زیرین را به دولت خودتان که اعتبارنامه‌اش را دارید، [فرستاده آن
دولت هستید] برسانید:

گرسنگی در شهر تبریز، کنسول‌های خارجی و اتباع آنها را تهدید می‌کند. خطر
جدی دشمنان شاه، که با نظامیان او در جنگ‌اند، شاه را وادار ساخته است که شهر
را در محاصره گرفته، نگذارد خواریار به شهر برسد. این خود باعث ناامیدی اهالی
شهر گشته و وضع را دوچندان بحرانی کرده است.

کاردار روس در تهران، کتباً از شاه تقاضا کرد که اجازه بدهد راه را برای
رساندن آذوقه به شهر باز گذارند. ولی با وجود وعده مساعد، فرماندهان نظامی که
در پائین تبریز، به فرمان شاهزاده عین‌الدوله هستند، اجازه رساندن آذوقه به شهر
را ندادند.

در نتیجه، دولت روس ناچار شد دسته‌های نظامی خود را از طریق جلفا به ایران
وارد کند. غرض از اعزام دسته‌های نظامی، در بالا گفته شد. این نیروی نظامی موقعی
ایران را ترک خواهند کرد که زندگی و دارائی تمام نمایندگان و اتباع خارجی، کاملاً
در امان باشد.

(امضاء) ایزولسکی

تلگرام مشاور ارشد، آنتی‌پووا

رشت، ۱۰ آوریل ۱۹۰۹ [۲۳ آوریل ۱۹۰۹، ۳ اردیبهشت ۱۲۸۸، ۲ ع ۲ -
۱۳۲۷]

شهر در اضطراب بسر می‌برد. شایعه اعزام ارتش روس به ایران، پخش می‌شود.
انجمن، مدعی است که ورود نظامیان روسی به ایران، برای پشتیبانی از شاه می‌باشد.
شایعه را از طریق سپهدار تکذیب می‌کنم. بیم آنست که تکذیب، مجاهدین را ساکت
نکند.

۱- اصل: کونستانینوپول = از ۱۹۳۰ استانبول [پایتخت کشور ترکیه].

۲- اصل: Aoinax شناخته نشد.

۳- اصل: کپنهاگن = پایتخت دانمارک.

۴- کریستیانسیا = نام پیشین اسلو، پایتخت نروژ تا سال ۱۹۲۵.

۵- استینیه = شهری در یوگوسلاوی - حاکم‌نشین چرنوگوری تا سال ۱۹۵۲.

۶- گآگ = نام پیشین لاهه، پایتخت هلند.

تلگرام مشاور ارشد، اولفریف

آستارا، ۱۰ آوریل ۱۹۰۹ [۲۳ آوریل ۱۹۰۹، ۳ اردی‌بهشت ۱۲۸۸، ۲ ع ۲ -
 [۱۳۲۷
 والی خیر داد که روز شنبه [۸ (۲۱) آوریل، ۱ اردی‌بهشت] ۳۰۰۰ شاهسون
 وارد آستارا خواهند شد.

وزارت امور خارجه به اداره سرکنسولگری تبریز

سنت پترزبورگ، ۱۱ آوریل ۱۹۰۹ [۲۴ آوریل ۱۹۰۹، ۴ اردی‌بهشت ۱۲۸۸،
 ۳ ع ۲ - [۱۳۲۷

(تلگرام)

دستور به جانشین اعلیحضرت امپراتوری در قفقاز: با سرعت، واحدهای اصلی
 را به خاک ایران جلو رانده، به محض گذشتن از مرز، بی‌درنگ اطلاع دهید.
 واحدهای اصلی، برای خارجیان و اهالی مسالمت‌جو، خواربار ببرند. در بخش‌های
 فقیرنشین، خواربار مجانی تقسیم شود.

(امضاء) ایزولسکی

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۱ آوریل ۱۹۰۹ [۲۴ آوریل ۱۹۰۹، ۴ اردی‌بهشت ۱۲۸۸، ۳ ع ۲ -
 [۱۳۲۷

به دستور شاه، وزیر امور خارجه از من و بارکلی خواهش کرد در يك محل جمع
 شده، انتقادات اعلیحضرت شاه را راجع به پیشنهادات روس و انگلیس بشنومیم. قرار
 بر این شد که محل تجمع، نزد من باشد.

از قول شاه، وزیر گفت: اعلیحضرت شاه حاضر است از توصیه‌های دولتین
 پیروی کند و قانون اساسی بدهد، اما می‌گوید بیم آن دارم که بی‌نظمی شده‌ای پیش
 آید و در این حالت، شخص من، عائله‌ام و سلطنت قاجار دچار مصیبت شوند.
 او، می‌خواهد از دو دولت ضمانت کتبی داشته باشد.

ما به وزیر، اینطور جواب دادیم که: بهترین سند کتبی ضمانت به شاه، یادداشتی
 است که از طرف دو دولت، در شرفیابی ۹ آوریل [۲۲ آوریل، ۲ اردی‌بهشت] به
 اعلیحضرت شاه داده شده‌است. در این یادداشت، دولتین به شاه پیشنهاد کرده‌اند که
 وی، به راهی برود که آن راه، وضع ایران را استحکام خواهد بخشید، آرامش را به
 کشور بازخواهد آورد و آینده ایران را، بهتر خواهد گردانید.

سعدالدوله، بعد به مسأله کمک مالی روس و انگلیس پرداخت و گفت: شاه بر

این نظر است که ۵ میلیون فرانک مساعده، خیلی کم است و تقاضا دارد که این مبلغ دو برابر شود. ما پاسخ دادیم که این مساعده برای مخارج مرحله نخستین، به شرطی که به طور معقول هزینه شود، بس است. با در نظر گرفتن اینکه، دولتین، آمادگی خودشان را اعلام داشته‌اند که در آینده برای تسهیل امور ایران، وام بیشتری بپردازند. در پایان نشست، وزیر قول داد که همه مطالب را به شاه گزارش دهد.

به کاردار وزارت امور خارجه در تهران

سنت پترزبورگت، ۱۱ آوریل ۱۹۰۹ [۲۴ آوریل ۱۹۰۹، ۴ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۳ ع ۲ - ۱۳۲۷]

(تلگرام)

سفارت بریتانیای کبیر، اطلاع داد که وزیر جنگ ایران به مورنار ۲ گفته است: اگر دولت شاه، همین حالا ۲۰۰ هزار تومان از گمرک نگیرد، مسئول رفتار نظامیان سرپازخانه تهران خواهد بود.

نظر کابینه لندن این است: تدابیر ضروری برای رفع بی‌نظمی در تهران، به کار گرفته شود و جداً به شاه متذکر شوید که بی‌نظمی در پایتخت می‌تواند مداخله فعال دولت را باعث شود و طبعاً مقصر و مسئول قضیه، شخص اعلیحضرت است که این قیام را به وجود می‌آورد.

شما می‌توانید اضافه کنید، در مساعده‌ای که دولت روس برای ماده ۶ توصیه‌نامه دوستی، به دولت شاه وعده داده، تأمین حقوق نظامیان سرپازخانه تهران در تمام مدت نیز منظور شده است.

(امضاء) ایزولسکی

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۱ آوریل ۱۹۰۹ [۲۴ آوریل ۱۹۰۹، ۴ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۳ ع ۲ - ۱۳۲۷]

این تلگراف را به تمام کنسولگریها می‌زنم: به انجمن بگوئید و در میان طبقات اهالی، وسیعاً پخش کنید: مقصود از فرستادن قوای نظامی به تبریز، که با جلب رضایت دولت امپراتوری بوده، این است که به اهالی گرسنه نان رسانده و به خارجیان ساکن تبریز، یاری، و جلو زورگویی نظامیان شاه گرفته شود.

گسیل نظامی به ایران، فقط از راه انسان دوستی است و اصلاً هدف دشمنانه

۱- اصل: آوانس

۲- مورنار، رئیس بلژیکی گمرکات ایران بود.

ندارد. نظامیان روس، در تبریز خواهند ماند و بشارت‌دهنده‌ی آینده‌ای بهتر برای مردم ایران خواهند بود. ما امیدواریم که ملیون، ورود نظامیان را به تبریز، ارج نهند و به اعتبار و حیثیت و تسهیل وظائف دشوار دو نمایندگی و دو کنسول، که سعی دارند شاه را با مردم آشتی دهند، بیفزایند.

حضور نظامیان ما در تبریز، هم‌چنین مانع آمدن سربازان شاهی و به‌ویژه سواران غیرمنظم چریک به تبریز است که بدون شبیه، شهر را به غارت و تاراج خواهند کشانید.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۱ آوریل ۱۹۰۹ [۲۴ آوریل ۱۹۰۹، ۴ اردی‌بهشت ۱۲۸۸، ۳ ع ۲ - ۱۳۲۷]

به نظر اشتريتري که ديروز وارد شده است: اگر راه انزلی-تهران میدان مبارزه انقلابيون و نظاميان شاه گردد، ضرر بی‌حد و حسابی به بار خواهد آورد و تمام ارتباطات قطع خواهد شد.

انقلابيون که راه‌ها را در دست دارند، خودشان را کاملاً مؤدب نشان می‌دهند. اما این را هم پنهان نمی‌کنند که اگر نظامیان شاه، بخواهند هجوم کنند، با تمام قوای خود، از آنها جلوگیری خواهند کرد. مشکل است تصور شود که در موقع جنگ، با کارکنان و تجهیزات راه، کار نداشته باشند.

نیروی ضربتی و اصلی انقلابيون، در حومه منجیل و پاچنار است. بخش‌های اشغالی آنها از رودبار تا بکندا، گسترده شده است. تعداد قوای انقلابيون، هزار نفر است. گروهی از اینان، در جناح چپ پاچنار موضع گرفته‌اند که تعدادشان در حدود پانصد نفر است، و صد نفر از آنها که ایرانی و اهل قفقازند، کاملاً مسلح هستند. جناح راست، نزدیک راه و در خود پاچنار به‌سر می‌برند که آنها هم صد نفر کاملاً مسلح هستند.

مرکز را یفرم رهبری می‌کند که قتل کوه خارزان را در دست دارد. تعداد قوای یفرم که بر راه تسلط دارند، ۱۸۰ نفر مسلح می‌باشد. ستاد اصلی آنها با ۲۰۰ فدائی، در منجیل قرار گرفته است. استحکامات از رودبار تا بکندی، از نشیب و فرازها و خندق‌های آماده‌شده می‌گذرد. این استحکامات، به مفهوم نظامی، جدی نیست.

سربازان شاه، تعدادشان ۱۲۷۰ نفر است که در قزوین تمرکز یافته‌اند. روحیه افراد بد است، فاسد‌الاخلاق و بدون انضباط هستند.

وضع راه‌ها، چنانکه انتظار می‌رفت، خوب نیست و نامساعد می‌باشد. خدمات راه، ناقص است. از روزی که انقلابيون راه‌ها را اشغال کرده‌اند، عایدات راه تا

۷۹۶۹ تومان کم شده است.

انقلابیون وقتی با اشتريتر برخورد می‌کنند، کاملاً مؤدب هستند. آنها، متفقاً اعلام داشتند که با اعطاء قانون اساسی شاه، فوری جنگ داخلی و نفاق قطع خواهد شد و کشور به حال آرامش در خواهد آمد.

بنظر من: البته حدس می‌زنم، در اشغال راهها توسط نظامیان ما، باید صبر کرد و منتظر شد که ماجرای تبریز، در شاه، چه تأثیری خواهد کرد. شاید سرانجام، شاه و مشاورانش، از مستی در آیند.

موضوع رساندن نان به مردم گرسنه و مدافعه تبریز، از طرف ما، بهترین نمونه‌ای است که ملیون را قانع کنیم، بدون قید و شرط، دستورهای ما را دنبال کنند و صلح را بپذیرند.

به اداره سرکنسولگری وزارت امور خارجه در تبریز

سنت پترزبورگ، ۱۲ آوریل ۱۹۰۹ [۲۵ آوریل ۱۹۰۹، ۵ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۴ ع ۲ - ۱۳۲۷]

(تلگرام)

دستورالعمل شماره ۲ که به فرمانده نیروی اعزامی به تبریز داده شده است، به شما هم داده می‌شود. لطفاً در تمام مسائل مربوط به جابه‌جا کردن سربازان ما در شهر تبریز، پشتیبانی از سربازانی که هنوز در راه هستند و به ویژه در موقع ورود آنها به شهر، به فرمانده نیروی اعزامی کمک کنید.

به محض ورود نظامیان، شما به طرفداران قانون اساسی بگوئید که به هیچ عنوان، در شهر، اجازه عملیات جنگی چه از طرف فدائیان باشد و چه از طرف سربازان شاه، داده نمی‌شود.

تصمیم‌گیری با خود فدائیان است که یا در شهر ساکت بمانند یا اینکه برای ادامه مبارزه با سربازان شاه، جای دیگری را انتخاب کنند و از شهر خارج شوند.
(امضاء) ایزولسکی

سرکنسول وزارت امور خارجه روسیه در تبریز

سنت پترزبورگ، ۱۲ آوریل ۱۹۰۹ [۲۵ آوریل ۱۹۰۹، ۵ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۴ ع ۲ - ۱۳۲۷]

(تلگرام)

به فرمانده نیروی اعزامی از قفقاز به تبریز، دستورات زیرین داده شده است:
۱- وظیفه نیروی اعزامی، دفاع از اتباع روس و خارجیان ساکن تبریز، رسانیدن خواربار به شهر محاصره شده، آزادی سرویس ارتباطی در راه تبریز و جلفا،

می‌باشد.

- ۲- تمام روابط در شهر تبریز با انجمن‌های محلی و سازمان‌های دولتی شاه، از طریق اداره سرکنسولگری برقرار خواهد شد.
- ۳- ماده ۲ شامل راه تبریز-چلقا نمی‌شود. در طول راه، فرماندهان نظامی مستقلاً با حکومت‌های محلی تماس خواهند گرفت. آنها استثنائاً در مسائل حفاظت راهها، رساندن آزادانه مواد غذایی، جابه‌جا کردن سربازان در راه، حفاظت از سرویس ارتباطی، تأمین احتیاجات و علیق و غذا، اختیارات مستقل خواهند داشت.
- ۴- درجه‌داران نظامی، حق ندارند وظایف اداری در امور اجتماعی، چه در حدود شهر و چه در خارج از آن را، به عهده بگیرند.
- ۵- مداخله نظامیان در مبارزه انقلابیون و طرفداران شاه، چه در حدود شهر و چه در خارج آن، قدغن است.
- ۶- رفتار سربازان باید محکم و فعال، اما نسبت به ساکنین، خیرخواهانه باشد. باید در نظر گرفت که رفتارشان نه مثل یک دشمن، بلکه مسالمت‌آمیز و مانند رفتار با دوستان دولت امپراتوری باشد. موضوع استفاده از اسلحه، بسته به نظر رؤسای نظامی است، البته در استفاده از اسلحه، باید جانب احتیاط را در نظر گرفت؛ در مواقع ناگزیر، هرچه تصمیم گرفته شد باید اجراء شود و تردید بخود راه ندهند.
- ۷- نظامیان نباید چیزی را بدون پول و به صورت مصادره بگیرند، بلکه چیزی را که لازم است، با قیمت عادلانه بخرند.

(امضاء) ایزولسکی

تلگرام مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۱۲ آوریل ۱۹۰۹ [۲۵ آوریل ۱۹۰۹، ۵ اردیبهشت ۱۲۸۸، ۴ ع ۲ - ۱۳۲۷]

در تلگرافی که شاه به عین‌الدوله و رؤسای نظامی زده، دستور داده است که عملیات جنگی قطع شود. آشتی برای مدت غیرمحدود ادامه داشته باشد، راه را برای فرستادن خواربار، باز بگذارند.

بنا به گفته وزیر امور خارجه، آشتی شاه با تبریز، در حال عملی شدن است. فقط شایعه آمدن نیروی نظامی ما، شادی ایرانیان وطن‌پرست را به یأس مبدل ساخته است. سعدالدوله از طرف دولت، جداً از اعلیحضرت امپراتور خواهش می‌کند، حرکت نظامیان را متوقف سازد.

تلگرام شاهزاده داییزا

مشهد، ۱۳ آوریل ۱۹۰۹ [۲۶ آوریل ۱۹۰۹، ۶ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۵ ع ۲ -
[۱۳۲۷]

در مشهد، وضع تا اندازه‌ای آرام است. تیراندازی کم شده است؛ اما به علت نبودن حکومت، غارت و اخاذی ادامه دارد. والی، نیرالدوله، در نیشابور است و آمدن به مشهد را با بهانه‌های مختلف به تأخیر می‌اندازد. دستۀ محافظ، دیروز، به سلامت وارد مشهد شد. مقدمات حمله به آنها، فراهم شده بود، ولی من به نمایندگان انجمن توضیح دادم که مقصود از آمدن دستۀ محافظ قزاق‌ها، تقویت محافظین کنسول می‌باشد.

از وزیر امور خارجه

به مدیر امور سرکنسولگری در تبریز

سنت پترزبورگت، ۱۴ آوریل ۱۹۰۹ [۲۷ آوریل ۱۹۰۹، ۷ اردی بهشت ۱۲۸۸،
[۱۳۲۷ - ۲ ع ۶]

(تلگرام)

به کاردار روسیه در تهران ابلاغ شده است:
به علت نامعلوم بودن اوضاع در تبریز، امکان متوقف کردن حرکت آتریادا که عزیزت کرده است، وجود نداشت.

اگر هنگام ورود سربازان ما به تبریز، دستور شاه دربارهٔ متارکه و اجازه دادن ورود آذوقه، انجام بگیرد و ضرورتی برای ورود به شهر نباشد، سربازان باید در خارج از شهر مثلاً در پل آجی‌چای، اتراق کنند و از آنجا برای گماردن قراولان در کنسولگری‌های ما و سایر کشورهای خارجی، و همچنین مؤسسات روسی و خارجی در صورتی که لازم تشخیص داده شود، فرستاده شوند.

دربارهٔ این موضوع به نایب‌السلطنه قفقاز تلگرام می‌زنیم.
شما از جانب خود، باید در این باره به ژنرال اسنارسکی^۲ اطلاع دهید و با او به توافق مناسب برسید.

شما می‌توانید همچنین در این باره، به انجمن اطلاع دهید. البته اگر سودمند تشخیص دهید.

(امضاء) ایزولسکی

۱- آتریاد = Atriyad يك دسته سرباز (واژه روسی).

از مدیر بخش خاورمیانه

به سرپرست کنسولگری روسیه در استرآباد

سنت پترزبورگ، ۱۴ آوریل ۱۹۰۹ [۲۷ آوریل ۱۹۰۹، ۷ اردیبهشت ۱۲۸۸،
۶ ۲۴ - ۱۳۲۷]

(تلگرام)

در نتیجه عقب‌نشینی ترکمن‌ها، در حال حاضر، ترتیب بازگشت خوگوندوکف و لاوروف و پزשک و همه گروه گنبد، داده شده است. در استرآباد، فقط ۵۰ نفر می‌مانند، چند نفر نیز در بندرگز و قره‌سو.

(امضاء) کلم

تلگرام مشاور ارشد، میلر

تبریز، ۱۵ آوریل ۱۹۰۹ [۲۸ آوریل ۱۹۰۹، ۸ اردیبهشت ۱۲۸۸، ۷ ۲۴ -
۱۳۲۷]

تلگرام ۱۲ آوریل [۲۵ آوریل، ۵ اردیبهشت، ۴ ۲۴] را دریافت کردم.
۶ دستور با دو غلام، برای اسنارسکی و فرمانده آتریاد اصلی فرستادم. حوادث قسطنطنیه میلیون ۲ را غیرقابل‌گفتگو [=عاصی و تنگ‌حوصله] کرده است. مذاکرات آنها با شاه نتیجه نداده است. متارکه فعلاً رعایت می‌شود. آذوقه به تبریز، به مقدار غیرکافی ارسال می‌شود. فدائیان آذوقه را غصب می‌کنند. آنها تصمیم گرفته‌اند به مبارزه ادامه دهند و به همین جهت به مقدار آذوقه خود می‌افزایند. ستار علناً تهدید کرده است که همه اروپائی‌ها را، در صورت ظاهر شدن سرپازان ما، تیرپاران خواهد کرد. باقر ظاهراً تصمیم گرفته است به طرف شاه برود. اوضاع کلی در تبریز، بسیار ناخوشنودکننده و خطرناک است. کولونی اروپائیان، در ناآرامی و اضطراب بسر می‌برد. آتریاد هر قدر زودتر برسد، بهتر است. هرگونه درنگ در حرکت آتریاد، عواقب وخیمی برای امنیت همه اروپائیان در تبریز، خواهد داشت. به تهران و تفلیس اطلاع می‌دهم.

تلگرام مشاور ارشد، میلر

تبریز، ۱۶ آوریل ۱۹۰۹ [۲۹ آوریل ۱۹۰۹، ۹ اردیبهشت ۱۲۸۸، ۸ ۲۴ -
۱۳۲۷]

ساعت ۵ عصر، ۱۲۰ قزاق و ۶۵ تیرانداز و ۲۴ مسلسلچی با دو مسلسل، به

پل آجی‌چای رسیدند. برای این آتریاد، نه آذوقه وجود داشت و نه علوفه. من دستور دادم آتریاد را به شهر ببرند و در خانه‌های آماده شده در نزدیکی کنسولگری، که روسها نیز در آنجا پنهان شده‌اند، جا بدهند. ستار تصمیم گرفته است به آتریاد، ادای احترام کند.

از مدیر وزارت امور خارجه

به کاردار روسیه در تهران

سنت پترزبورگ، ۱۸ آوریل ۱۹۰۹ [یکم مه ۱۹۰۹، ۱۱ اردی‌بهشت ۱۲۸۸، ۱۰ ع ۲ - ۱۳۲۷]

(تلگرام)

تلگرام‌های خبرگزاریها، حکایت از برکناری سعدالدوله می‌کند. برکناری این صاحب‌منصب فعال، باعث تأسف فوق‌العاده است. زیرا حضور او را ما برای تحقق موفقیت‌آمیز برنامه‌ای که به شاه پیشنهاد کردیم، بسیار ضروری می‌دانیم. لطفاً به هنگام پذیرش رسمی توصیه‌های دولتین از طرف شاه، که توسط شما و بارکلی تقدیم خواهد شد، توجه جدی اعلیحضرت را [به این موضوع] جلب کنید. ضمناً آنچه را دربارهٔ فعالان مفید برای شاه، در برنامهٔ سوم توصیه‌ها گنجانیده شده است، یادآور شوید.

(امضاء) چاریکوف

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۸ آوریل ۱۹۰۹ [یکم مه ۱۹۰۹، ۱۱ اردی‌بهشت ۱۲۸۸، ۱۰ ع ۲ - ۱۳۲۷]

۹ روز از لحظهٔ تسلیم تذکاریهٔ من و سفیر انگلیس به شاه، که در آن توصیه‌های دو دولت به اعلیحضرت برای انجام چند فقره اصلاحات در ایران داده شده، می‌گذرد. هر این مدت شاه چندین بار کوشیده است از اجرای مستقیم رهنمودهایی که به او شده است، سر باززند و بین دو هیأت سیاسی، اختلاف نظر ایجاد کند و کابینه را تغییر دهد و وزرای شایستهٔ اعتماد خود را منصوب نماید. شاه کاملاً یک‌جانبه استدلال کرده است. او، بجای صدراعظم، نایب‌السلطنه را منصوب کرده که حتی در محافل ارتجاعی نیز از اعتماد برخوردار نیست. او همچنین سعدالدولهٔ وزیر را که مورد اعتماد دو هیأت سیاسی و دو دولت می‌باشد، بازنشسته کرده است.

دیروز ترجمان‌ها به دیدن شاه رفتند و بطور خصوصی، نسبت به انتصاب

نایب‌السلطنه اعتراض کردند. شاه موافقت کرد او را عوض کند. در مورد سعدالدوله، شاه سماجت شدیدی به خرج می‌دهد و به ترجمان‌ها اعلام داشته است که او به این وزیر اعتماد ندارد و به هیچ قیمتی تصمیم خود را تغییر نخواهد داد.

شاه همچنین، با انتصاب ناصرالملک در کابینه جدید موافقت نکرده است. در ضمن مشکل خواهد بود کار انجام اصلاحات، به این کابینه که دو وزیر نام‌برده شده در آن عضویت نداشته باشند واگذار گردد. آیا ممکن خواهد بود به شاه فهمانده شود که دولت‌امپراتوری استمفای سعدالدوله و عدم انتصاب ناصرالملک را به‌عنوان تمایل نداشتن اعلیحضرت به پیروی از توصیه‌های انگلیس و روس با همه عواقب آن تلقی می‌کند؟

تلگرام مشاور ارشد، میلر

تبریز، ۱۸ آوریل ۱۹۰۹ [یکم مه ۱۹۰۹، ۱۱ اردی‌بهشت ۱۲۸۸، ۱۰ ع ۲ - ۱۳۲۷]

آتریاد اسنارسکی دیروز وارد شد و در نزدیکی پل آچی‌چای، اردو زد و برای حفاظت کنسولگری و مؤسسات ما و اتباع خارجی، قسمت‌های لازم تعیین شد. اسنارسکی در کنسولگری بود، با او صحبت کردم. همه کنسولها از او دیدن کردند. هنگام غروب اسنارسکی به اردو بازگشت. فعلا اوضاع روبراه است. اهالی صلح طلب اظهار شادمانی می‌کنند. چند شخص متعصبا هنوز آرام نشده‌اند.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۹ آوریل ۱۹۰۹ [۲ مه ۱۹۰۹، ۱۲ اردی‌بهشت ۱۲۸۸، ۱۱ ع ۲ - ۱۳۲۷]

کادلوبوفسکی تلگراف می‌زند: در بوشهر از ششم آوریل [۱۹ آوریل، ۳۰ فروردین، ۲۸ ع ۱] آرامش کامل برقرار است، بازارها باز است. سید مرتضی خنثی شده است. اوضاع کنونی، با اوضاع زمان عادی قبل از بی‌نظمی‌ها، و هنگامی که بر اثر غیبت والی و همچنین نبودن قدرت دولتی حکمفرما بود، تفاوتی ندارد. ناو سریع‌السیر انگلیسی با آدمیرال رسید. به‌گفته کاکس، این يك دیدار عادی از بنادر خلیج فارس، از سوی کشتی‌های جنگی انگلیسی، به‌شمار می‌رود.

از مدیر وزارت امور خارجه

به مدیر سرکنسولگری روسیه در تبریز

سنت پترزبورگ، ۲۰ آوریل ۱۹۰۹ [۳ مه ۱۹۰۹، ۱۳ اردیبهشت ۱۲۸۸، ۱۲

ع ۲ - ۱۳۲۷]

(تلگرام)

به مستشار ارشد، سابلین در تهران ابلاغ می‌شود. سفارت اتریش و مجارستان (هنگری) بنام دولت خود از آتریاد ما در تبریز تقاضا کرده است شرکت بازرگانی اتریش و مجارستان را که با توجه به بی‌نظمی‌های داخلی در معرض خطر قرار گرفته است، تحت حمایت قرار دهند. ما پاسخ می‌دهیم که از آنجائی که دفاع از کولونی خارجیان یکی از نکات مهم دستوراتی است که به سرپازان ما داده شده است، به آتریاد ما مأموریت داده خواهد شد به هنگام ضرورت، همه تدابیر لازم را برای انجام این تقاضا، اتخاذ کند. لطفاً با ژنرال اسنارسکی در این مورد گفتگو و توافق کنید.

(امضاء) چاریکوف

از مدیر وزارت امور خارجه

به کاردار روسیه در تهران

سنت پترزبورگ، ۲۰ آوریل ۱۹۰۹ [۳ مه ۱۹۰۹، ۱۳ اردیبهشت ۱۲۸۸، ۱۲

ع ۲ - ۱۳۲۷]

(تلگرام)

تلگرام ۱۸ آوریل [یکم مه، ۱۱ اردیبهشت، ۱۰ ع ۲] واصل شد. دولتین روسیه و بریتانیا بر این عقیده‌اند که کابینه ایران بدون سعدالدوله و ناصرالملک قادر نخواهد بود اصلاحات توصیه شده از سوی دو دولت را انجام دهد. لطفاً با همراهی بارکلی، با شاه درباره دعوت از اشخاص مذکور در فوق برای مشارکت در ترکیب کابینه، مجدداً مذاکره کنید و در صورتی که شاه با این امر موافقت نکند، به اطلاع او برسانید که دو دولت، این اقدام شاه را به منزله خودداری از قبول توصیه‌های آنها تلقی خواهند کرد. دستورات بر طبق همین مفهوم را، بارکلی نیز دریافت داشته است.

(امضاء) چاریکوف

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۱ آوریل ۱۹۰۹ [۴ مه ۱۹۰۹، ۱۴ اردیبهشت ۱۲۸۸، ۱۳ ع ۲ -

۱۳۲۷]

امروز مدیر وزارت امور خارجه، بنام شاه به دو هیأت اطلاع داد که اعلیحضرت

توصیه‌های دولتین را، که توسط من و بارکلی در جریان شرفیابی مورخه ۹ آوریل [۲۲ آوریل، ۲ اردی‌بهشت، یکم ع ۲۴] در سال جاری داده شده است، می‌پذیرد. در عین حال، شاه تقاضا دارد که از طرف دو هیأت، نمایندگان تعیین شوند تا این نمایندگان به اتفاق نماینده او، بطور بسیار خصوصی چند نکته از برنامه‌ای را که مربوط به اجراء عملی آن توصیه‌ها است، مورد بحث قرار دهند.

تلگرام مشاور ارشد، میلر

تبریز، ۲۱ آوریل ۱۹۰۹ [۴ مه ۱۹۰۹، ۱۴ اردی‌بهشت ۱۲۸۸، ۱۳ ع ۲۴-۱۳۲۷] نظر به اینکه بخش شرکت اتریش و مجارستان تحت حمایت فرانسه است، همه تدابیر لازمه برای دفاع از آن، طبق توافق با کنسول فرانسه اتخاذ و ترتیب انتقال تیراندازان از سوی صاحب‌منصب مربوط، در تاریخ ۱۲ آوریل [۲۵ آوریل، ۵ اردی‌بهشت، ۴ ع ۲۴] در نزدیکی بخش مذکور، داده شده است. تمامی کولونی خارجی به برکت تدابیر اتخاذ شده، بلافاصله پس از ورود آتریا، در امنیت کامل قرار دارد.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۲ آوریل ۱۹۰۹ [۵ مه ۱۹۰۹، ۱۵ اردی‌بهشت ۱۲۸۸، ۱۴ ع ۲۴-۱۳۲۷] آتریا عمده انقلابیون عصر دیروز قزوین را تصرف کرد. نظر به اینکه راه ما، ظاهراً در آینده بسیار نزدیکی، صحنه مبارزه بین دو طرف خواهد بود، مطلوب است از جانب ما تدابیری چند، برای تأمین رفت و آمد آزاد در آن راه اتخاذ شود. در اینجا ناآرامی‌هایی مشاهده می‌شود به ویژه با توجه به شایعاتی درباره حرکت بختیارها به سوی تهران. تأمین ارتباطات بین انزلی و تهران، بسیار ضروری است، مخصوصاً اگر پیچیدگی‌هایی در اوضاع پایتخت پدید آید.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۲ آوریل ۱۹۰۹ [۵ مه ۱۹۰۹، ۱۵ اردی‌بهشت ۱۲۸۸، ۱۴ ع ۲۴-۱۳۲۷] فرمان شاه درباره تأسیس مبنای مشروطه در ایران، چاپ شده ولی هنوز اعلام نگردیده است. تاریخ انتخابات برای دو ماه دیگر تعیین شده است که در جریان آن، وعده داده می‌شود قانون انتخابات نیز، اعلام شود. فرمان از سوی اهالی، با عدم اعتماد تلقی شده است.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۲ آوریل ۱۹۰۹ [۵ مه ۱۹۰۹، ۱۵ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۱۴ ع ۱۳۲۷ - ۱۳۲۷] به اشتریترا تلگراف می‌زنم:
 شاه با پیروی از مشورت‌های دولت امپراتوری، امروز دستخط صادر کرد که به موجب آن، مبانی مشروطه برقرار شد و تاریخ انتخابات برای اول ماه رجب [۱۳۲۷، ۱۹ (۶) ژوئیه ۱۹۰۹، ۲۸ تیر ۱۲۸۸] تعیین گشت.
 نظر به این مطلب، لطفاً به سپهدار اطلاع دهید که رخنه فدائیان در فزوین، بیهوده است و به او توصیه کنید، بلافاصله فدائیان را از آنجا فرا بخواند.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۳ آوریل ۱۹۰۹ [۶ مه ۱۹۰۹، ۱۶ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۱۵ ع ۱۳۲۷ - ۱۳۲۷] شاه بر اثر حوادث قزوین و مقاصد بختیاریه‌ها برای ادامه پیشروی به تهران، به سرهنگ لیاخوف دستور داده است با شتاب هرچه تمامتر، آتریاد تیپ ۲ قزاق‌ها را از یاسنج فرا خواند. وجود این آتریاد در پایتخت، بسیار مفید خواهد بود.
 از آنجائیکه تیپ قزاق، با انجام مأموریت‌ها و خدمات قراولی در هیأت‌های خارجی، تضعیف شده است، اگر از جانب دولت امپراتوری مانعی در راه فراخواندن آتریاد وجود نداشته باشد، ظاهراً بهتر است همه تیپ را در تهران متمرکز کرده، وظایف خدمات نگهبانی را به سربازان روسی در تبریز واگذار کنیم.
 در آینده بسیار نزدیک، هنگامی که شاه و مردم، سرانجام با یکدیگر آشتی کنند و آرامش در تهران برقرار شود، می‌توان چند صد بریگاد به تبریز اعزام داشت تا از سربازان ما، وظایف حفظ نظم در شهر را تحویل بگیرند.

تلگرام مشاور ارشد، میلر

تبریز، ۲۳ آوریل ۱۹۰۹ [۶ مه ۱۹۰۹، ۱۶ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۱۵ ع ۱۳۲۷ - ۱۳۲۷] مشروطه دیروز اعطاء شد و در تبریز، بامداد امروز اعلام گشت. مجلس روز اول رجب [۱۳۲۷، ۱۹ (۶) ژوئیه ۱۹۰۹، ۲۸ تیر ۱۲۸۸] یعنی دوماه و نیم دیگر در تهران تشکیل جلسه می‌دهد.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۴ آوریل ۱۹۰۹ [۷ مه ۱۹۰۹، ۱۷ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۱۶ ع ۱۳۲۷ - ۱۳۲۷] دولت شاه، به علت لجام‌کسیختگی سربازان، که اکنون یکسال است حقوق دریافت

نکرده‌اند و از راه غارت امرار معاش می‌کنند، نمی‌تواند امنیت جاده مابین انزلی و تهران را آنطوری که طبق شرایط قرارداد متعهد شده است، حفظ کند. با این حال، باید متذکر شد که هنوز دست‌درازی برای غارت اروپائیان، چه از طرف سربازان شاه و چه از طرف انقلابیون، مشاهده نشده است. انقلابیون، خود را تاکنون کاملاً درست نگه داشته‌اند.

از گزارش اشتريتر که به‌تازگی دریافت شده است، چنین استنباط می‌شود که سپهدار از عناصر انقلابی قفقازی در میان انقلابیونی که به ایران وارد شده‌اند، هراسناک است و ظاهراً این عناصر به فرمان او نیستند.

به نظر می‌رسد، آتریاد انقلابیونی که قزوین را تصرف کرده‌اند، بطور عمده از قفقازی‌هایی که از سپهدار اطاعت نمی‌کنند، تشکیل شده است. در حال حاضر این آتریاد تا کوندا پیش رفته و کابل تلگراف را قطع کرده است. به همین جهت، نمی‌توانم با رومانوفسکی تماس بگیرم.

از جانب دولت شاه تدابیری اتخاذ شده است تا نگذارند انقلابیون، تهران را در آینده بسیار نزدیک تصرف کنند. به دستور شاه، سرهنگ لیاخوف صد نفر قزاق به پاسگاه مرزی کرج فرستاده است که در آنجا يك پل آهنی قرار دارد. تدابیر جنگی دیگر نیز، در شرف اتخاذ است.

در پایان، نمی‌توانم این نظریه اشتريتر را تأیید نکنم که چنانچه راه ما، به صورت صحنه مبارزه بین آتریادهای دو طرف درآمد، منافع ما بطور جدی دچار خسران خواهد شد و تهران از دسترس مان بیرون خواهد رفت.

نظر به عدم اعتماد عمومی که فرمان شاه درباره مشروطه با آن مواجه شده است، دلیل بسنده وجود دارد که تصور کنیم مبارزه میان دو طرف، آنقدرها هم به پایان نزدیک نیست و به محض اینکه امکان اصطکاک در جاده ما مسلم شود، به موقع خواهد بود اگر ما، تدابیری برای حفظ منافع خودمان اتخاذ کنیم.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۵ آوریل ۱۹۰۹ [۸مه ۱۹۰۹، ۱۸ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۱۷ ۲۴ - ۱۳۲۷] اوضاع در قزوین کاملاً جدی است. نسبت به دستخط [شاه]، با دید انتقادی نگاه می‌کنند. مردم خواهان تضمین‌هائی برای مشروطه آینده هستند. اگر از روی نطق‌های انقلابیون قضاوت کنیم، لشگرکشی به سوی تهران، کاملاً مسلم شده است. تنها در انتظار قوای امدادی هستند که از رشت می‌رسد.

تلگرام مستشار ارشد، بوگویا و لانسکی

اصفهان، ۲۵ آوریل ۱۹۰۹ [۸ مه ۱۹۰۹، ۱۸ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۱۷ ع ۲ - ۱۳۲۷]

امروز يك هزار و پانصد بختیاری مسلح وارد اصفهان شد. دربارهٔ متارکه و مشروطه تصمیم گرفته شده است از دستور انجمن تبریز پیروی شود. قسطنطنیه و رشت، خواهان حملهٔ فوری به پایتخت هستند.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۱ آوریل ۱۹۰۹ [۲۴ آوریل ۱۹۰۹، ۴ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۳ ع ۲ - ۱۳۲۷]

افتخار دارم رونوشت یادداشتی را که توسط اینجانب و فرستادهٔ بریتانیای کبیر به اعلیحضرت شاه ایران در ضمن شرفیابی یکجای ما، در تاریخ ۹ آوریل [۲۲ آوریل، ۲ اردی بهشت، یکم ع ۲] سال جاری تسلیم شده است، به ملاحظهٔ حضرت اشرف برسانم.

با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

یادداشت

اکنون تقریباً چهار ماه از آن روزی گذشته است که نمایندگان اعلیحضرت پادشاه بریتانیای کبیر و اعلیحضرت امپراتور روسیه، برای آخرین بار، متفقاً به آن اعلیحضرت توصیه کردند وعده‌هایی را که به کرات به ملت خود و هر دو دولت دربارهٔ برقراری مجدد ادارهٔ ایران طبق قوانین مشروطه داده‌اید، به مورد اجراء بگذارید.

متأسفانه برای آن اعلیحضرت و کشور فقیر شما و بدبختانه برای منافع بریتانیای کبیر و روسیه، آن اعلیحضرت به پیروی از مشاوران احمق، با نهایت سماجت، به نقض این وعده‌ها ادامه دادند، بجای آنکه ترجیح دهند، توصیه‌های معقولانهٔ دو کشور همسایه و دوست، به مورد اجراء گذاشته شود. در نتیجه، اوضاع باز هم بدتر شد و به‌سختی می‌توان حتی يك بخش از کشور را به استثناء پایتخت، نام برد که در آنجا، دولت مرکزی از اهمیت اندکی برخوردار باشد.

نه تنها شهرهای مهم دچار حالت قیام علیه نظام ارتجاعی کنونی هستند، بلکه هرج و مرج سراسری تا آن اندازه توسعه یافته است که دیگر قابل تنظیم و اصلاح نیست.

چنین اوضاعی، نه تنها برای آن اعلیحضرت هلاکت بار است، بلکه هم‌چنین، خسارات هنگفتی به اتباع دو دولت همسایه می‌رساند.

اگر آن اعلیحضرت چهار ماه قبل، به توصیه‌های دوستانهٔ دو قدرت همسایه عمل

می‌کردند، وضعیت ایران کلاً از اوضاع اسفناک کنونی که ورد زبان کشورهای متمدن همه جهان شده است، متفاوت می‌بود.

اگر آن اعلیحضرت وعده‌های خود را چهار ماه قبل عملی می‌کردند، از این عمل، آشتی بین آن اعلیحضرت و مردم کشور برقرار می‌شد.

دلیلی برای شك و تردید وجود ندارد که با کوششهای متحد آن اعلیحضرت و دولت مشروطه، بهبود کلی و چشم‌گیری در اوضاع کشور، حاصل می‌شد.

خودداری دائمی آن اعلیحضرت از انجام وعده‌های خود، کار را به جایی رسانده است که برقراری مجدد نظم، بسیار دشوار می‌نماید.

با وجود این، نمایندگان دو دولت معتقدند که هنوز هم نباید ناامید بود و جا دارد که آن اعلیحضرت فرصت را از دست نداده و به اداره اسفناک کشور به شیوه زمان پیش از انحلال مجلس گذشته، و تحت نفوذ مردانی که خودشان را دشمنان میهن خود، نشان داده‌اند، پایان دهند. ولی اگر آن اعلیحضرت باز هم بیشتر، انجام وعده‌های خود را به تمویق اندازند، دیگر امیدی به آن نخواهد بود که موفق شوند برای هرج و مرج فزاینده چاره‌ئی بیابند.

با اعتقاد به این موضوع، دو قدرت دوست و همسایه که تنها آرزوی آنها مشاهده ایران مستقل و آزاد شده از بحران غم‌انگیز کنونی، و نظم و نسق یسافته و شکوفا می‌باشد، پس از بحث همه‌جانبه درباره اوضاع، به نمایندگان خود دستور دادند، تقاضای شرفیابی یکجا، به حضور آن اعلیحضرت نمایند که اگر اعلیحضرت، برنامه توصیه‌شده کنونی دو دولت را در تمام جزئیات قبول نکنند، این دو کشور از هرگونه توصیه بعدی و ارائه کمک به آن اعلیحضرت توسط نیروهای خود، امتناع خواهند کرد و آن اعلیحضرت دیگر نباید بر روی هرگونه حمایتی چه از سوی این دو کشور و چه از سوی عمال آنها حساب کنند.

ماده ۱- لازم است مشیرالسلطنه و امیر بهادر جنگ از سمت خود برکنار شوند. امیر بهادر جنگ باید نه تنها از ترکیب کابینه، بلکه از همه وظائف خودش در دربار برکنار شود.

ماده ۲- پس از انجام اصلاحات زیرین، شاه باید رژیم مشروطه را دوباره برقرار کند.

ماده ۳- تشکیل کابینه‌ای مرکب از شخصیت‌های قابل اعتماد و انتخاب اشخاص روشنفکر متعلق به احزاب مختلف در ترکیب شورای دولتی. شورا باید قانون جدید انتخابات را تهیه و اعلام کند. اگر شاه اشخاصی را که در خور اعتماد نیستند در کابینه یا شورا وارد کند، ایران هیچگونه حمایت پولی دریافت نخواهد کرد.

ماده ۴- اعلام بلافاصله بخشودگی عمومی شامل همه آنهاست که مرتکب جنایات سیاسی شده‌اند، به استثناء مرتکبین جنایات عادی.

در مورد اشخاص اخیر و همچنین متهمان به راهزنی، دولت ایران باید تضمین‌هایی برای محاکمه بی‌غرضانه آنها بدهد.

ماده ۵- برای انتخابات و دعوت انجمن‌ها، باید بلافاصله مهلت تعیین شود. این مهلت‌ها باید بدون تأخیر در تمام کشور اعلام گردد.

ماده ۶- به محض اینکه تدابیر یاد شده در ماده ۱ تا ۵ توسط شاه اتخاذ شود، دولت روسیه اگر لازم تشخیص دهد، به دولت ایران برای مخارج فوری ناشی از انجام اصلاحات، یکصد هزار لیره استرلینگ خواهد داد. دولت انگلیس نیز اگر لازم تشخیص دهد، همین مبلغ را به دولت ایران بسمحض تشکیل انجمن انتخاباتی، به عنوان پیش‌پرداخت و مساعده خواهد پرداخت. اگر بعداً ضروری تشخیص داده شد که وام بزرگتری برای تسهیل اوضاع ایران داده شود، این موضوع ممکن است با رعایت چند تضمین که موضوع تبادل نظرهای بعدی بین دو دولت و دولت ایران خواهد بود، انجام گیرد.

با الهام‌گیری از میل صمیمانه برای کمک به ایران در بحران بسیار سنگین کنونی، کاپینه‌های سنت پترزبورگ و لندن بین خود توافق کرده‌اند که انجام این توصیه‌های دوستانه را به شاه تأکید کنند و هر دو دولت معتقدند که تحقق این برنامه، تنها وسیله‌ای است که ایران از اوضاع تقریباً بدون چاره کنونی رهائی یابد.

تلگرام مشاور ارشد، میلر

تبریز، ۲۶ آوریل ۱۹۰۹ [۹ مه ۱۹۰۹، ۱۹ اردی‌بهشت ۱۲۸۸، ۱۸ ع ۲ - ۱۳۲۷]

دیروز، ستارخان به‌همراهی وودنسکی [مترجم] به دفتر کار ژنرال سنارسکی مراجعه کرد. من تقاضای ستار را مبنی بر حضور وی در جشن ۲۳ آوریل [۶ مه، ۱۶ اردی‌بهشت، ۱۵ ع ۲] رد کردم. در همان روز، یک امیر ایرانی از طرف شاه و اجلال‌الملک از طرف انجمن، برای گفتن شادباش آمدند. سه بار یکدیگر را بوسیدیم. آنها در موقع صرف چاشت، در طرفین من نشسته بودند.

بازرگانان تبعه ایران، از ترس اخاذی‌های مکرر فداییانی که هنوز مسلح بودند، از ما سؤال کردند که آیا می‌توانند امیدوار باشند ما با اسلحه از آنها دفاع خواهیم کرد؟

آمدن حاکم دولتی، با مراقبت دوستانه نفر محافظ متشکل از قزاقهای ایرانی به تبریز، ضروری است. عین‌الدوله بدون توجه به این توصیه درصدد حرکت به تهران می‌باشد. انجمن، با استناد به قوانین بنیادی و مشروطه کامل که بر موازین شرعی متکی نشده باشد، با اصفهان و رشت و شیراز در ارتباط است.

تلگرام مستشار ارشد، سابین

تهران ۲۷ آوریل ۱۹۰۹ [۱۰ مه ۱۹۰۹، ۲۰ اردی‌بهشت ۱۲۸۸، ۱۹ ع ۲ - ۱۳۲۷]

شاه، هم‌اکنون دستور اجراء بی‌گفتگوی مشروطه مظفرالدین‌شاه را صادر کرد. فرمان عفو عمومی متعاقباً اعلام خواهد گردید. توصیه‌های انگلیس و روس اثر خود را بخشیده است. کابینه‌ای که به پیشنهاد نمایندگی‌های مزبور، تحت ریاست ناصر-الملک تشکیل می‌شود و سعدالدوله عهده‌دار وزارت امور خارجه خواهد بود، مورد استقبال جدی قرار گرفته است.

تلگرام از طرف مشاور دالگاپولوف

استرآباد، ۲۶ آوریل ۱۹۰۹ [۹ مه ۱۹۰۹، ۱۹ اردی‌بهشت ۱۲۸۸، ۱۸ ع ۲ - ۱۳۲۷]

اعضای انجمن سابق به ریاست شیخ حسین و بسیاری از بازرگانان متنفذ، از بیم تعقیب، در کنسولگری متحصن شده‌اند. ایلخانی و طرفداران شاه که به استرآباد آمده‌اند، از حضور دسته سربازان روسی در محل، و مخالفت من با تحویل اعضای انجمن سابق و درخواست استرداد سلاح‌هایی که آنها از فداییان تبعه روسی گرفته بودند از طرف من، و مخالفت من از ورود ترکمنها به استرآباد، ناراضی هستند. به علت استنکاف متمهین از دادن توضیحات درباره سرقت اسلحه و اموال، من آنها را در معیت فراشها، نزد کارگزار فرستادم که به هیچ تحقیقی اقدام نمی‌کرد. آنهایی که علیه روسها تبلیغ می‌کنند، تهدید کرده‌اند که از من به تهران شکایت خواهند کرد.

برای احتراز از سوء تفاهم، پیشنهاد می‌کنم که به منظور جلوگیری از فعالیت‌های آنها، آنان را اقلاً از استرآباد تبعید نمائیم.

تلگرام مشاور ارشد، میلر

تبریز، ۲۷ آوریل ۱۹۰۹ [۱۰ مه ۱۹۰۹، ۲۰ اردی‌بهشت ۱۲۸۸، ۱۹ ع ۲ - ۱۳۲۷]

امروز در ساعت نه و نیم شب، سربازی به نام پترنکوا، جمعی دسته تیراندازان، که در محله ارمنستان از کنسولگری ما و انگلیس محافظت می‌کرد، در اثر شلیک عده‌ای ناشناس، مجروح شده است. دستگیری مقصر را تا ساعت ۱۱ خواستار شده‌ام.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۷ آوریل ۱۹۰۹ [۱۰ مه ۱۹۰۹، ۲۰ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۱۹ ع ۲ - ۱۳۲۷]

بر اثر اعلام نمایندگی، مبنی بر اینکه انتصاب نیرالدوله به سمت حکمران خراسان مورد تأیید دولت امپراتوری قرار نمی‌گیرد، شاه، شاهزاده رکن‌الدوله را که در اوضاع کنونی چهره مناسبی برای این منظور تشخیص داده می‌شود، دوباره برای مشهد انتخاب کرده است.

از وزارت امور خارجه روسیه

به سفارت روسیه در ایران

سنت پترزبورگ، ۲۸ آوریل ۱۹۰۹ [۱۱ مه ۱۹۰۹، ۲۱ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۲۰ ع ۲ - ۱۳۲۷]

(تلگرام)

متهمینی که در تبریز به سر باز پترنکو شلیک کرده‌اند آیا جزو ملیون هستند یا از طرفداران شاه می‌باشند، و میلر برای پیدا کردن آنها، به چه کسی مراجعه کرده است؟

در هر صورت ضروری است که میلر، با هم‌فکری ژنرال سنارسکی، برای جستجو و مجازات مقصرین و جلوگیری بی‌چون و چرا از تکرار این قبیل سوءقصد‌ها، به اقدامات جدی متناسب با شرایط محلی دست بزند.

(امضاء) چاریکوف

از وزارت امور خارجه روسیه

به نمایندگی روسیه در تهران

سنت پترزبورگ، ۲۸ آوریل ۱۹۰۹ [۱۱ مه ۱۹۰۹، ۲۱ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۲۰ ع ۲ - ۱۳۲۷]

(تلگرام)

ما، استنکاف دالگاپولوف را از تحویل اعضای انجمن سابق متحصن به طرفداران شاه، به خاطر خطری که آنها را تهدید می‌کند، کاملاً تأیید می‌کنیم. و آنچه مربوط به تبعید مبلغین از استرآباد می‌باشد، این اقدام فقط در مورد اتباع روس قابل اجراء است.

لطفاً روی انتصاب فرماندار مناسب برای استرآباد پافشاری کنید.

(امضاء) چاریکوف

از وزارت امور خارجه روسیه
به نمایندگی روسیه در تهران

سنت پترزبورگ، ۲۸ آوریل ۱۹۰۹ [۱۱ مه ۱۹۰۹، ۲۱ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۲۰ ع ۲۴ - ۱۳۲۷]

دفاع از اتباع ایرانی در تبریز، در برابر تجاوزهای فدائی‌ها جزو وظایف ما نیست ولی میلر باید تمام نفوذ خود را برای قطع اجحاف فدایی‌ها به کار ببرد. بدیهی است با توجه به دستورات کلی، دستجات ما از برخوردهای مسلحانه در کوچه‌های شهر جلوگیری خواهند کرد.

لطفاً به کابینه جدید توصیه کنید که حاکم جدیدی برای آذربایجان منصوب نمایند که بتواند در محل سیاست آشتی‌جویانه شاه را اجراء کند و برای انجام وظایف مربوط به تبریز برود. حکومت شاه، شاید به دلیل بهتر شدن اوضاع امکان آن را خواهد داشت که عده‌ای از قزاق‌های ایرانی را برای اسکورت حاکم تعیین نماید. این امر حصول ارتباط حاکم با انجمن محلی را تسهیل خواهد کرد.

متعاقب عفو عمومی شاه، باید با تمام نیرو فداییان را ترغیب کرد که اسلحه خود را به زمین بگذارند و از حاکم جدید تابعیت نمایند.

(امضاء) چاریکوف

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۸ آوریل ۱۹۰۹ [۱۱ مه ۱۹۰۹، ۲۱ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۲۰ ع ۲۴ - ۱۳۲۷]

اعلامیهٔ عفو عمومی که در مضامین درخشانی تنظیم گردیده است، منتشر شده است.

تلگرام مستشار ارشد، آداموف

کرمان، ۲۸ آوریل ۱۹۰۹ [۱۱ مه ۱۹۰۹، ۲۱ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۲۰ ع ۲۴ - ۱۳۲۷]

کرمانی‌ها، که سرگرم مسائل مربوط به برکناری صاحب‌اختیار حاکم سابق می‌باشند، به روش معمولی، به وعده شاه در مورد افتتاح مجدد مجلس، بی‌تفاوتی نشان می‌دهند. مسأله، فعلاً محدود به مواعظ آخوندهای میانه‌رو می‌باشد که به مردم توصیه می‌کنند که چون شاه به وعده‌های خود عمل نکرده است، آنها از پرداخت مالیات خودداری نمایند.

تلگرام مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۲۹ آوریل ۱۹۰۹ [۱۲ مه ۱۹۰۹، ۲۲ اردی‌بهشت ۱۲۸۸، ۲۱ ع ۲ -
[۱۳۲۷

تلگرام به تمام کنسولگریها:

اعلیحضرت شاه، با توجه به توصیه‌های خیرخواهانه دولت‌های امپراتوری روسیه و انگلستان که به وسیله اینجانب و سفیر انگلیس معروض گردیده است، مشروطه‌ای را که از طرف پدر فقیدشان اعطاء شده بود، مجدداً برقرار کردند. امیدواریم که ملت ایران لیاقت جلب اعتماد شاه خود را خواهند داشت و نمایندگان دو دولت همسایه و علاقمند به ایران و شاه آن، از گامهایی که بنا به دستور دولتهای متبوع خودشان در برابر شاه، و در راه مصالح و نیک‌بختی ملت ایران برداشته‌اند، پشیمان نخواهند بود. به منظور احتراز از بروز هرگونه مشکلات جدی باید به کلیه منازعات خاتمه داده شده و افراد مسلحی که به‌خاطر مشروطه مبارزه می‌کردند، با استفاده از عفو ملوکانه بر سر کار مسالمت‌آمیز خود برگردند. تنها با رعایت این شرط حتمی است که رجال سیاسی مسئول ایران، می‌توانند به حمایت و توجهات دولت روسیه، که با داشتن رشته ارتباط دوستانه درازمدت با ایران، نیک‌بختی و شکوفائی ملت را در اتحاد نزدیک شاه با ملت خودش تشخیص می‌دهند، امیدواری داشته باشند.

لطفاً با توجه به مفهوم همین نظریه با مسئولین محلی به تبادل نظر پردازید. همکار انگلیسی شما، به‌نوبه خود، مشابه این دستورات را دریافت خواهد داشت. ضمناً نظر این است که در شهرهایی که انجمن دایر می‌باشد، اعلامیه‌ای متضمن نظریات فوق متفقاً با همکار انگلیسی خودتان منتشر کنید.

تلگرام مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۲۹ آوریل ۱۹۰۹ [۱۲ مه ۱۹۰۹، ۲۲ اردی‌بهشت ۱۲۸۸، ۲۱ ع ۲ -
[۱۳۲۷

متعاقب اجراء طرح پنج مساعده‌ای پیشنهادی انگلیس و روس از طرف شاه، سعدالدوله مجدانه تلاش می‌کند که مساعده‌ای را که به دولت شاه وعده داده است، پردازد. این پول کاملاً ضروری است و فقدان آن ممکن است به شورشهای بزرگی منجر شود.

در تهران بحران شدیدی حکمفرما است و سرپازان گرسنه مستعدند که به هر عملی دست بزنند.

دولت قصد دارد که صد هزار تومان به افراد پادگان و صد و پنجاه هزار تومان به افراد عین‌الدوله پردازد و به خدمت قسمتی از آنها پایان بدهد. پنجاه هزار تومان به نیازمندی وزارت امور خارجه اختصاص داده خواهد شد که کارمندان آن بیش از مدت دو سال است که حقوقی دریافت نداشته‌اند.

تلگرام مشاور ارشد، میلر

تبریز، ۲۹ آوریل ۱۹۰۹ [۱۲ مه ۱۹۰۹، ۲۲ اردی‌بهشت ۱۲۸۸، ۲۱ ع ۲ - ۱۳۲۷]

به علت فقدان قدرت قانونی در تبریز، من از اجلال‌الملک حاکم ادعائی، و انجمن، خواستار شدم که مقصرین حمله به سرباز روسی را دستگیر نمایند. چون جستجویی برای پیدا کردن مقصر به عمل نیامده است، قبل از وصول تلگرام شما، در اجراء دستورات صادره، با توافق با سنارسکی اخطاریه‌ای تنظیم کرده‌ام که پس از انتقال واحدهای تکمیلی برای حراست کنسولگریها و ادارات و اتباع خارجی، در صورتیکه برای اجراء خواست‌های ما اقدامی به عمل نیاید، ارائه خواهم کرد. اقدام نهائی عبارت خواهد بود از:

جستجوی مقصرین به منظور تیرباران آنها؛

ادعای پرداخت غرامت به مبلغ ده هزار تومان؛

خلع سلاح فدائیان و گماردن گشتی‌های خودمان که در صورت لزوم به استعمال اسلحه مبادرت خواهند ورزید؛

و بالاخره در صورت عدم اجراء مطالبات ما، خانه‌ها و کاروانسراها و محلات مختلف به وسیله آتش توپخانه تخریب و منهدم خواهد شد. ابتداء خانه‌هایی که از طرف آنها به سوی سرباز شلیک شده و بعد محله امیرخیز. مهلتی که برای پرداخت غرامت داده خواهد شد ۴۸ ساعت می‌باشد.

اهالی شهر و فدائیه‌ها که از تیراندازی به سرباز روسی ناراحت شده‌اند، روس‌ها و ارمنی‌ها و گرجی‌هایی را مقصر می‌دانند که ادامه بحران به سود آنها می‌باشد. تا پیدا شدن مقصرین نمی‌توان تشخیص داد که آنها به کدام دسته تعلق دارند. دیشب گلوله‌ای به طرف ساختمان کنسولگری شلیک شد. به علت نبودن تلفن، ارتباط با اردوگاه، که در ۷ ورستی (۶ کیلومتری) کنسولگری قرار دارد به اشکال صورت می‌گیرد و تداوم ندارد.

از وزارت امور خارجه

به کنسولگری روسیه در تبریز

سنت پترزبورگ، ۲۹ آوریل ۱۹۰۹ [۱۲ مه ۱۹۰۹، ۲۲ اردی‌بهشت ۱۲۸۸، ۲۱ ع ۲ - ۱۳۲۷]

(تلگرام فوری)

تصمیمات دوجانبه شما با ژنرال سنارسکی کاملاً تأیید می‌شود. ولی ترجیح دارد که به خلع سلاح فدائیان تبعه روسیه و اخراج آنها از تبریز و ایران محدود گردد. در این صورت ادعای غرامت، لزومی نخواهد داشت. تصور می‌کنیم که این اقدام، نظر تمام مردم، حتی فدائیان صلح‌جوی ایرانی را

که در نتیجه صدور فرمان عفو عمومی، خطری آنها را تهدید نمی‌کند، به سوی خود جلب خواهد کرد.

(امضاء) چاریکوف

از وزارت امور خارجه روسیه

به سفیر روسیه در لندن

سنت پترزبورگ، ۲۹ آوریل ۱۹۰۹ [۱۲ مه ۱۹۰۹، ۲۲ اردیبهشت ۱۲۸۸، ۲۱ ع - ۱۳۲۷]

(تلگرام)

سرباز روسی مأمور محافظت کنسولگری روسیه و انگلیس در تبریز، سر اثر شلیک گلوله عده‌ای ناشناس مجروح شده است. به علاوه، دیشب به ساختمان کنسولگری ما تیراندازی شده است. در نتیجه، به میلر دستور داده شده است که با همکاری فرمانده واحدهای ما، به جدی‌ترین اقدامات منطبق با شرایط محلی به منظور پیدا کردن و تنبیه مقصرین و جلوگیری از تکرار این قبیل تجاوزات، دست بزنند. با توجه به این امر، کنسول تصمیم گرفته بود که امروز از حاکم ادعایی و انجمن، خواستار شود که ظرف مدت ۴۸ ساعت، موارد زیرین، به موقع اجراء درآید: پیدا کردن مقصرین برای تیرباران آنها؛ تأدیه مبلغ ده هزار تومان غرامت؛ خلع سلاح فدایی‌ها؛

واگذاری مأموریت حفاظت کوچه‌های شهر، به گشتی‌های ما. در صورت تمکین نکردن از خواست‌های ما، خانه‌ها و کاروانسراها و محله‌ها به وسیله آتش توپخانه منهدم خواهد گردید و در وهله اول خانه‌هایی تخریب خواهد شد که از جانب آنها به سوی سرباز شلیک شده است، سپس محله امیرخیز ستارخان، مورد هدف قرار خواهد گرفت.

به گفته میلر اهالی و فدایی‌ها که از حمله عهدشکنانه ناراحت شده‌اند، روسی‌ها و ارمنی‌ها و گرجی‌هایی را مقصر می‌دانند که ادامه بحران به سود آنها می‌باشد. توصیه‌ای که متعاقباً اینجانب به میلر پیشنهاد کردم، اکتفاء به خلع سلاح فداییان تبعه روس و اخراج آنها از تبریز و ایران بوده است که در این صورت، نیازی به مطالبه غرامت نخواهد بود.

به نظر ما این اقدام مورد توجه تمام مردم و حتی فداییان صلح‌جوی تبریز خواهد بود که در نتیجه صدور فرمان عفو عمومی، از خطر جسته‌اند.

(امضاء) چاریکوف

تلگرام مشاور ارشد، میلر

تبریز، ۳۰ آوریل ۱۹۰۹ [۱۳ مه ۱۹۰۹، ۲۳ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۲۲ ع ۲۴ -

[۱۳۲۷]

خواست‌های ما که با هم‌فکری ژنرال سنارسکی تنظیم گردیده بود، قبل از وصول تلگرام شما تسلیم شده بود. خلع سلاح فدایی‌ها از سه روز پیش آغاز گردیده است. از انجمن به من و وراثیسلاو اطلاع داده‌اند که تصمیم دارند فداییان تبعه روس را اخراج کنند. عده‌ای از آنها شهر را ترک کرده‌اند. سنارسکی موافقت کرده است که چنانچه در موعد مقرر، مبلغ زیادی از غرامتی که تعیین گردیده پرداخت شود، مقدار آن تقلیل داده شود.

تلگرام مشاور ارشد، میلر

تبریز، اول ماه مه ۱۹۰۹ [۱۴ مه ۱۹۰۹، ۲۴ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۲۳ ع ۲۴ -

[۱۳۲۷]

سنارسکی با تخفیف پرداخت جریمه به سرپاز مجروح، به میزان هفت هزار تومان، موافقت کرده است. ولی در هرج و مرجی که فعلا حکمفرماست، دریافت این مبلغ نیز امکان‌پذیر نیست. دوازده ساعت قبل از انقضای مهلت، دو هزار تومان پرداخت شده است و انجمن تقاضا دارد که به همین مبلغ اکتفاء شود.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، یکم مه ۱۹۰۹ [۱۴ مه ۱۹۰۹، ۲۴ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۲۳ ع ۲۴ - [۱۳۲۷]

ملیون به بهانه لزوم استقرار مشروطه در محتوای کامل خود، علیه هرگونه تغییر در قانون انتخابات معترض بوده و خواستار گشایش مجلس قبلی با همان نمایندگان منتخبه سابق می‌باشند. از شاه سلب اعتماد گردیده، اعلامیه‌هایی در مورد کشتن شاه، مجازات درباریان و مجتهدین، انتقام شهدای دهم ژوئن [۱۹۰۸ - ۲۳ ژوئن ۱۹۰۸، ۲ تیر ۱۲۸۷، ۲۳ ج ۱ - [۱۳۲۶] منتشر شده است.

رفتار ملیون به ایجاد آرامش در کشور کمکی نمی‌کند و استقرار مجلسی را که بتواند از عهده انجام امر مفیدی بر بیاید، وعده نمی‌دهد. در پایتخت بی‌نظمی مشاهده می‌شود، غلیان احساسات به چشم می‌خورد، بحران توسعه پیدا می‌کند.

تلگرام مشاور ارشد، دالکاپولوف

استرآباد، یکم مه ۱۹۰۹ [۱۴ مه ۱۹۰۹، ۲۴ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۲۳ ع ۲ - ۱۳۲۷]

امروز ملیون با اظهار امتنان از مساعدتهایی که در مورد آنها به عمل آمده و سپاسگزاری از دولت روسیه به خاطر اعاده مشروطه، از تحسن در کنسولگری خارج شدند. استرآباد آرامش می یابد. به مأموریت خوگوندوکوف و دستۀ سوارنظام او، پایان داده شد. اعزام مجدد افراد به گیازا و کاراسوا لزومی ندارد. در فندرسک هیجان ادامه دارد.

تلگرام مشاور ارشد، کادلوفوسکی

بوشهر، اول مه ۱۹۰۹ [۱۴ مه ۱۹۰۹، ۲۴ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۲۳ ع ۲ - ۱۳۲۷]

فرزند قوام، نصرالدوله به وسیله دستۀ بزرگی از تفنگداران خود، شیخ زکریا را شکست داده لار را به تصرف درآورد. سید عبدالحسین تلفات زیادی متحمل شد و سرنوشتش نامعلوم است.

تلگرام مشاور ارشد، میلر

تبریز، ۲ مه ۱۹۰۹ [۱۵ مه ۱۹۰۹، ۲۵ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۲۴ ع ۲ - ۱۳۲۷]

سه هزار تومان بابت غرامت سرباز مجروح پرداخت شده است. چون سربازان موافقی را که در کوچه ها ایجاد شده بود، از بین برده اند، تصور می کنم فعلاً باید به همین مبلغ قناعت کرد و برای جلوگیری از هیجان مردم، از دست زدن به تضيیقات بیشتر خودداری شود.

اقداماتی که تاکنون به عمل آمده تأثیر خود را بخشیده است. بر اثر تأکید اینجانب، تعداد فداییان در تبریز به نسبت زیادی تقلیل پیدا کرده است. در معابر، افراد مسلح دیده نمی شود. سلاح های مجاز را پنهان کرده اند. اجلال الملک که همکاری زیادی با کنسول کرده است، از طرف شاه به سمت نایب الحکومه انتخاب شده است. به عقیده من خلع سلاح را باید به عهده او واگذار کرد.

تلگرام مستشار ارشد، آداموف

کرمان، ۲ مه ۱۹۰۹ [۱۵ مه ۱۹۰۹، ۲۵ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۲۴ ع ۲ - ۱۳۲۷]

در بلوچستان، بی نظمی ها دوباره آغاز گردیده است. استحکامات فهرج، ناصریه

- ۱- نام محل، دقیقاً شناخته نشد، از قرائن، باید بندرگز باشد.
- ۲- ظاهر [باید قره سو = رودخانه‌ی در مشرق گرگان] باشد.

و بمپور به تصرف بهرام‌خان یاغی سال گذشته درآمده است. حاکم و افراد پادگان به بم فرار کرده‌اند.

گزارش فوری مستشار ارشد، سابلین

[به وزیر امور خارجه روسیه]

تهران، ۱۳ آوریل ۱۹۰۹ [۲۶ آوریل ۱۹۰۹، ۶ اردیبهشت ۱۲۸۸، ۵ ع ۲ -

[۱۳۲۷

عالیجناب، از تلگرام محرمانه مورخ ۶ آوریل [۱۹ آوریل، ۳۰ فروردین، ۲۸ ع ۱] اینجناب، مستحضر شدید که به دلیل وخامت اوضاع تبریز، من و سر جورج بارکلی، ضروری تشخیص دادیم که به منظور رسانیدن آذوقه، از شاه خواستار متارکه جنگ در شهر مزبور بشویم که این امر موجبات حصول آرامش در تبریز را فراهم نموده، مشکلاتی را که آقای میلر و وراتیسلاو به آن اشاره کرده‌اند، برطرف خواهد نمود.

اقدامات ما به نتایج زیرین منجر گردید:

ساعت ۱۱ شب ۵ آوریل [۱۸ آوریل، ۲۹ فروردین، ۲۷ ع ۱]، سفیر انگلیس به من مراجعه و تلگرام کنسول خود در تبریز را نشانم داد. آقای وراتیسلاو در این تلگرام گزارش می‌داد که طبق اطلاعات خود وی و آقای میلر، مردم گرسنه‌ای که جانشان به لب رسیده است، قصد دارند با سردستگی فداییان، محله ارمنی‌نشین تبریز را غارت کرده و یکی از دو کنسول روس یا انگلیس را به قتل برسانند تا بدین وسیله موجبات مداخله دولت روس فراهم گردد و در نتیجه از تحویل تبریز به شاه جلوگیری شود.

من، هم‌زمان با این ملاقات، تلگرام مختصر میلر را دریافت داشتم حاکی از اینکه حمله به کنسولگری روس یا انگلیس، برای روز بعد در نظر گرفته شده است. سر جورج بارکلی، که از این اطلاعات مضطرب شده بود، از من تقاضا کرد که تلگرافی از تفلیس تقاضای اعزام نیروی ارتشی بکنم. من به سفیر جواب دادم که من حق دست زدن به چنین اقدامی را ندارم و اعزام ارتش ما به ایران، بستگی به صدور دستور از پترزبورگ دارد.

سفیر به من پیشنهاد کرد که بدون کسب دستور از مقامات پترزبورگ و لندن، خودمان تقاضای شرفیابی به حضور شاه را نموده و تصمیماتی را که در مذاکرات بین دو دولت درباره ایران اتخاذ گردیده است، به استحضار ایشان برسانیم.

من به سفیر انگلیس گوشزد کردم که در موقعیت فعلی مسأله بقدری فوریت دارد که نمی‌توان خواسته‌هایی را به شاه عنوان کرد که صدور پاسخ آن مدتی برای تفکر وقت لازم خواهد داشت.

من لازم دانستم به سفیر انگلیس پیشنهاد کنم که از شاه بخواهیم که در حومه

تبریز به جنگ خاتمه بدهند تا در این فاصله بتوان مواد غذایی لازم به شهر وارد کرد و ضمناً مسئولیت پی آمدهای ناشی از رد درخواست‌های خودمان را به عهده خود شاه بار کنیم.

ما، با موافقت کامل سر جورج بارکلی، شب ۵ به ۶ آوریل [۱۸ آوریل، ۲۹ اردیبهشت، ۲۷ ع ۱] تقاضای شرفیابی کردیم.

به ضمیمه، رونوشت تذکاریه دوچانبه‌ای را که به حضور اعلیحضرت شاه تقدیم شده است، جهت ملاحظه ارسال می‌دارم.

شاه در پاسخ اعلامیه ما گوشزد کرد که پس از مشاوره با وزیران خود، جواب لازم را خواهد داد و افزود که وی، در تبریز با یک عده یاغیانی سروکار دارد که استحقاق برخورداری از عنایاتی را که مورد تقاضای ما می‌باشد، ندارند.

سفیر انگلیس متذکر شد که مسأله به قدری جدی و مسئولیت اعلیحضرت به اندازه‌ای بزرگ است که صرف وقت برای بحث و تفکر امکان‌پذیر نیست.

شاه پیشنهاد کرد که کنسولهای ما، شهر تبریز را ترك نمایند.

من به اعلیحضرت گوشزد کردم که بحث در این مورد اصلاً بی‌مورد است. علائق ما در تبریز خیلی زیاد است، بسیاری از اتباع کشورهای ما که پابند خانواده‌های خودشان هستند، در آنجا اقامت دارند. آنها جایی را ندارند که به آنجا بروند. بخصوص که حومه تبریز تحت نظارت سواران نیمه‌وحشی رحیم‌خان می‌باشد.

پس از گفتگوهای زیاد، بالاخره شاه با خواست‌های ما موافقت کرد، ولی به نوبه خود از ما خواست که به وسیله کنسولهای خودمان به ملیون فشار وارد کنیم تا سلاح‌های خود را به زمین بگذارند و مقررات متارکه جنگ را رعایت کنند.

آینده نشان داد که در مسأله رعایت مقررات متارکه جنگ، این فقط ملیون بودند که در بالاترین مقام صداقت قرار گرفتند و در عوض سپاهیان شاه، روز ۷ آوریل [۲۰ آوریل، ۳۱ فروردین، ۲۹ ع ۱] به محله خطیب دستبرد زده و با بی‌رحمی، شرایط متارکه جنگ را زیر پا گذاشتند.

در نتیجه، کنسول‌های ما، در محظور عجیبی قرار گرفتند به طوری که من و بارکلی، لازم دانستیم به وزارت امور خارجه شاه مراجعه کرده و طی یادداشت شدید-اللحنی متذکر بشویم که پس از آنکه نمایندگان ما ملیون را برای خلع سلاح متقاعد کردند، سپاهیان شاه مقررات متارکه جنگ را زیر پا نهادند.

شاه در جواب یادداشت ما دستور داد به ما جواب بدهند که به علت خرابی خط تلگراف، عین‌الدوله تلگرام مبنی بر ترك مخاصمه او را دریافت نداشته و او، همین حالا، با خط تلگراف انگلیس‌ها، اوامر لازم را صادر خواهد کرد.

عالیجناب، از مفاد تلگرام مورخه ۱۲ آوریل [۲۵ آوریل، ۵ اردیبهشت، ۴ ع ۲] میلر دریافت‌اند که تا آن تاریخ، عین‌الدوله از شاه تلگرامی دریافت نکرده بود، ولی خود شاه، از همان خط، با ملیون تماس گرفته بود.

میلر، روز ۹ آوریل [۲۲ آوریل، ۲ اردیبهشت، یکم ع ۲] اوضاع شهر را بدینگونه

تشریح کرده بود:

ملیون نمایندگان برای مذاکره تعیین کرده‌اند، ولی واضح است که این مذاکره صورت نخواهد گرفت. زیرا برای ورود سیورسات ارتش به تبریز، پروانه‌ای وجود ندارد. موافقت‌نامه متارکه جنگ از طرف عین‌الدوله مراعات نمی‌گردد. سواران دولتی به محله خطیب حمله کرده‌اند و وضع دوباره وخیم شده است.

اگر مضمون این تلگرام را با مفاد تلگرام مورخ ۷ آوریل [۲۰ آوریل، ۲۱ فروردین، ۲۹ ع ۱] میلر مبنی بر اینکه مردم و انجمن از هیات‌های سیاسی روس و انگلیس، به خاطر کمک‌های آنها به گرمی سپاسگزارند و خطر حمله به کنسولگریها برطرف شده است، مقایسه کنیم، می‌بینیم که پس از آنکه بر اثر اقدامات ما، اوضاع در تبریز رو به راه شده بود، رژیم شاه با گمراه کردن هر دو هیات سیاسی، موجبات وخامت اوضاع را فراهم کرده است و این امر را جز عهدشکنی، به چیز دیگر نمی‌توان تعبیر کرد.

به عقیده من و سفیر انگلیس، رفتاری این‌چنین با نمایندگان دو دولت معظم، نمی‌بایست بدون کیفر گذاشته شود و همین امر مرا مجبور کرد که طی تلگرام مورخ ۱۰ آوریل [۲۳ آوریل، ۳ اردیبهشت، ۲ ع ۲] از عالیجناب تقاضا نمایم که اقداماتی را که قبلاً به من اطلاع داده شده ولی به امید حصول آرامش در تبریز، موقتاً معوق گذاشته شده بود، به موقع اجراء بگذارند.

بدین ترتیب آیا می‌توان به نحو دیگری رفتار کرد؟ پنج ماه است که دولت با سماجت به وعده‌هایی که برای ایجاد نظم و ترتیب در کشور به دو هیات سیاسی داده است، عمل نمی‌کند. حکومت با دادن وعده متارکه جنگ و ابلاغ تلگرافی آن به عین‌الدوله، عملاً کاری انجام نمی‌دهد و با این طرز رفتار حیثیت دو هیات سیاسی در تهران را لکه‌دار می‌کند.

بیانیه مشترک نمایندگان بریتانیای کبیر و روسیه

وضع اتباع ما در تبریز، خیلی وخیم است. به نظر چنین می‌آید که مواد غذایی در شهر بی‌اندازه کم است. مردم بکلی مایوس گردیده‌اند و بیم آن می‌رود که به منظور غارت ذخیره مواد غذایی، به کنسولگریهای روس و بریتانیا هجوم بیاورند.

در این شرایط، نمایندگان بریتانیای کبیر و روسیه مجبورند به آن اعلیحضرت متذکر بشوند که هر دو دولت، شخص شما را مسئول هرگونه ضرر و زیانی خواهند شناخت که ممکن است دامنگیر اتباع و کنسولگریهای ما در تبریز بشود.

ما امروز تقاضای شرفیابی کردیم که یگانه راهی را که از آن راه، بتوان از بروز هرگونه فاجعه‌ای جلوگیری کرد، به اعلیحضرت ارائه بدهیم و چون دولت اعلیحضرت قادر نیست که از اتباع ما در تبریز حراست نماید، ما مجبوریم روی ضرورت حتمی فراهم آوردن موجبات آرامش مردم شهر، از طریق متارکه جنگ و اتخاذ تدابیر فوری

برای رساندن مواد غذایی به مردم گرسنه، پافشاری کنیم.

گزارش فوری مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۸ آوریل ۱۹۰۹ [یکم مه ۱۹۰۹، ۱۱ اردیبهشت ۱۲۸۸، ۱۰ ع ۲۴ - ۱۳۲۷]

پیرو تلگرام مورخ ۱۲ آوریل [۲۵ آوریل، ۵ اردیبهشت، ۴ ع ۲۴] سال جاری، مفتخرأ رونوشت یادداشتی را که در مورد حرکت نیروهای ما به سوی تبریز، به وزارت امور خارجه شاه تسلیم شده است، جهت ملاحظه تقدیم می‌دارم. با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

رونوشت یادداشت نماینده دولت امپراتوری روسیه به وزارت امور خارجه ایران

شماره ۱۳۲، مورخ ۱۵ آوریل ۱۹۰۹ [۲۸ آوریل ۱۹۰۹، ۸ اردیبهشت ۱۲۸۸، ۷ ع ۲۴ - ۱۳۲۷]
آقای وزیر،

در پاسخ نامه مورخ ۲۵ آوریل [۸ مه ۱۹۰۹، ۱۸ اردیبهشت ۱۲۸۸، ۱۷ ع ۲۴ - ۱۳۲۷] شما و به دستور دولت متبوع خود، شتابی، به استحضار جنابعالی می‌رسانم که به علت عدم ثبات اوضاع و اغتشاشاتی که در تبریز روی می‌دهد، دولت امپراتوری موجبی برای متوقف کردن حرکت ارتش خود به سوی این شهر نمی‌بیند. مأموریت این ارتش، دفاع از اتباع روسیه و کشورهای بیگانه مقیم تبریز و تأمین تغذیه آنها و رفت و آمد آزادانه در جاده جلفا-تبریز می‌باشد.

با وجود این، اگر تارسیدن ارتش ما به دروازه تبریز، فرمان اعلیحضرت در مورد متارکه جنگ و رساندن مواد غذایی به مردم شهر، صادقانه به موقع اجراء گذارده شده و ضرورتی برای ورود ارتش به داخل شهر مشاهده نگردد، این ارتش در کنار رودخانه آجی‌چای متوقف خواهد شد.

البته اگر ضروری تشخیص داده شد، از همانجا نگهبانانی برای محافظت کنسولگریها و ساختمانهای ما در تبریز، اعزام خواهند شد.

من امیدوارم که دولت ایران، بمانند اهالی آذربایجان، به اقدامات موقتی بشردوستانه دولت امپراتوری که یگانه هدف آن حراست اتباع روسیه و کشورهای دیگر بوده و به هیچوجه مفایرتی با احساسات دوستانه‌ای که همواره بین دو دولت همسایه وجود داشته است ندارد، ارج بگذارند.

۱- چنین است در اصل و مسلماً ۲۵ آوریل با تاریخ صدر نامه مطابقت ندارد ولی چون حدساً نمی‌شد تاریخ را تغییر داد، همان صورت اولیه حفظ شد.

گزارش مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲ مه ۱۹۰۹ [۱۵ مه ۱۹۰۹، ۲۵ اردی‌بهشت ۱۲۸۸، ۲۴ ع ۲ - ۱۳۲۷] مفتخراً رونوشت نامه مورخ ۲۷ آوریل [۱۰ مه، ۲۰ اردی‌بهشت، ۱۹ ع ۲] وزارت امور خارجه شاه که در آن از اینجانب و سر جورج بارکلی، متن کتبی تمهیدی را که ما شفاهاً به وسیله مترجمین هیأت‌های دوگانه در شرفیابی مورخ ۹ دسامبر ۱۹۰۸ [۲۲ دسامبر ۱۹۰۸، یکم دی ۱۲۸۷، ۲۷ ذی‌قعدة ۱۳۲۶] به حضور اعلیحضرت تقدیم داشتیم خواستار شده‌اند و رونوشت نامه جواییه مشترک نمایندگان دولتین روسیه و بریتانیای کبیر به وزارت امور خارجه شاه را که در همان تاریخ صادر شده است، تقدیم می‌دارم. وظیفه خود می‌دانم اضافه کنم که شاه پس از استماع متن تمهیدنامه مورد درخواست ما، به وسیله شخصیت‌های مورد اطمینان خود این مسأله را عنوان کرده بود که در متن تمهیدنامه پس از جمله «حراست شخصی اعلیحضرت»، جمله «و خانواده و تخت پادشاهی او» اضافه شود.

من و سفیر انگلیس، به دلایل موجه از بحث در این مورد خودداری کردیم. با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

ترجمه نامه مورخ ۲۷ آوریل ۱۹۰۹ [۱۰ مه ۱۹۰۹،

۲۰ اردی‌بهشت ۱۲۸۸، ۱۹ ع ۲ - ۱۳۲۷] وزارت امور خارجه شاه

در حال حاضر، و در موقعی که اعلیحضرت محمدعلی‌شاه مشروطه را دوباره مستقر کرده‌است، مفتخراً خاطر نشان می‌کنیم که روز ۲۲ دسامبر [۴ ژانویه ۱۹۰۹، ۱۴ دی ۱۲۸۷، ۱۱ ذی‌حجه ۱۳۲۶] دو هیأت انگلیس و روس، از طرف دول متبوع خود به وسیله مترجمین، شفاهاً تضمین‌هایی به شاه داده‌اند. چون در این مورد، مدرک کتبی وجود ندارد و اعلیحضرت مدلول تضمین‌ها را به خاطر ندارند، با احترام از شما خواهشمندم که متن تضمین‌های مزبور را کتباً با امضای خودتان و سفیر انگلیس برای اینجانب ارسال دارند.

(امضاء) سعدالدوله

رونوشت یادداشت مشترك مورخ ۲۷ آوریل ۱۹۰۹

[۱۰ مه ۱۹۰۹، ۲۰ اردی‌بهشت ۱۲۸۸، ۱۹ ع ۲ - ۱۳۲۷] نمایندگان روسیه و

بریتانیای کبیر

در جواب نامه خصوصی مورخ امروز شما، سفیر انگلستان و نماینده امپراتوری روسیه افتخار دارند به استحضار آن عالیجناب برسانند که متن تضمین‌هایی که در ۲۲ دسامبر [۱۹۰۸ - ۴ ژانویه ۱۹۰۹، ۱۴ دی ۱۲۸۷، ۱۱ ذی‌حجه ۱۳۲۶] به وسیله نمایندگان دو دولت به حضور شاه تقدیم شده است، به شرح زیرین می‌باشد:

تا آنجا که شخص اعلیحضرت وظایف يك پادشاه مشروطه را صادقانه انجام بدهند، شما مورد حمایت و عنایت انگلستان و روسیه خواهید بود و هر دو دولت، در صورت ضرورت و مراجعه شما، از وجود شخص شما حراست خواهند نمود. ولی هر دو نماینده مطمئن هستند که بهترین تضمین در برابر خطراتی که اعلیحضرت پیش بینی می نمایند، استقرار رژیم مشروطه و همکاری صمیمانه شما برای اجراء آن می باشد. هر دو نماینده، اختیار کامل دارند که این تضمین ها را دوباره تجدید نمایند. (امضاء) بارکلی سابلین

تلگرام از وزارت امور خارجه روسیه

به سفیر روسیه در ایران

سنت پترزبورگ، ۴ مه ۱۹۰۹ [۱۷ مه ۱۹۰۹، ۲۷ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۲۶ ع ۲۴ -

[۱۳۲۷

با توجه به لزوم جلب تمایل روحانیت شیعه در نجف و کربلا، برای آشتی با شاه و تنفیذ تأثیر آنها در آرام کردن ملیون ایرانی، من از طریق سفیر بریتانیای کبیر به کابینه لندن پیشنهاد کردم که کنسولهای روس و انگلیس در لندن را راهنمایی نمایند تا آنها بتوانند با مجتهدها ارتباط لازم دایر نموده و ضمن تشریح اقداماتی که دو دولت برای ایجاد آرامش در ایران به عمل آورده اند، مجتهدها را تشویق نمایند که برای استقرار امنیت در ایران معاضدت لازم مبذول دارند.

(امضاء) چاریکوف

از مدیر کل وزارت امور خارجه

به کاردار سفارت روسیه در تهران

سنت پترزبورگ، ۴ مه سال ۱۹۰۹ [۱۷ مه ۱۹۰۹، ۲۷ اردی بهشت ۱۲۸۸،

۲۶ ع ۱۳۲۷ -

(تلگرام)

تلگرام ۲۹ آوریل [۱۲ مه ۱۹۰۹، ۲۲ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۲۱ ع ۱۳۲۷ -

دریافت شد.

طرح قرارداد با ایران که در آن، شرایط پرداخت مساعده به دولت شاه، به توسط روسیه و انگلستان ملحوظ گردیده، در سال ۱۹۰۶ [۵-۱۲۸۴ خ، ۴-۱۳۲۳ ق] تهیه شده است. این شرایط باید رویهم رفته، در مساعده ای که اکنون پرداخت خواهیم کرد بکار برده شود، تنها به استثناء ماده مربوط به حق مطالبه بازگرداندن پول، پس از پایان موعد یکساله.

ضمناً لازم است قرارداد کتبی با رعایت تشریفات ضروری منعقد گردد.

به منظور احتراز از صرف مساعدهٔ ما در اموری که با منافع ما و ایران مطابقت ندارد، بر نمایندگیٔ امپراتوری فرض است که ترتیب پرداختی را که در طرح قرارداد سال ۱۹۰۶ منسوخ است، رعایت نماید، و نظارت کند که هر مبلغ، صرف همان مواردی شود که به آن اختصاص داده شده است، به طوری که هر مبلغ اختصاصی جدید، فقط با تأیید و گواهی دقیق مصرف شدن مبلغ قبلی از طرف هیأت نمایندگی پرداخت گردد.

لطفاً با توافق با اوستروگرادسکی^۲، بیژو^۳ و دولت ایران هرچه زودتر طرح قراردادی را که با شرایط کنونی محل موافق باشد، تهیه نمایید، و متن آنرا جهت تأیید مقدماتی تلگراف کنید.

(امضاء) چاریکوف^۴

از مدیر کل وزارت امور خارجه

به سفیر روسیه در لندن

سنت پترزبورگ، ۴ مه ۱۹۰۹ [۱۷ مه ۱۹۰۹، ۲۷ اردیبهشت ۱۲۸۸، ۲۶ ع ۲-]

[۱۳۲۷]

(تلگرام)

نیکولسون^۵ اطلاع داد که دولت بریتانیای کبیر، شرکت در پرداخت مساعده به دولت ایران را تا تصویب این مبلغ به وسیلهٔ مجلس غیرممکن می‌داند. وی اضافه نمود که کابینهٔ لندن در مورد نظارت مشترک نمایندگی‌های روس و انگلستان در تهران بر خرج مساعده‌ای که ما به دولت شاه خواهیم داد، اصرار نمی‌ورزد و نسبت به قصد ما به اینکه مقرر بداریم کاردارمان، نمایندگی بریتانیا را در جریسان کامل کلیهٔ دستورات خود در مورد خرج مساعده قرار دهد ابراز رضایت نموده است.

با توجه به خطر بروز بی‌نظمی‌های جدی در نتیجهٔ عدم پرداخت مواجب قشون، ما امکان نداریم که پرداخت مساعدهٔ موعود را به تأخیر بیندازیم، به خصوص که شاه، یقیناً برنامه‌ای را که روسیه و انگلستان پیشنهاد کرده‌اند، اجراء خواهد نمود.

به خودی خود معلوم است که از طرف ما همه‌گونه تدابیر اتخاذ خواهد گردید تا پول به مصارفی نرسد که با منافع ما و ایران مطابقت نداشته باشد.

برای تأمین این امر و بنا بر عقیده‌ای که شما ابراز داشته‌اید، در تلگرامی که هم‌زمان برای سابلین فرستاده‌ام، متذکر گردیده‌ام که مساعده به اقساط و درحالی‌که مصارف هر قسط از پیش مشخص شده باشد، پرداخت گردد.

(امضاء) چاریکوف

۱- متن: میسیون

2- Ostrogradeski

3- Bizo

4- Tcharikov

5- Nikolson

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۴ مه ۱۹۰۹ [۱۷ مه ۱۹۰۹، ۲۷ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۲۶ ع ۲۶ - ۱۳۲۷]
 با استناد به تلگرامی که روز ۲۹ آوریل [۱۲ مه، ۲۲ اردی بهشت، ۲۱ ع ۲۴]
 مخابره کرده‌ام:

در صورتیکه تقاضای دولت شاه که شرح آنرا بیان داشتیم، برآورده گردد، من
 معتقدم بسیار مطلوب خواهد بود که هنگام پرداخت مواجب به سربازان و ترخیص آنان
 از زیر پرچم، حتماً فشنگ‌ها و تفنگک آنها گرفته شود؛ ما با این کار از سوءاستفاده
 حکام شاهی که بخشی از مواجب آنها را بسبب پول تفنگک و فشنگک حساب کنند
 جلوگیری خواهیم کرد، و نیز از طریق مسالمت‌آمیز اهالی را آرام می‌سازیم.
 با در نظر گرفتن این پیشنهاد من، خوب است، در کمیسیون نظارتی که هزینه‌های
 مساعدت پرداختی ما را زیر نظر خواهد گرفت، یکی از افسران ما نیز مشارکت نماید.
 حضور وی به هنگام تسویه حساب با سربازان و دریافت اسلحه از آنان، مفید
 خواهد بود.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۴ مه ۱۹۰۹ [۱۷ مه ۱۹۰۹، ۲۷ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۲۶ ع ۲۶ - ۱۳۲۷]
 در اعلامیه دولتی که انتشار یافته است، گفته می‌شود که نظارت بر انتظامات پایتخت،
 برعهده تیپ قزاق گذارده شده است و پلیس و ژاندارمری و هنگ پیاده، کمک خواهند
 کرد.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۴ مه ۱۹۰۹ [۱۷ مه ۱۹۰۹، ۲۷ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۲۶ ع ۲۶ - ۱۳۲۷]
 شورای دولتی، از میان خود یک کمیته ۲۱ نفری برگزیده است که به تدوین
 قانون انتخابات اشتغال دارد. فعالیت این کمیته در آغاز به علت وجود عناصر افراطی
 در آن، کمی لنگ شد. در حال حاضر به قرار معلوم کار پیشرفت دارد و این، بطور عمده
 نتیجه نظارت هشیارانه دو نمایندگی است که هر یک جداگانه به ملیون تفهیم می‌کنند
 که از جانب شاه و دولتین، همه‌گونه اقدامات قاطع برای هدایت ایران در راه نوین
 به عمل آمده است. هرگاه کار پیشرفت نکند، باید مسئولیت آنرا بر عهده ملیون
 گذارد. از قرار معلوم آنها دیگر می‌فهمند و لزوم گذشت کردن را درک می‌کنند.

از مدیر کل وزارت امور خارجه
به کاردار سفارت روسیه در تهران

سنت پترزبورگ، ۷ مه ۱۹۰۹ [۲۰ مه ۱۹۰۹، ۳۰ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۲۹ ع ۲-]

[۱۳۲۷]

(تلگرام)

لازم است برای مقام مهم والی آذربایجان، شخصی فعال و درستکار معین گردد که بتواند هرچه زودتر نظم را در این ایالت هم‌جوار با قفقاز، برقرار نماید. به نظر ما، نامزد بسیار مناسب برای این مقام، علاءالدوله است که اکنون در برلن اقامت دارد. دولت بریتانیا با این عقیده موافق است.

لطفاً در فرصت مناسب، فکر تعیین نامبرده را برای مأموریت تبریز، به دولت ایران تلقین بنمائید، ولی در صورتی که شاه نامزد مناسب دیگری را تعیین کرد، در این باره اصراری نوزید.

بارکلی هم، دستور مشابهی دریافت خواهد کرد.

(امضاء) چاریکوف

از مدیر کل وزارت امور خارجه
به کاردار سفارت روسیه در تهران

سنت پترزبورگ، ۷ مه ۱۹۰۹ [۲۰ مه ۱۹۰۹، ۳۰ اردی بهشت ۱۲۸۸، ۲۹ ع ۲-]

[۱۳۲۷]

(تلگرام)

نظر به اینکه مصارف سهم روسی مساعده، از طرف نمایندگی روسیه بدون دخالت در کمیسیون نظارت تعیین می‌شود، شما بایستی خودتان به موقع در فکر باشید که پرداخت مواجب سربازان زیر نظارتی که شما متذکر گردیده‌اید، انجام گیرد.

(امضاء) چاریکوف

از مدیر کل وزارت امور خارجه
به سفیر روسیه در پاریس

سنت پترزبورگ، ۸ مه ۱۹۰۹ [۲۱ مه ۱۹۰۹، ۳۱ اردی بهشت ۱۲۸۸، یکم ج ۱-]

[۱۳۲۷]

(تلگرام)

ما بسیار مطلوب می‌دانیم که ناصرالملک هرچه ممکن است زودتر به تهران عزیمت کند. دولت بریتانیا که با این فکر سهیم است پیشنهاد می‌نماید که به این کارمند عالی‌رتبه، مشترکاً اطمینان داده شود که نمایندگی‌های روسیه و انگلستان در صورت

لزوم، از وی حمایت خواهند کرد.

لطفاً با آقای فرنسیس برتی در مورد اقدامی که در این جهت باید به عمل آورید و در مورد اینکه ناصرالملک را قانع سازید که بلادرننگ عازم ایران گردد، قراری بگذارید.

شایسته‌تر این خواهد بود که وی در راه عزیمت به ایران، سری هم به سنت پترزبورگ بزند تا با وزیر مالیه، دربارهٔ حمایت مالی‌ای که دولتین قصد دارند به ایران بنمایند گفتگو کند.

(امضاء) چاریکوف

گزارش فوری مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۵ آوریل ۱۹۰۹ [۸ مه ۱۹۰۹، ۱۸ اردیبهشت ۱۲۸۸، ۱۷ ع ۲۴ - ۱۳۲۷]

افتخار دارد دقت آنجناب را به خلاصهٔ مهمترین وقایعی که در ماه آوریل تا تاریخ ۲۴ ماه [۱۴ آوریل تا ۷ مه، ۲۵ فروردین تا ۱۷ اردیبهشت، ۲۳ ع ۱۶ تا ۲ ع ۲] در تهران رخ داده است، جلب نماید.

با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

خلاصهٔ وقایع در تهران

۱۷ آوریل [۳۰ آوریل، ۱۰ اردیبهشت، ۲ ع ۹]، شاه با استقبال از صلاح‌اندیشی‌های دولتین انگلستان و روسیه، صدراعظم و سپهسالار را بازنشسته کرد ولی از تعویض همهٔ کابینه نیز، به‌عنوان بهانه‌ای برای برکناری سعدالدوله که اکنون مدتهاست ناخوشنودی تمامی گروه درباری را به‌سوی خود برانگیخته است، استفاده نمود. تعیین شاهزاده نایب‌السلطنه به صدارت عظمی و وزارت جنگ، و برکناری سعدالدوله، سبب اعتراض نمایندگی‌های روسیه و انگلستان گردید.

۱۷ آوریل [۳۰ آوریل، ۱۰ اردیبهشت، ۲ ع ۹] مترجمان هر دو نمایندگی به باغشاه اعزام گردیدند، و نظر به اینکه دیروقت بود به زحمت به حضور شاه شرفیاب شدند، و از طرف نمایندگی‌های انگلستان و روسیه علیه این اقدامات شدیداً اعتراض به‌عمل آمد، زیرا به وضوح مخالف با صلاح‌اندیشی‌هایی است که به‌استحضار اعلیحضرت رسانیده شده بود. نتیجه این شد که کار تعیین کابینه جدید کند گردیده و تا این زمان، پست‌های خالی پر نشده است.

۱۹ آوریل [۲ مه، ۱۲ اردیبهشت، ۱۱ ع ۲۴]، شاه از طریق وزارت امور خارجه، به وزیر مختار انگلستان در تهران اطلاع داد که صلاح‌اندیشی‌های دولتین روسیه و انگلستان را پذیرفته است و اینک برای مذاکره و توضیح پیرامون برخی جزئیات آن، مایل است جلسهٔ مشترکی با مشارکت نمایندگان وی و وکلای نمایندگیها تشکیل

گردد.

نظر به انتشار شایعاتی مبنی بر اینکه شاه قصد دارد در روز تولد خود - ۲۲ آوریل [۵ مه، ۱۵ اردی بهشت، ۱۴ ع ۲] - دستخطی دربارهٔ احیای مشروطه صادر کند، و از طرف دیگر شیخ فضل‌الله، امیربهاذر و مرتجعین دیگر، در حومه‌های نزدیک تهران، مردم عوام را جمع می‌کنند تا نمایش ضد مشروطه تشکیل دهند، نمایندگی‌های روسیه و انگلستان در این باره از قبل شاه را مطلع ساختند تا مسئولیت هرگونه عواقبی را که این نمایش ممکن است در بر داشته باشد، بر عهدهٔ وی بگذارند.

۲۲ آوریل [۵ مه، ۱۵ اردی بهشت، ۱۴ ع ۲]، در روز تولد محمدعلی‌شاه، هیأت‌های دیپلماسی با ترکیب کامل در باغشاه برای عرض تبریک به اعلیحضرت حضور یافتند.

در همین روز، در تهران دستخط مربوط به احیاء مشروطه و تعیین روز انتخابات جدید برای یکم ماه رجب - ششم ژوئیه [۱۹ ژوئیه، ۲۸ تیر] اعلام گردید که ترجمهٔ آن نیز فرستاده شد.

حوادث قزوین، قتل شیخ‌الاسلام محل و رئیس آتریادا محل - قاسم آقا، اسیرکردن والی و غیره، تأثیری عمیق بر اهالی پایتخت و حتی بر مقامات درباری گذارده است. نزدیک شدن فدائیان به تهران، استعفای سپهسالار، تزلزل آشکار شاه در تعیین وزیران و اعضای کابینه بی‌اثر نمانده است: ازدحامی که تاکنون در باغشاه بود، تخفیف یافته و در بین درباریان، صدای شکایت از لجاجت محمدعلی‌شاه که کشور را به لب پرتگاه سوق داده، بلند شده است.

۲۴ آوریل [۷ مه، ۱۷ اردی بهشت، ۱۶ ع ۲] مجلس مشاورهٔ نمایندگان شاه و نمایندگان دولتمن روسیه و انگلستان در تهران، دربارهٔ برخی جزئیات متن صلاح-اندیشی‌های تقدیم شده به شاه، تشکیل گردید.

نمایندگان شاه عبارت بودند از: علاء‌الملک، مشیرالدوله، مؤتمن‌الملک، حشمت‌الدوله، مستشارالدوله و مشیرالسلطنه، مدیر کل موقت وزارت امور خارجه. مشاوره در محل نمایندگی انگلستان برگزار گردید. وزیرمختار انگلستان و کاردار سفارت روسیه بطور جداگانه فهرست اعضای کابینه را که می‌توانند مورد اعتماد کشور و دولتمن قرار گیرند و نیز فهرست تقریبی اشخاصی را که می‌بایستی برای تدوین قانون جدید انتخابات جلب گردند در اختیار نمایندگان شاه گذاروند.

شاه طی تلگرامی برای ناصرالملک، وی را به تهران فراخوانده است.

ترجمه دستخط شاه به تاریخ ۱۴ ربیع‌الثانی سال ۱۳۲۷
برابر با ۲۲ آوریل ۱۹۰۹ [۵ مه ۱۹۰۹، ۱۵ اردی‌بهشت، ۱۲۸۸]

بی‌گمان، نخستین شرط سلامت دولت و ملت، برقراری نظم و ترتیب در دوایر دولتی است، ولی آنها تاکنون فاقد نظم لازم بوده‌اند و در نتیجه امور دولتی بکلی مختل شده و امنیت تماماً از بین رفته است. بدین سبب، ما به خاطر خیر و سعادت ایران از امروز یعنی ۱۴ ربیع‌الثانی سال ۱۳۲۷، اساس مشروطه را مقرر می‌داریم که مهم‌ترین ضامن شکوفائی کشور، رفاه و سعادت اتباع و چرخش قانونی امور حکومت و دولت است. باشد که نمایندگان ملت و بهترین نیروهای کشور همراه با نمایندگان حکومت، به حل مسائل دشوار داخلی بر طبق نیازهای وطن عزیز و خصوصیات عصر حاضر و خواست‌های واقعی اسلام بپردازند: آرامش و امنیت را در کشور تحکیم بخشند، عدالت، رفاه و سعادت را برقرار سازند. و به‌خواست خداوند متعال و یاری دوازده امام، تفاق و دشمنی موجود را از میان بردارند و در همه‌جا از طریق شور و اتحاد، عدالت و آرامش را مستقر سازند.

به این ترتیب بر اساس قانون انتخابات ویژه‌ای که بزودی اعلام خواهد گشت، روز یکم رجب سال ۱۳۲۷ [۱۹ (۶) ژوئیه ۱۹۰۹، ۲۸ تیر ۱۲۸۸] انتخابات نمایندگان ملت انجام خواهد گرفت، و بر این نمایندگان است که هرچه زودتر، به تهران آمده و تمامی کوشش خودشان را در راه شکوفائی و سعادت ایران بکار برند.
(امضاء) محمدعلی شاه

گزارش فوری مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۳ آوریل ۱۹۰۹ [۶ مه ۱۹۰۹، ۱۶ اردی‌بهشت ۱۲۸۸، ۱۵ ع ۲۶ -

[۱۳۲۷]

در تلگرام خود به تاریخ ۲۲ آوریل [۵ مه، ۱۵ اردی‌بهشت، ۱۴ ع ۲۶] سال‌جاری، افتخار داشتیم خاطر آن جناب را مستخضر دارم که به فرمان شاه، دستخط مربوط به احیاء مشروطه در ایران، به چاپ رسیده ولی هنوز اعلام نگردیده است. انتخابات برای اول رجب [۱۹ (۶) ژوئیه، ۲۸ تیر] یعنی دو ماه و نیم دیگر از این تاریخ مقرر و وعده داده شده است که طی این مدت قانون انتخابات نیز اعلام گردد.
دستخط، امروز انتشار یافت. مردم ایران یا دست‌کم روشنفکران آنان، تا آنقدر اعتماد خودشان را به شاه از دست داده‌اند، که دستخط با ناباوری روبرو گردیده است.

من شخصاً قضاوت در این باره را، که تا چه اندازه این فرمان صادقانه و بی بازگشت می‌باشد، بر عهده نمی‌گیرم، و معتقدم که آینده، وابسته به میزان استواری تزلزل‌ناپذیری است که نمایندگی‌های روسیه و بریتانیای کبیر در تهران به دستور دولت‌های خودشان، از خود ظاهر می‌سازند.

آن جناب، از تلگرامهای من از روز شرفیابی که در جریان آن من و وزیرمختار انگلستان صلاح‌اندیشی‌های دولتین را بشاه تسلیم داشتیم، تا تاریخ دیروز، اطلاع حاصل کرده‌اند که اعلیحضرت شاه، بارها کوشش کرده است از اجراء مستقیم سفارشات داده شده، سر باززند، و تلاش داشته است که بین دو نمایندگی نفاق بیفکند، چنانکه صدراعظم را برکنار کرده، ولی شاهزاده نایب‌السلطنه را به‌جای وی گمارده است.

گرچه شاه به سبب اعتراضات ما، وعده داده است که انتصاب نایب‌السلطنه را تصویب نکند، با وجود این نایب‌السلطنه نقش وزیر چنگ را ایفاء می‌نماید. ولی من دلیلی در دست دارم که فکر کنم که در این مسئله شاه گذشت خواهد کرد.

مسألة برکناری سعدالدوله، امر دشوارتری را ایجاد کرده است. این کارمند عالی‌رتبه با روش فداکارانه خود و صداقت و درستکاری نسبت به هیأت نمایندگی، دشمنان آشتی‌ناپذیری در میان طبقه درباری پیدا کرده است. خود شاه، به دو ترجمان اظهار داشته است که مطلقاً به سعدالدوله اعتماد ندارد و تقاضا کرده است که در این مورد اصراری نشود. اما در این مورد هر دو نمایندگی نیاستی رضایت بدهند.

سعدالدوله علاوه بر اینکه یک رجل جدی و مشروطه‌خواه معتدلی است، شاه بخوبی می‌داند که وی مورد اعتماد دولتین است و تمویض او در لحظه کنونی به مثابه مبارزه طلبی با ما است. روشن است که این کار جایز نمی‌باشد.

این ملاحظات و اعتقاد به اینکه ما، با رها کردن مسألة سعدالدوله، اعتماد شخصیت‌های ایرانی را، که ما را به سبب ضعفمان سرزنش خواهند کرد، از دست می‌دهیم، مرا بر آن داشت تقاضا کنم آن جناب اجازه دهند تا به دولت شاه اظهار بدارم که دولت امپراتوری برکناری نامبرده را به منزله امتناع شاه از پیروی از صلاح‌اندیشی‌های روسیه و انگلستان تلقی خواهد نمود.

آن جناب در تلگرام مورخ ۲۰ آوریل [۳ مه، ۱۳ اردی‌بهشت، ۱۲۷۲ع] سال‌جاری چنین مأموریتی را بمن واگذار نمودید و نظر به اینکه همکار انگلیسی من نیز نظیر همین دستور را دریافت داشته بود، ما این نظر را به عرض اعلیحضرت شاه رسانیدیم. هنوز مشخص نیست که شاه نسبت به این مصلحت‌اندیشی چگونه برخورد خواهد نمود. من به نوبه خود می‌کوشم به وسیله اشخاص مورد اعتماد، درباره بازگرداندن سعدالدوله به مقامش، در شاه اعمال نفوذ کنم.

به طوری‌که به عرض رسانیده‌ام، دستخط شاه درباره احیاء مشروطه، با ناباوری روبرو گردیده است و در واقع امر، این دستخط که در نوع خود، چهارمین است، از طرف ملیون ایران جدی تلقی نخواهد گردید، هرگاه با تدابیری که نشان‌دهنده صداقت شاه است، همراه نباشد.

آن جناب، از تلگرام مورخ ۲۱ آوریل [۴ مه، ۱۴ اردی‌بهشت، ۱۳۷۲ع] من

مستحضر گشته‌اند که مدیرکل وزارت امور خارجه از طرف شاه به دو نمایندگی اطلاع داده بود که اعلیحضرت صلاح‌اندیشی‌های دولتین را می‌پذیرد، ولی ضمناً تقاضا دارد دو نماینده، همراه با نمایندگان شاه مشترکاً و بطور جداگانه روی جهات اجرائی برخی از مواد برنامه مذاکره نمایند.

این جلسه امروز تشکیل گردید.

در جلسه از طرف شاه، نمایندگان زیرین مشارکت داشتند: مشیرالدوله، مؤمن-الملک، علاءالملک، مشارالسلطنه، حشمت‌الدوله و مستشارالدوله.

در جریان این جلسه که دو ساعت به طول انجامید، وزیر مختار انگلستان و من، موارد غیرروشن در برنامه را برای نمایندگان ایرانی توضیح دادیم و همچنین نام اشخاصی را که ممکن است در کابینه اصلاحی و در کمیته ویژه تهیه قانون انتخابات مشارکت داشته باشند متذکر گردیدیم.

علاوه بر این نظر به اخبار اضطراب‌انگیزی که از قزوین رسیده است و شایعات پی در پی در مورد تصمیم بختیاریه‌های اصفهان برای آمدن به تهران و همچنین نظر به عدم اعتمادی که در رشت، اصفهان و در خود پایتخت نسبت به دستخط شاه ابراز گردیده است، ما وظیفه خود دانستیم به نمایندگان شاه، برای عرض به حضور اعلیحضرت، اظهار بداریم که بر شاه است که به خاطر حفظ آرامش و برقراری نظم، بلادرنگ فرمائی صادر نمایند و در آن آشکارا اعلام فرمایند که صدراعظم و سپهسالار از کلیه وظایف برکنار شده‌اند. نیز، اعضاء دولت جدید را اعلام فرمایند، اعضائی که اسامی آنها به شاه گوشزد شده است، همچنین، نام اعضاء کمیته ویژه‌ای که به تدوین قانون انتخابات خواهد پرداخت منتشر گردد و سرانجام، روز انتخابات و روز گشایش مجلس، به اطلاع عموم ملت رسانیده شود.

ما اضافه نمودیم که شاه با چنین اعلامیه‌هایی، اطمینان ملت را به صداقت عزم خویش استوار خواهند ساخت و از آشفتگی‌های شدید و ناگوار جلوگیری خواهند نمود. آینده نشان خواهد داد که آیا شاه از این صلاح‌اندیشی‌ها پیروی خواهد نمود یا نه. مطالبه بیش از این از شاه نه ممکن است و نه مطلوب.

من از جانب خود، با تمام وسایلی که در اختیار دارم کوشش خواهم نمود تا ملیون را متقاعد سازم که اکنون نظر به اینکه شاه پیشنهادات روسیه و انگلیس را پذیرفته است، آنها نیز بایستی اعتدال را رعایت کنند و از عقل سلیم پیروی نمایند. و اظهار خواهم داشت که در غیر این صورت، من به این نتیجه تأسف‌آور می‌رسم که ملیون ایران کمتر از هر چیز درباره خیر و سعادت ملت می‌اندیشند.

با این مقصد، تلگرامی به اشتریتزر فرستادم که به سپهسالار تسلیم دارد، البته به این امید که او فدائیان ولایت گیلان را تماماً در اختیار دارد. ولی می‌ترسم که اینطور نباشد. زیرا از گزارشات اشتریتزر و همچنین از منابع خودم، تشخیص می‌دهم که بخش عمده مبارزان راه آزادی ایران را، قفقازیهای ما تشکیل می‌دهند.

سرکنسول مشاور مختار د. س. س. ۱۰ پاسک^۲، که امروز از مرخصی کوتاه مدت خود در باکو بازگشته است، از رشت تا قزوین سخنان قفقازیمها را که به زبان روسی گفتگو می کرده اند، شنیده است.

به نظر می رسد سپهدار، بر این قبیل مهاجران که برای ماجراجویی و مالاندوزی به ایران آمده اند، نفوذ بسیار کمی داشته باشد. ذکر این نکته جالب است که در آن زمان که ملیون نسبت به ورود قشون ما به آذربایجان بیشتر حسن نظر داشتند، مجاهدین گیلان که از قفقاز آمده بودند، نسبت به اشغال موقتی ما «اعتراض» می کردند.

با تقدیم احترام و بهترین آرزوها توضیح: اجازه می خواهم به منظور توصیف وضع در راه انزلی-تهران و تفوق قفقازیمهای ما در آن، صحنه زیرین را که امروز در دفتر نمایندگی رخ داده، به اطلاع برسانم:

دو نفر گاریچی تبعه روسیه اهل قفقاز، نزد ترجمان دوم آمدند و به منظور بازگشت به باکو، تقاضای پروانه عبور برای نشان دادن به مأموران نظامی شاه که در راه هستند، نمودند و متذکر شدند که این پروانه فقط تا کرج (۵۰ ورستی تهران) لازم است، و پس از آن بیم و هراسی وجود ندارد «زیرا از آنجا تا خود رشت، هم ولایتی های خودمان ایستاده اند و ما مثل اینست که در قفقاز سفر می کنیم».

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۲ مه ۱۹۰۹ [۲۵ مه ۱۹۰۹، ۴ خرداد ۱۲۸۸، ۵ ج ۱ - ۱۳۲۷] تلگرام مورخه ۴ مه [۱۷ مه، ۲۷ اردی بهشت، ۲۶ ع ۲] دریافت گردید. همان ساعت، بیزو و اگزیمپلیاروف^۳ را به محل نمایندگی فرا خواندم و طرح قرارداد بر وفق تذکرات آن جناب تهیه گردید و عصر همان روز به وزیر امور خارجه شاه برای انعقاد، تسلیم نمودم.

اکنون یک هفته از آن تاریخ می گذرد و در این مدت سعدالدوله دو بار از من تقاضا نموده است که به طور خصوصی از بانک ما قرضه دریافت نماید. من به وزیر نامبرده پاسخ دادم که وی، هر اندازه زودتر موافقت خود را درباره طرح قرارداد مساعدنه که تسلیمش گشته اظهار بدارد، به همان اندازه سریعتر پول دریافت خواهد داشت، - و من حق ندارم با بانک به نفع دولت شاهنشاهی وارد معامله خصوصی بشوم. دیروز سعدالدوله به وسیله یک نامه خصوصی به من اطلاع داد که طرح قرارداد

۱- D. S. S. (Deistvitelni Stavski Sovetnik) یکی از رتبه های اداری روسیه تزاری بوده که رتبه چهارم محسوب میشده است.

2- Passek

3- Exempliarov

را به کمیسیون ویژه‌ای خواهد سپرد.
فکر می‌کنم سبب تأخیر سعدالدوله در این مسأله وحشت وی از مجلس آینده است که بدون مذاکره نمایندگان هیچ مساعده‌ای را، حتی اگر ناچیز هم باشد، تصویب نخواهد کرد.

از مدیر کل وزارت امور خارجه به کاردار سفارت در تهران

سنت پترزبورگ، ۱۲ مه ۱۹۰۹ [۲۵ مه ۱۹۰۹، ۴ خرداد ۱۲۸۸، ۱ ج ۵ - ۱۳۲۷]
(تلگرام)

سفیر ما در پاریس تلگراف کرده است که، ناصرالملک^۱ از شاه دعوتی خشک و خالی، برای رفتن به ایران دریافت داشته است، بدون آنکه اشاره‌ای به وظیفه و شغلش شده باشد. وی به بهانه معالجه پسرش قصد دارد حداقل یکماه دیگر در اروپا بماند و نسبت به بازگشت به ایران به سبب عدم اطمینان به تصمیم قطعی شاه، متزلزل است. برای متمایل ساختن او به بازگشت هرچه سریعتر به ایران، قبل از هر چیز لازم است به وی بطور مشخص پست وزارت مالیه پیشنهاد گردد.
لطفاً به اتفاق بارکلی، در این مورد، دولت شاه را تحت تأثیر قرار دهید.
(امضاء) چاریکوف

تلگرام مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۱۳ مه ۱۹۰۹ [۲۶ مه ۱۹۰۹، ۵ خرداد ۱۲۸۸، ۱ ج ۶ - ۱۳۲۷]
در قزوین دگرگونی‌های مساعدی در اوضاع رخ داده است. سپهسالار به صلاح‌اندیشی‌های ما توجه نموده، حکومت رشت را قبول کرده است. دولت ایران به منظور جلب وی به طرف خود، مازندران را نیز به او واگذار نموده است. برای قزوین شرف‌الدوله، نماینده سابق از تبریز، معین گشته است که هم برای دولت و هم برای سپهسالار مناسب است.
انتقال دسته‌جات ملیون به رشت، آغاز شده است. چند نفر از قفقازیها، هم‌اکنون کیلان را ترک گفته‌اند.

۱- متن: نصرالملک خوانده می‌شود ولی از قرائن مطالب باید ناصرالملک باشد.

از مدیر کل وزارت امور خارجه
به سفیر روسیه در قسطنطنیه

سنت پترزبورگ، ۱۵ مه ۱۹۰۹ [۲۸ مه ۱۹۰۹، ۷ خرداد ۱۲۸۸، ۸ ج ۱-۱۳۲۷]
ما، به خاطر اینکه از کلیه وسایلی که در اختیار داریم برای آشتی شاه و ملت استفاده کنیم، مفید دانستیم کم و بیش بر مجتهدین نجف فشار وارد سازیم. طرح اعلامیه پرطننه‌ای در این مورد، که سرکنسول‌های روسیه و بریتانیای کبیر بایستی برای مجتهدین ارسال دارند، همین حالا با توافق کابینه لندن معین گردیده است که در پائین به اطلاع شما می‌رساند:

«چندین سال است که ایران، قربانی مبارزات داخلی است. روسیه و بریتانیای کبیر، سرشار از احساسات واقعاً دوستانه نسبت به این کشور، از تمامی نفوذ خود به منظور کمک به آرام‌ساختن فتنه‌ها و دهشت‌های آن، استفاده نمودند که مساعی آنها بی‌ثمر نماند: در همین اواخر شاه با پیروی از صلاح‌اندیشی‌های دوستانه دولتمن تصمصیم گرفت حکومت مشروطه را احیاء کند و به مجرمین سیاسی عفو عمومی اعطاء نماید تا آرامش را به کشور بازگرداند.

نمایندگان کنسولی روسیه و بریتانیای کبیر، به منظور تأمین موفقیت اقدامات محمدعلی، از طرف دولت‌های خود مأموریت دارند به احساسات وطن‌پرستانه‌ای که در روحانیون و سران مذهب شیعه سراغ دارند، متوسل گردند و نیز از اشتها آنان در بین همه مسلمانان مشرق‌زمین و نفوذشان در میان هم‌کیشان آنها بهره‌مند شوند. از این رو، این نمایندگان از مجتهدین کربلا و نجف تقاضا دارند که به پیشبرد این هدف انسان‌دوستانه کمک شایان مبذول دارند.

مجتهدین محترم با پیام خودشان به همه طبقات ایرانی مبنی بر قطع نزاع و برادرکشی و با نصایح خردمندانه‌شان درباره حفظ اعتدال، به سعادت وطن بسیار زیبای خودشان، که از بی‌نظمی‌های سالهای اخیر رنج فراوان دیده است و به احیاء نظم و آرامشی که ملت ایران تشنه آن است کمک بزرگی خواهند نمود.

لطفاً با سفیر انگلستان که تعلیماتی با همین مضمون دریافت خواهد کرد، قراری بگذارید تا دستوراتی که شرح آن در بالا رفت، به بغداد رسانده شود.

(امضاء) چاریکوف

از مدیر کل وزارت امور خارجه
به سفیر روسیه در قسطنطنیه

سنت پترزبورگ، ۱۵ مه ۱۹۰۹ [۲۸ مه ۱۹۰۹، ۷ خرداد ۱۲۸۸، ۸ ج ۱-۱۳۲۷]
(تلگرام)

مجتهدان، عبدالله مازندرانی و محمدکاظم خراسانی، از نجف، تلگرامی به وسیله وزیر مختار ایران در سنت پترزبورگ فرستاده و طی آن تأثر شدید خودشان را نسبت

به عبور قشون روس از مرزهای ایران و مداخلات در امور داخلی این کشور ابراز داشته و خواستار فراخواندن دستجات نظامی ما شده و اعلام نموده‌اند که گویا حضور این قوا، احساسات مسلمانان را خدشه‌دار ساخته و ممکن است سبب نفرت و انزجار ایرانیان نسبت به ما گردد.

لطفاً به سرکنسول ما، در بغداد، دستور دهید مطالب زیرین را به مجتهدین نامبرده ابلاغ نماید:

دیده می‌شود که مجتهدین محترم را نسبت به علل و هدفهای اعزام دستجات نظامی ما به تبریز، دچار اشتباه ساخته‌اند. این شهر، به وسیله قوای شاه و از جمله سواران وحشی مختلف از قبایل کوهستانی محاصره شده و رفت‌وآمد مسالمت‌آمیز تجارتی در راه شوسه ما از جلفا به تبریز قطع گردیده، و در آنجا، غارت و تجاوز نسبت به اهالی، اوج گرفته بود، در نتیجه ممنوعیت حمل مواد خوراکی به آن، در وضع بی‌نهایت دشواری قرار داشت. اهالی از گرسنگی می‌مردند، و بدون تردید، از دست رفتن شهر، همراه با چپاول و غارت آن و وحشی‌گری سواران نامبرده، امری ناگزیر می‌نمود. اهالی به‌جان‌آمده شهر، حاضر بودند به کنسولگری‌های بیگانه و اتباع خارجی حمله کنند تا بدین وسیله موجب دخالت بیگانگان گردند. مخاطرات حتمی، کنسولگریها و سایر مؤسسات خارجی را تهدید می‌کرد و نه دولت پادشاهی و نه حتی فدائیان محلی قادر به دفاع از آنها نبودند.

این وضع دولت روسیه را وادار ساخت که به منظور حفظ کنسولگری و اتباع خارجی، تأمین ارتباط بین تبریز و مرز روسیه از راه شوسه، و گشودن راه حمل مواد غذایی به تبریز محاصره شده، برای خارجیان و اهالی محل، دستجات نظامی خود را به آنجا اعزام دارد. اهالی تبریز ورود قوای روسی را بمثابه یگانه راه نجات خود از مخاطرات حتمی تلقی کرده و ابراز شادمانی نمودند و این ورود، عملاً به محاصره شهر پایان داد.

اکنون نظم و ترتیب در شهر بتدریج احیاء می‌گردد، خواربار حمل می‌شود، بازارها گشایش می‌یابند و معاملات از سر گرفته شده است.

دستجات نظامی ما، به هیچ‌وجه حق دخالت در امور داخلی و مبارزات احزاب ایرانی را ندارند، و هنگامی که نظم و ترتیب در آذربایجان از نو برقرار گردد، آنها به روسیه بازگردانده خواهند شد.

در برخی شهرهای دیگر، ایران که بی‌نظمی‌هایی رخ داده است، مانند رشت، استرآباد و مشهد، دستجات محافظ کنسولخانه‌ها تقویت گشته‌اند.

ضمناً در نتیجه این امر شهر استرآباد از غارت و چپاول ترکمن‌ها که به آن هجوم برده بودند، در امان ماند.

تدابیر آتی که دولت روسیه به منظور حفظ اتباع و منافع خود اتخاذ خواهد نمود، بستگی به جریان حوادث خواهد داشت.

از اخبار و اطلاعات همانندی که سرکنسول‌های انگلستان و روسیه به

مجتهدین داده‌اند، اکنون علمای محترم مطلع گشته‌اند که این دو کشور، چه اقداماتی به منظور احیاء شیوه اداره امور به وسیله نمایندگان ملت و اجراء اصلاحات ضروری به خاطر آرامش کشور به عمل آورده‌اند.

ما اطمینان داریم که با نفوذ و احترامی که مجتهدین در بین ملت ایران دارند، رسیدن هرچه سریعتر به این هدف و برقراری آنچنان نظم و ترتیبی در ایران که باقی ماندن قوای روس را در آن بی‌معنا نماید، بستگی به تأثیر این آقایان بر ملت و همکاری صادقانه آنها با دو کشور خواهد داشت.

(امضاء) چاریکوف

گزارش فوری مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۲ مه ۱۹۰۹ [۱۵ مه ۱۹۰۹، ۲۵ اردیبهشت ۱۲۸۸، ۲۴ ع ۲۴ - ۱۳۲۷] افتخار دارد خلاصه حوادثی را که از ۲۴ آوریل تا یکم مه [۷ تا ۱۴ مه، ۱۷ تا ۲۴ اردیبهشت، ۱۶ تا ۲۳ ع ۲۴] سال جاری در تهران رخ داده است بعرض آنجناب برساند.

با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

خلاصه حوادث تهران از ۲۴ آوریل تا یکم مه ۱۹۰۹

[۷ تا ۱۴ مه ۱۹۰۹، ۱۷ تا ۲۴ اردیبهشت ۱۲۸۸، ۱۶ تا ۲۳ ع ۲۴ - ۱۳۲۷]

حداکثر دو هفته پس از دریافت یادداشت حاوی صلاح‌اندیشی‌های دوستانه دولتین، محمدعلی‌شاه، که از اخبار اخیر قزوین سخت هراسناک شده است، تصمیم گرفت این صلاح‌اندیشی‌ها را مورد توجه قرار دهد و روز ۲۶ آوریل [۹ مه، ۱۹ اردیبهشت، ۱۸ ع ۲۴] سعدالدوله را به باغشاه فرا خواند و مجدداً وی را به وزارت امور خارجه برگماشت.

همزمان با این، اعضای جدید کابینه نیز تعیین گردیدند: فرمانفرما - وزیر داخله، مستوفی‌الممالک - وزیر جنگ، مشیرالدوله - وزیر عدلیه، مؤتمن‌الملک - وزیر معارف، ناصرالملک - وزیر مالیه، مهندس‌الممالک - وزیر طرق و شوارع. تا ورود ناصرالملک، سعدالدوله مقام رئیس‌الوزرائی را برعهده خواهد داشت.

۲۷ آوریل [۱۰ مه، ۲۰ اردیبهشت، ۱۹ ع ۲۴]، دستخط شاه صادر شد که در آن احیاء قانون اساسی سابق، بطور کامل و بدون کم و کسر، تأیید گشته، فرمان به تدوین هرچه سریعتر قانون انتخابات داده شده و گشایش مجلس در بهارستان به محض ورود دوسوم نمایندگان به تهران، اعلام گردیده است.

۲۷ آوریل [۱۰ مه، ۲۰ اردیبهشت، ۱۹ ع ۲۴]، انتشار شایعه‌ای در شهر کسه گویا فدائیان قفقازی از قزوین، دستجات قشون شاه را در کرج، شکست داده به تهران

نزدیک می‌شوند، باغشاه را دچار وحشت و هراس نمود و، به‌منظور حراست قصر، با عجله از شهر قوای نظامی فراخوانده شد. هم‌چنین اسب‌ها را برای حرکت شاه گویا به زرگنده، آماده ساختند.

پس از گذشت چند ساعت، معلوم گردید که شایعه نزدیک شدن فدائیان دروغ بوده است و وضع ظاهراً کمی آرام گشت، گرچه در واقع امر توجه همگان بسوی قزوین معطوف است.

از ۲۸ آوریل [۱۱ مه، ۲۱ اردی‌بهشت، ۲۰۲۷] جلسه مشترک هیأت دولت با شخصیت‌هایی که نمایندگی‌ها برای تدوین قانون جدید انتخابات پیشنهاد کرده بودند، آغاز به‌کار کرد و طرحی که به دستور شاه تهیه شده بود، قرائت گردید.

مده‌ای از حاضرین هرگونه ضرورت تغییر در قانون انتخابات را نفی می‌کردند و استدلال می‌نمودند که قانون اساسی که کلاً احیاء گردیده است، هم تعداد کلی نمایندگان مجلس و هم تعداد انتخاب‌شونده از هر شهری را پیش‌بینی می‌کند. با وجود این، عقل‌سلیم‌تر پیروز گردید و پس از انتقاد طولانی و شدید از قواعد انتخابات پیشین، کمیسیون مرکب از ۲۱ نفر، برای تدوین قانون جدید انتخابات برگزیده شد. گرچه هیچ‌گونه تظاهرات آشکاری علیه قانون اساسی صورت نگرفته است، ولی نظر به تکرار مکرر حوادث چنجاللی از طرف سربازان گرسنه و مرخص‌شده، و به‌ویژه هنگ سیلاخوری، که با اسلحه در شهر پراکنده‌اند و بی هدف تیراندازی و دستخط مربوط به قانون اساسی را پاره می‌کنند، کابینه وزیران به منظور برقراری آرامش در پایتخت، تدابیری اتخاذ کرده است و از جمله، طی یک آگهی، اهالی پایتخت از ناسزاگویی به قانون اساسی و مشروطه‌خواهان منع شده‌اند.

حفظ نظم در پایتخت به‌عهده سرهنگ لیاخف گزارده شده و ژاندارمری و پلیس در اختیار وی قرار داده شده است. حمل اسلحه در شهر حتی برای سربازان پادگان باغشاه قدغن گشته و دادگاه‌های نظامی، برای مجازات فوری افرادی که می‌خواهند نظم را در پایتخت مختل کنند، تشکیل گردیده است.

شاه قصد دارد تا چند روز دیگر به قصر بیلاقی در سلطنت‌آباد عزیمت نماید و دور شدن اردوگاه نظامیان از پایتخت به‌خاطر همراه بودن با شاه، بی‌تردید به آرامش شهر کمک می‌کند.

ترجمه‌های دستخط‌های درباره احیاء قانون اساسی، اعطاء عفو عمومی، و اعلامیه کابینه وزیران درباره حفظ تمامیت قانون اساسی، همراه این گزارش ارسال می‌گردد.

ترجمه دستخط شاه درباره احیاء قانون اساسی در ایران

از روزی که به خواست خداوند قادر متعال، ما وارث تخت و تاج کشور باستانی ایران گردیدیم، پیوسته در مد نظر داشتیم که یگانه راه از میان برداشتن سوءاستفاده‌ها و بدبختی‌هایی که از هر طرف این کشور بلا دیده شش هزار ساله را، وطن عزیز ما

را، خانه ما را، احاطه کرده است، همانا وحدت فشرده نیروهای ملت، دولت و حکومت است، راه دیگری جز فراخواندن همه ساکنان این کشور زیبا، به یاری ما مشان که در حال ناپودی است، وجود ندارد.

ما شب و روز بخاطر عملی ساختن این آرزوی قلبی خود کوشیدیم، نقشه‌ها و نیات بسیاری در سر داشتیم که خود مردم دلیر ایران، این فرزندان محبوب ما، به کمک ما و آرزوهای ما شتافتند، به آستان شادروان پدر ما رو آوردند و خواهان برقراری حکومت مشروطه گشتند و این امر، به ما امکان داد تا اندیشه خودمان را نزد پدرمان بگشائیم. و بعد هم تلگرام‌ها و نامه‌های ما به عنوان شادروان شاه است که همگی گواه بر دلسوزی ما نسبت به ملت خود و گواه بر همیاری ما با او است.

پس از اعطاء فرمان مشروطه که ما به تهران آمدیم، لحظه‌ای آرام نگرفتیم تا شاهنشاه را قانع ساختیم که قانون اساسی حکومت را توشیح فرمایند. و هنگامی که سلطنت به ما رسید، از هیچ‌گونه اقدامی به خاطر استواری و شکوفائی قانون اساسی فروگذار ننمودیم، تمامی نیروی ما، صرف تمجید از مجلس مقدس ملی گردید. اما دسایس مفسده‌جویان و تحریکات جنایتکاران، کار را تا بدانجا کشانید که بر همگان آشکار است.

در این اواخر، ما اعتماد خودمان را به مجلس تماماً از دست دادیم و بکلی از آن ناامید گشتیم و اعتقاد حاصل کردیم که این، آن مجلسی نیست که بتواند انبوه مسائل گوناگونی را که در مقابل ایران قرار دارد، حل و فصل کند، و آن مجلسی نیست که زندگی نوین به این آب و خاک به بخشد.

آنوقت ما، همانطوری که در کلیه کشورها عمل می‌شود، برای مدتی مجلس را منحل ساختیم و تصمیم گرفتیم در تاریخ نوزدهم شوال آنرا بگشائیم، ولی مشکلاتی پیش آمد و همگان معترف بودند که هرگاه در آن تاریخ، اقدام به گشایش مجلس می‌کردیم خونریزی‌های فراوان و جنگ خانگی رخ می‌داد. این عوامل ما را وادار ساخت گشایش مجلس را تا رفع این موانع به تأخیر اندازیم.

اکنون که معتقدیم زمان مساعدی فرا رسیده است، و مشاهده می‌کنیم که تمامی موانع برطرف گشته است، با خوشحالی قلبی به وسیله این دستخط فرمان می‌دهیم بر پایه قانون اساسی پیشین و بدون ذره‌ای تغییر، مجلس گشایش یابد.

ما هم‌چنین فرمان دادیم که تنی چند از افراد وفادار به آرمان مشروطه و مورد اعتماد ملت و دولت، به شورای دولتی داخل گردند تا هرچه زودتر قانون انتخابات را تدوین و آنرا برای اطلاع عموم منتشر سازند.

بلافاصله پس از انتشار قانون انتخابات، انتخاب نمایندگان آغاز خواهد گردید و هنگامی که دوسوم نمایندگان منتخب به تهران آمدند، مجلس شورای ملی در بهارستان گشایش خواهد یافت.

باغشاه، ۱۸ ربیع‌الثانی سال ۱۳۲۷

[۲۶ آوریل سال ۱۹۰۹] [۹ مه ۱۹۰۹، ۱۹ اردی‌بهشت ۱۲۸۸]

اطلاعیه

نظر به اینکه، مرحمت اعلیحضرت همایون شاهنشاهی بر اعطاء قانون اساسی که بهترین وسیله برای عظمت سلطنت، استقلال کشور و خوشبختی ملت است، تعلق گرفته و در نتیجه این امر کلیه افراد ملت ایران نسبت به محبت آن شاهنشاه به خود اطمینان یافته و سرشار از اعتماد نسبت به آن والامقام گشته‌اند، از این تاریخ، برای همه ساکنان پایتخت، بدون استثناء، تعقیب اشخاص و ناسزاگویی به آنان به بهانه مشروطه‌خواهی‌شان ممنوع اعلام می‌گردد. هرکس که کتباً و یا شفاهاً، با زبان و یا با دست، با حرف و یا با عمل، جسارت ورزیده به فردی به بهانه اینکه او، طرفدار قانون اساسی است، اهانتی وارد سازد، بلادرنگ به وسیله پلیس پایتخت جلب و تسلیم دادگاه خواهد گشت و بدون هیچ‌گونه گذشتی مجازات خواهد شد.

(امضاء) کابینه وزیران

تهران، ۲۳ ربیع‌الثانی ۱۳۲۷

(یکم مه ۱۹۰۹)

[۱۴ مه ۱۹۰۹، ۲۴ اردی‌بهشت ۱۲۸۸]

ترجمه دستخط شاه درباره عفو عمومی

اکنون که گشایش مجلس را در ایران صلاح دانسته‌ایم، هم‌چنین به موقع می‌دانیم به کلیه حکام و ولات اعلام بداریم که از این تاریخ، ما، عفو عمومی برای همه مجرمین سیاسی در هرکجا که باشند، خواه در ایران و یا در خارج اعطاء می‌کنیم. از این تاریخ آنها آزادند و تعقیب‌شان ممنوع می‌باشد.

کلیه افرادی که اجباراً از خاک ایران بیرون رفته و یا تبعید گشته‌اند، نیز بخشوده شده‌اند و می‌توانند به هر جای ایران که بخواهند، بازگردند.

این دستخط برای اطلاع عموم در ایران و خارج از کشور اعلام می‌گردد.

(امضاء) محمدعلی‌شاه

۱۸ ربیع‌الثانی ۱۳۲۷

(۲۶ آوریل ۱۹۰۹)

[۹ مه ۱۹۰۹، ۱۹ اردی‌بهشت ۱۲۸۸]

از مدیرکل وزارت امور خارجه

به کاردار سفارت روسیه در تهران

سنت پترزبورگ، ۱۷ مه ۱۹۰۹ [۳۰ مه ۱۹۰۹، ۹ خرداد ۱۲۸۸، ۱۰ ج ۱ -

(تلگرام)

هرگاه دولت شاه، بطور تشریفاتی، مقام والی آذربایجان را به علاءالدوله پیشنهاد

کند، او موافقت خواهد کرد.

نظر به اینکه استقرار هرچه زودتر نظم کامل در آذربایجان مطلوب ما است، و

پس از آن می‌توانیم قوای نظامی خود را از آنجا فرا خوانیم، لطفاً با توافق با بارکلی، اقدام کنید تا پیشنهاد مقام نامبرده هرچه زودتر برای علاءالدوله فرستاده شود. (امضاء) چاریکوف

تلگرام مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۱۷ مه ۱۹۰۹ [۳۰ مه ۱۹۰۹، ۹ خرداد ۱۲۸۸، ۱۰ ج ۱ - ۱۳۲۷] شماره ۱

متن تلگرام شماره ۲ تا عبارت «منظور شده در بانک استقراضی ایران» در ماده ۱ بدون تغییر باقی می‌ماند و پس از آن متن زیر می‌آید: «در موارد ذکر شده در پانین». بند ۱) وجوه ذکر شده در بالا، جهت تأدیة هزینه‌های فوری که اجرای اصلاحات ایجاب می‌نماید در نظر گرفته شده و برطبق طرحی که به موجب قرارداد بین نمایندگی روسیه امپراتوری و دولت ایران مقرر گردیده است، صرف خواهد شد. بند ۲) هر دستوری، باید به تصویب وزیر اداره مربوط رسیده باشد و بسا زیرنویس «پرداخت گردد» وزیر مالیه، پرداخت خواهد شد. بند ۳) تحویلدار بخش محاسبات، که با توافق بین دولت ایران و نمایندگی روسیه امپراتوری تعیین می‌گردد، پرداخت مخارج مربوط به این وجوه را رهبری می‌کند. بند ۴) هیأت وزیران موظف است مصارف این وجوه را به مجلس گزارش دهد. ماده ۲- این مساعده، با عایدات از گمرکات جبران می‌گردد، عایداتی که برای جبران دو قرضه سابق دولت در سالهای ۱۹۰۰ و ۱۹۰۲ [۹-۱۲۷۸ و ۸۱-۱۲۸۰خ، ۱۹-۱۳۱۸ و ۲۰-۱۳۱۹ق] از بانک استقراضی ایران، بکار رفته است. ماده ۳- میزان بهره ۶ درصد تعیین می‌گردد که در هر شش ماه پرداخت خواهد شد. ماده ۴- در صورتی که اختلاف نظری پیش آید، متن فرانسوی ارجحیت خواهد داشت.

تلگرام مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۱۸ مه ۱۹۰۹ [۳۱ مه ۱۹۰۹، ۱۰ خرداد ۱۲۸۸، ۱۱ ج ۱ - ۱۳۲۷] شماره ۲

قرارداد بین دولت ایران به نمایندگی جناب وزیر امور خارجه و کفیل موقت صدارت شورای وزیران از يك سو، و بانک استقراضی ایران به نمایندگی آقای اکزمپلیاروف از سوی دیگر.

نظر به اینکه اعلیحضرت پادشاه، بندهای ۵-۱ صلاحیده‌های دوستانه ارائه شده از طرف دولتین روسیه و انگلستان به آن اعلیحضرت را به منظور احیاء مشروطه

در ایران و آرامش کشور، عملی فرموده‌اند، به موجب بند ۵ آن طرح، انجام اقدامات زیرین مقرر گردیده است:

ماده ۱- دولت روسیه امپراتوری وجوهی به مبلغ ۲,۵۰۰,۰۰۰ فرانک در اختیار دولت ایران می‌گذارد و این پول، در حساب بانک استقراضی ایران در تهران منظور گردیده و در برابر احکام پرداختی که نماینده روسیه طبق درخواست اداره خزانه‌داری ایران، همزمان با ارائه موارد مصزف وجوه، هر بار صادر خواهد نمود، پرداخت خواهد شد.

ماده ۲- وجوه نامبرده بالا جهت پرداخت مخارج فوری مورد نیاز اصلاحات در نظر گرفته شده است و طبق مفاد طرح مقرر شده بین نمایندگی روسیه و دولت ایران، خرج خواهد شد.

هیچ‌گونه حکم جدیدی در مورد پرداخت پذیرفته نخواهد شد مگر آنکه دولت ایران مدارک لازم ارائه دهد که وجوه دریافت‌شده قبلی، تماماً و برای مقاصدی که اعتبار جهت آن گشوده شده بود، مصرف گردیده است.

ماده ۳- این مساعده با عایدات گمرکی جبران می‌گردد، عایداتی که برای تضمین دو قرضه پیشین دولت در سالهای ۱۹۰۰ و ۱۹۰۲ [۹-۱۲۷۸ و ۸۱-۱۲۸۰خ، ۱۹-۱۳۱۸ و ۲۰-۱۳۱۹ ق] از بانک استقراضی ایران، بکار رفته است.

ماده ۴- میزان بهره ۷ درصد در سال تعیین می‌گردد، که در هر شش ماه پرداخت خواهد شد.

بند ۵- در صورت بروز اختلاف، متن فرانسوی ارجحیت دارد.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۸ مه ۱۹۰۹ [۳۱ مه ۱۹۰۹، ۱۰ خرداد ۱۲۸۸، ۱۱ ج ۱ - ۱۳۲۷]
من، برای تصدی مقام پر اهمیت والی آذربایجان، ضرورت تعیین شخصی فعال و شریف را، که از عهده برقراری نظم در این ایالت همسایه ما برآید، به دولت شاه متذکر گردیدم و به وزیر امور خارجه یادآور شدم که علاءالدوله مناسب‌ترین کس، برای احراز این مقام است.

وزیر، کاملاً موافقت کرد و به علاءالدوله این پست را پیشنهاد نمود.
این انتصاب را، می‌توان عملی انجام شده تلقی کرد زیرا دولت در صدد تأمین یک دسته قوی مستحفظ برای وی است و ضمناً نظر میلر را در این باره جویا شده است.
وزیر امور خارجه همچنین از من تقاضا نمود که بر سپهسالار تأثیر بگذارم تا او مقام والی گیلان را بپذیرد. سپهسالار مسایل است علاوه بر گیلان، حکومت مازندران و قزوین را نیز احراز کند. ولی دولت با این امر موافقت ندارد، اما وعده می‌دهد که در آینده خواست وی را برآورده سازد.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۸ مه ۱۹۰۹ [۳۱ مه ۱۹۰۹، ۱۰ خرداد ۱۲۸۸، ۱۱ ج ۱ - ۱۳۲۷]

برای میلر می‌فرستم.

علاءالدوله به سمت والی آذربایجان گماشته شد. وزیر امور خارجه تقاضا دارد از طریق من، مطلع گردد که به نظر شما، والی جدید با کدام دسته محافظ باید بدرقه شود.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۰ مه ۱۹۰۹ [۲ ژوئن ۱۹۰۹، ۱۲ خرداد ۱۲۸۸، ۱۳ ج ۱ - ۱۳۲۷]

ناصرالملک به عذر بیماری فرزندش، از عزیمت به تهران امتناع می‌ورزد. من فکر می‌کنم سبب اصلی عدم تمایل برای عزیمت به تهران ناباوریش به استواری حکومت جدید در ایران باشد.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۹ مه ۱۹۰۹ [یکم ژوئن ۱۹۰۹، ۱۱ خرداد ۱۲۸۸، ۱۲ ج ۱ - ۱۳۲۷]

برای آقای رومانوفسکی.

از جانب من به سپهسالار توصیه کنید که از پیشنهاد دولت مبنی بر واگذاری پست والی گیلان امتناع نرزد، زیرا ما، با خرسندی مترصد اقداماتی هستیم که نظم را در این ایالت پراهمیت احیاء کند.

هم‌چنین، به سپهسالار بگوئید که توقف وی در قزوین خیلی طولانی شده است و شایعاتی را بر سر زبانها آورده است و بسود وی خواهد بود که هرچه زودتر پست پیشنهادی را بپذیرد و به رشت برود.

هرگاه سپهسالار به عذر مخالفت بمضی از هم‌فکرانش با سیاست آشتی، متعذر شود، به او تفسیم نمائید که طبق اطلاعات ما، وی همه‌گونه امکانات اعمال نفوذ را در اختیار دارد و هرگاه آشتی ملیون گیلان با شاه صورت نگیرد، بار همه گناهان آن بر دوش سپهسالار خواهد افتاد و ما ناگزیر خواهیم بود اقداماتی برای حفظ منافع خودمان اعمال نمائیم.

از وزیر امور خارجه به سفیر روسیه در پاریس

سنت پترزبورگ، ۲۲ مه ۱۹۰۹ [۴ ژوئن ۱۹۰۹، ۱۴ خرداد ۱۲۸۸، ۱۵ ج ۱ -

[۱۳۲۷]

(تلگرام)

با توافقی که با کابینه لندن بدست آمده، مطلوب می‌دانیم طرح اصلاحاتی که

به صورت مصلحت‌اندیشی‌های دوستانه از سوی روسیه و انگلستان به شاه تسلیم گردیده‌است، به‌طور محرمانه به ناصرالملک اطلاع داده شود، تا وی را به پذیرش مقامی که شاه به او پیشنهاد کرده است، متمایل سازد.
 لطفاً با توافق قبلی با آقای فرنسیس برتی، خبر یاد شده را به ناصرالملک برسانید.

(امضاء) ایزولسکی

وزیر امور خارجه به کاردار روسیه در تهران

سنت پترزبورگ، ۲۲ مه ۱۹۰۹ [۴ ژوئن ۱۹۰۹، ۱۴ خرداد ۱۲۸۸، ۱۵ ج ۱ - ۱۳۲۷]

(تلگرام)

جهت تقویت موقتی دسته محافظ ویس کنسولگری ما، ۴۰ نفر تیرانداز از آتریاد ژنرال اسنارسکی، از تبریز به اورمیه فرستاده خواهند شد. این دسته از طریق دریاچه اورمیه به وسیله قایق موتوری و قایق‌های بادبانی اعزام خواهند گشت.
 لطفاً به ویس‌کنسول توضیح دهید که وظیفه دسته مستحفظ، فقط حفظ مؤسسات روسی و خارجی و اتباع مقیم اورمیه است و به هیچ وجه نباید در مبارزات احزاب سیاسی محلی دخالت نماید.

نظر به کمی تعداد دسته مستحفظ ویس‌کنسولی، حتی پس از تقویت آن با این ۴۰ تیرانداز، به زحمت خواهد توانست حمایت از اتباع خارجی در سایر شهرهای منطقه را به عهده گیرد، ولی ویس‌کنسول هرگاه ممکن بداند می‌تواند قزاقها را برای مشایعت اتباع روسی و خارجی که مایل باشند از این شهرها به اورمیه بروند و تقاضای تأمین امنیت در راه را داشته باشند، اعزام دارد.

(امضاء) ایزولسکی

تلگرام فوری مستشار ارشد، سابلین

زرگنده، ۹ مه ۱۹۰۹ [۲۲ مه ۱۹۰۹، یکم خرداد ۱۲۸۸، ۲ ج ۱ - ۱۳۲۷]
 افتخار دارد خلاصه حوادث تهران را از ۱ تا ۸ مه [۱۴ تا ۲۱ مه، ۲۴ تا ۳۱ اردی‌بهشت، ۲۳ ع ۲ تا یکم ج ۱] سال جاری به استحضار آنجناب برساند.
 با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

شرح وقایع اتفاقیه تهران از ۱ تا ۸ مه ۱۹۰۹

[۱۴ تا ۲۱ مه، ۲۴ تا ۳۱ اردیبهشت، ۲۳ ع ۲ تا یکم چ ۱]

محمدعلی شاه که از مداخله مستقیم در امور دولتی، موقتی هم که باشد، بکلی کناره گیری کرده است، بنا به مصلحت وزیرانش، روز ۴ مه به قصر بیلاقی خود در سلطنت آباد عزیمت نمود. در پی او، همه افراد نظامی پادگان باغشاه نیز روانه شدند و اهالی تهران که از همسایگی سربازان مزاحم که ترس و وحشت ایجاد کرده بودند آزاد شدند، نفسی به راحت کشیدند.

واگذاری حفظ نظم و ترتیب در شهر به رئیس بریگاد قزاق، فکر همه را راحت کرده و در شهر آرامش نسبی برقرار گشته است.

ملیون با ابراز شادمانی از احیاء قانون اساسی، در مراحل نخستین، حاضر به آشتی نگشته خواستار ابقاء مجلس سابق با نمایندگان همان مجلس شدند.

در اثر اقدامات بعدی، برخی از سران ملیون پذیرفتند که بر روی رفقای خودشان تأثیر گذاشته و آنها را به لزوم سازش و گذشت متوجه کنند. اعمال نفوذ وزیرمختار انگلستان نیز مؤثر بود. او، به دفعات ملیون سرسخت و لجوج را نزد خود فراخواند و مهرانه از آنها خواست که اشتباهات گذشته را تکرار نکنند.

بالاخره کمیسیون ویژه ای مرکب از ۲۱ نفر از اعضای شورای دولتی و ملیون تشکیل گردید تا به تدوین قانون جدید انتخابات بپردازند. بنظر می رسد که جلسات کمیسیون با موفقیت ادامه می یابد.

تعمیرات عمارت بهارستان که برای محل مجلس در نظر گرفته شده، آغاز گردیده است. مخارج تعمیرات ۴۰،۰۰۰ تومان پیش بینی می شود. عده ای از کسانیکه طی ۱۰ ماه گذشته از آبرو و حیثیت افتاده بودند، اکنون برای تزیینات تالار مجلس آینده، کمک های سخاوتمندانه می کنند.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۵ مه ۱۹۰۹ [۷ ژوئن ۱۹۰۹، ۱۷ خرداد ۱۲۸۸، ۱۸ ج ۱ - ۱۳۲۷]
 دیروز تلگرامی برای ناصرالملک ارسال گردید و از وی مجدداً دعوت به عمل آمد تا پست صدارت کابینه وزیران و وزارت مالیه را برعهده گیرد. بسیار مطلوب خواهد بود اگر ناصرالملک بدون در نظر گرفتن زمان مراجعت خود، موافقتش را برای تصدی این پستها اعلام بدارد. توافق وی کمک بزرگی به آرامش خواهد نمود.

وزیر امور خارجه به کاردار روسیه در تهران

سنت پترزبورگ، ۳۱ مه ۱۹۰۹ [۱۲ ژوئن ۱۹۰۹، ۲۳ خرداد ۱۲۸۸، ۲۴ ج ۱ - ۱۳۲۷]

(تلگرام)

در متن طرح قرارداد در مورد مساعده، که طی تلگرام‌های مورخ ۱۷ و ۱۸ مه برای شما ارسال گردید، با توافق من و وزیر مالیه، تغییراتی به وجود آمده است که طی شماره ۲ به اطلاع شما خواهد رسید. تعیین وظائف صندوقدار که در بند ۳ ماده يك قيد گردیده است با توافق با اکزمپلیاروف، برعهده شما خواهد بود. باید این صندوقدار را موظف نمود که قبل از پرداخت چک‌های دولت ایران، موافقت شما را جلب کند.

استاتس ۱ سکرترار کوکوفسوف ۲ با تقلیل بهره به ۶ درصد در مورد مساعده کنونی رضایت داده است، ولی لازم است به دولت ایران رسماً گفته شود که این تخفیف نباید به مثابه سابقه‌ای برای قرضه‌های بزرگتر آینده، هرگاه چنین قرضه‌هایی صورت گیرد، نیز برای معامله‌های مالی دیگر بین روسیه و ایران، و از جمله برای حل و فصل قرضه‌های کوتاه مدت سالهای ۱۹۰۴ و ۱۹۰۵ [۸۵-۱۲۸۲ خ و ۲۳-۱۳۲۱ ق] و قروض شخصی شاه، قرار گیرد.

باید در طرح مصرف مساعده، مواد زیرین به ترتیب اهمیت‌شان گنجانیده شود:

- ۱- پرداخت حقوق باقیمانده قشون؛
 - ۲- پرداخت باقیمانده حق مأموریت و خرج سفر افراد واحدهای قزاق؛
 - ۳- پرداخت هزینه‌های ویژه انتخابات نمایندگان مجلس؛
 - ۴- پرداخت حقوق کارمندان وزارت امور خارجه در تهران؛
 - ۵- پرداخت حقوق کارمندان همین وزارتخانه در خارجه.
- جلب یکی از افسران ما، به منظور مشارکت در تهیه طرح مصرف هزینه‌ها به نظر خود شما واگذار می‌گردد.

۱- Staats-sekretar عنوان افتخاری درباری کارمندان عالیرتبه در روسیه پیش از انقلاب

بوده است.

وزیر امور خارجه به کاردار روسیه در تهران

سنت پترزبورگت، ۳۱ مه ۱۹۰۹ [۱۳ ژوئن ۱۹۰۹، ۲۳ خرداد ۱۲۸۸، ۲۴ ج ۱ - ۱۳۲۷]

(تلگرام)

مقدمه تغییر یافته قرارداد:

«نظر به علاقه کاملادوستانه دولت امپراتوری روسیه نسبت به اعلیحضرت پادشاه و به امر اصلاحاتی که اعلیحضرت عملی می‌سازند مراتب زیرین مقرر می‌گردد:

ماده ۱- مانند بند ۴ بدون تغییر.

ماده ۲- پس از کلمات «درآمد گمرکی» بجای عبارت «که اکنون برای تضمین دو قرضه به‌کار می‌رود» کلمات «همانند دو قرضه» و غیره.

ماده ۳- پس از کلمه «هر شش ماه» اضافه می‌شود «مسائل پرداختها و شیوه جبران مساعده، موضوع قراردادهای تکمیلی بین دولت پادشاهی و بانک استقراضی ایران را تشکیل می‌دهد».

ماده ۴- بدون تغییر.

(امضاء) ایزولسکی

تلگرام مستشار ارشد، سابقین

تهران، یکم ژوئن ۱۹۰۹ [۱۴ ژوئن ۱۹۰۹، ۲۴ خرداد ۱۲۸۸، ۲۵ ج ۱-۱۳۲۷]

کادلوبوفسکی ۲۹ مه [۱۱ ژوئن، ۲۱ خرداد، ۲۲ ج ۱] از کازرون درباره حادثة حمله به وی و کاروان کنسولگری در راه بین بوشهر و شیراز، تلگراف زده است: حمله از طرف تفنگچیان کور محمدبیک در نزدیکی قریه اونیکی صورت گرفته است. در اثر تیراندازی، اسب کادلوبوفسکی زخمی شده؛ گلوله به پیراهن وی خورده و به زین اصابت کرده از سینه اسب گذشته است؛ گلوله دیگر اسب قزاق مشایعت‌کننده را زخمی کرده است. گلوله‌های دیگر، آسیبی به کاروان وارد نساخت. کاروان اجباراً به عقب بازگشت و فقط شب‌هنگام، با حفاظت سواران حیدرخان توانست به کمارج ۲ برود.

علاوه بر این حمله گستاخانه به نماینده روسیه، کادلوبوفسکی، همچنین از معطل کردن‌های دائمی کاروان‌های خود، و اعمال بازرسی و تهدیدات، با وجود اطلاعیه به موقع والی فارس درباره انتقال کنسولگری به شیراز، گزارش داده است. البته والی، برای امنیت راه وی، اقداماتی به‌عمل آورده است.

من تذکارتی شدیدی برای دولت پادشاهی فرستادم ولی به‌سختی می‌توان باور کرد

1- Kadlubovski

۲- چنین است در متن.

۳- متن: کمرج Kemereje

که دولت توانائی اتخاذ تدابیری را داشته باشد.

گزارش فوری مستشاز ارشد، سابلین

زرگنده، ۱۶ مه ۱۹۰۹ [۲۹ مه ۱۹۰۹، ۸ خرداد ۱۲۸۸، ۹ ج ۱ - ۱۳۲۷]
افتخارداد خلاصه‌ای از حوادث تهران را در فاصله از ۸ تا ۱۵ مه [۲۱ تا ۲۸ مه، ۳۱ اردی‌بهشت تا ۷ خرداد، ۱ تا ۸ ج ۱] به استحضار آن‌جناب برساند.
با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

شرح وقایع اتفاقیه تهران از ۸ تا ۱۵ مه

[۲۱ تا ۲۸ مه، ۳۱ اردی‌بهشت تا ۷ خرداد، ۱ تا ۸ ج ۱]

کمیسیون ۲۱ نفری که از ترکیب ملیون و شورای دولتی تشکیل یافته است، کوشش دارد نقش پیشرو را ایفاء کند و خود را «انجمن آشتی» نامیده است و بجای کار تدوین قانون انتخابات، وقت خود را بطور عمده، به انتقاد از اقدامات کابینه و تلگراف‌زدن به انجمن‌های ولایات می‌گذرانند.

انجمن‌ها میل ندارند تابع حکومت مرکزی گردند، آنها نسبت به شاه و کابینه جدید، عدم اعتماد ابراز داشته و اصرار دارند شاه دستخط جدیدی در این باره صادر کند که قانون اساسی احیاء شده است، همان قانون اساسی ۱۵۸ ماده‌ای سابق، بدون ذره‌ای تغییرات.

صدر «انجمن آشتی»، صنیع‌الدوله و حزبش به ریاست حسینقلی‌خان نواب‌مشهور، هر دو از دشمنان آشتی‌ناپذیر هرگونه تغییر در قانون انتخابات بوده و لایحه قانونی دولت را در مورد انتخابات مردود شمرده، در حفظ قواعد سابق انتخابات، اصرار می‌ورزند و با ابتکار آنان حتی این پیشنهاد دولت که انتخاب‌کنندگان و نمایندگان منتخب حتماً باسواد باشند، مردود شمرده شده است. در اینجا آشتی‌ناپذیری سعدالدوله با طرفداران کثیر صنیع‌الدوله، نقش مهمی دارد: در صورتی که هر دوی آنها در تهران باشند، می‌توان از پیش اطمینان داشت که حل و فصل‌های دوستانه بین مجلس و کابینه، هرگز صورت نخواهد گرفت.

صنیع‌الدوله و نواب تا آن اندازه به انتخاب خود به نمایندگی اطمینان دارند که هم‌روزه عصرها به بنای مجلس سر می‌زنند، بر تعمیرات آن نظارت می‌کنند و به‌طورکلی خود را صاحب این مؤسسه می‌دانند.

پس از آنکه دستخط شاه، درباره احیاء تمامی ۱۵۸ ماده قانون اساسی سابق، صادر گردید، اشخاصی که در سفارت عثمانی بست نشسته بودند، از آنجا خارج گشتند. تنها مجتهد صدرالعلماء که در تهران برای خود امنیت نمی‌دید، به قلهک رفته است.

«انجمن آشتی» اقداماتی به منظور شکستن بست شاه‌عبدالمظلم نیز به عمل

آورده است، ولی رفتن صنیع الدوله به آنجا با موفقیت روبرو نگردید: بست نشستگان تا زمانی که دولت به خانواده اشخاصی که در ماه مارس در آنجا به قتل رسیده‌اند، غرامت نپردازد، از ترك سخن خودداری خواهند نمود.

حال و احوال در پایتخت، همچنان اضطراب‌انگیز است: مانند گذشته، بیانیه‌هایی انتشار می‌یابد که از مردم دعوت می‌شود به شاه اعتماد نکنند. بیانیه‌ها روسیه را نیز به سبب آوردن قوای نظامی به آذربایجان، مورد سرزنش قرار می‌دهد و از انگلستان دعوت می‌کند که از متحدش بخواهد آذربایجان را از لوٹ وجود خودش پاک کند، «همانطوری که ناویان انگلیسی از بوشهر بیرون برده شدند».

انجمن‌های سری نیز تشکیل می‌گردد، که انجمن خویشاوندان و یاران سیدعبدالله که پس از صدور دستخط در مورد عفو عمومی، از کرمانشاه به کربلاء برای تشدید تبلیغات رفته است، جای برجسته‌ای دارد.

وزیر جنگ مستوفی‌الممالک، خیال استعفاء دارد، زیرا امیر بهادر جنگ، در امور وزیر جنگ مداخله می‌کند، چنانکه به امر امیر، در نزدیکی سلطنت آباد یک اردوگاه بزرگ نظامی برپا شده است که تابع وزیر جنگ نیست. و در روزهای اخیر از شهر به آنجا توپخانه و مهمات جنگی برده شده است.

سیلاخوری‌ها از سلطنت آباد، در سراسر شمیرانات پراکنده می‌شوند و تهدیدی برای همه ساکنان آن محسوب می‌گردند. از ورامین نیز عده‌ای سوار به این اردوگاه فراخوانده شده‌اند. مستوفی‌الممالک که از اداره کلیه این قسمت‌های نظامی کنار مانده است، ادامه کار را غیرممکن می‌شمارد.

۱۳ مه [۲۶ مه، ۵ خرداد، ۶ ج ۱] چند دکان و مغازه که در آنها عکس‌های ستارخان و شهدای ۱۰ ژوئن [۲۳ ژوئن، ۲ تیر، ۳ ج ۱] به فروش می‌رسید، از طرف دولت بسته شد و صاحبانش بازداشت گردیدند. صنیع الدوله علیه این «خودسری» حکومت اعتراض نمود.

۱۴ مه [۲۷ مه، ۶ خرداد، ۷ ج ۱] «انجمن آشتی» عده‌ای از اعضای نامطلوب را کنار گذارد و تعدادی از هم‌فکران خود را به کار دعوت نمود و تعداد اعضای خود را ۱۲ نفر به شرح زیرین اعلام نمود: صنیع الدوله، برادر وی - مخبرالملک، حسینقلی‌خان نواب، وحیدالملک، میرزا سلیمان‌خان، مستشارالدوله، حاجی سید نصرالله، وثوق‌الدوله، حکیم‌الملک، امام‌جمعه‌خوئی، صدیق‌حضرت، سید محمد بهبهانی. اینها از این زمان حزب صنیع‌الدوله به‌شمار رفته و سلاحی خطرناک در دست این شهرت‌طلب خواهند بود.

هرگاه توجه شود که تقریباً کلیه اشخاص نامبرده پس از ۱۰ ژوئن سیال ۱۹۰۸ [۲۳ ژوئن ۱۹۰۸، ۲ تیر ۱۲۸۷، ۲۳ ج ۱ - ۱۳۲۶] یا بست نشست و یا در باغشاه در زنجیر بوده‌اند، آنگاه می‌توان سرنوشت «آشتی» بی را که به دست آنان سپرده شده است حدس زد.

از مشاور ارشد وزارت امور خارجه

به کاردار روسیه در تهران

سنت پترزبورگ، ۳ ژوئن ۱۹۰۹ [۱۶ ژوئن ۱۹۰۹، ۲۶ خرداد ۱۲۸۸، ۲۷ ج ۱-]

[۱۳۲۷]

(تلگرام)

۲۵ مه [۷ ژوئن، ۱۷ خرداد، ۱۸ ج ۱] هنگام بیماریان، خانه سیدمرتضی، محل نمایندگی کشتی‌رانی و تجارت روسیه و ساختمان محل سکونت خانواده‌های وابسته به این مؤسسه مورد اصابت گلوله‌های توپ شراپنل و تفنگ دسته نظامی دولتی قرار گرفت، بدون اینکه در این باره از پیش خبر داده باشند. لطفاً به دولت پادشاهی اعلام دارید که مسئولیت این وقایع و همچنین خسارات وارده به اتباع ما بر عهده آن دولت خواهد بود.

(امضاء) آرگی رپولو

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۵ ژوئن ۱۹۰۹ [۱۸ ژوئن ۱۹۰۹، ۲۸ خرداد ۱۲۸۸، ۲۹ ج ۱- ۱۳۲۷]

تلگراف به کنسول در اصفهان:

طبق خبری که در تهران دریافت داشته‌ایم، سردار اسمد قصد دارد به تهران حرکت کند تا از شاه تضمین قطعی درباره رژیم جدید دریافت دارد. لطفاً در صورت امکان، اسمد را از این اقدام که ممکن است عواقب نامطلوب داشته باشد، بازدارید.

از وزیر امور خارجه به سفیر روسیه در لندن

سنت پترزبورگ، ۷ ژوئن ۱۹۰۹ [۲۰ ژوئن ۱۹۰۹، ۳۰ خرداد ۱۲۸۸، یکم

ج ۲- ۱۳۲۷]

(تلگرام)

نظر به اینکه در تبریز، تا اندازه‌ای آرامش برقرار گشته است، شورای ویژه امور ایران، بلامانع دانسته است که دستجات نظامی ما در این شهر، به تدریج کاهش یابد. بر این اساس، دو گروهان پیاده و یک واحد خمپاره‌انداز از تبریز به قفقاز انتقال یافته‌اند. پس از اندک‌زمانی، احتمال انتقال دو گروهان دیگر، یک آتشبار و گروهان مهندسی می‌رود. بقیه دستجات نظامی پس از ورود علام‌الدوله به تبریز و برقراری نظم کامل که هیچ خطری اتباع روسی و خارجی را تهدید ننماید، بازگردانده

خواهند شد.

(امضاء) ایزولسکی

تلگرام مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۱۰ ژوئن ۱۹۰۹ [۲۳ ژوئن ۱۹۰۹، ۲ تیر ۱۲۸۸، ۴ ج ۲ - ۱۳۲۷]
 با توجه به رسیدن بختیاریها به قم و بیم از اینکه نزدیکی آنان به تهران موجب قیام عمومی در پایتخت گردد که معلوماتی هم در این مورد در دست است، من و بارکلی اوضاع را مورد بررسی قرار دادیم و تصمیم گرفتیم کنسولهای خودمان را با هم، از اصفهان به اردوگاه بختیاریها بفرستیم تا سردار اسعد را قانع سازند که به اصفهان بازگردد. در اینجا، هیجانات بزرگی وجود دارد.

تلگرام مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۱۳ ژوئن ۱۹۰۹ [۲۶ ژوئن ۱۹۰۹، ۵ تیر ۱۲۸۸، ۷ ج ۲ - ۱۳۲۷]
 دلایلی در دست است که احتمال دهم پرداخت مساعده ما صورت نخواهد گرفت، زیرا با خروج سعدالدوله از کابینه، وزیران ایرانی، از بیم مسئولیت در مقابل مجلس، به این کار تن در نمی‌دهند. متن کامل طرح قرارداد مساعده، هفته پیش از طرف این نمایندگی به وزارت امور خارجه تسلیم گردید.

تلگرام مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۱۳ ژوئن ۱۹۰۹ [۲۶ ژوئن ۱۹۰۹، ۵ تیر ۱۲۸۸، ۷ ج ۲ - ۱۳۲۷]
 ظل‌السلطان به انزلی وارد شه.

تلگرام مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۱۴ ژوئن ۱۹۰۹ [۲۷ ژوئن ۱۹۰۹، ۶ تیر ۱۲۸۸، ۸ ج ۲ - ۱۳۲۷]
 سعدالدوله مجدداً پست وزارت امور خارجه را پذیرفت.

تلگرام مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۱۶ ژوئن ۱۹۰۹ [۲۹ ژوئن ۱۹۰۹، ۸ تیر ۱۲۸۸، ۱۰ ج ۲ - ۱۳۲۷]
 اوفسنکو، تلگرافی گزارش می‌دهد:
 سپهدار، از عزیمت مسالمت‌جویانه به تهران، حتی در صورت تضمین دادن

نمایندگی، امتناع ورزیده است و علت آنرا ناخوشنودی هم‌قطاران و نیز انجمن تبریز، بیان می‌کند که در صورت تنها رفتن به تهران، او را به خیانت به ملت تهدید می‌کنند و خواسته است که او با تمامی قوای خودش به سوی پایتخت حرکت کند.

سپهدار، ضمن پشتیبانی کامل بختیاری‌ها از اشغال شهر قم، خود با عجله برای لشکرکشی آماده می‌گردد، چادر و اسب جمع‌آوری می‌کند و شبها به حمل مهمات جنگی می‌پردازد. او که فعلا در شریف‌آباد توقف دارد، دستجات کوچک پیش‌قراول خود را، یکی از راه شوسه تا قشلاق و ینگه‌امام و دیگری از راه کوهستانی تا همانجا اعزام داشته است.

جمع کل قوای سپهدار، اکنون در حدود ۹۰۰ نفر مرد مسلح می‌باشد که به همدردی و همیاری تهرانیان و ناستواری مدافعان شاه، و به‌ویژه نبرد اینان در دو جبهه، متکی می‌باشند.

از دزدیها و اخاذیها جلوگیری می‌شود، اتباع ما در آرامش هستند، در پست‌ها، ۳۰ نفر نشسته‌اند.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۹ ژوئن ۱۹۰۹ [۲ ژوئیه ۱۹۰۹، ۱۱ تیر ۱۲۸۸، ۱۳ ج ۲ - ۱۳۲۷] بازارها و دکانین بسته شده است، کارمندان دولتی که با دهشت در انتظار هجوم انقلابیون هستند به ادارات و مؤسسات خود نمی‌روند. ثروتمندان از شهر می‌گریزند و در اطراف محل اقامت نمایندگی‌های خارجی، به ویژه در زرگنده مسکن می‌کنند. وضع فوق‌العاده متشنج است.

گزارش فوری مستشار ارشد، سابلین

زرگنده، ۲۶ مه ۱۹۰۹ [۸ ژوئن ۱۹۰۹، ۱۸ خرداد ۱۲۸۸، ۱۹ ج ۱ - ۱۳۲۷] افتخاردارد خلاصه وقایع تهران را از ۱۵ تا ۲۵ مه [۲۸ مه تا ۷ ژوئن، ۷ تا ۱۷ خرداد، ۸ تا ۱۸ ج ۱]، به استحضار آن جناب برساند. با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

شرح وقایع اتفاقیه تهران از ۱۵ تا ۲۵ مه ۱۹۰۹

[۲۸ مه تا ۷ ژوئن ۱۹۰۹، ۷ تا ۱۷ خرداد ۱۲۸۸، ۸ تا ۱۸ ج ۱ - ۱۳۲۷] شاه با اصرار نمایندگی‌های انگلستان و روسیه، ۲۴ مه تلگرافی برای ناصرالملک در پاریس فرستاد و از وی دعوت کرد پست وزارت مالیه و وزارت دربار را به‌عهده گیرد. به این ترتیب قاعدتاً ناصرالملک به بازگشت به ایران

موافقت خواهد نمود.

به قرار اطلاع، مؤتمن‌الملک - وزیر معارف، به علت عدم توافق با نظرات همکارانش در مورد توقیف موقتی جراید و تزییقات نسبت به مطبوعات، کنارگیری کرده است.

انتصابات زیرین صورت گرفت: علاءالدوله - والی آذربایجان، رکن‌الدوله - خراسان، سپهدار، نصرالسلطنه - گیلان و مازندران، شرف‌الدوله (نماینده سابق، برادر وزیر اکرم والی سابق تهران) - والی قزوین، ظهیرالدوله - والی کرمانشاه. انجمن‌های ایالتی و ولایتی هم‌چنان، بلائی برای کابینه وزیران هستند، لاینقطع آنها را به تلگرافخانه فرامی‌خوانند و سؤالات گوناگون در مقابلشان مطرح می‌سازند و دقیقه‌ای وقت برای رسیدگی به کارهای روزانه برای آنان باقی نمی‌گذارند. مثلاً * انجمن خراسان که علیه انتصاب نیرالدوله اعتراض کرده بود، اکنون علیه انتصاب رکن‌الدوله نیز اعتراض می‌نماید، و خواستار اخراج کارگزار جدید - نبیرالملک که «منتخب مردم نیست» از مشهد، و بیرون رفتن فوری قزاق‌های روس «که با حضور خود نمک بر روی زخم‌های ملت می‌پاشند» شده است. انجمن انزلی خواسته است که دعا کنند تا سردار ملی (ستارخان) با فدائیانش به سوی تهران حرکت کند. انجمن قزوین تصمیم گرفته است شرف‌الدوله را به شهر راه ندهد و عدم اعتماد کامل خود را نسبت به کابینه‌کنونی ابراز داشته و از شاهزاده عضدالملک تقاضا کرده است انجمن آشتی را از میان بست نشستگان سفارت عثمانی و شاه عبدالعظیم تشکیل دهد و آنها در عمارت مجلس شوری بنشینند و کشور را اداره کنند. ولی انجمن تبریز از همه پیشتر رفته است. این انجمن پس از شکایت‌های متعدد تهدیدآمیز و عاجزانه به کابینه وزیران و سفیران خارجی نسبت به خودسریهای قوای روسی، روز ۲۵ مه، تلگرامی برای نمایندگی‌های انگلستان و روسیه فرستاده محترمانه، ولی مصرانه تقاضا نموده است آن انجمن را بطور مشروح، با طرح انگلیس و روس که به شاه اعلام شده است، آشنا سازند «تا اطمینان حاصل شود هیچ گونه اقدامی که لطمه به حیثیت ایران به مثابه یک کشور مستقل وارد سازد اتخاذ نگردیده است».

انجمن آشتی با عضو جدیدی معتبرتر گشته است: میرزا محمد خراسانی «بخاطر خدماتش در دوران استبداد» به‌عضویت انجمن برگزیده شده است (او شخصی را که به شیخ فضل‌الله تیراندازی کرده بود، از لحاظ پول و اسلحه تأمین کرده بود و به این جهت مدتی در باغشاه در زنجیر بسر برد).

این انجمن که می‌دید زمینه خود را در بین مردم از دست می‌دهد، کابینه وزیران را تهدید کرد که استمفأ خواهد کرد ولی پس از آنکه سعدالدوله پاسخ داد افرادی که از طرف کسی منصوب نشده‌اند، از کسی هم تقاضای استمفأ نمی‌نمایند، ترجیح داد موجودیت خودش را حفظ کند.

قانون انتخابات، گرچه هنوز کارش تمام نشده، اما اصول کلی آن تدوین گشته است. ترجمه آن قانون با همین تلگرام فرستاده می‌شود. در نظر اول به اندازه کافی

رضایت بخش است: برخی محدودیت‌ها در آن منظور گردیده است، مثلاً محدودیت مالی، شرط سواد؛ ولی تبصره ماده ۱۴ آن که می‌گوید «انتخاب‌کنندگان الزامی ندارند نماینده خود را حتماً از میان منطقه انتخابی خودشان برگزینند»، کار را خراب کرده است. بدیهی است که همه ترجیح می‌دهند بجای اعزام نمایندگان به مرکز که زمان گشایش مجلس را به تأخیر می‌اندازد و هزینه‌ها و مساعی زیادی می‌طلبد، اشخاص مورد نظر خود را از میان ساکنان تهران، مثلاً اعضاء انجمن آشتی انتخاب کنند، که در آن صورت، مجلس، همچون وسیله‌ای مطیع، در دست صنایع‌الدوله قرار خواهد گرفت. صنایع‌الدوله مخالف هرگونه محدودیتی، حتی داشتن سواد است و ضمناً نسبت به تصویب تبصره فوق‌الذکر اصرار می‌ورزد و با تمام قوا، علیه تدوین قانون انتخابات مجلس سنا می‌باشد و کوشش می‌کند مانند مجلس دوره اول، تشکیل سنا، که مجلس شوری نمی‌تواند قدرت آنرا نادیده انگارد، به تأخیر افتد.

سربازان هنگ خرقان که حقوق دریافت نکرده‌اند، با خانواده‌های خودشان در میدان توپخانه بست نشسته‌اند، توپچی‌ها هم، از محل استقرار خود در کرج، به اینجا آمده به بست نشستگان پیوسته‌اند.

شاهزاده نیرالدوله از نیشابور بازگشته است.

وضع شهر، چند روز در اثر پراکنده شدن اخبار مبالغه‌آمیز درباره حوادث تبریز، تحمصن سردار و سالار ملی، بسیار اضطراب‌انگیز بود، حتی انتظار می‌رفت بازار تعطیل گردد. روز ۲۳ مه [۵ ژوئن، ۱۵ خرداد، ۱۶ ج ۱]، حتی شایعه‌ای مبنی بر زد و خورد بین نیروهای تبریز و قوای روس بر سر زبانها افتاد. به‌ویژه انجمن‌های سری اینجا فعالیت تبلیغاتی زیادی می‌کردند، از قبیل انجمن‌های سری قزوین، شاه-عبدالعظیم و انجمن سید عبدالله که وحیدالملک، مجتهد سید رئیس‌ا، سید محمد فرزند سیدعبدالله از فعالان آن به‌شمار می‌روند، و انجمن اخیر تحت عنوان روضه‌خوانی جلسات عمومی تشکیل داد و زنان، در آن نطق و خطابه ایراد نموده برای سرنوشت آذربایجان عزاداری کردند. از قرار معلوم، اکنون هیجانات تخفیف یافته است.

وزیر مالیه که خواب شیرین مساعده موعود روسیه را دیده بود، فهرست هزینه‌های تأخیرناپذیر ایران را ترتیب داده است: ۳۸۵،۰۰۰ تومان برای تأمین مخارج قشون (۶۰،۰۰۰ [تومان] تیپ عین‌الدوله، ۲۵،۰۰۰ [تومان] تیپ اصفهان، ۳۰۰،۰۰۰ [تومان] ساخلوی تهران). ۱۰۰،۰۰۰ [تومان] پلیس، ۲۳۴،۰۰۰ [تومان] برای تأسیس تیپ در مرز عثمانی، ۴۸۶،۰۰۰ [تومان] وزارت امور خارجه، ۲۵،۰۰۰ [تومان] برای تعمیرات بنای مجلس، ۲۳،۰۰۰ [تومان] باغبانان شاه و ۵۰،۰۰۰ [تومان] برای «مخارج متفرقه».

تذکر مؤدیانه گت. بیزو، به اینکه جمع کل مساعده از ۴۵۰،۰۰۰ تومان تجاوز نمی‌کند، بر امیراعظم اثر نکرد.

طرح قانون انتخابات

بذام خداوند بخشاینده مهربان

نظر به اینکه بر وفق اوضاع کنونی تغییر چند ماده قانون انتخابات گذشته الزامی می‌نماید تا دولت در دویمین دوره انتخابات، تمامی نارسائی‌های قواعد سابق را احساس نکند، ولی از طرف دیگر، با نگرش به اینکه چند ماده مربوط به انتخاب نمایندگان ملت، در متن قانون اساسی جای دارد و تغییر این مواد به منزله تغییر قانون اساسی محسوب خواهد شد.

کمیسیون ۲۱ نفری متشکل از وطن‌پرستان، برای برون‌رفت از این دشواری حقوقی، نخست به این نتیجه رسید که لازم است درباره این مسأله عقیده افراد کارشناس و خبره ولایات را جویا گردد. نمایندگان ولایات پراهمیت کشور، تغییر قانون انتخابات را پیشنهاد کردند.

از این رو، کمیسیون نیز به عقیده عمومی مراکز ولایات پیوسته، تصمیم گرفت تغییرات ضروری را در قانون انتخابات به عمل آورد و آنرا بهبود بخشد تا در آینده پس از گشایش مجلسین شورا و سنا، به تصویب و تحسین آنها برسد.

ماده ۱. انتخاب‌کنندگان در ایران، باید حایز شرایط زیرین باشند:

(۱) کمتر از بیست و پنج سال تمام نداشته باشند،

(۲) دارای تابعیت ایرانی باشند،

(۳) در منطقه خود معروف باشند، به این معنی که حداقل شش ماه در شهری که از آنجا انتخاب می‌شوند زندگی کرده باشند،

(۴) مالک اموال غیرمنقول به ارزش حداقل ۵۰۰ تومان باشند، یا اینکه حداقل ۲۰ تومان مالیات بپردازند و یا درآمد سالیانه‌ای حداقل به مبلغ ۱۰۰ تومان داشته باشند و یا اینکه از افراد تحصیل‌کرده باشند.

ماده ۲. این اشخاص از حق شرکت در انتخابات بکلی محرومند:

(۱) زنان،

(۲) نابالغان و کسانی که تحت قیمومت قرار دارند،

(۳) اتباع کشورهای خارجی،

(۴) کسانی که به داشتن نظرات انحرافی شهرت داشته باشند،

(۵) افراد زیر ۲۵ سال،

(۶) ورشکستگان بدنام [به تفصیل]؛

(۷) متهمین به قتل و غارت که طبق قوانین دین اسلام مجازات شده باشند، و یا مذنوبین به این جنایات، تا هنگامی که خود را از سوءظن، طبق آیات قرآن مجید، مبرا نساخته‌اند،

(۸) درجه‌داران قشون و نیروی دریائی که در خدمت باشند.

تبصره - اشخاص زیرین بطور مشروط حق شرکت در انتخابات را ندارند:

(۱) حکام ایالات و ولایات و معاونین آنها در محل مأموریت خود،

- (۲) درجه‌داران پلیس در ناحیه محل کار خود.
 ماده ۳. اشخاصی که حق انتخاب‌شدن را دارند باید دارای شرایط پائین باشند:
 (۱) به قدر کفایت خواندن و نوشتن زبان فارسی را بدانند،
 (۲) مسلمان معتقد باشند. نمایندگان مسیحی، زرتشتی و یهودی نیز باید در معتقدات خود استوار باشند،
 (۳) تابعیت ایرانی داشته باشند،
 (۴) در خدمت دولت نباشند، یا اینکه از خدمت در تمام دوره قانونگذاری برکنار باشند،
 (۵) کمتر از ۳۰ سال تمام و بیشتر از ۷۰ سال تمام نداشته باشند،
 (۶) در شهر خود شهرت داشته باشند و در امور دولتی مطلع و خبره باشند،
 (۷) در بین مردم شهرت نیک داشته و مورد اعتماد باشند.
 ماده ۴. افرادی که انتخابات شامل آنان نمی‌گردد:
 (۱) شاهزادگان، خویشاوندان درجه یک یعنی پسران، برادران و عم و خال پادشاه،
 (۲) زنان،
 (۳) اتباع کشورهای خارجی،
 (۴) درجه‌داران نظامی و نیروی دریائی که در خدمت باشند،
 (۵) ورشکستگان بدنام [به تقصیر]،
 (۶) متهمین به قتل و دزدی و اشخاصی که براساس آیات قرآن مجید مجازات شده‌اند و همچنین مظنونین به این جنایات، تا هنگامی که خود را از سوءظن طبق احکام شریعت مبرا نساخته‌اند،
 (۷) افراد دارای سنین کمتر از ۳۰ و بیشتر از ۷۰ سال،
 (۸) اشخاصی که شهرت به داشتن نظرات انحرافی داشته و آشکارا برخلاف احکام قرآن عمل کنند.
 ماده ۵. تعداد نمایندگان ملت در ایران ۱۲۰ نفر به شرح زیرین است:
۱۵ نفر	تهران، خوار، ورامین، پشاپویه، شمیران، شهریار و ایلات آن
۲۰ نفر	آذربایجان و ولایات آن (یکنفر حتماً اهل تبریز)
۱۲ نفر	خراسان و سیستان و ولایات آن
۱۰ نفر	فارس، لارستان، بنادر خلیج فارس
۶ نفر	کرمان و بلوچستان
۳ نفر	استرآباد و صحرای ترکمن (یک نماینده از ترکمن‌ها)
۵ نفر	اصفهان و بختیاری (یک نماینده از بختیاری)
۲ نفر	بروجرد و قبایل چهارلنگ بختیاری

۱- اصل: گبر

۲- اصل: ایلیات

۲ نفر	خمسه، طارم
۱ نفر	ساوه، زرنه و قبيله بقدادی
۱ نفر	سمنان و دامغان
۱ نفر	شاهرود و بسطام
۲ نفر	اراك
۳ نفر	عربستان ۱ و ایلات ۲ آن
۱ نفر	فیروزکوه و دماوند
۲ نفر	قزوین، طالقان و خرقان
۱ نفر	قم
۲ نفر	کاشان، نطنز، جوشقان
۳ نفر	کردستان و قبايل کرد
۳ نفر	کرمانشاه
۱ نفر	گروس
۲ نفر	گلپایگان و خوانسار ۲
۵ نفر	گیلان و طالش
۲ نفر	لرستان ۲
۵ نفر	مازندران، تنكابن ۵، سوادکوه، لاریجان (يك نماینده از سوادکوه)
۲ نفر	ملایر، تریسراکان
۲ نفر	همدان و اسدآباد
۳ نفر	یزد و شهرستانهای آن
۳ نفر	اقوام غیرمسلمان: یهودیان، ارمنه، زرتشتیان ۶

ماده ۶. در مناطقی که برطبق قانون اساسی انجمن‌های ایالتی تأسیس گردیده است، يك انجمن نظارت موقتی، به ریاست حاکم و مرکب از سه عضو انجمن ایالتی و چهار نفر از معتمدین شهر، تشکیل می‌گردد. چهار نفر معتمد محلی را انجمن ایالتی با تصویب حاکم انتخاب می‌کند مشروط بر اینکه هیچ‌يك از آنان، خود از اعضاء انجمن ایالتی نباشد. این انجمن، نظارت بر انتخابات را به‌عهده خواهد گرفت.

در محلهائی که هنوز انجمن تأسیس نگردیده است، انتخابات زیر نظارت کمیسیون ویژه‌ای مرکب از حاکم، کارگزار، مجتهد محل، یکنفر از شاهزادگان، دو نفر از اشراف، و دو نفر از تجار سرشناس و محترم شهر، تشکیل می‌گردد.

- ۱- منظور خوزستان است
- ۲- اصل: ایلیات
- ۳- اصل: خوانسار
- ۴- اصل: لورستان
- ۵- اصل: تونباکون
- ۶- اصل: گبرها

در شهرهایی که کارگزار وجود ندارد، بجای او، یکی از اعیان یا یکی از تجار معین می‌گردد.

ماده ۷. دعوت انتخاب‌کنندگان و دادن تعرفه به آنها به شکل زیرین صورت می‌گیرد:

انجمن نظارت آگهی مربوط را دو هفته قبل از روز انتخابات منتشر می‌کند.

ماده ۸. در این آگهی مطالب زیرین گنجانیده می‌شود:

(۱) شرایطی که انتخاب‌کنندگان باید حائز آن باشند،

(۲) محل و زمان واگذاری تعرفه‌ها،

(۳) محل و زمانی که تعرفه‌ها پس‌گرفته می‌شود،

(۴) تعداد اشخاص انتخاب‌شونده.

ماده ۹. افراد حائز شرایط اعلام شده، در صورتی که در موعد معین شده، برای گرفتن تعرفه انتخاباتی حاضر نگردند از دریافت آن محروم خواهند شد.

ماده ۱۰. تعرفه‌هایی که در اختیار انتخاب‌کنندگان گذارده می‌شود، دارای شماره، تاریخ و مهر انجمن نظارت خواهد بود. در این تعرفه، نام گیرنده، اسم پدر، شغل و محل سکونت وی ذکر می‌گردد. در تعرفه، همچنین روز و محلی که صاحب تعرفه باید برای رأی‌دادن حاضر شود ذکر گردیده است.

ماده ۱۱. انجمن نظارت صورت‌تعرفه‌های داده‌شده و شماره‌های آنها را برمی‌دارد. ماده ۱۲. بنا بر وسعت شهر زمان رأی‌دادن از ۱ تا ۳ روز خواهد بود و مواقع گشایش و بسته‌شدن جلسات انجمن نظارت جهت قبول تعرفه‌ها از طرف این انجمن اعلام می‌گردد.

ماده ۱۳. پس از پایان موعد مقرر، دیگر تعرفه از هیچکس دریافت نمی‌شود.

ماده ۱۴. مجلس هنگامی گشایش می‌یابد که نصف به علاوه یک نمایندگان، یعنی ۶۱ نفر، جمع شده باشند. ولی نظر به اینکه در حال حاضر، فوریت گشایش مجلس امری بسیار ضروری است، بنابراین با جمع شدن ۳ نمایندگان، مجلس باز خواهد شد و کلیه مصوبات آن با اکثریت آراء نمایندگان حاضر، جنبه قانونی داشته و قابل اجراء خواهد بود.

حقوق نمایندگان به وسیله خود مجلس معین می‌گردد.

مخارج سفر و مزایای نمایندگان از طرف حاکم، با تشخیص انجمن نظارت پرداخت می‌شود.

نمایندگان برای دو سال از روز گشایش مجلس، انتخاب می‌گردند. پس از پایان دو سال، باید انتخابات جدید برگزار شود، ضمناً اهالی در صورت تمایل می‌توانند مجدداً همان نماینده خود را برای بار دیگر انتخاب کنند.

انتخاب‌کنندگان ملزم نیستند نمایندگان خودشان را حتماً از بین اشخاصی که در محل سکونت انتخاب‌کننده زندگی می‌کنند برگزینند.

انتخاب‌شدگان به نمایندگی مجلس، گواهینامه‌ای از انجمن نظارت محل دریافت

می‌دارند و باید آنرا به انجمن نظارت مرکزی ارائه دهند.
نمایندگان گواهینامه‌های خودشان را به دفتر مجلس تسلیم می‌دارند.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۱۹ ژوئن ۱۹۰۹ [۲ ژوئیه ۱۹۰۹، ۱۱ تیر ۱۲۸۸، ۱۳ ج ۲ - ۱۳۲۷]
امروز شاه من و بارکلی را احضار کرد و مطالب زیرین را اظهار داشت:
«شما به من اطمینان می‌دادید که اعاده مشروطه به فتنه و شورش پایان داده و مرا سلطان نیک بختی خواهد کرد. ضمناً شما مدام مرا به دوستی خودتان امیدوار می‌کردید و وعده می‌دادید که اگر من رفتار پادشاه مشروطه را داشته باشم، نسبت به من علاقه‌مندی نشان داده و از من حمایت خواهید کرد. شما تصور می‌کردید که مشروطه به این کشور بهبودی بخشیده و ملت من به آن مانوس خواهد شد. من هرچه را که شما برایم گفتید انجام دادم. شما نتایج آن را می‌بینید. کشور در هرج و مرج کامل است و خود مرا نیز آشکارا مورد تهدید قرار می‌دهند. حالا من از دوستی شما استمداد می‌کنم.»

ما به اعلیحضرت چنین جواب دادیم:

«ما، ده ماه بود که از اعلیحضرت استدعا می‌کردیم که مشروطه را به کشور برگردانند. هشت ماه شما توصیه‌های ما را نادیده می‌گرفتید. دشمنان شما، در عرض این مدت، با توجه به این امر که مساعی ما به‌جایی منجر نمی‌گردد، قوت گرفتند و مسلح شدند. هر دو هیأت سیاسی برای برطرف کردن بحران فعلی آنچه را که در حیز امکانشان بود، انجام دادند. ما نمایندگان خود را نزد سپهدار و بختیارها فرستادیم. هر دو هیأت سعی کردند که شور و حرارتهای سیاسی را در پایتخت تخفیف بدهند. ما وعده می‌دهیم که در آینده نیز تمام نفوذ خود را به‌کار ببریم که بحران سیاسی به خوشی پایان یافته و کشور به آرامش برسد.»
این شرفیابی برای من و بارکلی تأثیر ناگوار و دردناکی داشت.

گزارش فوری مستشار ارشد، سابلین

زرگنده، ۶ ژوئن ۱۹۰۹ [۱۹ ژوئن ۱۹۰۹، ۲۹ خرداد ۱۲۸۸، ۳۰ ج ۱ - ۱۳۲۷]
مفتخراً رویدادهای ۲۵ ماه مه [۷ ژوئن، ۱۷ خرداد، ۱۸ ج ۱] تا ۵ ژوئن [۸ ژوئن، ۲۸ خرداد، ۲۹ ج ۱] سال جاری تهران را جهت ملاحظه به استحضار آن عالیجناب می‌رسانم.

با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

شرح وقایع اتفاقیه تهران

از ۲۵ ماه مه [۷ ژوئن، ۱۷ خرداد، ۱۸ ج ۱]

تا ۵ ژوئن [۱۸ ژوئن، ۲۸ خرداد، ۲۹ ج ۱]

قانون انتخابات نهایی و قطعی، به وسیله شاهزاده عزالدوله به شاه و انجمن تبریز ارائه شده است. سعدالدوله این اقدام رئیس شورای دولتی را تجاوزی به حق رئیس الوزراء تلقی کرده است. در نتیجه، عزالدوله استعفاء کرد، ولی خیلی زود آن را پس گرفت.

شاه، به دو ماده از قانون انتخابات معترض بود: یکی ماده ۲۴ که به موجب آن مقرر می‌گردد نمایندگان از عشایر در مجلس مشارکت نمایند (شاه به علت وجود دشمنی همیشگی بین طوایف کوچک عشایر، این امر را عملاً غیر قابل اجراء تلقی می‌کند؛ فی‌المثل شاهسونها سی و هفت طایفه هستند و ممکن نیست که با وکالت فرد معینی توافق نمایند). دیگری ماده ۵۸ که اجازه می‌دهد که نمایندگان مجلس پیشین، دوباره به نمایندگی مجلس جدید انتخاب شوند.

انجمن آذربایجان، با ماده ۵۶ قانون که به موجب آن مجلس می‌تواند با حضور ۲/۳ تعداد منتخبین گشایش یابد، مخالف و خواستار آن است که مجلس با حضور نصف تعداد منتخبین افتتاح شود.

شورای دولتی پیشنهاد شاه را نپذیرفته است ولی با نظریه تبریزیها موافقت می‌کند.

قانون به انجمن‌های تمام ایالات ابلاغ گردیده، شاه پس از تأیید انجمن‌ها قانون را تصویب خواهد کرد.

از روز ۲۷ ماه مه [۹ ژوئن، ۱۹ خرداد، ۲۰ ج ۱] سربازانی که علیه تبریز می‌جنگیدند به تدریج وارد پایتخت شدند. دسته قزاقها هم با توپخانه خود مراجعت نمود. پادگان تهران از سربازان، که ظاهر کاملاً آراسته‌ای داشتند، استقبال گرمی به عمل آوردند. مردم پایتخت با شک و تردید از آنها استقبال کردند و مدعی بودند که لباسها و اسلحه برای آنان به نزدیکترین منزلگاه فرستاده شده بود.

عین‌الدوله از طریق قم به تهران آمد و روز ۲۸ ماه مه [۱۰ ژوئن، ۲۰ خرداد، ۲۱ ج ۱] با سردی از طرف شاه در سلطنت‌آباد پذیرفته شد.

هم شاهزاده (عین‌الدوله)، هم ارشدالدوله، متفقاً تأکید می‌کنند که ورود سربازان روسی به تبریز، مانع تصرف شهر تبریز گردید.

عین‌الدوله، به منظور رسیدن مجدد به قدرت، با اتکاء به علاء‌الملک و حشمت‌الملک و دار و دسته نظام‌العلماء تحریکات شدیدی علیه سعدالدوله به راه انداخته است.

شاهزاده فرمانفرما که در پنهانی قصد احراز پست وزارت جنگ را دارد، با تملق و چاپلوسی در برابر ملیون، به این عنوان که سعدالدوله سهم کمی از مساعده روسها به وزارت کشور اختصاص داده است، آنها را علیه وی می‌شوراند و خود نیز به طرفداران عین‌الدوله ملحق گردیده است.

با توجه به این طرز رفتار فرمانفرما، که هم‌بستگی کابینه را بهم می‌زند، روز اول ژوئن [۱۴ ژوئن، ۲۴ خرداد، ۲۵ ج ۱] مترجمان هیأت‌های روس و انگلیس شاهزاده را ملاقات کردند و هشدار کتبی دو هیأت را برای او خواندند. این هشدار وزیر داخله را شدیداً تحت تأثیر قرار داد. بدو قصد داشت که مسأله را جدی بگیرد و پیشنهاد می‌کرد که استعفاء کند، ولی بعداً به گناه خود معترف شد و وعده داد که با فعالیت‌های صمیمانه و دوستانه کابینه در راه انجام اصلاحات، همکاری نماید. نظام‌السلطنه به حکومت کرمان تعیین گردیده است. شاه سپهدار را به تهران احضار کرده است.

اوضاع در پایتخت چندی متشنج بود و حتی انتظار می‌رفت که به منظور اعتراض علیه وجود ارتش روسیه در تبریز، بازار تعطیل و اعتصاب عمومی آغاز گردد. سید محمد برادر امام‌جمعه و سید علی‌آقا یزدی در رأس این نهضت بودند. در منزل نفر اخیر، اجتماعات زیادی تشکیل می‌شد، تلگرام‌های متعددی که از شیراز و اصفهان و خراسان و نقاط دیگر متضمن اعتراض شدید انجمن‌ها علیه «میهمانان نورسیده» به نام او می‌رسید، خوانده می‌شد. سخنرانی‌های گرمی ایراد می‌گردید، بالاخره عباسقلی‌خان فرمانده ژاندارمری که به خانه سیده‌لی‌آقا آمده و گویا از جانب لیاخوف اطلاع داده بود که ارتش روسیه در عرض سه هفته تبریز را تخلیه خواهند کرد، به این اجتماعات پایان داد و بدین ترتیب، هیجان در پایتخت، در روزهای آخر هفته اندکی فرو نشست. ولی در روزهای اخیر، با وصول اخبار مبنی بر عزیمت بختیارپها از اصفهان و تصور اینکه در پایتخت عده زیادی از اهالی قفقاز برای دست‌زدن به فعالیت‌های مثبت، منتظر علامت قراردادی بین قزوینی‌ها و بختیارپها می‌باشند، در تهران بحران شدیدی احساس می‌شود که دامنه آن به سلطنت‌آباد نیز کشیده شده است. همه از این بیم دارند که در صورت نزدیک شدن بختیارپها به دروازه‌های تهران، مردم کوچه و بازار دست به شورش بزنند.

فعالیت‌های انجمن‌های سری شدت پیدا می‌کند، با تهدید به قتل، دست به اخاذی می‌زنند، مثلاً با همین نوع تهدید از ارباب‌جمشید زرتشتی مشهور، ده هزار تومان گرفته‌اند.

به گروه صنایع‌الدوله مرکب از حسینقلی‌خان نواب، وحیدالملک و شیخ یحیی اجازه انتشار روزنامه‌ای به نام «نجات» داده شده است. شیخ یحیی مدیر مسئول این روزنامه می‌باشد.

علاءالدوله امروز در بندرگز از کشتی پیاده شد.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۲۰ ژوئن ۱۹۰۹ [۳ ژوئیه ۱۹۰۹، ۱۲ تیر ۱۲۸۸، ۱۴ ج ۲ - ۱۳۲۷] بین گشتی‌های دسته کرج و انقلابیون تیراندازی ناچیزی شد. دسته کرج بنا به

ملاحظات تاکتیکی به شاه‌آباد عقب‌نشینی کرد.

از وزارت امور خارجه

به سفیر روسیه در لندن

سنت پترزبورگ، ۲۰ ژوئن ۱۹۰۹ [۳ ژوئیه ۱۹۰۹، ۱۲ تیر ۱۲۸۸، ۱۴ ج ۲ -

[۱۳۲۷

(تلگرام)

کمیسیون مشورتی درباره مسائل ایران، امروز، پس از بررسی مفصل اوضاع در تهران، به این نتیجه رسید که سرانجام مبارزه شاه با ملت هرچه باشد، سیاست ما در ایران مانند سابق باید بر اصل عدم مداخله کامل در این مبارزه مبتنی باشد.

ولی، با وجود این، کمیسیون مشورتی نتوانست این نکته را از نظر دور بدارد که در صورت حمله فداییان قزوین و بختیاریه‌ها به تهران، هیأت‌ها و مؤسسات و اتباع روسی و اروپائی بمانند جاده انزلی-تهران در وضعیت وخیمی قرار خواهند گرفت. بخصوص که ارتش منظم منحصر به فرد شاه، یعنی بریگاد قزاق، در حال حاضر به اندازه‌ای تضعیف گردیده که بعید است بتواند نظم را در پایتخت برقرار سازد.

وظیفه اخلاقی دولت امپراتوری در این موقعیت اتخاذ تدابیری است که در صورت لزوم بتوان کمک‌های ضروری به مؤسسات و اتباع خارجی رسانید و ارتباط آزاد بین تهران و انزلی را در هر شرایطی فراهم کرد.

روی این اصل، کمیسیون مشورتی مقرر داشت که هم‌اکنون ستون مختلطی مرکب از یک هنگ قزاق و یک گردان پیاده و یک آتشبار توپخانه از باکو، به انزلی اعزام گردد. این واحد نباید به هیچ‌وجه از قزوین جلوتر برود و موظف خواهد بود ارتباط بین منطقه مزبور و بحر خزر را تأمین نماید. ادامه حرکت این ستون به سوی تهران بستگی به جریان حوادث داشته و فقط در صورت تقاضای هیأت روسی در تهران، و در صورت بروز خطری انجام خواهد گرفت که قبلاً به آن اشاره کردیم.

فرمانده ستون مجهز به دستورات کاملاً مشخصی است که از آن مفهوم خواهد شد که هدف ستون عبارت خواهد بود از کمک‌رسانی به هیأت‌ها و مؤسسات و اتباع خارجی، بدون اینکه در مبارزه سیاسی و به‌طور کلی امور داخلی ایران مداخله‌ای داشته باشد.

(امضاء) ایزولسکی

از وزارت امور خارجه

به سفیر روسیه در لندن

سنت پترزبورگ، ۲۰ ژوئن ۱۹۰۹ [۳ ژوئیه ۱۹۰۹، ۱۲ تیر ۱۲۸۸، ۱۴ چ ۲-]

[۱۳۲۷]

(تلگرام)

چون به ظن قوی، قریباً مسأله تحصن شاه در هیات‌های روس و انگلیس محتمل خواهد بود، ما چنین صلاح‌اندیشی کردیم که مدلول دستوراتی را که در سال ۱۹۰۷ [۸۶-۱۲۸۵ خ ۲۵-۱۳۲۴ ق] به سفرای روسیه و بریتانیای کبیر داده شده است، برای سابلین و بارکلی تاکید نمائیم. لطفاً در این مورد با سر ادوارد گری مذاکره کنید.

(امضاء) ایزولسکی

از وزارت امور خارجه

به کلیه نمایندگان (سفراء) در خارج

بخشنامه ۲۰ ژوئن ۱۹۰۹ [۳ ژوئیه ۱۹۰۹، ۱۲ تیر ۱۲۸۸، ۱۴ چ ۲- ۱۳۲۷]

(تلگرام)

بدون توجه به اقداماتی که دولت شاه متعاقب توصیه‌های روسیه و انگلیس مبنی بر استقرار نوعی حکومت پذیرفته شده و همچنین انجام اصلاحات ضروری، به عمل آورده است، نهضت انقلابی در مرکز تسکین پیدا نکرده است. گام‌هایی که هیات‌های روسیه و بریتانیای کبیر به منظور پیش‌گیری از حرکت بختیاریمها تحت فرماندهی سردار اسعد، یکی از خوانین این طایفه، مانند پیشروی نیروهای متشکل انقلابیون قزوین و رشت و ماجراجویان قفقاز تحت فرماندهی سپهدار حاکم گیلان به سوی تهران برداشته‌اند، بی‌نتیجه مانده است. نیروهای متخاصم دولت شاه، به تدریج به سوی تهران حرکت می‌کنند و عوامل علاقه‌مند به آنها، در تهران، منتظر آن هستند و می‌توان از همین حالا شاهد هیجانات شدید آنها بود.

با سنجش دقیق اوضاع منتج از این حوادث، دولت امپراتوری تصمیم گرفته است که سیاست روسیه، بمانند سابق، باید بر مبنای عدم مداخله قطعی در امور داخلی و همچنین مبارزه بین شاه و ملت او، بدون توجه به نوع عواقب آن، مبتنی بوده باشد. ولی همزمان با این امر، ما باید در نظر بگیریم که ورود بختیاریمها و انقلابیون به تهران ممکن است هیات‌ها و اتباع روسیه و کشورهای دیگر و همچنین جاده انزلی به تهران را با خطرات جدی مواجه سازد. بخصوص که طبق اطلاعات رسیده، یگانه واحد سازمان‌یافته مرتب ارتش ایران، یعنی بریگاد قزاق، کاملاً ضعیف شده و به احتمال قریب به یقین نخواهد توانست از عهده فقط نظم و ترتیب تهران بر بیاید.

تمام این ملاحظات اخلاقاً ما را موظف می‌نماید که به منظور حراست از مؤسسات و رعایای فوق‌الذکر، تمام اقدامات لازم را که در اختیار ما قرار دارد انجام دهیم و ارتباط بین تهران و انزلی آزاد بماند.

روی این اصل، تصمیم گرفته شد که به قید فوریت ستونی مرکب از هنگ قزاق و یک گردان پیاده و یک آتشبار توپخانه از باکو به انزلی فرستاده شود. این ستون از قزوین تجاوز نخواهد کرد و توجه خود را به استمرار آزادی ارتباط بین این منطقه و دریا معطوف خواهد داشت. ادامه حرکت این ستون بستگی به جریان حوادث داشته و فقط در صورت تقاضای هیأت روسی و بروز خطری انجام خواهد شد که قبلاً به آن اشاره کردیم.

فرمانده ستون مجهز به دستورات کاملاً مشخصی است که از آن مفهوم خواهد شد که هدف ستون منحصرأ عبارت است از کمک‌رسانی به هیأت‌ها و مؤسسات و اتباع بیگانه، بدون اینکه در مبارزات سیاسی و به‌طورکلی در امور داخلی ایران مداخله‌ای داشته باشند.

ارتش روسیه تا موقعی در ایران خواهد ماند که زندگی و اموال نمایندگان سیاسی روسیه و کشورهای دیگر از هرگونه خطری مصون بماند.

لطفأ مفاد بخشنامه بالا را به استحضار دولت‌هایی که شما سمت آکر دیته دارید برسانید.

(امضاء) ایزولسکی

از وزارت امور خارجه به نمایندگی روسیه در ایران

سنت پترزبورگ، ۲۰ ژوئن ۱۹۰۹ [۳ ژوئیه ۱۹۰۹، ۱۲ تیر ۱۲۸۸، ۱۴ ج ۲ -

[۱۳۲۷

(تلگرام)

با کسب اطلاع از اینکه بختیاریمها و فداییان قزوین، حرکت خود را به سوی تهران متوقف نکرده‌اند، و با توجه به اینکه ورود هرکدام از آنها به پایتخت به‌طور اجتناب‌ناپذیر موجب بروز بی‌نظمی خواهد شد و در نتیجه هیأت‌ها و مؤسسات و اتباع روسیه و کشورهای دیگر و همچنین جاده انزلی به تهران ما، ممکن است در وضع وخیمی قرار بگیرند، دولت امپراتوری ضروری تشخیص می‌دهد که اقدام لازم به‌عمل بیاورد تا در صورت ضرورت بتوان به مؤسسات و اتباع فوق‌الذکر کمک‌های لازم میدول داشت و ارتباط آزاد بین تهران و انزلی در هر شرایط برقرار بماند.

با توجه به موارد بالا، دولت امپراتوری، بدون انصراف از مبانی سیاست خود در ایران، یعنی اصل عدم مداخله در امور داخلی این کشور و مبارزه شاه با ملت خود، تصمیم گرفت که ستون مجهزی از باکو به انزلی اعزام دارد که از نیروی مکفی برخوردار بوده باشد. این ستون دورتر از قزوین حرکت نخواهد کرد. ادامه حرکت آن

بستگی به جریان حوادث داشته و فقط در صورت تقاضای هیأت روسی و فقط در صورت بروز خطراتی انجام خواهد گرفت که قبلاً به آن اشاره کردیم.

هدف اعزام ستون به قزوین، بمانند اقدام مشابهی که در مورد تبریز به عمل آمده، منحصرأ دفاع از هیأت‌ها و مؤسسات و اتباع روسیه و کشورهای دیگر خواهد بود و تا زمانی در ایران خواهند ماند که زندگی و اموال روس‌ها و همچنین مؤسسات و اتباع کشورهای دیگر مورد تهدید قرار نگرفته باشد.

موارد بالا را شما به اطلاع شاه و ملیون ایران خواهید رسانید.

(امضاء) ایزولسکی

تلگرام مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۲۱ ژوئن ۱۹۰۹ [۴ ژوئیه ۱۹۰۹، ۱۳ تیر ۱۲۸۸، ۱۵ ج ۲ - ۱۳۲۷] نمایندگان هر دو هیأت، آقایان چرچیل و رومانوفسکی، به سپهدار و سردار اسعد بیانیۀ زیرین را تسلیم خواهند کرد:

«یگانۀ راه اجتناب از مداخلۀ بیگانگان، استقرار فوری امنیت می‌باشد. تظاهرات مسلحانۀ قزوینی‌ها و بختیاریمها جز شورش‌های غیرموجه چیز دیگری نمی‌باشد. آنها وضع بحرانی موجود را شدیدتر می‌کنند. هم روسیه و هم انگلیس، در توصیه‌های خودشان به استقلال ایران تجاوز نمی‌کنند و فقط از حس دوستی نسبت به همسایۀ خود الهام می‌گیرند. شاه واقعاً مشروطه را دوباره برقرار ساخته و قانون انتخابات جدید را مورد تأیید قرار داده است. دولت، که از این تاریخ به بعد نمی‌توان آن را به داشتن نیت ارتجاعی متهم کرد، بر مبنای قوانین به‌سوی اصلاحات گام برمی‌دارد. آنان که ایران را گرامی می‌دارند، باید شکیبای و آرام منتظر گشایش مجلس بشوند.»

تلگرام مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۲۲ ژوئن ۱۹۰۹ [۵ ژوئیه ۱۹۰۹، ۱۴ تیر ۱۲۸۸، ۱۶ ج ۲ - ۱۳۲۷] تلاش چرچیل و رومانوفسکی برای نفوذ در بختیاریمها، به موفقیت نیانجامیده است. سردار اسعد پس از شنیدن مفاد بیانیۀ دو هیأت، فقط چند نظریه ابراز و ضمن تودیع بافرستادگان، به آنها اظهار داشت: «تا دیدار در تهران!»

تلگرام مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۲۲ ژوئن ۱۹۰۹ [۵ ژوئیه ۱۹۰۹، ۱۴ تیر ۱۲۸۸، ۱۶ ج ۲ - ۱۳۲۷] مطلوب این است که هنگ قزاق که در انزلی پیاده شده است، بدون انتظار الحاق پیاده‌نظام، به‌سرعت به‌سوی قزوین رهسپار شود. محتملاً این ستون با هیچ مقاومتی مواجه نخواهد شد.

تلگرام مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۲۳ ژوئن ۱۹۰۹ [۶ ژوئیه ۱۹۰۹، ۱۵ تیر ۱۲۸۸، ۱۷ ج ۲ - ۱۳۲۷]
 متن درخواست‌های انقلابیون قزوین را که به وسیله سپهدار به بارانوفسکی و سرگرد ستوکس تسلیم کرده‌اند، اطلاع می‌دهم: سپهدار و سردار اسعد، هرکدام در معیت ۱۵۰ نفر مجاهد مسلح، با تضمین امنیت جانی آنها به منظور بحث درباره مسائل زیرین وارد تهران خواهد شد:

خروج ارتش‌های کشورهای همسایه از خاک ایران؛ تا گشایش مجلس، انجمن‌های ایالتی وزراء را انتخاب خواهند کرد؛ بعد از آن از قوانین متابعت خواهند نمود؛ تبعید خائنین و افرادی که در نظر مردم نامطلوب می‌باشند؛ خلع سلاح کسانی که تاکنون در صفوف ارتش خدمت نمی‌کردند و فقط در این اواخر اجازه حمل اسلحه دریافت داشته‌اند.

وزیر جنگ مسئول تمام مسائل می‌باشد و تنها او به نیروهای مسلح کشور و مهمات سرپرستی می‌کند؛ وسائل پست و تلگراف از مخبرالدوله گرفته می‌شود. تعیین حکام مشروطه باید ابتدا با تأیید انجمن‌های محلی به عمل آید.

از وزارت امور خارجه روسیه

به نماینده روسیه در تهران

سنت پترزبورگ، ۲۲ ژوئن ۱۹۰۹ [۵ ژوئیه ۱۹۰۹، ۱۴ تیر ۱۲۸۸، ۱۶ ج ۲ -

[۱۳۲۷]

(تلگرام)

دستور لازم برای اتخاذ تدابیر جدی، جهت اعزام فوری قسمت عمده قزاقها به انزلی، صادر شده است.

(امضاء) ایزولسکی

از وزارت امور خارجه روسیه

به نماینده روسیه در تهران

سنت پترزبورگ، ۲۳ ژوئن ۱۹۰۹ [۶ ژوئیه ۱۹۰۹، ۱۵ تیر ۱۲۸۸، ۱۷ ج ۲ -

[۱۳۲۷]

(تلگرام)

اگر شاه به یکی از هیأتها متحصن بشود، شما از دستوراتی متابعت خواهید کرد که در دسامبر ۱۹۰۷ به گارتویگ داده شده است.

بارکلی، نیز، دستور مشابه از دولت متبوع خودش دریافت خواهد کرد.

(امضاء) ایزولسکی

از وزارت امور خارجه رترسیه

به نماینده روسیه در تهران

سنت پترزبورگ، ۲۳ ژوئن ۱۹۰۹ [۶ ژوئیه ۱۹۰۹، ۱۵ تیر ۱۲۸۸، ۱۷ ج ۲ -

[۱۳۲۷

(تلگرام)

گردان تیرانداز تیپ قفقاز با چهار مسلسل، چهار عراده توپ صحرائی، پنج واحد صد نفری از هنگ قزاق لایبسنکی و یک دسته مهندس به قزوین اعزام می‌شوند. صلاح در این است که فرمانده ستون ما به محض ورود به رشت و قزوین بیانیه‌ای خطاب به مردم صادر و هدف از اعزام ستون و جنبه صلح‌جویانه آن را به ساکنین محل گوشزد نماید.

شما می‌توانید به اشتريتر مأموریت بدهید که با موافقت فرمانده ستون، مضمون این بیانیه را که به همراه دستورات لازم به فرمانده ستون ابلاغ گردیده است، تهیه نماید.

(امضاء) ایزولسکی

از وزارت امور خارجه روسیه

به نماینده روسیه در تهران

سنت پترزبورگ، ۲۳ ژوئن ۱۹۰۹ [۶ ژوئیه ۱۹۰۹، ۱۵ تیر ۱۲۸۸، ۱۷ ج ۲ -

[۱۳۲۷

(تلگرام)

به فرمانده ستون اعزامی به قزوین دستورات زیرین داده شده است:

(۱) با توجه به رویدادهای تهران، ستون تحت فرماندهی شما بدین منظور به قزوین اعزام می‌گردد که در صورت لزوم و فقط با درخواست نماینده ما، عده‌ای را که برای دفاع از هیأت‌ها و مؤسسات و اتباع ما و کشورهای دیگر ضروری تشخیص می‌دهد انتخاب نماید. تعیین افراد و مهماتی که به تهران فرستاده می‌شود، با توجه به مأموریتی که از طرف نمایندگی ما به شما واگذار می‌گردد، به‌عهده خود شما خواهد بود. این مأموریت باید از طریق اقدامات فوق‌العاده جدی انجام بگیرد. زمان مراجعت افراد اعزامی، از تهران به قزوین به‌وسیله نماینده ما تعیین خواهد شد.

(۲) به هنگام استقرار ستون در قزوین، باید ارتباط آزاد جاده قزوین-رشت-انزلی تأمین گردد و همین اقدام در مورد جاده تهران نیز در صورت عزیمت واحد به پایتخت به‌عمل بیاید.

(۳) ارتباط با مقامات محلی و اهالی، در هر مورد، با موافقت ژنرال‌کنسول ما در رشت و کنسول ما در قزوین و نماینده ما در تهران انجام پذیرد.

(۴) مفاد ماده قبلی به جاده انزلی-تهران تعمیم داده نمی‌شود. (به بند سوم دستور

- صادره به ژنرال سنارسکی توجه شود) ۱
- ۵) بند چهارم دستور صادره به ژنرال سنارسکی.
- ۶) واحدهای ما نباید هیچ‌گونه دخالتی در مبارزه بین ملت و شاه و یا انقلابیون داشته باشند. دخالت در این کشمکش در هر شکلی که بوده باشد، قاطعانه ممنوع است.
- ۷) بند ششم دستور صادره به ژنرال سنارسکی.
- ۸) بند هفتم دستور صادره به ژنرال سنارسکی.
- (امضاء) ایزولسکی

از وزارت امور خارجه روسیه

به نماینده روسیه در تهران

سنت پترزبورگ، ۲۳ ژوئن ۱۹۰۹ [۶ ژوئیه ۱۹۰۹، ۱۵ تیر ۱۲۸۸، ۱۷ ج ۲- [۱۳۲۷

(تلگرام)

اعلیحضرت امپراتور علاقه‌مندند جناب آقای د. س. س. پاکلوسکی-کازل مقام عالی‌رتبه دربار اعلیحضرت به سمت سفیر ایران تعیین شود. لطفاً مراتب را به اطلاع شاه برسانید.

(امضاء) ایزولسکی

تلگرام مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۲۸ ژوئن ۱۹۰۹ [۱۱ ژوئیه ۱۹۰۹، ۲۰ تیر ۱۲۸۸، ۲۲ ج ۲- [۱۳۲۷
به میلر تلگراف می‌کنم:
با توجه به رویدادهای کنونی تعیین تاریخ عزیمت علاءالدوله به تبریز حتی به‌طور تقریب نیز غیرممکن است. دولت ایران قادر نیست مأمورین بدرقه (اسکورت) مکفی در اختیار او قرار بدهد، زیرا تمام افراد بریگاد قزاق علیه انقلابیونی وارد عمل شده‌اند، که به تهران می‌آیند.

تلگرام مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۲۳ ژوئن ۱۹۰۹ [۶ ژوئیه ۱۹۰۹، ۱۵ تیر ۱۲۸۸، ۱۷ ج ۲- [۱۳۲۷
با اتکاء به وعده شاه مبنی بر تبعید شخصیت‌های نامطلوب از تهران، من دیروز با موافقت بارکلی، تلاش تازه‌ای برای آشتی طرفین متخاصم به عمل آوردم.

۱- به تلگرام مورخ ۱۲ آوریل ۱۹۰۹ [۲۵ آوریل، ۵ اردیبهشت، ۴ ع ۲۴] وزارت امور خارجه به ژنرال کنسول روسیه در تبریز توجه شود. (زیرنویس از متن اصلی است - م.)

در صورتیکه سردار اسعد و سپهدار تمهد کتبی برای قطع عملیات جنگی و ترخیص افراد مسلح و اعزام نمایندگان برای انجام مذاکره بدهند، ما نامه‌ای به سپهدار خواهیم فرستاد و دوباره دربارهٔ مسألهٔ قطع عملیات جنگی و مبادرت به مذاکرات ترك مخاصمه، پافشاری خواهیم کرد. دیروز و امروز برخوردهایی بین طرفین روی داده است.

از وزارت امور خارجه روسیه

به نمایندة روسیه در تهران

سنت پترزبورگ، ۱ ژوئیهٔ ۱۹۰۹ [۱۴ ژوئیهٔ ۱۹۰۹، ۲۳ تیر ۱۲۸۸، ۲۵ ج ۲-]

[۱۳۲۷]

(تلگرام)

دولت بریتانیای کبیر اطلاع حاصل کرده است که حاکم ایالت فارس درصدد است سید لاری را با دستجات لر و قشقایی برای مبارزه با حزب قوام به شیراز بطلبد که وی نیز به نوبهٔ خود می‌تواند به پشتیبانی عربها متکی بشود. بارکلی مسئولیت حوادثی را که ممکن است در ایران روی بدهد به‌عهدهٔ آصف‌الدوله گذاشته است و از دولت شاه خواستار شده است که اقدامات لازم برای جلوگیری از ورود دستجات لرها به شیراز معمول دارند.

لطفاً از اقدامات همکار بریتانیایی خود حمایت کنید.

(امضاء) ایزولسکی

تلگرام مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۲ ژوئیهٔ ۱۹۰۹ [۱۵ ژوئیهٔ ۱۹۰۹، ۲۴ تیر ۱۲۸۸، ۲۶ ج ۲ - ۱۳۲۷] ساعت ۷ صبح دیروز، به فرمان شاه، به منظور گشودن راه امکان ورود به شهر دستور تیراندازی صادر گردید. صدای ترکش گلوله‌های توپ آشکارا از زرگنده شنیده می‌شود. نمایندگان خارجی شتابزده به من مراجعه کردند که نزد شاه وساطت نمایم که به منظور خروج اتباع بیگانه از شهر فرمان ترك مخاصمه صادر شود.

ساعت ده صبح من و بارکلی نزد شاه رفتیم و ضرورت قطع بمباران و آغاز مذاکره با انقلابیون به وساطت هیات‌های ما را گوشزد کردیم. شاه جداً مخالفت کرد. وی گفت: «بگذارید راهزنان اسلحه را به زمین بگذارند، آنوقت من هم تیراندازی را قطع خواهم کرد.» تمام روز در شهر نبرد سختی جریان داشت که هدف اصلی تیراندازی انقلابیون روی بریگاد قزاق متمرکز شده بود. با وجود شلیک ۲۰۰ گلولهٔ توپ خسارت مهمی به شهر وارد نشده است. پیاده‌نظام شاه سعی می‌کرد که ساختمان مجلس را به تصرف درآورد، ولی در نتیجهٔ مواجهه با شلیک نارنجک‌ها فرار کردند.

ارتباط در شهر خیلی خطرناک است. تلفن قطع شده است، خطوط تلگرافی ما و انگلیسها در ساختمانهای تابستانی کار نمیکنند.

حوالی ساعت ۷ عصر دیروز، از دربار اطلاعی واصل شد حاکی از اینکه شاه دستور ترك مخاصمه را صادر کرده و سرپازها را به سلطنت آباد عقب برده است. معلوم نیست که طرف مقابل مقررات ترك مخاصمه را مراعات نماید. بریگاد قزاق، مثل سابق، هدف حملات انقلابیون می باشد. گلوله های بی هدف به ساختمان ما و بانک اصابت می کند. فعلا از اتباع روسیه و کشورهای دیگر کسی آسیب ندیده است.

تلگرام مستشار ارشد، ساپلین

زرگنده، ۱۳ ژوئن ۱۹۰۹ [۲۶ ژوئن ۱۹۰۹، ۵ تیر ۱۲۸۸، ۷ ج ۲ - ۱۳۲۷] سردار اسعد، خان بختیاری، در همان اوایل ژوئن قصد داشت در رأس سواران خود به سوی تهران حرکت نموده و از شاه تضمین های لازم برای استقرار رژیم جدید دریافت دارد.

این خبر، با توجه به نیت پنهانی عزیمت انقلابیون قزوین، که به تدریج تحت نفوذ دانشناک های ارمنی قرار می گیرند، به سوی تهران، در پایتخت تأثیر ناگواری بخشیده و حالتی شبیه به وحشت پدید آورده و شاه و خانواده او را بیمناک ساخته است.

برای من مشکل است عواملی را که بختیارها را برای حرکت به تهران برانگیخته است مشخص نمایم. به عقیده کنسول ما در اصفهان، موقعی که خانها قصد حرکت به تهران را داشتند، مثل اینکه خودشان نیز از نقشه های یکدیگر آگاهی نداشتند. آنها میخواستند به قم بروند و گویا منتظر بودند که در آنجا سی هزار تومان پول از اسلامبول به دستشان برسد. ولی، درعین حال، طبق اطلاعاتی که من مستقیماً از قم دریافت داشته ام، از مدتها پیش به دستور صمصام السلطنه برای مصرف دو ماهه دو هزار سرپاز سوار، مواد غذایی آماده شده بود. همان مأمور، گزارشی هم می دهد که گویا می خواهند در قم، با اشاعه داستانهایی در مورد فتوحات روسها در ایران، مردم را تحریک کنند.

ژنرال کنسول انگلیس در اصفهان، که عزیمت سردار اسعد برای او خیلی غیرمنتظره بوده است، تصور می کند که سردار اسعد با مطالعه مطالبی درباره توصیه های روس و انگلیس به شاه، که از روزنامه «ووسیش زیتونگ»^۱ استنساخ شده بود، به این اقدام مبادرت ورزیده است. این برنامه گذاری در حقیقت می توانست بختیارها را برانگیزد که توضیحاتی از شاه بخواهند. از مدلول برنامه پیشنهادی دولتین روس و انگلیس به شاه، چنین استنباط می شد

که ایران به اندازه زیادی استقلال خود را از دست می‌داد، مالیه و ارتش و انتخابات و فعالیتهای وزیران و عقد قراردادهای اخذ وام تحت کنترل انگلیس و روس درمی‌آمد. برای تکمیل تأثیر این تحریک، اضافه می‌شد که انگلیس و روس به شاه وعده داده‌اند که در صورت بروز سوءتفاهم بین او و ملت، از شاه دفاع نمایند.

من تصور نمی‌کنم که این امر یگانه دلیل حرکت بختیاریها به سوی تهران بوده باشد. طبق اطلاعاتی که من در دست دارم، سردار اسعد به قدر کفایت آدم تجربه دیده‌ای است و اگر کمترین سوءظنی در مورد برنامه انگلیس و روس پیدا می‌کرد، قبل از حرکت به تهران که عواقب آن برای خود وی نیز نامعلوم بوده است، برای روشن شدن مطلب و اخذ توضیح می‌توانست به یکی از کنسولها مراجعه نماید.

در نتیجه، بیم از اینکه مفاد برنامه پیشنهادی انگلیس و روس به استقلال ایران لطمه وارد نماید، در حال حاضر ممکن است یکی از انگیزه‌های بی‌شمار سردار اسعد بوده باشد.

بعضی‌ها، دلایل دیگری برای عملیات سردار اسعد برمی‌شمارند، منجمله، اقامت طولانی اخیر امیرچنگک در دربار، حضور ارتش روسیه در آذربایجان، اقدامات شدید علیه کسانی که نظم و ترتیب را بهم می‌زنند و بالاخره تمایل شدید سردار اسعد برای ایفاء نقشی مهم در نهضت آزادی ایران، مثلاً خلع شاه فعلی از سلطنت و دست‌زدن به اقداماتی نظیر آنچه که طی روزهای فصل بهار، در اسلامبول روی داده است.

به طوری که در بالا اشاره کردم، خیر مربوط به حرکت بختیاریها موجب وحشت شدید شاه گردیده است. اعلیحضرت روزی چند بار معتمدین خود را نزد من می‌فرستد که بپرسند که او چه کار کند و به چه اقدامی دست بزند. من به هر ترتیبی که بود سعی می‌کردم نگرانی اعلیحضرت را برطرف نمایم و ضمناً توصیه می‌کردم که فعلاً از سلطنت‌آباد خارج نشود، زیرا انتقال اعلیحضرت به کاخ دیگر، به فرار تعبیر خواهد شد و به نوبه خود موجبات تولید بحران را فراهم خواهد کرد.

با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

گزارش فوری مستشار ارشد، سابلین

زرگنده، ۱۳ ژوئن ۱۹۰۹ [۲۶ ژوئن ۱۹۰۹، ۵ تیر ۱۲۸۸، ۷ ج ۲ - ۱۳۲۷]
مفتخراً رویدادهای بین ۵ تا ۱۲ ژوئن سال جاری تهران را جهت ملاحظه به استحضار آن عالی‌جناب می‌رسانم.

با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

وقایع اتفاقیه در تهران
از ۵ تا ۱۲ ژوئن ۱۹۰۹ [۱۸ تا ۲۵ ژوئن،
۲۸ خرداد تا ۴ تیر، ۲۹ چ ۱ تا ۶ چ ۲]

روز ۶ ماه ژوئن [۱۹ ژوئن، ۲۹ خرداد، ۲۰ چ ۱] در پایتخت شایعاتی منتشر شد حاکی از اینکه بختیارپها از اصفهان به سوی تهران حرکت کرده‌اند و قرار است دم دروازه پایتخت به فدائیان قزوین ملحق شوند. فدائیان قزوین که چندی پیش تنگه طالقان در فاصله دو سه منزلی تهران را اشغال کرده بودند، روز دهم ژوئن [۲۳ ژوئن، ۲ تیر، ۴ چ ۲] تا ۷ ورستی (۷ کیلومتری) جنوب قزوین پیش رفته‌اند. این اخبار، وحشت زیادی بین مردم، بخصوص طبقه ثروتمند تهران، ایجاد کرده است به طوری که تهران را به قصد عزیمت به نقاط بیلاقی شمیران، نزدیکی سفارتخانه‌ها ترک می‌کردند که در پناه آنها قرار بگیرند. قلپک و زرگنده، پر از بیلاق نشین‌ها شده است. متقاضیان دفاع و حمایت، ساختمان سفارت امپراتوری را محاصره کرده‌اند. شاهزاده نایب‌السلطنه روزی سه بار پیک به سفارت می‌فرستد و التماس می‌نماید که یا چند نفر قزاق برای حراست از جان او در اختیارش بگذاریم و یا به او اجازه بدهیم که روی در منزل مسکونی‌اش پرچم روس نصب نماید. وحشت در سلطنت‌آباد نیز حکمفرما است و مدام اسلحه و مهمات به آنجا حمل می‌شود.

اوباش تهران که از مضمضه لذت غارت اموال مردم، در صورت ورود بختیارپها و فدائی‌ها به تهران، به وجد آمده‌اند، دسته دسته برای استقبال آنها به قم و قزوین می‌روند. عده‌ای از افراد ناشناس با اشاعه داستانهای عجیب از هجوم روسها، به تحریک مردم پرداخته‌اند.

در بازارها پرچم‌های سرخ آماده می‌کنند که در صورت ورود فدائی‌ها از آنها استفاده کنند. انجمن‌های سری، بخصوص کمیته دانشک‌های ارمنی که اخیراً تشکیل شده است، به تبلیغ ترور پرداخته و بیانیه‌هایی منتشر می‌کنند که صورت اسامی کسانی که به خاطر خدمت به حکومت مطلقه محکوم به اعدام گردیده‌اند، در آنها نوشته شده است.

در عین حال، حمله به سعدالدوله از طرف ملیون و همه وزراء که از طرفی، خودشان مورد حمله انجمن‌ها قرار دارند و از جان خود در صورت ورود فدایی‌ها به تهران بیمناک می‌باشند و از طرف دیگر تحت تأثیر عین‌الدوله و فرمانفرما که خود قصد رسیدن به مقام ریاست وزراء را دارند قرار گرفته‌اند، ادامه دارد.

در حقیقت سعدالدوله تنها شخصی است که در برابر اقدامات غیرقانونی انجمن‌ها و انقلابیون ایستادگی کرده و از این لحاظ مورد تنفر و انزجار ملیون می‌باشد. ملیون تهمت‌هایی به رئیس‌الوزراء می‌زنند و ماهرانه تنفر عوام‌الناس را نسبت به او جلب می‌کنند. در صورتیکه بقیه طبقات فهمیده مردم، یگانه وسیله نجات را در فعالیت‌های جدی و استوار سعدالدوله تشخیص می‌دهند. مثلاً ملیون سعدالدوله را متهم به فروش ایران به روسیه و دعوت ارتش روسیه برای ورود به آذربایجان می‌کنند.

اتهام اخیر، سعدالدوله را وادار کرد که طی دو فقره یسارداشت از سفارت امپراتوری درخواست نماید که ارتش روسیه را از ایران خارج نمایند و نسبت به ورود قزاقها به مشهد و اردبیل اعتراض کرده است. روز دهم ژوئن [۲۳ ژوئن، ۲ تیر، ۴ ج ۲] کمیته وزیران، که به وسیله انجمن تبریز تحریک شده بودند، نامه‌ای به سفرای شاه در لندن و سنت پترزبورگ فرستاده‌اند که برای خروج ارتش روسیه از تبریز پافشاری نمایند.

وزراء با علم به اینکه در صورت انتشار قانون انتخابات، مانعی برای پرداخت مساعده از طرف روسها به ایران، وجود نخواهد داشت، به منظور جلب نظر ملیون، با تمام نیرو انتشار قانون انتخابات را به تأخیر می‌اندازند و اصرار می‌ورزند که این قانون ابتدا باید مورد تأیید انجمن‌های محلی قرار بگیرد. و وقتی سعدالدوله در تاریخ ۱۱ ژوئن [۲۴ ژوئن، ۳ تیر، ۵ ج ۲] شاه را به امضاء قانون انتخابات متقاعد کرد و آن را برای چاپ به چاپخانه فرستاد، وزراء آشکارا علیه دستور رئیس‌الوزراء قیام کرده و از چاپ قانون ممانعت به عمل آوردند.

هیأت وزیران که از فکر اشغال تهران به وسیله بختیاریه‌ها و فدائیه‌ها در آینده نزدیک کاملاً بیمناک می‌باشند، حتی از بحث درباره طرح دفاع پایتخت در برابر حمله آنها و همچنین دعوت کارشناس مالی اروپایی برای عهده‌دار شدن سمت خزانه‌داری خودداری کرده، و به یک کلمه، در هر قدم اشکالات گوناگونی ایجاد می‌کنند. تمام این اقدامات سعدالدوله را مجبور کرد که روز ۱۲ ژوئن [۲۵ ژوئن، ۴ تیر، ۶ ج ۲] استعفاء کند.

با سقوط سعدالدوله و مراجعت قریب‌الوقوع سید عبدالله از نجف، قدرت بدون تردید به دست عوام‌الناسی خواهد افتاد که از همین حالا وزراء را مورد ارعاب و تهدید قرار می‌دهند.

روز ۱۰ ژوئن [۲۳ ژوئن، ۲ تیر، ۴ ج ۲] اولین شماره روزنامه نجات منتشر شد. حاجی محمد خراسانی عضو کمیته ترک‌مخاصمه، تمام صفحات روزنامه را به مطالب انتقادی انزجارانگیز علیه سربازان روسیه در تبریز که گویا اموال مردم را غارت و به زنها تجاوز می‌کنند، اختصاص داده است. اقداماتی که سعدالدوله برای پایان دادن به این قبیل تهمت‌ها به عمل می‌آورد، به‌عنوان دلیلی برای وابستگی وی به روسیه و مخالفت با آزادیهای مشروطه تلقی می‌شود.

روز ۱۲ ژوئن [۲۵ ژوئن، ۴ تیر، ۶ ج ۲] کنسولهای انگلیس و روس در اصفهان که دستور داشتند از حرکت بختیاریه‌ها جلوگیری نمایند، به قم آمدند و از سردار اسعد که به منظور پشت‌سر گذاشتن سربازان شاه مستقر در کاشان، از بیراهه حرکت می‌کرد، پیشی گرفتند. امروز ظل‌السلطان در انزلی پیاده شد.

گزارش فوری مستشار ارشد، سابلین

زرگنده، ۱۹ ژوئن ۱۹۰۹ [۲ ژوئیه ۱۹۰۹، ۱۱ تیر ۱۲۸۸، ۱۳ ج ۲ - ۱۳۲۷]
 بمفترأ رویدادهای بین ۱۲ تا ۱۹ ژوئن سال جاری [۲۵ ژوئن تا ۲ ژوئیه، ۴ تا
 ۱۱ تیر، ۶ تا ۱۳ ج ۲] تهران را جهت ملاحظه به استحضار آن عالیجناب می‌رسانم.
 با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

وقایع اتفاقیه در تهران

از ۱۲ تا ۱۹ ژوئن سال جاری [۲۵ ژوئن
 تا ۱۲ ژوئیه، ۴ تا ۱۱ تیر، ۶ تا ۱۳ ج ۲]

سعدالدوله با وجود عدم موافقت وزیران، برای اعزام عده‌ای سرباز به جاده‌های
 کرج و قم جهت جلوگیری از ورود بختیاریه‌ها و فدائیه‌ها به پایتخت، پافشاری کرد.
 چهارصد قزاق با دو عراده توپ به کرج فرستاده شد. امیر مخم، خان بختیاری،
 فرماندهی دسته قم را به عهده دارد.

مذاکرات بین سردار اسعد و کنسولهای روس و انگلیس در قم، بی‌نتیجه ماند.
 کنسولها پس از به‌کار بردن تمام مساعی برای متقاعد کردن سردار، روز ۱۵ ژوئن
 [۲۸ ژوئن، ۷ تیر، ۹ ج ۲]، به اصفهان مراجعت کردند. روز ۱۶ ژوئن [۲۹ ژوئن،
 ۸ تیر، ۱۰ ج ۲] سردار اسعد از لندن تلگرامی از شخصی به امضاء اسماعیل دریافت
 کرد. مضمون تلگرام این بود: «از بیم مداخله بیگانگان، عجله کنید!» گویا این توصیه
 از اسماعیل میرزا فرزند ظل‌السلطان بوده است. روز ۱۷ ژوئن [۳۰ ژوئن، ۹ تیر، ۱۱
 ج ۲] دو بیست نفر از بختیاریه‌ها از طریق شهریار وارد کرج شده و به فدائیان ملحق
 گردیدند.

گفتگوی کنسول آوسنکو با سپهدار در قزوین به نوبه خود بی‌نتیجه ماند. روز ۱۶
 ژوئن [۲۹ ژوئن، ۸ تیر، ۱۰ ج ۲] فدائیه‌ها از قزوین به سوی یکنگی‌امام حرکت کردند که
 پیروخان یکی از فرماندهان فدائیه‌ها نیز نیروهای خود را به انتظار توپ و مهمات به
 آنجا فرستاده بود.

روز ۱۳ ژوئن [۲۶ ژوئن، ۵ تیر، ۷ ج ۲] مترجمان هیات‌های روس و انگلیس،
 برای پی‌بردن به دلایل استعفای سعدالدوله و کابینه او، از رئیس‌الوزراء و وزراء
 عدلیه و داخله دیداری به عمل آوردند. سعدالدوله از همکاران خود، که از فکر حمله
 آینده فدائیه‌ها مرعوب شده بودند، گله‌مند بود. هیات وزیران از بیم فدائیه‌ها تصمیم
 گرفت که انتشار قانون انتخابات را تا تأیید آن از طرف انجمن‌های محلی معوق بگذارد
 و از اتخاذ هرگونه تصمیمی برای دفاع از شهر، خودداری نمود. مشیرالدوله،

در بیانیه‌های خود ملایم بود، ولی شاهزاده فرمانفرما صریحتر به نظر می‌رسید. شاهزادگان عضدالملک و عین‌الدوله با استفاده از فقدان کابینه، به بهانه آشتی دادن شاه و مردم، کمیته‌ای از هم‌فکران خود تشکیل دادند. ولی شاه پیشنهاد آنها را نپذیرفت و برای عقیم گذاشتن منظور آنان از گشایش کمیته جدید در ساختمان بهارستان، سعدالدوله را متقاعد کرد که دوباره در رأس کابینه‌ای قرار بگیرد که اعضای آن را به زحمت توانستند در یکجا جمع نمایند.

ضمناً شاه در سلطنت‌آباد به استحکام مواضع خود می‌پردازد. توپ و مهمات به آنجا حمل شده است. وی، با رهن گذاشتن جواهرات خود، برای پرداخت حقوق سربازها و افراد کشیکخانه‌اش، مبلغ پنجاه هزار تومان از بانک استقراضی وام گرفت. ارتباط بین سلطنت‌آباد و قلمک و زرگنده، با نصب چندین عراده توپ در آبادی ارمنی‌نشین دروس تأمین گردیده است.

در شهر بحران شدیدی حکمفرما است. بیشتر مردم به شمیران فرار می‌کنند و گرانبهارترین جواهرات خود را به بانکها می‌سپارند. بالاخره روز هفدهم [۳۰ ژوئن، ۹ تیر، ۱۱ ج ۲] در بازارها بیانیه‌هایی از طرف کمیته فدائیان ستارخان تهران به این مضمون پخش گردیده است: «به همه توصیه می‌شود که محل‌های کسب خود را تا روز شنبه که امنیت کامل حکمفرما خواهد شد تعطیل نمایند.

از روز هجدهم ژوئن [یکم ژوئیه، ۱۰ تیر، ۱۲ ج ۲] تمام بازارها تعطیل شده و ادارات اعتصاب کرده‌اند. تصمیم گرفته شده است که با نزدیک شدن فدائیان، نمایندگان برای استحضار از نیت آنها اعزام گردند و خواست‌های آنان بلافاصله به موقع اجراء گذارده شود.

درعین‌حال، فدائی‌ها تلاش می‌کنند که از بی‌طرفی پادگان تهران، بخصوص بریگاد قزاق اطمینان حاصل نمایند. آنها، افسران قزاق را دعوت می‌کنند که علیه برادران خود اقدامی نکنند و در صورت استنکاف آنها را به مرگ و تارومار کردن خانواده‌هایشان تهدید می‌کنند. ضمناً به بهانه وجود افسران روسی در بریگاد قزاق و بمباران گنبد مسجد امام‌رضا در مشهد، علیه روسها تبلیغات شدیدی به‌عمل می‌آید.

انجمن قزوین در تلگرام مشابهی که به کلیه هیأت‌ها مخابره نموده، روسیه را تهدید کرده و مسئولیت خونریزی احتمالی در آینده را به عهده هیأت روس واگذار می‌نماید که از شاه حمایت می‌کند.

ترجمه قانون انتخابات که به امضاء شاه رسیده است، به ضمیمه فرستاده می‌شود.

طرح قانون انتخابات

به نام خداوند متعال

عده نمایندگان مجلس و تقسیم آن به مناطق

- (۱) تعداد نمایندگان مجلس برای تمام ایران ۱۲۰ نفر تعیین می‌گردد.
- (۲) تقسیم تعداد نمایندگان به مناطق، با توجه به اهمیت و تعداد تقریبی نفوس

در فهرست منضم به این قانون، تعیین گردیده است.

۳) به علت فقدان امکانات ضروری، انتخابات فقط در شهرهای بزرگ، انجام خواهد گرفت. روی این اصل، قصبه‌ها و بلوک‌هایی که عنوان شهر ندارند در این قانون منظور نگردیده‌اند. با وجود این ساکنین این قبیل آبادیها با داشتن شرایط لازم می‌توانند به هر شهری که مایلند مراجعه کرده و در انتخابات مشارکت نمایند.

شرایط انتخاب‌کنندگان

انتخاب‌کنندگان باید دارای شرایط زیرین باشند:

- ۱) تابعیت ایرانی داشته باشند.
 - ۲) کمتر از ۲۵ سال نداشته باشند.
 - ۳) در محل برگزاری انتخابات معروفیت داشته و اقل شش ماه قبل از انجام انتخابات در محل مزبور ساکن بوده باشند.
 - ۴) مالک زمینی به ارزش پانصد تومان بوده و یا سالیانه مبلغ ۲۰ تومان مالیات پرداخته و یا سالیانه به میزان صد تومان درآمد داشته و یا تحصیل کرده باشند.
- اشخاص زیرین از حق انتخاب کردن بکلی محرومند:

- ۱) زنها.
 - ۲) افراد نابالغ و کسانی که تحت قیمومت قرار دارند.
 - ۳) اتباع بیگانه.
 - ۴) کسانی که به داشتن افکار منحرف مشهور می‌باشند.
 - ۵) افرادی که کمتر از ۲۵ سال سن داشته باشند.
 - ۶) ورشکستگان به تقصیر.
 - ۷) محکومین به ارتکاب قتل، دزدی و اعمال غیرشرعی و مظنونانی که نتوانسته‌اند طبق موازین شرعی بی‌گناهی خودشان را به ثبوت برسانند.
 - ۸) افرادی که در نیروهای بری و بحری خدمت می‌نمایند.
- کسانی که با توجه به شرایط خاص، از انتخاب کردن محرومند:
- ۱) حکام و معاونین آنان در محل خدمت خود.
 - ۲) صاحب‌منصبان نظمی در محل خدمت خود.

شرایط انتخاب‌شوندگان

انتخاب‌شوندگان باید واجد شرایط زیرین باشند:

- ۱) مسلمان شیعه متمهد و مؤمن و نمایندگان مسیحی و زرتشتی و کلیمی نیز، باید مؤمن به دین خود باشند.
- ۲) تابعیت ایرانی داشته باشند.
- ۳) توانائی خواندن و نوشتن به قدر کفایت.
- ۴) داشتن معروفیت در محل انتخابی خود.
- ۵) از امور کشوری اطلاع داشته باشند.
- ۶) دارای اعتبار فرد درستکار و صدیق بوده باشند.

اشخاص زیرین نمی‌توانند انتخاب شوند:

- ۱) شاهزادگان و خویشاوندان نزدیک شاه یعنی فرزندان و برادران و عموها و دایی‌ها.
- ۲) زن‌ها.
- ۳) اتباع بیگانه.
- ۴) افرادی که در نیروهای بری و بحری خدمت می‌کنند.
- ۵) کارمندان دولت، مگر اینکه در جریان انتخابات از شغل خود استمفأ کنند.
- ۶) ورشکستگان به تقصیر.
- ۷) محکومین به ارتکاب قتل و غارت و جرائم شرعی و مظنونین به ارتکاب جرائم فوق که شرعاً تبرئه نشده‌اند.
- ۸) افراد کوچکتر از ۳۰ و بیشتر از ۷۰ ساله.
- ۹) افرادی که به داشتن افکار منحرف مشهور بوده و یا علناً احکام قرآن را نفو کرده باشند.

انجمن نظارت انتخابات

- در مرکز منطقه انتخابات، يك انجمن موقتی به نام انجمن نظارت تشکیل می‌شود که مسئول صحت جریان انتخابات خواهد بود.
- ۱۰) انجمن نظارت در محلهایی که انجمن محلی وجود دارد از سه نفر اعضای انجمن ولایتی و چهار نفر از متمدین شهر تحت ریاست حاکم تشکیل خواهد شد. این چهار نفر معتمد را انجمن محلی با تصویب حاکم انتخاب می‌نماید به شرطی که از اعضای انجمن محلی نباشند.
- ۱۱) در محلهایی که هنوز انجمن ولایتی تشکیل نشده است، انجمن نظارت از حاکم، کارگزار، مجتهد محلی، شاهزاده، دو نفر از اشراف و دو نفر از تجار معتبر تشکیل می‌شود. اگر در محلی کسی از اشخاص فوق وجود نداشته باشد، به جای آنها فردی از اشراف یا تجار تعیین می‌گردند.
- ۱۲) در شهرهای بزرگ، انجمن نظارت برای تحویل تعرفه‌های انتخاباتی می‌تواند در هر محله کمیسیون مخصوصی متشکل از کدخدا و معاریف تشکیل بدهد.
- ۱۳) انجمن نظارت از بین اعضای خود يك یا دو نفر منشی انتخاب می‌نماید.
- ۱۴) انجمن نظارت يك هفته پس از پایان انتخابات منحل می‌گردد.

چگونگی جریان انتخابات

- ۱۵) انتخابات در تمام ایران دو مرحله‌ای خواهد بود.
- توضیح اول**— معنای دو مرحله‌ای این است که ابتدا در محله‌های مختلف شهر و یا

۱- چنین است در متن اصلی، و چون دسترسی به اصل فارسی سند نداشتیم، بر ما روشن نشد که در آنجا هم شماره‌گذاری به همین گونه و پشت سر هم بوده یا سلیقه نویسنده روسی در این مورد دخالت داشته است.

۲- چنین است در اصل.

نقاط مختلف منطقه انتخاباتی، اشخاصی انتخاب می‌شوند که منتخبین نامیده می‌شوند. این افراد بعداً در مرکز منطقه انتخاباتی جمع شده و از بین خود تعداد معینی را انتخاب می‌نمایند که نماینده نامیده می‌شوند.

توضیح دوم - منطقه انتخاباتی به قسمتی از خاک ایران اطلاق می‌گردد که پس از انتخاب يك یا چند نفر نماینده، طبق این قانون، آنها را مستقیماً به مجلس اعزام می‌دارند صرف نظر از اینکه این منطقه تحت حاکمیت يك یا چند حاکم قرار گرفته باشد. مرکز منطقه نقطه‌ای است که انتخابات مرحله دوم در آنجا انجام می‌گیرد. (۱۶) انتخابات مرحله اول همه‌جا جمعی انجام می‌گیرد، به استثناء محل‌هایی که مقرر است فقط يك نماینده از آنجا انتخاب شود.

(۱۷) **توضیح اول** - انتخابات جمعی عبارت از این است که هر انتخاب‌کننده در تعرفه خود اسامی آن تعداد از افرادی را که مقرر است از آن منطقه انتخاب شوند می‌نویسد. انتخابات فردی عبارت از این است که هر انتخاب‌کننده در تعرفه خود فقط اسم يك نفر را می‌نویسد.

توضیح دوم - اکثریت مطلق عبارت از آن است که بیش از نصف تعداد آراء صادره به نفع يك نفر جمع شده باشد.

(۱۸) افرادی که در انتخابات مرحله یکم اکثریت مطلق منطقه انتخاباتی خود را به دست می‌آورند از شرکت در انتخابات مرحله دوم معاف گردیده و به عنوان نماینده مجلس پذیرفته می‌شوند.

(۱۹) در انتخابات مرحله دوم اگر بعد از دو فقره رأی‌گیری کسی اکثریت مطلق به دست نیاورد، برای بار سوم نماینده‌ها به اکثریت نسبی انتخاب می‌شوند.

(۲۰) اگر به نفع دو یا چند نفر آراء مساوی داده شده باشد، ولی فقط يك نماینده از آن محل باید انتخاب شود، انتخاب به قید قرعه به عمل می‌آید.

(۲۱) در انتخابات مرحله یکم، در هر منطقه انتخاباتی، تعداد انتخاب‌شوندگان به تعدادی نخواهد بود که طبق ماده ۲ قانون برای آن منطقه منظور گردیده است، بلکه سه برابر تعداد معینه انتخاب می‌شوند.

(۲۲) در منطقه انتخاباتی تهران، انتخابات مرحله یکم در پنج محله که هرکدام تحت ریاست يك کدخدا اداره می‌شوند، به عمل می‌آید. کدخداهای مزبور را انجمن نظارت تعیین می‌نمایند.

(۲۳) در مناطق انتخاباتی شهرستانها، انتخابات مرحله یکم، در تمام شهرهای این منطقه طبق اکثریت نسبی آراء به عمل می‌آید. بعداً در موعدهی که از طرف انجمن نظارت مرکزی تعیین گردیده است، منتخبین این شهرها در مرکز منطقه انتخاباتی حاضر شده و از بین خود، متفقاً، با اکثریت مطلق آراء آن تعداد نمایندگان را که طبق ماده ۲ قانون مقرر گردیده است، انتخاب می‌نمایند.

(۲۴) پنج عشیره کوچنده: شاهسون، بختیاری، قشقای، ایلات فارس و ترکمن‌ها، هرکدام از بین خود مستقیماً يك نفر نماینده به مجلس اعزام می‌دارند. انتخابات آنها

نیز دومی مرحله‌ای است. وزارت داخله تعداد افرادی را که در مرحله اول باید انتخاب شوند و مرکزی را که منتخبین مزبور باید برای انتخاب نهایی به قید قرعه اجتماع کنند، تعیین می‌نماید.

۲۵) اگر منتخبین شهرهای کوچک، در موعد معینه برای شرکت در انتخابات مرحله دوم در منطقه مرکزی حاضر نشوند، از حق انتخاب شدن محروم می‌گردند و فقط آنهایی که در موعد معینه حاضر شده‌اند، از بین خودشان، نمایندگان منطقه را انتخاب می‌نمایند.

۲۶) هر انتخاب‌کننده فقط يك رأی دارد، مگر اینکه انتخابات تجدید شود.

۲۷) در انتخابات مرحله یکم انتخاب‌کنندگان موظف نیستند حتماً کسی را انتخاب نمایند که ساکن همان محل باشد.

صنور تعرفه برای تعیین هویت انتخاب‌کننده

۲۸) انجمن نظارت، آگهی انتخابات را با توجه به وسعت منطقه ۵ تا ۱۵ روز قبل از انجام انتخابات منتشر می‌نماید.

۲۹) آگهی مزبور محتوی مواد زیرین خواهد بود:

۱- شرایط انتخاب‌کنندگان و انتخاب‌شوندگان.

۲- محل و موعدی که انجمن نظارت تعرفه صادر می‌کند.

۳- محل و موعدی که انجمن نظارت برای قرائت آراء اجتماع می‌نماید.

۴- تعداد افرادی که دارنده تعرفه می‌تواند انتخاب کند.

۳۰) افرادی که واجد شرایط انتخاب‌کردن بوده و در موعد معین برای اخذ تعرفه

مراجعه نکنند، از حق انتخاب‌کردن محروم می‌شوند.

۳۱) تعرفه انتخاباتی شامل نکات زیرین است:

۱- شماره.

۲- نام و نام پدر انتخاب‌کننده.

۳- شغل و محل مکنتی.

۴- محل و موعدی که انتخاب‌کننده باید برای دادن رأی حاضر بشود.

۵- ساعت گشایش و تعطیل جلسه انتخاباتی.

۶- مهر و یا امضاء اعضای انجمن نظارت محلی.

۳۲) انجمن نظارت فهرست مخصوصی جهت ثبت اسامی تعرفه‌گیرنده‌ها تنظیم

می‌کند.

قرائت آراء و انتخاب نمایندگان

۳۳) انجمن نظارت با توجه به وسعت منطقه از يك تا سه روز برای اخذ آراء

تعیین می‌نماید.

۳۴) پس از انقضاء موعد معینه از طرف انجمن، دیگر از هیچ کسی رأیی

پذیرفته نمی‌شود.

۳۵) رأی مخفیانه اخذ می‌شود، روی این اصل دارنده تعرفه قبل از حضور در جلسه

اخذ رأی باید در کاغذ سفید بدون علامت نام يك یا چند نفری را که طبق آگهی تعیین گردیده است نوشته و این کاغذ را تا کرده همراه داشته باشد.

(۳۶) پس از اجتماع اعضای انجمن نظارت و اعلام گشایش جلسه، در ساعت مبین، رئیس انجمن نظارت قبل از مبادرت به اخذ آراء، در حضور تمام اعضای انجمن و انتخاب‌کنندگان صندوقی را که جهت جمع‌آوری آراء در نظر گرفته شده، باز کرده و به همه نشان می‌دهد که خالی است.

(۳۷) فردی که دارای تعرفه انتخاباتی می‌باشد، به محض ورود به جلسه اخذ رأی، تعرفه انتخاباتی خود و رأیی را که قبلاً آماده نموده است، به یکی از اعضای انجمن نشان می‌دهد.

(۳۸) عضو مزبور با صدای بلند شماره تعرفه انتخاباتی را اعلام می‌کند و منشی انجمن شماره مزبور را در فهرستی که قبلاً ثبت شده پیدا کرده و نشان می‌دهد و روی آن شماره، علامت می‌گذارد و تعرفه را به دارنده آن برمی‌گرداند که وی، رأی خود را بدون اینکه آن را باز نماید به صندوق می‌اندازد. تعرفه، به منظور اینکه ممکن است مجدداً مورد استفاده قرار بگیرد، نزد انتخاب‌کننده می‌ماند.

(۳۹) انتخاب‌کنندگانی که رأی خود را به صندوق ریخته و تعرفه خود را پس‌گرفته‌اند، در صورت نبودن محل مکفی در اطاق اخذ رأی و یا بهم زدن نظم جلسه، ممکن است به دستور رئیس انجمن از جلسه اخراج شوند.

(۴۰) در شهرهایی که انتخابات در عرض يك روز پایان می‌پذیرد، در پایان جلسه، اعضای انجمن با رعایت کامل جوانب احتیاط، صندوق محتوی آراء را مهر و موم می‌کنند. و همین اعضاء موظفند که فردای همان روز، صندوق را بگشایند.

(۴۱) پس از اعلام ختم اخذ رأی و تعطیل جلسه انتخاباتی، رئیس انجمن در حضور تمام اعضاء و انتخاب‌کنندگان حاضر، صندوق آراء را باز کرده و تعداد آراء موجود در داخل صندوق را می‌شمارد.

(۴۲) یکی از اعضای انجمن تعداد آراء را با تعداد انتخاب‌کنندگان که شماره تعرفه‌های آنها در فهرست علامت‌گذاری شده است، مقایسه می‌نماید. اگر تعداد آراء از تعداد انتخاب‌کنندگان بیشتر شده باشد، آراء زیادی معدوم گردیده و موضوع در صورت جلسه قید می‌گردد.

(۴۳) یکی از اعضای انجمن، با صدای بلند اسامی افرادی را که در رأی نوشته شده است می‌خواند و رأی را به عضو بعدی تحویل می‌دهد. سه عضو دیگر انجمن اسامی افرادی را که خوانده شده است در فهرست بزرگی ثبت می‌کنند.

(۴۴) اگر در اوراق آراء بیشتر یا کمتر از آنچه که مقرر گردیده است، نامهایی نوشته شده باشد، این امر به صحت جریان انتخابات لطمه‌ای وارد نمی‌کند. در صورت اول نامهای اضافی اصلاً خوانده نمی‌شود.

(۴۵) آرایبی که تکمیل نبوده و یا خوانا نباشند و یا شخصیت انتخاب شونده دقیقاً تعیین نگردیده باشد، و یا دارای امضاء انتخاب‌شونده باشد، به حساب آراء منظور

نمی‌شود ولی در صورت جلسه قید می‌گردد.

(۴۶) رئیس انجمن نظارت، بلافاصله پس از شمارش آراء با صدای بلند نتیجه انتخابات را اعلام می‌دارد.

(۴۷) منشی انجمن، صورت جلسه انتخاباتی را در سه نسخه نوشته و به امضاء انجمن نظارت می‌رساند.

(۴۸) کسانی که تعرفه دریافت نداشته‌اند حق ورود به جلسه را ندارند.

(۴۹) ورود با اسلحه به محل اخذ آراء اکیداً ممنوع است.

(۵۰) اسامی کسانی که در انتخابات مرحله اول و دوم انتخاب شده‌اند، پس از پایان انتخابات، به وسیله حاکم در روزنامه‌های محلی درج می‌گردد.

(۵۱) در شهرهای کوچک، منتخبین باید گواهی‌نامه‌ای با مهر و امضای انجمن نظارت محلی دریافت و با همین گواهی‌نامه به انجمن نظارت مرکزی مراجعه نمایند. نمایندگانی که در مرکز منطقه انتخاباتی انتخاب شده‌اند گواهی‌نامه لازم را از انجمن نظارت مرکزی دریافت کرده و به دبیرخانه مجلس تحویل می‌دهند.

شکایات مربوط به انتخابات

(۵۲) اگر یکی از انتخاب‌کنندگان یا انتخاب‌شوندگان در جریان اخذ رأی و انتخابات، شکایتی از عدم صحت انتخابات داشته باشد، این امر جریان انتخابات را متوقف نخواهد کرد. ولی شکایت باید در صورت جلسه انجمن قید شود.

(۵۳) شکایات مربوط به انتخابات، تا یک هفته پس از پایان انتخابات، باید به انجمن نظارت تسلیم شود. انجمن به شکایت رسیدگی کرده، تصمیم می‌گیرد و مراتب را در صورت جلسه مذاکرات انجمن قید می‌نماید.

(۵۴) اشخاصی که نسبت به تصمیم انجمن معترض باشند، می‌توانند تا یک ماه پس از گشایش مجلس، شکایات خود را به مجلس تسلیم دارند. تصمیم مجلس غیرقابل اعتراض است. شکایات مربوط به انتخاباتی را که پس از گشایش مجلس انجام می‌گیرد، می‌توان یک ماه پس از پایان انتخابات مزبور، تسلیم نمود.

(۵۵) کسانی می‌توانند از نادرستی جریان انتخابات شکایت نمایند که دارای محدودیت حق انتخاباتی نباشند.

(۵۶) به محض اینکه نصف به علاوه یک تعداد نمایندگان یعنی ۶۱ نفر در تهران حاضر شدند، مجلس گشایش می‌یابد. ولی چون در حال حاضر ضروری است که مجلس هرچه زودتر افتتاح شود، استثنائاً، فقط این بار، مجلس با حضور یک سوم از نمایندگان یعنی چهل نفر گشایش پیدا می‌کند و تصمیمات آن که به وسیله اکثریت آراء اتخاذ می‌گردد، قانونی شناخته شده و قابل اجراء می‌باشد.

(۵۷) نمایندگان به مدت دو سال از تاریخ گشایش مجلس انتخاب می‌شوند.

(۵۸) پس از پایان دو سال، انتخابات تجدید می‌گردد و ضمناً مردم می‌توانند نمایندگان پیشین را دوباره انتخاب نمایند.

(۵۹) به شکایات نمایندگان مجلس، به وسیله خود مجلس رسیدگی می‌شود.

۶۰) حاکم محل با اطلاع انجمن نظارت، هزینه مسافرت انتخاب‌شدگان در مرحله اول و دوم انتخابات را از قرار هر فرسنگ پنج قران و پنج تومان بابت اقامت پنج روزه در مرکز انتخابات، پرداخت می‌نماید.

۶۱) در صورت فوت یا استعفاء یکی از نمایندگان، اگر تا پایان عمر مجلس سه ماه بیشتر مانده باشد، مجلس با اکثریت مطلق جانشین وی را انتخاب می‌نماید.

۶۲) ده روز پس از امضاء این قانون از طرف شاه، در تهران، و پنج روز پس از وصول قانون به مناطق دیگر، انتخابات آغاز و انجمن نظارت گشایش می‌یابد.

به فرمان‌اعلیحضرت شاه، در کمیسیون متشکل از بیست نفر از وزیران و نجباء و شاهزادگان، که با اکثریت آراء از بین اعضای شورای دولتی انتخاب شده‌اند، پس از تشکیل جلسات متعدد و مطالعه دقیق و مجدانه مواد مربوط، این قانون که مرکب از ۶۲ ماده می‌باشد به اتفاق آراء مورد تصویب قرار گرفت که پس از امضاء شاه منتشر شود.

شاهزاده عزالدوله

تهران، ۳۰ ماه مه ۱۹۰۹، مطابق با ۲۳ جمادی‌الاول
۱۳۲۷ هجری قمری [۲۲ خرداد ۱۲۸۸]

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۳ ژوئیه ۱۹۰۹ [۱۶ ژوئیه ۱۹۰۹، ۲۵ تیر ۱۲۸۸، ۲۷ ج ۲ - ۱۳۲۷]
اعلیحضرت شاه، ملکه و ولیعهد، در تحت حمایت مأمورین هر دو هیأت سیاسی، در هیأت [روسیه] متحصن شدند.

تلگرام مستشار ارشد، سابلین

تهران، ۳ ژوئیه ۱۹۰۹ [۱۶ ژوئیه ۱۹۰۹، ۲۵ تیر ۱۲۸۸، ۲۷ ج ۲ - ۱۳۲۷]
ملتزمین رکاب شاهانه، ساعت ۸ صبح وارد زرگنده شدند. نیم ساعت بعد، شاه با فرزندان، رسیدند. قدرت بیان بلیغ ندارم که اندوه بزرگ لحظه‌ای را که شاه رنگ‌پریده، لاغر، سوار بر اسب، وارد ساختمان هیأت گردیدند شرح‌دهم. من و اعضای هیأت، از شاه استقبال کردیم. قزاقها با شمشیر صف بسته و ادای احترام کردند. شاه به زبان روسی به نگهبان گفت: «سلامت باشی». شاه با اضطراب مشهود دست مرا فشار داد و به منزل سفیر رفت. در همان ساعت سپاهی‌های هندی سفارت انگلیس وارد شدند. یک قزاق و یک سپاهی از شاه حراست می‌کنند. پرچم‌های انگلیس و روسیه در پشت‌بام سفارت به اهتزاز درآمده است. جواهرات شخصی اعلیحضرت در طول مدت

شب به سفارت حمل می‌شد. مقربین دربار و تعداد بی‌شمار خدمتگاران و قریب پانصد نفر از سربازان شاه نیز به تحصن پیوستند. بارانوفسکی و چرچیل به استقرار نظم و ترتیب پرداخته‌اند.

تلگرام مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۳ ژوئیه ۱۹۰۹ [۱۶ ژوئیه ۱۹۰۹، ۲۵ تیر ۱۲۸۸، ۲۷ ج ۲ - ۱۳۲۷]
قبل از بروز حادثه هم‌انگیز امروز، دیروز، حوادث زیرین در تهران روی داده است. صبح دیروز، سربازان شاه با چهار عراده توپ، به بمباران شهر پرداختند، ولی تقریباً بی‌نتیجه بود. زیرا گلوله‌های توپهای صحرائی بریگاد قزاق به هدف نمی‌رسید و یا اینکه با اصابت به هدف خسارت مختصری وارد می‌کرد. عصر دیروز، معلوم شد که سردار ارشد که تلاش می‌کرد با سواران خود وارد شهر بشود، مجبور به عقب‌نشینی گردیده و دو عراده توپ از دست داده است. ساعت ۹ شب، به وضوح معلوم گردید که حمله به شهر از طرف سربازان ایرانی بی‌فایده است. فقدان مسئولیتی که در کاخ حکمفرما بود، به ترس و وحشت مبدل گردید که در نتیجه آن، شاه صبح امروز در هیأت امپراتوری متحصن شدند.

تلگرام مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۳ ژوئیه ۱۹۰۹ [۱۶ ژوئیه ۱۹۰۹، ۲۵ تیر ۱۲۸۸، ۲۷ ج ۲ - ۱۳۲۷]
ملیونی که در مجلس اجتماع کرده‌اند، سلطان احمد ولیمهد را، به‌عنوان پادشاه اعلام کردند. عضدالملک به‌عنوان نایب‌السلطنه انتخاب گردیده و سپهدار به وزارت جنگ نصب شده است.

تلگرام مستشار ارشد، ساپلین

تهران، ۴ ژوئیه ۱۹۰۹ [۱۷ ژوئیه ۱۹۰۹، ۲۶ تیر ۱۲۸۸، ۲۸ ج ۲ - ۱۳۲۷]
اوضاع تهران خطری را محتمل نمی‌سازد.

از وزارت امور خارجه روسیه به نمایندگان روسیه در:
 مادرید، پاریس، لندن، برلین، وین، رم، اسلامبول، واشنگتن،
 بروکسل، آتن، استکهلم، کپنهاگ، کریستیانیا، صوفیه،
 تستینه، بلگراد، لاهه، لیسبون، بخارست و برن.
 سنت پترزبورگ، ۵ ژوئیه ۱۹۰۹ [۱۸ ژوئیه ۱۹۰۹، ۲۷ تیر ۱۲۸۸، ۲۹ ج ۲-]

[۱۳۲۷]

(تلگرام)

صبح روز ۳ ژوئیه [۱۶ ژوئیه، ۲۵ تیر، ۲۷ ج ۲] محمدعلی شاه با خانواده و ملتزمین رکاب خود در ساختمان سفارت امپراتوری در زرگنده تحصن اختیار کرد. با توجه به سنت‌های موجود در ایران به اعلیحضرت پناهندگی داده شد و میهمان‌نوازی شایسته از او به عمل آمد و احترامات لازم معمول گردید. با توافقی که با کابینه لندن به عمل آمده، شاه به وسیله نگهبانان مشترک دو دولت مورد محافظت قرار گرفته است و روی ساختمان محل اقامت ایشان، پرچم‌های روس و انگلیس برافراشته شده است. اصل ماجرای دادن پناهندگی به شاه، به هیچ وجه تغییری در اصول مندرج در بخشنامه تلگرافی مورخه ۲۰ ژوئن [۳ ژوئیه، ۱۲ تیر، ۱۴ ج ۲] مبنی بر عدم مداخله در امور داخلی ایران و مبارزه سیاسی محلی نمی‌دهد.

(امضاء) ایزولسکی

تلگرام هوف مستر گراف بنکندورف

لندن، ۶ ژوئیه ۱۹۰۹ [۱۹ ژوئیه ۱۹۰۹، ۲۸ تیر ۱۲۸۸، یکم رجب ۱۳۲۷]
 پس از حوادثی که در تهران روی داده است، امروز، برای نخستین بار، با سر ادوارد گری ملاقات کردم. او از پی‌آمدهای رویدادها و از اینکه ضرورتی برای ورود ارتش پیدا نشده است، رضایت خاطر خودش را اعلام داشت. گری تلگرافی به بارکلی دستور داد که به محض اینکه سابلین دستوری در مورد شناسایی شاه جدید دریافت کرد، او نیز به همین کار مبادرت ورزد. وی، به دلیل قانونی بودن وراثت، علتی برای تأخیر در این امر مشاهده نمی‌کند. به عقیده گری، به منظور اجتناب از تحریکات احتمالی در آینده و مشکلاتی که ممکن است در نتیجه طولانی شدن مدت اقامت شاه در کشور پیش بیاید، عزیمت فوری شاه به روسیه، خیلی بجا خواهد بود.

۱- اصل: کنستان تینوپول

۲- اصل: Aoinax

۳- خریدنی، کریستیانیا = نام پیشین اسلو، پایتخت نروژ.

۴- استینیه، تستینه = شهری در یوگوسلاوی پایتخت شاهزاده‌نشین یا حاکم‌نشین ایالت

چرنوگوری.

۵- اصل: کاآگ

گزارش مستشار ارشد، سابلین

زرگنده. ۱۱ ژوئیه ۱۹۰۹ [۲۴ ژوئیه ۱۹۰۹، یکم امرداد ۱۲۸۸، ۶ رجب ۱۳۲۷]
مفتخراً رویدادهای بین اواخر ماه ژوئن تا ۳ ماه ژوئیه [تا ۱۶ ژوئیه، تا ۲۵
تیر، تا ۲۷ ج ۲] تهران را جهت ملاحظه به استحضار آن عالی‌جناب می‌رساند.
با تقدیم احترام و بهترین آرزوها

وقایع اتفاقیه در تهران

تا ۳ ژوئیه ۱۹۰۹ [۱۶ ژوئیه، ۲۵ تیر، ۲۷ ج ۲]

روز ۲۶ ژوئن [۹ ژوئیه، ۱۸ تیر، ۲۰ ج ۲] دستجات مشترک سپهدار و سردار
اسعد، جاده تهران-انزلی را ترک کرده و به جنوب غربی تهران به سوی قصبه بادامک
تغییر موضع دادند. روز ۲۷ ژوئن [۱۰ ژوئیه، ۱۹ تیر، ۲۱ ج ۲] بین دستجات مزبور
و سربازان برخوردی روی داد که نتیجه بسیار غم‌انگیزی برای مهاجمین داشت.
بختیاری‌های امیرمفخم که برخلاف انتظار به شاه وفادار مانده بودند، با بستن نوار
سرخ روی آستین‌ها، به اردوگاه سپهدار آمده و با روی خوش، با فدائیان گرم گرفتند.
آنها با این عمل تفقازیها را غافلگیر کرده و ناگهان به آنان حمله‌ور شده و به
خلع سلاح آنها پرداختند. فدائیان که به خود آمده بودند، بر سر بختیاریها ریختند و
بین آنها جنگ مغلوبه درگرفت که در نتیجه بختیاری‌های امیر مفخم شکست خورده و
منهزم شدند. بختیاری‌های سردار اسعد به کمک فدائیان آمدند. ولی فدائیان دیرباور
که نسبت به رفتار آنها بدگمان شده بودند، با پرتاب نارنجک و شلیک گلوله از آنان
استقبال کردند و فقط پس از مدتی زد و خورد شدید، به اشتباه خود پی‌بردند. در
نتیجه، بسیاری از بختیاریها و فدائی‌ها کشته و مجروح گردیدند و این امر، به بروز
خصومت بین دو دسته متفق منجر گردید.

در همان روز، در تهران، عکاسی به نام جواد که درصدد برآمده بود مسلحانه
وارد عمارت بهارستان بشود، به وسیله پلیس‌های ملی از پا درآمد. این حادثه موجب
ایجاد ترس و وحشت در شهر گردیده و ملیون از ترس فشار صنیع‌حضرت ر آدمهای
او، به تدریج تهران را ترک کردند.

روز ۲۷ ژوئن [۱۰ ژوئیه، ۱۹ تیر، ۲۱ ج ۲] سعدالدوله تلگرامی به سپهدار و
سردار اسعد فرستاد و پیشنهاد کرد که آنها نمایندگان خود را برای انجام مذاکره
درباره ترک مخاصمه به تهران اعزام دارند. هیات‌های روس و انگلیس نیز به نوبه خود
تلاش لازم برای پایان دادن به زد و خورد به کار بردند. مترجمین هر دو هیات هر
سلطنت آباد به حضور اعلیحضرت رسیدند و از او تضمین کتبی گرفتند که به محض
اینکه سردار و سپهدار حمله را متوقف نمایند، عده‌ای از درباریان نامطلوب را طرد
نماید. اعضای هیات، با اتکاء به این تضمین شاه، نامه‌ای به وسیله غلامان برای
سردارها فرستادند و پیشنهاد کردند که مذاکرات ترک مخاصمه را بپذیرند. غلامان،

سپهدار را در معیت سردار اسعد، در قصبه بادامک پیدا کردند. در تمام این مدت بین قزاقها و فدائی‌ها زد و خورد ادامه داشت و توپ‌های دوزن قزاقها فدائیان را در فاصله قابل ملاحظه‌ای متوقف کرده بود. سردارها پس از مشاوره، در پاسخی که کتبا دادند شدیداً از شاه که با بارانی از گلوله، از فرزندان خودش استقبال کرده بود، گلایه کرده و آمادگی کامل خود را برای انجام مذاکرات صلح اعلام داشتند. نبردهای بی‌نتیجه بین سپاهیان شاه و فدائیان در شهریار، دو روز ادامه داشت. در تهران، چندین بار اقداماتی برای خاتمه دادن به نبرد به عمل آمد، ولی شاه تصور باخت نمی‌کرد و به هیچ نوع گذشتی تن در نمی‌داد. در همین موقع سردار اسعد پنج هزار پوند پول دریافت کرد و به او توصیه کردند که در صورت عدم موفقیت، موقتاً به اصفهان عقب‌نشینی کرده در آنجا به تقویت نیروهای خود پرداخته و کمک بخواهد.

ملیون با درک نبودن امکان عبور از زنجیر دستجات قزاقهای محافظ تهران، به تظلم دست زدند، ولی امیر مفتح، خان بختیاری، که بین دو دسته قزاق موضعی اتخاذ کرده بود، در پناه تاریکی شبانه ۳۰ ژوئن [۱۳ ژوئیه، ۲۲ تیر، ۲۴ ج ۲] دستجات سپهدار و سردار اسعد را از میان خط مدافعین عبور داد. قزاقها فقط صبح روز ۳۰ ژوئن [۱۳ ژوئیه، ۲۲ تیر، ۲۴ ج ۲] از این موضوع آگاه شدند، ولی دیگر دیر شده بود. دستجات مهاجم که منتظر مقاومت در دروازه جنوبی تهران بودند، پایتخت را از سمت غرب دور زده و از دروازه شمالی یوسف‌آباد وارد شهر شدند. نارنجکی که پرتاب شده بود و شلیک چند گلوله، ژنده‌پوشانی را که محافظت از دروازه به‌عهده آنها واگذار شده بود و ظنی نبرده بودند، تار و مار کرد. سردار اسعد و سپهدار که مورد استقبال عده‌ای از ملیون قرار گرفته بودند، در رأس دستجات خود مستقیماً به عمارت بهارستان آمده و با پرتاب چند نارنجک، سربازانی را که از مجلس حفاظت می‌کردند، از سر راه برداشتند و وارد مجلس شدند. فدائی‌ها فوراً در تمام شهر پخش شدند و مردم عادی نیز به آنها ملحق گردیدند. سربازهایی که در نقاط مختلف پاس می‌دادند، پا به فرار گذاشتند. بختیارها تمام دروازه‌های شهر را اشغال نموده و آنها را بستند و بدین ترتیب، تمام شهر به دست انقلابیون افتاد. چهارصد قزاق به سرکردگی لیاخوف، در پادگان خود، در میان مردم شورشی گیر افتادند.

ضمناً قزاق‌هایی که در شهریار با فدائیان می‌جنگیدند، پس از مشاهده نفوذ دشمن به داخل شهر، به دنبال آنها وارد پایتخت شدند. از بین آنان، یک دسته چهارصد نفری، از دروازه قزوین که هنوز به اشغال فدائی‌ها درنیامده بود، بدون مبادرت به نبرد وارد شهر شده و با عبور از محلات خالی از سکنه شهر، بدون هیچ مانعی به پادگانهای خود پیوستند. بقیه، شهر را دور زده و برای دفاع از شاه، به سوی سلطنت‌آباد حرکت کردند. حوالی غروب، بقیه سربازان درگیر در شهریار و امیر مفتح با بختیاری‌های خود، به آن سو گشیده شدند.

پس از وصول اخبار مبنی بر اشغال پایتخت از طرف فدائی‌ها و آغاز درگیری‌ها در تهران، نمایندگان خارجی در شمیران مترجمین خود را مأمور کردند که برای

محافظت کلنی‌های خود، تدابیر لازم اتخاذ نمایند. یورئینوف، عضو سفارت امپراتوری پس از دیدار با سردارها از آنها تأمین گرفته‌است که هیچ خطری متوجه اتباع و مؤسسات روسیه نمی‌باشد.

بلافاصله پس از انتشار خبر ظاهرشدن فدائی‌ها در تهران، شاهزاده نایب‌السلطنه با دو فرزند خود و شاهزاده عزالدوله و امام جمعه و ظهیرالاسلام در سفارت امپراتوری متحصن شدند که دو نفر اخیر در روستای زرگنده اقامت گزیدند. روز ۳۰ ژوئن [۱۳ ژوئیه، ۲۲ تیر، ۲۴ ج ۲] نسبتاً به آرامی سپری شد. صداهایی که شنیده می‌شد، از گلوله‌هایی بود که در نزدیکی سربازخانه‌های قزاقها و محله‌هایی که بختیاری‌های امیرمفخم اشغال کرده بودند، شلیک می‌شد، آنها سعی می‌کردند که فدائی‌ها را از آنجا دور نمایند. در سایر محله‌ها آرامش نسبی حکمفرما بود و فقط سربازان و قزاق‌هایی که به‌طور تصادفی در کوچه‌ها ظاهر می‌شدند، به‌قتل می‌رسیدند.

شب، ملیون رهبران انقلاب، در قلمک، در خانه صنایع‌الدوله گرد آمدند. روز اول ژوئیه [۱۴ ژوئیه، ۲۳ تیر، ۲۵ ج ۲] شاه‌کوششی به‌عمل‌آورد که تهران را دوباره به تصرف درآورد. وی، برای این منظور، توپخانه قزاق‌ها را در بلندی‌های قصر قاجار مستقر کرد و از آنجا به گلوله‌باران شهر پرداخت. شاه عده‌ای را که در اختیار داشت، به دو قسمت تقسیم کرد. یک دسته به فرماندهی سردار ارشد ارتفاعات شرقی دوشان‌تپه را مورد حمله قرار داد و از طرف دیگر، امیر مفخم با بختیاری‌های خود شهر را از سمت مغرب یعنی باغشاه مورد محاصره قرار داد. نمایندگان خارجی که از جان اتباع خود بیمناک بودند، سعی می‌کردند که از ادامه خونریزی جلوگیری نمایند، ولی شاه مؤکداً اظهار داشت که حالا دیگر هیچ‌گونه راه‌حلی وجود ندارد، مگر اینکه اسلحه به دست، راهزنانی‌را که با وی می‌جنگند، مورد حمله قرار بدهد. عملیات سربازان شاه بی‌نتیجه ماند. توپخانه، به‌علت دور بودن هدف، صدمه کمی به شهر وارد می‌کرد. سردار ارشد به‌آسانی وارد شهر شد ولی با مواجهه با موانع، در همانجا زمین‌گیر شد.

با این حال، این امر مانع از آن نشد که وی به اطلاع شاه برساند که او مجلس و مسجد سیم‌سالار را ویران کرده و شهر را به تصرف درآورده است. بختیاری‌های امیر مفخم هم به داخل شهر نفوذ کرده و وارد محله خود شدند و در آنجا بدون هدف به تمام عابرین تیراندازی می‌کردند.

شب، شهر به دو منطقه متخاصم تقسیم گردید که ضمن آن، قزاقها و سربازان، میدانهای مرکزی شهر یعنی میدان مشق و توپخانه و کاخ سلطنتی و شمس‌العماره و دروازه قزوین را در اختیار داشتند، در صورتیکه بقیه محلات شهر به تصرف فدائیان درآمده بود.

شاه که عدم موفقیت حمله را دریافته بود، مقدمات عزیمت به زرگنده برای تحصن در سفارت روسیه را فراهم و شبانه، جواهرات خود را به آنجا منتقل کرد.

دادم غروب، یورئینوف به مأموریت تهران فرستاده شد، وی، زیر باران شلیک گلوله‌ها به پادگان بریگاد قزاق رفت و نیت شاه را به اطلاع سرهنگ لیخوف رسانید و در همان شب، با سردار اسعد و سپهدار تماس گرفته و موفق شد که بین بریگاد قزاق و سربازان ملیون يك آتش بس موقتی برقرار نماید.

روز دوم ژوئیه [۱۵ ژوئیه، ۲۴ تیر، ۲۶ ج ۲] در مبارزه‌ای بسی‌هدف بین ملیون و سربازان شاه، سپری شد. هیچ کدام از طرفین کوچکترین فعالیتی از خود نشان نمی‌داد. گاه به گاه دو سه نفر از افراد کله‌شوق که پشت دیوارها یا کوهی از سنگها پنهان می‌شدند، يك محله را به وحشت می‌انداختند. در سربازخانه‌های قزاقها، سکوت برقرار بود. بختیاری‌های سردار اسعد و عوام‌الناس، سربازها را دنبال می‌کردند و بخصوص سیلاخوری‌ها را که مردم از آنها خون در دل داشتند، دستگیر کرده و به مجلس آورده و در همانجا تیرباران می‌کردند. اموال مردم غارت می‌شد، تمام روز در شهر صدای شلیک گلوله به گوش می‌رسید. شب تیراندازی قطع شد.

ساعت ۸ صبح روز ۳ ژوئیه [۱۶ ژوئیه، ۲۵ تیر، ۲۷ ج ۲] اندرون شاه از سلطنت‌آباد به مقر سفارتخانه امپراتوری در زرگنده نقل‌مکان کرد. ساعت ۹، خود محمدعلی‌شاه، به همراه ولیعهد و محمدحسن میرزا شاهزاده کم سن و سال و امیر بهادرچنگ، در رأس ملتزمین رکاب خود، سوار بر اسب به زرگنده آمد. دستجات قزاق در محله زرگنده مستقر شدند. شاه سواره وارد پارک شد و به زبان روسی با نگهبان تعارف کرده و در خانه سفیر اقامت‌گزید.

در همان لحظه، پرچم‌های روس و انگلیس بر بالای ساختمان افراشته شد و يك قزاق روس به همراه يك سپاهی هندی دم دروازه ورودی به نگهبانی پرداختند. مترجمین روس و انگلیس به تهران عزیمت کرده و در مجلس از سپهدار و سردار اسعد دیدار نمودند و از او تقاضا کردند که بریگاد قزاق را موقتاً تحت فرماندهی افسران روسی باقی بگذارد.

شورای عالی متشکل از شاهزاده‌ها، نمایندگان مجلس سابق، وزرای مستعفی، مجتهدها و بازرگانان، دور هم گرد آمدند و سالار حشمت برادر سردار اسعد، با اسکورت بختیاریها، در مجلس به آنها ملحق گردید.

شورای عالی، شبانه تصویب نامه‌ای را مبنی بر خلع محمدعلی‌شاه از سلطنت و انتخاب سلطان احمد میرزای خردسال به‌جای وی به سلطنت و انتصاب شاهزاده عضدالملک به سمت نایب‌السلطنه موقت صادر کرد. این تصمیم از بالکن مجلس، برای مردمی که در حیاط مجلس ازدحام کرده بودند، قرائت شد و با هلهله شدید و کفزدنهای ممتد آنها مواجه گردید. سپهدار به سمت وزارت جنگ و سپهسالار به حکومت تهران نصب گردیدند. فعالیت‌های پلیسی به‌عهده پیرمخان واگذار شد. طرف شب، تیراندازی متقابل کاملاً متوقف و آرامش ظاهری، در تهران برقرار گردید.

ضمائم

فرمان بازگشائی مجلسین و برگزاری انتخابات*

(مربوط به صفحات ۲۱ و ۲۲)

دستخط همایونی

جناب صدراعظم

پس از آنی که دولت محض استقرار نظم در مملکت و جلوگیری از مفسدین و انجمنها و اشخاص لامذهب که باعث اذیت مردم بودند مجلس را منحل نمود ما قول دادیم که پس از اعاده نظم و قلع و قمع رولوسیونرها و انجمنها و استقرار امنیت و خاموشی اهالی مجلسی منعقد نماییم که قوانین او موافق مقتضیات مملکتی و قوانین مقدس پیغمبری بوده حامی و مروج عدالت گردد تا اینکه ما بتوانیم تمام اهالی و تمام طبقات رعایای خود را که نگاهداری آنها از طرف خدای تعالی به ما واگذار شده، در صلح و آسایش نگاه داشته و مفسدین را قلع و قمع نموده و آیین مقدس اسلام را که اولین وظیفه ما است حفظ و حراست نماییم. حتی به تمام نمایندگان دول متحابه هم اینطور ما اعلان نمودیم.

اکنون که موقع انعقاد مجلس نزدیک شده ما به جناب شما اخطار می نماییم که مجلس با شروط معین و محدود موافق مقتضیات مملکتی که قوانین او بر وفق شرع انور بوده و از بروز اغتشاشات جلوگیری نماید در ۱۹ شهر شوال منعقد خواهیم نمود. لہذا به تمام اهالی مملکت و تمام طبقات رعایای ما اعلان نمایند که چون خدا شخص مقدس ما را حافظ مملکت و مردم و دارنده تاج و تخت و حامی مذهب مقدس فرموده و چون ما مقصودی جز صلح و آسایش مردم و اجرای قوانین عدالت نداریم و چون وظیفه ما این است که طریقه و عادات پیغمبر را سرمشق خود کنیم به این جهت ما به صدور این دستخط اهالی مملکت را مسرور و امیدوار می نماییم و ما نیز حکم می نماییم که مجلس مرکب از اشخاص متدین و عاقل به توفیق خدا و توجه امام دوازدهم در ۱۹ ماه شوال منعقد خواهیم نمود.

بوسیله این مجلس که موافق شرع و عدالت خواهد بود و مردم در آسایش خواهند

بود و قوانین اسلام محفوظ و بموقع اجرا گذارده خواهد شد و تمام آثار اغتشاش، ناامنی و انجمنها محو خواهند شد، نیت مقدس ما بموقع اجرا گذارده خواهد شد. راهها باز و مردم در ظل عنایت و مرحمت ما آسوده خواهند گردید. اقدامات برای آسایش آنها بعمل خواهد آمد و لوازم ترقی و ثروت مملکت زیاد خواهد گردید و به خواست خدای متعال ابواب سعادت برای مردم باز خواهد گردید

والحال ما حکم می‌کنیم که شما قانون انتخابی و قانون مملکتی موافق شرع ترتیب داده برای غرة ماه شوال حاضر نمایند تا اینکه هر دو مجلس منعقد گردد، تمام مردم تکلیف خود را شناخته از حدود خود تجاوز ننمایند تا اینکه تمام مردم براحته زندگی نمایند.

لیکن یاغیان تبریز طوری از افساد و خونریزی مقصرونند که دولت نمی‌تواند از تقصیر آن اراذل بگذرد. به همه اعلان می‌شود که تا مدتی که نظم در تبریز برقرار نگردیده یاغیان قلع و قمع نشوند و اهالی بدبخت آن شهر از شر این اشخاص خلاص نگردند تبریز از حکم این دستخط خارج خواهد بود.

۲۷ شعبان ۱۳۲۶

[یکم مهر ۱۲۸۷: ۲۴ سپتامبر ۱۹۰۸]

محمدعلی‌شاه قاجار

نامه مجتهدین و روحانیان به محمدعلی‌شاه

دربارۀ تحریم مشروطه*

صورت عریضه شیخ فضل‌الله

و امام جمعه و سایرین

(مربوط به صفحه ۵۶)

بسم‌الله الرحمن الرحیم - به موقف عرض بندگان اعلیحضرت شاهنشاه اسلامیان پناه خلدالله ملکه و سلطانه، معروض می‌داریم: در روز دوازدهم شهر حال شوال که کارگزاران دولت جمع کثیری از وجوه علماء و شاهزادگان و وزراء و امراء و اعیان و اشراف و تجار را حسب‌الامر احضار به‌دربارگردون‌مدار نمودند ازطرف قرین‌الشرف اراده سنیه را به اعطای مجلس شورای عمومی و تأسیس قوانین آن ابلاغ فرمودند تمام حاضرین متفق‌الکلمه جواب عرض نمودند که مجلس شورای عمومی منافی با قواعد اسلام است و ممکن‌الجمع نیست چنانچه به رأی‌العین مشاهده کردیم و ما مسلمانان که در تحت اقتدار سلطنت اسلامی هستیم ابدأ راضی نمی‌شویم که وهنی به اسلام و دین ما برسد و در مقابل احکام اسلامی شاه و رعیت یکسان است و بر همه لازم است حفظ دین و آئین شریعت سیدالمرسلین (ص). بعد از آن تلگرافات عموم ولایات که قریب به دویست طفری بود بعضی تفصیلاً و بعضی بر وجه اجمال قرائت شد

و پس از آن احکام حجج اسلام و علماء اعلام ولایات گوشزد حاضرین شد و عرایض عدیده متظلمانه در استیمان از این بلیه عظیمه از طبقات علماء و اهل علم و طلاب و تجار و اصناف که غائب از آن محضر بودند یکان یکان خوانده شد.

بعد ذلك کلیه حضار مجلس از علماء و تمام طبقات به توسط جناب اشرف صدر اعظم عریضه [ای] متضرعانه در استدعای انصراف از این عزیمت به حضور باهرالنور ملوکانه تقدیم داشتند و پس از استیذان شرفیاب حضور معدلت ظهور شدند و استدعای مجدانه حضوری هم نمودند و به وعده مراحم ملوکانه و قبول استدعای مقصد اسلامی به اصدار دستخط انجم نقط مرخص شدند.

تاکنون که یوم بیست و چهارم است از ناحیه مقدسه اعلیحضرت همایونی دستخط آسایش شرف صدور نپذیرفته.

از آنجائی که به حکم محکم خلاق عالم جل اسمه، حفظ بیضه اسلام در قرون و اعصار بر عهده سلطان وقت و علماء اعلام است؛ از آن روز تا حال همروزه از داعیان مطالبه انجامز وعد و اصدار دستخط می نمایند و داعیان به دفع الوقت گذرانیده تا امروز که مطالبه از حد گذشت چاره [ای] ندیده جز شرفیابی در دربار معدلت آثار و بحمدالله نایل شدیم و از پیشگاه همایونی ایفاء به وعد را جدأ مستدعی هستیم و چون این استدعا از جهت اداء تکلیف شرعی است از صاحب شرع رخصت رجوع نداریم و متضرعانه جدأ دستخط آفتاب نقط [را] در آسودگی اهل اسلام از اضطراب و وحشت و دهشت که در این مرحله دارند از سده سنیه استدعا داریم.

قسم به جمیع معظمتات شرعیه که ماها بلکه تمام اهالی اسلام این مملکت برای تأسیس مجلس شورای عمومی حاضر نیستند و نتیجه آن را جز هدم دین و هرج و مرج و هدر دماء محترمه و هتک نوامیس اسلامی نمی دانیم - الامر امر الاقدس الاعلی مطاع مطاع.

پاسخ محمدعلی شاه به مجتهدین درباره تحریم مشروطه*

(مربوط به صفحه ۵۶)

صورت دستخط اعلیحضرت بر حاشیه عریضه

بسمه تبارک و تعالی - جنابان مستطابان حجج اسلام سلمهم الله تعالی، عزم ما همه وقت بر تقویت اسلام و حمایت به شریعت حضرت نبوی صلوات الله علیه بوده و هست، حال که مکشوف داشتید تأسیس مجلس با قواعد اسلامی منافی است و حکم به حرمت دادید و علماء ممالک هم به همین نحو کتباً و تلگرافاً حکم بر حرمت نمودند در این صورت ما هم از این خیال بالمره منصرف و دیگر عنوان همچو مجلسی نخواهد شد، لکن به توجهات حضرت امام زمان عجل الله فرجه در نشر عدالت و بسط معذلت دستور العمل لازم داده و می دهیم. آن جنابان تمام طبقات را از این عزم خسروانه ما بر

* برگرفته از تاریخ بیداری ایرانیان رویه ۲۴۳.

نشر معدلت و رعایت حقوق رعیت و اصلاح مفاسد به قانون دین مبین اسلام حضرت خاتم النبیین صلوات الله و سلامه علیهم اجمعین اطلاع بدهید. (محمدعلی شاه قاجار)

در حاشیه ورقه مطبوعه چنین نوشته شده است:

انا نحن نزلنا الذکر و اناله لحافظون - بعد از آنکه تلگرافات و احکام کتبی علماء اعلام و حجج اسلام از ممالک محروسه ایران دایر بر حرمت مشروطیت و عرایض متضرعانه اهالی در استیحاخ از ایجاد مجلس شورای عمومی به توسط حجج اسلامیه دارالخلافة و امناء دربار جاوید اقتدار از لحاظ مبارک بندگان اقدس همایونی خلدالله ملکه و سلطانه گذشت و در بیست و چهارم شهر شوال دستخط آفتاب نقطه همایونی که به قلم معجزشیم ملوکانه در صدر عریضه علماء عظام و حجج اسلام شرف صدور یافت طبقات اهالی مجدانه مطالبه صورت آن را می کردند عجالاً برای اطمینان خاطر عمومی به طور طبع منتشر گردیده تا آنکه عناقریب عکس و گراور آن هم اشاعه و توزیع شود.

فرمان استقرار مشروطه*

(مربوط به صفحه ۱۸۸)

سواد دستخط اعلیحضرت

قدر قدرت اقدس همایونی ارواحنا فداه

چون برای تمهیه ضروریات مملکت و تدارک حوائج ملت، تنظیم و ترتیب اداره دولتی، شرط اول است و تاکنون، دوائر دولت، بر روی اساس صحیحی مرتب نبوده و اغتشاش ادارات، تولید انواع مشکلات و هرج و مرج نموده، روز به روز سلاسل نظم و امنیت از هم گسیخته است، لهذا برای ترتیب و تنظیم ادارات دولتی، اصول مشروطیت را که در تأمین آسایش حال رعیت و ترتیب امورات دولت و مملکت، بهترین اساس است، از تاریخ امروز [که] ۱۴ ربیع الثانی ۱۳۲۷ است، به میمنت و سعادت در مملکت ایران برقرار فرمودیم تا نمایندگان ملت و عقلای مملکت، در حل و فصل مشکلات امور و تدوین قوانین بر حسب احتیاجات وطن عزیز و مقتضای وقت و میزان شرع مبین و مذهب اسلام، با اولیای دولت موافقت نموده، در استحکام مبانی نظم و امنیت و معدلت و استحصال موجبات سلامت و سعادت مملکت، مساعی جمیله به کار برده، به عون الله تعالی از میامن توجهات حضرت صاحب الامر عجل الله فرجه، بلایای جور و نفاق، به مزایای شور و اتفاق، مرتفع و بساط انقلاب و اختلاف، به اساس عدل و رفاه مبدل گزده.

* برگرفته از کتاب تاریخ بیداری ایرانیان رویه ۴۰۰ و ۴۰۱

۱- چنین است در اصل

علی‌هذا مطابق نظامنامه انتخابات که عنقریب منتشر خواهد شد، باید در تهره رجب‌المرجب ۱۳۲۷، نمایندگان ملت منتخب شده، هرچه زودتر در طهران حاضر شوند که ان‌شاءالله تعالی، در تهیه اسباب ترقی و سعادت مملکت، سعی و جاهد باشند. (محمدعلی‌شاه قاجار) ضحّه

حسب‌الامر اعلیحضرت قدرقدرت شهریاری، ارواح‌تفاده، حق طبع محفوظه، رئیس مطبعه شاهنشاهی، عبدالله قاجار

فرمان احیاء قانون اساسی مشروطه*

(مربوط به صفحه ۱۹۶)

(محل مهر مهرآثار اعلیحضرت محمدعلی‌شاه قاجار خلدالله ملکه)

سواد دستخط

جهانمطاع اعلیحضرت قدر قدرت اقدس شاهنشاهی ارواحنا فداه

از روزی که به اقتضای اراده خداوند متعال، ولایت‌عهد دولت ابد آیت ایران مخصوص وجود مسعودهمایون ما گردید، پیوسته مشهور حضور عاطفت‌ظهور شاهانه بود که رفع مفاسد و معایب و دفع پریشانی و ذمائم موجوده این مملکت شش‌هزارساله را که به منزله خانه مسکونی و وطن عزیز ماست، جز به نیروی امتزاج قوای ملیه با قوای دولتی و سلطنتی چاره‌ای نه؛ و به غیر از معاونت چاره‌جویی عموم اهل این خاک پاک، در پرستاری و خدمت به این مادر مهربان، تدبیری نیست. همانا شب و روز، در این مشروع مقدس، پای‌کوبان بوده، اندیشه‌ها درس و خیالات در نظر داشتیم، تا آنکه خود ملت غیرتمند ایران و فرزندان عزیز ما، با نیات معنویه ما مساعدت نموده و از پیشگاه مبارک شاهنشاه مرحوم مبرور البسه‌الله تعالی من جلال‌النور، استدعای سلطنت مشروطه نموده و وسیله بروز مقاصد مکنونه ما، به پدر تاجدارمان گردیدند. تلگرافات و عرایض کتبییه ما، به پیشگاه شاهنشاه مرحوم، در تلگرافخانه و غیره، حاضر و بیان همدردی ما را با ملت خودمان به‌خوبی آشکار می‌نماید. و بعد از اعطای مشروطیت که به طهران آمدیم، در امضای قانون اساسی، چه رنج‌ها برده و چه زحمات متحمل شدیم، تا آنرا به امضای مقدس آن شاهنشاه دل‌آگاه رساندیم؛ و همینکه نوبت تاجداری و سلطنت، مخصوص شخص خودمان شد، دقیقه‌ای از دقایق، پیشرفت امور مشروطیت را فروگذار ننمودیم؛ تمام قوای خود را صرف عظمت مجلس شورای ملی داشتیم. ولی درازدستی مغرضین و فساد مفسدین، در این اواخر به‌طوریکه همه کارآگاهان می‌دانند، بکلی خاطر ما را مکرر ساخته و تا حدی مایوس داشت، آن اوضاع

ناگوار مجلس را ماحی گرفتاری‌های گوناگون ایران ندیده و محیی این آب و خاک ندانستیم. چندی موافق قانون عموم دول، مجلس را توقیف داشته و در نوزدهم شهر شوال که خواستیم افتتاح فرمائیم، پاره‌ای موانع موجود شد که همه عقاء تصویب می‌نمودند که اگر در آن موقع شروع به انعقاد پارلمان می‌شد، نتیجه [ای] جز سفک‌دماء و اتلاف نفوس نمی‌بخشید. این بود که چندی به تدابیر عملیه، آن موانع را مرتفع داشت.

امروز که موقع را مقتضی و مانع را مفقود دیده، با نهایت اشتیاق و میل قلبی به موجب صدور این دستخط مبارک، موافق همان قانون اساسی، بدون ذره‌ای کسر و نقصان، امر به انعقاد پارلمان داده و مقرر فرمودیم که يك عده از اشخاص عالم مشروطه‌خواه که طرف اطمینان دولت و ملت باشند، به مجلس شورای مملکتی ملحق گردیده و نظامنامه انتخابات را عاجلاً حاضر نموده و منتشر دارند و به محض اینکه نظامنامه انتخابات انتشار یافت، شروع به انتخاب شده و همینکه دو ثلث منتخبین حاضر شدند، مجلس شورای ملی در بهارستان، افتتاح خواهد شد.

به تاریخ ۱۸ شهر ربیع‌الثانی تخاقوی نیل ۱۳۲۷ مطابق ۲۹ برج ثور، در قصر سلطنتی باغ‌شاه، سال سیم سلطنت ما، تحریر شد.

محمدعلی شاه قاجار

رئیس مطبوعه مبارکه شاهنشاهی، عبدالله قاجار

فرمان محمدعلی شاه درباره
عفو عمومی به مناسبت بازگشایی
مجلسین و انجام انتخابات*
(مربوط به صفحه ۱۹۸)

در این موقع که اراده علیه همایون ما به افتتاح پارلمان علاقه فرمود، به عموم حکام ولایات و ممالک محروسه ایران امر و مقرر می‌فرمائیم که در هرجای ایران و خارجه، متهمین پلتیکی^۱ باشند، بلااستثناء معفو و آزادند و احدی حق تعرض به آنها نخواهد داشت. و نیز امر و مقرر می‌فرمائیم تمام اشخاص و متهمین که تبعید شده‌اند، در معاودت و عزیمت به هر نقطه مجاز و آزادند؛ و نیز مقرر می‌فرمائیم که شرح این دستخط را به داخله و خارجه اعلام دارند. فی ۱۸ ربیع‌الثانی ۱۳۲۷ (محل صعه اعلیحضرت همایونی) مطبوعه شاهنشاهی.

* برگرفته از تاریخ بیداری ایرانیان رویه ۴۰۴ و ۴۰۵.

۱- پلتیکی = سیاسی.

فهرست‌ها

در این فهرست‌ها از ذکر نام نویسندگان و مخاطبان و شهرهای مبدأ و مقصد نامه‌ها و تلگرافها خودداری کرده‌ایم.

نامهای کسان

۱۷۵، ۱۷۳، ۱۷۰، ۱۶۸، ۱۶۲	آپیانس ۲۹
۲۲۶، ۲۰۲	آناموف ۱۷۶، ۱۷۱
اشتریتز ۹۴، ۹۵، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۵۵	آرگی روپولو ۲۰۸
۱۶۴، ۱۶۵، ۱۹۰، ۲۲۵	آشتیانی (مجتهد) ۱۲۵
اعتمادالسلطنه ۲	آصفالدوله ۱۱۷، ۲۲۷
اقبالالدوله ۷۰، ۸۵، ۱۰۰	آقا، میرزا عبدالقاسم ۱۲۶
اکبرآقایف ۳۴	آقاجفی ۷۳، ۱۲۰
اکزیمیلیاروف ۱۹۱، ۱۹۹، ۲۰۴	آلکسی الکساندروویچ ۴۳، ۴۴، ۴۷
امامجمعه ۱۲۰، ۲۴۵	۵۳، ۵۹
امامجمعه تهران ۱۲۲، ۱۲۶	آنتی پووا ۱۲۸، ۱۵۲
امامجمعه خوئی ۲۰۷	آوسنکو ۲۳۲
امامرضا (ع) ۲۳۳	آویستان ۷۳
امامقلی میرزا ۱۲۶	اجلال الملك ۱۶، ۱۴۵، ۱۶۸، ۱۷۳، ۱۷۶
امپراتور (روسیه) ۵۳، ۱۶۶	ازباب جمشید زرتشتی ۲۱۹
امیر اعظم ۲۱۲	ارشادالدوله ۲۱۸
امیرتومان کاظمخان ۴۹	استروگراد-استروگرادسکی ۸۲، ۸۴
امیر بهادر- امیر بهادر جنگ - امیر جنگ	۱۸۳
۴، ۵، ۹۳، ۱۲۷، ۱۳۹، ۱۶۷	استوکس (سرگرد) ۲۲۴
۱۸۷، ۲۰۷، ۲۲۹، ۲۴۶	استیونس ۹، ۱۴۵
امیرمقخم ۲۳۲، ۲۴۳-۲۴۵	استف اعظم ارامنه ۱۲۱
امیر نظام ۹۵	اسماعیل ۲۳۲
امین الملك ۸۳	اسماعیل خان ۱۱۲
امینه اقدس ۲	اسماعیل میرزا ۲۳۲
اوفسنکو ۲۰۹	اسنارسکی (ژنرال) ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۱

- اولفریف ۸۸، ۱۱۵، ۱۲۳، ۱۵۲
 ایزولسکی ۱۲، ۲۶، ۲۷، ۳۷، ۴۴، ۴۶، ۴۹، ۵۲، ۵۳، ۶۲، ۶۹، ۷۴، ۷۸، ۸۲، ۸۴، ۸۷، ۸۸، ۱۰۷، ۱۰۹، ۱۱۴، ۱۱۶، ۱۲۲، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۸-۱۴۰، ۱۳۰، ۱۳۳، ۱۳۷، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۲-۱۴۴، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۵۲-۱۵۴، ۲۰۵، ۲۰۲، ۱۵۸-۱۵۶، ۲۰۹، ۲۰۷، ۲۲۲-۲۲۷، ۲۴۲
- بارانوفسکی ۱۰، ۲۲۴، ۲۴۱
 بارکلی (سر جورج) ۸، ۱۳، ۱۵، ۱۹، ۲۳، ۲۷، ۳۱-۳۳، ۳۵، ۴۸، ۵۰، ۷۰، ۷۳-۷۵، ۹۰، ۹۷، ۱۰۲، ۱۱۶، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۶۰، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۸۲، ۱۹۲، ۱۹۹، ۲۰۹، ۲۱۷، ۲۲۱، ۲۲۴، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۴۲
- باسکرویل ۱۴۵
 باقر - باقرخان (سالار ملی) ۱۷، ۲۸، ۳۴، ۳۶، ۱۴۵، ۱۵۹، ۲۱۲
 براتیسلاو (نک: وراتیسلاو)
 برتی (سر فرانسیس) ۵۲، ۶۲، ۶۷، ۱۸۶، ۲۰۲
 بنکدار (محمدتقی) ۶۴
 بنکندورف (گراف) ۷۵، ۷۷، ۸۷، ۱۴۶، ۲۴۲
- بوگویاولنسکی ۱۲۳، ۱۶۶
 بهادر (امیر) - بهادر جنگ (نک: امیر بهادر)
 بهرام خان ۱۷۷
 بهرام میرزا ۸۳، ۱۲۰
 بهجت الملك (نک: سردار معتضد)
 بیزو - گک. بیزو ۷، ۸۲، ۸۶، ۸۷، ۱۸۳، ۱۹۱، ۲۱۲
- بین السلطنه (بیان السلطنه؟) ۷
 پاخیتونوف ۹، ۱۲، ۱۳، ۱۶-۱۹، ۲۴-۳۲، ۳۴، ۳۶، ۳۹، ۴۰، ۴۲، ۴۸، ۴۹، ۶۲، ۷۰، ۷۲، ۷۵، ۸۵، ۸۷، ۹۹، ۱۰۴، ۱۰۹، ۱۱۱
 پادشاه ۵
 پادگورسکی (مهندس) - پودگورسکی ۴۶، ۱۰۷
 پاسک ۴۳، ۱۹۱
 پاکلوسکی-کازل ۲۲۶
 پانوف ۱۰۳، ۱۱۷، ۱۳۴، ۱۳۵
 پترنکو ۱۶۹، ۱۷۰
 پسر شجاع نظام ۲۰-۳۲، ۴۰
 پسر نایب السلطنه ۶۴، ۶۹
 ترسکین اسکی (مهندس) ۱۲، ۱۳، ۲۹، ۱۴۹
 تقی زاده ۱۰۰
 ثقة الاسلام ۱۳۱
 جانشین اعلیحضرت امپراتوری (روسیه) در قفقاز ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۶-۱۴۹، ۱۵۳
 جلال الدوله ۴، ۱۵، ۲۵، ۶۴
 جواد ۲۴۳
 پاریکوف ۱۵، ۱۶، ۱۸-۲۰، ۲۳، ۴۸، ۵۱، ۹۵، ۱۱۸، ۱۳۲، ۱۶۰، ۱۶۲، ۱۷۰، ۱۷۴، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۵، ۱۹۹
 چرچیل ۱۰، ۲۲۳، ۲۴۱
 حاجب الدوله (نک: مقدم مراغه ای)
 حاج میرزا حسن آشتیانی (مجتهد) ۴۲
 حاج میرزا حسین (حسن) حاج میرزا خلیل ۴۱
 حاجی احتشام ۷۲
 حاجی امین الدوله ۸۳

- سابلین (بیشتر صفحات کتاب)
 سالار حشمت ۲۴۶
 سالار مقتدر ۱۳۵
 سالار ملی (نک: باقرخان)
 سپهدار (نصرالسلطنه) ۷، ۹۵-۹۷،
 ۱۰۵، ۱۱۰، ۱۱۵، ۱۲۳، ۱۵۲،
 ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۹۱، ۲۰۹-۲۱۱،
 ۲۱۷-۲۱۹، ۲۲۱، ۲۲۳، ۲۲۴،
 ۲۲۷، ۲۳۲، ۲۴۱، ۲۴۳، ۲۴۶
 سپهسالار ۵، ۳۱، ۴۶، ۵۴، ۷۱، ۷۶،
 ۸۹، ۱۰۲، ۱۰۵، ۱۱۰، ۱۲۴،
 ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۹۰، ۱۹۲، ۲۰۰،
 ۲۰۱
 ستار - ستارخان - سردار ملی ۸، ۱۷-
 ۱۹، ۲۵-۲۹، ۳۴، ۳۶، ۴۳، ۸۵،
 ۹۲، ۱۰۱، ۱۲۰، ۱۴۵، ۱۵۹،
 ۱۶۰، ۱۶۸، ۱۷۴، ۲۰۷، ۲۱۱،
 ۲۱۲، ۲۳۳
 سردار اسعد - اسعد ۱۲۳، ۲۰۸، ۲۰۹،
 ۲۲۱، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۷-۲۲۹،
 ۲۳۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۶
 سردار اعظم ۱۰۲، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۳۹،
 ۱۵۱
 سردار افخم ۹۵
 سردار رحیم خان (نک: رحیم خان سردار)
 سردار ظفر ۸۵ (نیز نک: سردار مظفر)
 سردار مظفر ۹۸، ۱۰۵ (نیز نک: سردار
 ظفر)
 سردار معتضد (بهجت الملك) ۲۴، ۹۲،
 ۱۰۰
 سردار منصور ۴۹، ۵۰، ۶۳، ۷۱، ۹۷،
 سردار همایون ۹۵، ۹۶
 سعدالدوله ۴، ۵۰، ۵۳، ۷۱، ۷۲، ۷۶،
 ۷۶-۸۱، ۸۴، ۸۹، ۹۰، ۹۸، ۱۰۰،
 ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۵، ۱۱۳، ۱۱۶
- حاجی حسین لاری ۹۸
 حاجی سید نصرالله ۲۰۷
 حاجی محمد خراسانی ۲۳۱
 حاجی محمد باقر قره‌باغ ۳۴
 حاجی میرزا رحیم خان ۱۶
 حسن خان (مشیرالدوله) ۶، ۹۱
 حسین ۸۸
 حسین پسر کریم خان ۸
 حسین خان (مؤتمن الملك) ۶ (نیز نک:
 مؤتمن الملك)
 حسینقلی خان نواب ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۱۹
 حشمت‌الدوله ۱۸۷، ۱۹۰
 حشمت‌الملك ۲۱۸
 حکیم‌الملك ۲۰۷
 حیر، رخان (کمارجی) ۲۰۵
 خاقان دوکوف - خوگوندوکوف ۱۵۰،
 ۱۵۹، ۱۷۶
 خان (ستار) ۲۷ (نیز نک: ستارخان)
 خان طائش ۹۴
 خان ماکو ۱۰
 دابیژا ۱۱۸، ۱۵۸
 دالکاپولوف ۱۱۷، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۵۰،
 ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۶
 داود ۶۵
 دبیرالسلطان ۳۸، ۴۷
 دبیرهایون ۱۵۱
 دختر جلال‌الدوله ۶۴
 دوفرانس ۵۱، ۶۷
 رحیم خان (نک: حاجی میرزا رحیم خان)
 رحیم خان (سردار) - قره‌جه‌داغی ۹۹، ۱۰۴،
 ۱۰۶، ۱۰۹، ۱۴۷، ۱۷۸
 رشیدالملك ۱۳۸
 رضاقلی خان ۲۶
 رکن‌الدوله ۱۱۸، ۱۲۰، ۱۷۰، ۲۱۱
 رومانوفسکی ۱۶۵، ۲۰۱، ۲۲۳

- ۱۲۴، ۱۲۶، ۱۲۶، ۱۵۱، ۱۵۳، ۱۵۷، ۱۶۰-۱۶۲، ۱۶۹، ۱۸۱، ۱۸۶، ۱۸۹، ۱۹۱، ۲۰۶، ۲۰۹، ۲۱۱، ۲۱۸، ۲۳۰-۲۳۳، ۲۴۳، سلطان احمد - سلطان احمد میرزا ۲۵، ۲۴۱، ۲۴۶
- سلطان علی خان ۷
سید ابوطالب زنجانی ۴۲، ۷۶
سید احمد آقا ۸۳
سید احمد سنگلی ۸۳
سیدجمال آوچائی - سیدجمال آوچی (مجتهد) ۴۷، ۸۵
سید ریحان الله ۲۵
سیدعبدالحسین - سید لاری ۱۷۶، ۲۲۷ (نیز نک: حاجی حسین لاری)
سیدعبدالله ۲۰۷، ۲۱۲، ۲۳۱
سیدعبدالله مجتهد ۲۵، ۴۱
سیدعلی آقا یزدی ۴۲، ۴۶، ۴۷، ۵۹، ۷۶، ۸۳، ۹۱، ۲۱۹
سید مسیب ۲۵
سید محمد، برادر امام جمعه ۲۱۹
سید محمد بهیمانی ۲۰۷
سیدمحمد پسر سید عبدالله (مجتهد) ۴۱، ۲۱۲
سیدمحمد یزدی ۲۵، ۴۲
سیدمرتضی ۱۱۴، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۳۱، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۴۲، ۱۶۱، ۲۰۸
سیدمصطفی قنات آبادی ۸۳
شاه - پادشاه (بیشتر صفحات کتاب)
شاهزاده مشهدی ۱۵ (نیز نک: ظل السلطنه)
شاه فقید (مظفرالدین شاه قاجار) ۴۷
شجاع الدوله ۶۲، ۷۲، ۷۵، ۸۵، ۸۷، ۱۰۴، ۱۰۹ (نیز نک: صمدخان)
شجاع السلطنه ۱۱۳ (نیز نک: شجاع السلطنه)
- شجاع لشکر ۲۴، ۹۹
شجاع نظام ۲۴، ۲۵، ۲۷، ۳۰-۳۲، ۳۸، ۴۰
شرف الدوله ۱۹۲، ۲۱۱
شجاع السلطنه ۱۰۵، ۱۱۰ (نیز نک: شجاع السلطنه)
شیخ الاسلام ۱۸۷
شیخ جعفر ۸۳
شیخ حسین ۱۶۹
شیخ زکریا ۱۷۶
شیخ فضل الله (نوری) ۹، ۳۱، ۴۱، ۵۸، ۶۰، ۷۲، ۸۳، ۱۵۱، ۱۸۷، ۲۱۱
شیخ مرتضی (پسر حاج میرزا حسن آشتیانی) ۴۲
شیخ یحیی ۲۱۹
صاحب اختیار ۱۷۱
صدراعظم ۴، ۹، ۱۴، ۲۰-۲۲، ۴۱، ۴۷، ۵۴، ۶۵، ۶۶، ۶۸، ۷۶
صدرالسلطنه ۶۴
صدرالعلماء ۷۶، ۸۳، ۹۱، ۱۵۱، ۲۰۶
صدیق حضرت ۲۰۷
صمدخان ۹۵، ۱۳۷ (نیز نک: شجاع الدوله)
صمصام - صمصام السلطنه ۷۰، ۷۳-
۷۵، ۸۵، ۹۱، ۹۲، ۹۸، ۱۰۰-
۱۰۲، ۱۰۶، ۱۲۷، ۲۲۸
صنیع حضرت ۲۴۳
صنیع الدوله (محمدحسن خان) ۲، ۴۷، ۱۱۸، ۱۵۱، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۱۲، ۲۱۹، ۲۴۵
صنیع الممالک ۴۷
ظل السلطان ۱۴، ۲۵، ۳۸، ۵۱، ۵۲، ۶۱، ۶۲، ۶۴، ۶۷، ۶۹، ۷۷، ۸۲، ۸۳، ۱۲۰، ۱۲۶، ۲۴۵

نامهای کسان

پنج

کلم ۱۵۹	ظل السلطنه ۲۵ (نیز نك: شاهزاده مشهدی)
کوکوفسوف ۲۰۴	ظمیر الاسلام ۱۲۰، ۱۲۶، ۲۴۵
کورمحمدبیگ ۲۰۵	ظمیرالدوله ۲۱۱
تارتویگ ۲۲۴	عباسقلیخان ۲۱۹
گرئی (گرئیم؟) ۸۷	عبدالله مازندرانی (مجتهد) ۱۹۳
گرئیم ۸۶	عزالدوله ۶۴، ۲۱۸، ۲۴۵
گری (سر ادوارد) ۷۴، ۲۲۱، ۲۴۲	عسکراف ۱۲
گومبتسکی ۱۵۰	عضدالملک ۲۱۱، ۲۳۳، ۲۴۱، ۲۴۶
لایبشسکی ۲۲۵	علاءالدوله ۱۸۵، ۱۹۸، ۲۰۰، ۲۰۸
لاوروف - لاورووا (کمیسر نظامی)	۲۱۱، ۲۱۹، ۲۲۶
۱۳۶، ۱۵۰، ۱۵۹	علاء السلطنه ۴، ۱۰، ۱۳، ۳۰، ۴۵
لیاخوف (سرهنگ) ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۹۶	۵۴، ۵۵، ۵۷
۲۱۹، ۲۴۴، ۲۴۶	علاءالملک (محمودخان) ۴۳، ۴۴، ۴۷
لیسو - لیسوسکی ۹۵، ۱۰۳	۵۳، ۱۵۹، ۱۶۲، ۱۸۷، ۲۱۸
مؤتمنالملک - مؤتمنالمالک (حسینخان)	علیخان ۹۸
۶۲، ۹۱، ۹۲، ۱۸۷، ۱۹۰، ۱۹۵	علیخان مقدم مراغه‌ای ۲
۲۱۱	علیققلیخان ۹۲، ۱۰۰
مارلینگ ۱۱، ۲۰، ۷۹	عبیدالدوله ۲، ۱۰، ۱۳، ۱۶، ۱۷، ۲۴
مجارخان (موجار) ۸۴	۲۵، ۲۷، ۲۹، ۳۵، ۳۶، ۳۹، ۴۶
مجدالدوله ۸۳	۴۸، ۴۹، ۷۲، ۷۳، ۷۸، ۸۷، ۹۲
محمدارف ۸۷	۹۹، ۱۰۱، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۹
محمدحسنخان (نك: صنیعالدوله)	۱۳۱، ۱۳۷، ۱۴۲، ۱۴۴، ۲۱۲
محمدحسنمیرزا (قاجار) ۲۴۶	فراشباشی ۲۴
محمدعلی - محمدعلی شاه - محمدعلی شاه	فرمانفرما ۲۴، ۷۳، ۷۵، ۸۵، ۹۱، ۹۲
قاجار ۴، ۱۰، ۱۱، ۲۰، ۲۵	۹۸، ۱۰۰، ۱۰۶، ۱۹۵، ۲۱۸
۵۷، ۶۷، ۱۲۸، ۱۳۹، ۱۸۱، ۱۸۷	۲۱۹، ۲۳۰، ۲۳۳
۱۸۸، ۱۹۳، ۱۹۵، ۱۹۸، ۲۰۳	فسنکوف (مهندس) ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۲
۲۴۲، ۲۴۶	قاسمآقا (رئیس آترباد قزوین) ۱۸۷
محمدکاظم خراسانی (مجتهد) ۱۹۳	قوام - قوامالدوله ۶، ۷، ۴۷، ۸۹
محمودخان علاءالملک (نك: علاءالملک)	۱۷۶، ۲۲۷
مخیرالدوله ۷، ۲۴۴	قوچعلیسلطان ۳۴
مخیرالسلطنه ۳، ۱۳۶	کادلویوفسکی ۱۲۹، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۴
مخیرالملک ۲۰۷	۱۴۲، ۱۶۱، ۱۷۶، ۲۰۵
مستشارالدوله ۶۴، ۷۱، ۱۸۷، ۱۹۰	کاکس - کوکس (ماژور) ۱۱۵، ۱۳۴
۲۰۷	۱۶۱

- مستوفی الممالک ۴، ۱۹۵، ۲۰۷
 مشار السلطنه (مشیر السلطنه؟) ۱۹۰
 مشیرالدوله ۶، ۸۹، ۹۱، ۹۲، ۱۸۷،
 ۱۹۰، ۱۹۵، ۲۳۲
 مشیر السلطنه ۳، ۴، ۹۸، ۱۶۷، ۱۸۷
 مظفرالدین شاه ۴، ۴۷، ۱۶۹ (نیز نک:
 شاه فقید)
 معزالدوله ۱۱۶، ۱۱۷
 معین الوزاره ۴
 مفاخر الملک ۱۲۵
 ملا محمد آملی ۸۳
 ملا محمد رستم آبادی ۸۳
 مورنار ۱۵۴
 موسس خان ۱۱۶
 منصور ۴۹ (نیز نک: سردار منصور)
 مهندس الممالک ۷، ۹۱، ۹۲، ۱۹۵
 میرزا تقی ۷۱
 میرزا سلیمان خان ۲۰۷
 میرزا علی اکبر ۸
 میرزا محمد خراسانی ۲۱۱
 میرزا محمد قمی ۸۳
 میرزا مصطفی ۱۲۵، ۱۲۶
 میرهاشم ۳۵، ۱۲۶
 میشنکو (ژنرال) ۴۸
 میلر ۱۳۱، ۱۳۳، ۱۳۶، ۱۳۸، ۱۴۱،
 ۱۴۳، ۱۴۵-۱۴۷، ۱۴۹، ۱۵۰،
 ۱۵۹، ۱۶۱، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۹-
 ۱۷۱، ۱۷۳-۱۷۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۲۶
 ناصرالدین شاه (قاجار) ۲، ۳
 ناصر الملک ۸۱، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۹،
 ۱۸۵-۱۸۷، ۱۹۲، ۱۹۵، ۲۰۱-
 ۲۰۳، ۲۱۰
 نایب السلطنه ۱۵، ۲۵، ۳۸، ۶۴، ۶۹،
 ۷۶، ۷۷، ۱۱۰، ۱۲۰، ۱۲۲-۱۲۴،
 ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۸۶، ۱۸۹، ۲۳۰،
 ۲۴۵، ۲۴۶
 نیرالملک ۲۱۱
 نصرالدوله (پسر قوام الدوله) ۱۷۶
 نصر السلطنه (نک: سپهبدار)
 نصر الملک ۱۹۲
 نظام السلطنه ۲۱۹
 نظام العلماء ۲۱۸
 نظام الملک ۶۰، ۶۴، ۹۱، ۹۲
 نظر ۱۵۱
 نظاروف ۸۸
 نظربگت اوف ۱۴۴، ۱۴۵
 نوز ۷۹
 نیرالدوله ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۵۸، ۱۷۰،
 ۲۱۱، ۲۱۲
 نیکولسکی ۱۱۷، ۱۱۹
 نیکولسون (سر آرتور) ۲۳، ۶۹، ۸۲،
 ۱۲۸، ۱۳۳، ۱۸۳
 نیلیدوف ۵۱، ۵۲، ۶۱، ۶۳، ۶۷
 وارونسوف داشکوف ۸۴
 وثوق الدوله ۲۰۷
 وحید الملک ۲۰۷، ۲۱۲، ۲۱۹
 وراتیسلاو - براتیسلاو ۱۳۰، ۱۳۱،
 ۱۳۷-۱۳۹، ۱۴۴، ۱۴۷، ۱۴۹،
 ۱۷۵، ۱۷۷
 وزیر اعظم ۶۱
 وزیر اکرم ۲۱۱
 وکیل الدوله ۳۸، ۴۷
 اقلینگت سدر ۲
 ولیمهد ۲۴۶
 وودنسکی ۱۳، ۱۶۸
 هارتویگ (در بیشتر صفحات کتاب)
 هاردینگت ۷۵
 موف مستر (لقب، در بیشتر صفحات کتاب)
 پیرم - یفرم ۱۵۵، ۲۳۲، ۲۴۶
 یسین نظام ۸
 یورثی نوف ۴۸، ۲۴۵، ۲۴۶
 یوسف خان ۱۰۰

نام جاياها

آرن ۲۴۲	اروميه - اورميه ۱۲۶، ۲۰۲
آجي چاي ۱۲، ۱۳، ۲۴، ۲۹، ۱۰۴	استانيول (نك: اسلامبول)
۱۵۸، ۱۸۰	استرآباد ۱۱۷، ۱۳۴-۱۳۶، ۱۵۰
آنربايجان ۹، ۱۲، ۱۴، ۱۵، ۱۸، ۲۳	۱۵۹، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۶، ۱۹۴
۲۴، ۲۷، ۲۸، ۳۰، ۳۵-۳۷، ۳۹	۲۱۴
۴۵، ۴۹، ۶۴، ۷۱، ۷۲، ۷۸، ۹۲	استكلم ۱۵۲، ۲۴۲
۹۳، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۶، ۱۱۸	استينيه - تستينيه ۱۵۲، ۲۴۲
۱۲۰، ۱۳۸، ۱۷۱، ۱۸۰، ۱۸۵	اسدآباد ۲۱۵
۱۹۱، ۱۹۴، ۱۹۸، ۲۰۰، ۲۰۱	اسلامبول - استانيول ۱۰۰، ۱۱۳
۲۰۷، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۴، ۲۱۸	۲۴۲، ۲۲۹، ۲۲۸، ۱۵۲
۲۲۹، ۲۳۰	اسلاميه (محلہ) ۱۶
آرتيك ۴۸	اسلو ۱۵۲، ۲۴۲
آستارا ۸۸، ۱۱۵، ۱۲۳، ۱۵۳	اصفهان ۳۸، ۴۹، ۷۰، ۷۳-۷۵، ۷۸
آلمان ۱۵۱	۸۴، ۸۵، ۸۸، ۹۱، ۹۳، ۹۸، ۱۰۰-
آلوار ۱۰۴	۱۰۲، ۱۰۶، ۱۱۰، ۱۲۰، ۱۲۱
آلياكي ۱۴۹	۱۲۳، ۱۲۷، ۱۳۳، ۱۳۸، ۱۶۶
آويناكس ۱۵۲	۱۶۸، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۴، ۲۱۹
اترك ۴۸	۲۲۸، ۲۳۰، ۲۳۲، ۲۴۴
اتريش ۱۶۲، ۱۶۳	اقدسيه (پارك) ۲
اخرنديبيل ۱۰۹	امامزاده زيد ۲۵
اراك ۲۱۵	اميرخيز (محلہ) ۱۷، ۱۷۳، ۱۷۴
اردبيل ۸۸، ۱۱۵، ۲۳۱	انزلي ۲، ۱۰۳، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۹
ارمنستان ۱۶۹	۱۲۲، ۱۶۳، ۲۰۹، ۲۲۰-۲۲۵
اروپا ۳۶، ۶۹، ۱۱۸، ۱۵۱، ۱۹۲	۲۳۱

بروگرد ۲۱۴	انگلستان - انگلیس (در بیشتر صفحات کتاب)
بروکسل ۲۴۲، ۱۵۲	اوزینه ۱۳۵
بسطام ۲۱۵	اونیکی ۲۰۵
بغداد ۱۹۴، ۱۹۳	ایران ۳، ۶، ۱۰-۱۲، ۳۲، ۳۴-۳۷، ۴۲، ۴۳، ۴۸، ۵۰-۵۴، ۵۷، ۵۹-۶۲، ۶۷-۶۹، ۷۱، ۷۷-۸۲، ۸۴، ۸۶-۸۹، ۹۰-۹۲، ۹۳، ۹۶، ۹۷، ۱۰۰-۱۰۲، ۱۰۴، ۱۰۶-۱۰۸، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۲۰، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۳، ۱۴۹، ۱۵۲، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۶۰، ۱۷۱، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۸۲، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۲، ۱۹۴، ۱۹۷، ۱۹۸، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۸، ۲۱۰، ۲۱۲-۲۱۴، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۶، ۲۲۹-۲۳۱، ۲۳۳، ۲۳۴
بمپور ۱۷۷	بادامک ۲۴۴، ۲۴۳
بنادر خلیج فارس ۱۶۱، ۲۱۴	بارفروش ۱۱۷
بنای مجلس (شورای ملی) ۲۱۲	بازار ۸، ۴۱، ۴۲
بندرگن - گز ۱۱۷، ۱۲۶، ۱۵۰، ۱۵۹	باسمنج ۱۶، ۲۴، ۲۵، ۲۹، ۳۹، ۴۸، ۴۹، ۱۰۱، ۱۰۴، ۱۰۹، ۱۳۱، ۱۳۶، ۱۳۸، ۱۴۲-۱۴۷، ۱۵۰، ۱۶۴
۲۱۹، ۱۷۶	باغشاه ۲، ۸، ۳۱، ۳۴، ۳۸، ۴۱، ۴۶، ۴۷، ۵۹، ۶۴، ۷۱، ۹۵، ۹۶، ۹۸، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۲۰، ۱۲۴، ۱۸۷، ۱۹۵-۱۹۷، ۲۰۳
بندرعباس ۱۱۴	۲۰۷، ۲۱۱، ۲۴۵
بوشهر ۹۸، ۱۱۴-۱۱۶، ۱۲۹، ۱۳۱-۱۳۴، ۲۰۵	باکو ۱۰۸، ۱۱۵، ۱۹۱، ۲۲۰، ۲۲۲
۲۰۷	۲۲۳
بهارستان ۱۹۵، ۱۹۷، ۲۰۳، ۲۳۳	بحر خزر ۲۲۰
پاچنار ۱۵۵	بخارست ۱۵۲، ۲۴۲
پارک سپهسالار ۳۱	بولن - برلین ۱۸۵، ۱۵۲، ۵۶، ۲۴۲
پارک ظل السلطان ۲۵	برن ۱۵۲، ۲۴۲
پاریس ۳، ۵۱، ۵۲، ۶۲، ۶۳، ۶۷-۶۹، ۷۷، ۹۲، ۱۰۰، ۱۵۲، ۱۸۵	
۱۹۲، ۲۰۱، ۲۱۰، ۲۴۲	
پترزبورگ ۴۳، ۴۷، ۵۶، ۵۹، ۹۲	
۱۰۲، ۱۱۱، ۱۳۷، ۱۷۷، ۱۸۶	
(نیز نك: سنت پترزبورگ)	
پشاپویه ۲۱۴	
پکن ۱۲۹	
پل آچی چای ۱۶۰، ۱۶۱	
پل منجیل ۹۷، ۱۰۵، ۱۱۲	
تالار خورشید ۶۰، ۶۵	
تبریز ۲، ۹، ۱۰، ۱۲، ۱۵-۱۸، ۲۲-۳۰، ۳۶-۳۴، ۳۸، ۴۰، ۴۲، ۴۳، ۴۶، ۴۸، ۴۹، ۶۲، ۷۰، ۷۲-۷۵، ۷۷، ۷۸، ۸۳-۸۵، ۹۱-۹۳، ۹۵	

نام جایها

۴

۲۱۹	،۱۰۹ ،،۱۰۷ ،،۱۰۶ ،،۱۰۱ ،،۹۹ ،،۹۸
خرقان ۲۱۵	،۱۳۳ ،،۱۳۰ ،،۱۲۵ ،،۱۲۴ ،،۱۱۰
خریستیانی - خریستیانی - خریستیانی	،۱۳۶ ،،۱۳۷ ،،۱۳۹ ،،۱۴۰ ،،۱۴۲ -
۲۴۲ ،،۱۵۲	،،۱۵۰ ،،۱۵۲ -،،۱۵۹ ،،۱۶۱ ،،۱۶۲
خطیب (محلّه) ۱۷۹ ،،۱۷۸ ،،۱۴۷	،،۱۶۴ ،،۱۶۸ -،،۱۷۰ ،،۱۷۳ ،،۱۷۴
خلیج فارس ۱۱۵	،،۱۷۶ -،،۱۸۰ ،،۱۸۵ ،،۱۹۲ ،،۱۹۴
خلیج گرگان ۱۵۰	،،۲۰۲ ،،۲۰۸ ،،۲۱۲ ،،۲۱۴ ،،۲۱۸
خمسه ۲۱۵	،،۲۱۹ ،،۲۲۶ ،،۲۳۱
خوار ۲۱۴	تراپزوند (تراپوزان؟) ۲۷۲
خوانسار ۲۱۵	ترکستان ۴۸
خوزستان ۲ ،،۲۱۵	ترکیه ۱۵۲
خوی ۱۶ ،،۳۶ ،،۴۰ ،،۴۲ ،،۴۸ ،،۴۹	تستینیه (نک: استینیه)
،،۷۲ ،،۷۵ ،،۸۵ ،،۱۰۹	تفلیس ۱۷ ،،۸۴ ،،۸۸ ،،۱۰۷ ،،۱۱۵
خیابان (محلّه) ۱۰۹	،،۱۵۹ ،،۱۷۷
دارادین ۳۶ ،،۳۹ ،،۴۰ ،،۱۰۹ ،،۱۴۹	تنکابن - تونباکون ۲۱۵
دامغان ۲۱۵	تنگه طالقان ۲۳۰
دانمارک ۱۵۲	توپخانه (میدان) ۲ ،،۲۴۵
درگز ۴۸	تویسرکان ۲۱۵
دروس ۲۳۳	تهران (بیشتر صفحات کتاب)
دماوند ۲۱۵	جاده جلفا-تبریز ۱۵ ،،۲۶ ،،۲۷ ،،۳۰
دوهچی (محلّه) ۱۶ ،،۱۷ ،،۳۵	،،۷۰ ،،۷۲ ،،۷۴ ،،۷۸ ،،۹۹ ،،۱۰۴
دوشان تپه ۲۴۵	،،۱۰۹ ،،۱۱۱ ،،۱۳۲ ،،۱۴۳ ،،۱۴۴
دمخوارقان - ده کارگان ۲۶	،،۱۴۸ ،،۱۴۹ ،،۱۵۶ ،،۱۵۷ ،،۱۸۰
دیلمان ۳۹	جاده قزوین - رشت - انزلی ۲۲۵
رامیان ۱۱۷	جعفرآباد ۱۳۵
راه (جاده) انزلی-تهران ۱۲۹ ،،۱۳۲	جلفا ۱۵ ،،۱۶ ،،۱۸ ،،۲۶ ،،۲۷ ،،۲۹
،،۱۵۵ ،،۱۶۵ ،،۱۹۱ ،،۲۲۰-۲۲۲	،،۳۰ ،،۳۴ ،،۳۶ ،،۳۹ ،،۴۲ ،،۷۰ ،،۸۴
۲۴۳	،،۸۷ ،،۱۰۴ ،،۱۰۶ ،،۱۰۷ ،،۱۰۹
رشت ۳۸ ،،۹۴-۹۶ ،،۱۰۳ ،،۱۰۵ ،،۱۰۷	،،۱۱۱ ،،۱۴۰ ،،۱۴۷ ،،۱۴۹ ،،۱۵۲
،،۱۰۹ ،،۱۱۲ ،،۱۱۵ ،،۱۱۹ ،،۱۲۱	۱۹۴
،،۱۲۲ ،،۱۳۲ ،،۱۳۳ ،،۱۳۸ ،،۱۵۲	جوشقان ۲۱۵
،،۱۶۵ ،،۱۶۶ ،،۱۶۸ ،،۱۹۱ ،،۱۹۲	چرنوگوری ۲۴۲ ،،۱۵۲
،،۱۹۴ ،،۲۲۱ ،،۲۲۵	چین ۱۲۹
رم ۲۴۲ ،،۱۵۲	خارزان (کوه) ۱۵۵
رودبار ۱۵۵	خراسان ۱۲۰ ،،۱۲۱ ،،۱۷۰ ،،۲۱۱ ،،۲۱۴

- روس - روسیه - روسیه تزاری (در بیشتر صفحات کتاب)
 ۲۷ رومانی
 ۱۳۵ زاکاسپی
 زرگنده ۱، ۳، ۱۰، ۱۱، ۱۴، ۲۰، ۲۱۰، ۲۰۶، ۲۰۲، ۱۹۶، ۲۴، ۲۴
 ۲۱۷، ۲۲۷، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۴۲، ۲۴۵، ۲۴۶
 زرنده ۲۱۵
 زنجان ۱۲۰
 زندان باغشاه ۶۴، ۷۱
 زنوز - زونوس ۳۹، ۴۰
 ساوج بولاغ ۳۶
 ساوه ۲۱۵
 سبزه میدان ۸
 سردرود ۷۲، ۱۰۴، ۱۰۹
 سفارت (خانه) ترکیه ۸، ۷۶، ۸۲، ۸۵، ۹۷، ۹۱، ۱۰۰، ۱۰۵، ۱۱۰، ۱۲۱، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۵۱، ۲۰۶، ۲۱۱
 سفارت (خانه) عثمانی (نک: سفارت خانه ترکیه)
 سلطنت آباد ۱۹۶، ۲۰۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۸-۲۳۰، ۲۳۳
 سلماس ۳۹، ۷۲، ۸۵، ۱۰۹
 سمنان ۲۱۵
 سنت پترزبورگ ۱۲، ۱۵، ۱۶، ۱۸، ۱۹، ۲۳، ۲۶-۲۸، ۳۷، ۴۴، ۴۶، ۴۸، ۴۹، ۵۱-۵۲، ۶۲، ۶۹، ۷۷، ۷۸، ۸۲، ۸۴، ۸۶-۸۸، ۹۵، ۱۰۸-۱۰۶، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۸
 ۱۲۲، ۱۲۴، ۱۲۷-۱۳۰، ۱۳۲، ۱۳۹، ۱۴۲-۱۴۴، ۱۴۶-۱۴۹، ۱۵۲-۱۵۴، ۱۵۶، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۲، ۱۶۸، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۵، ۱۹۲
 ۱۹۳، ۲۰۲، ۲۰۴، ۲۰۵، ۱۹۸، ۱۹۳، ۲۰۸، ۲۲۰-۲۲۲، ۲۲۴-۲۲۷، ۲۳۱، ۲۴۲ (نیز نک: پترزبورگ)
 سوادکوه ۲۱۵
 سیستان ۸، ۲۱۴
 سیوان ۱۴۹
 شاه آباد ۲۲۰
 شاهرود ۲۱۵
 شاه عبدالعظیم ۷۶، ۸۳-۸۵، ۹۱، ۹۷، ۱۰۰، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۲۴-۱۲۶، ۱۵۱، ۲۰۶، ۲۱۱، ۲۱۲
 شریف آباد ۲۱۰
 شفارود ۱۳۸
 شمس العماره ۲۴۵
 شمیران - شمیرانات ۲، ۲۰۷، ۲۱۴، ۲۳۰، ۲۳۳، ۲۴۴
 شوچه ناب ۳۹
 شهریار ۲۱۴، ۲۳۲، ۲۴۴
 شیراز ۸۲، ۸۸، ۹۸، ۱۱۷، ۱۶۸، ۲۰۵، ۲۱۹، ۲۲۷
 صاحب دیوان - باغ صاحب دیوان ۱۶، ۲۴، ۱۰۴
 صحرا - صحرای ترکمن ۱۱۷، ۲۱۴
 صوفیان ۱۰۴، ۱۴۹
 صوفیه ۱۵۲، ۲۴۲
 طارم ۲۱۵
 طالش ۲۱۵
 طالقان ۲۱۵، ۲۳۰
 عربستان ۲۱۵
 قلمدار ۳۹، ۴۰
 عمارت مجلس شورى - عمارت بهارستان ۲۱۱، ۲۴۳، ۲۴۴
 فارس ۴۸، ۲۰۵، ۲۱۴، ۲۲۷، ۲۳۶
 فرانسه ۶۷، ۸۶، ۸۷، ۱۶۳
 فرانکفورت ۱۹

نام جایها

یازده

کرمان ۱۷۱، ۱۷۶، ۲۱۴، ۲۱۹	فندرسک ۱۱۷، ۱۳۵، ۱۷۶
کرمانشاه - کرمانشاهان ۹۲، ۱۱۷،	فهرج ۱۷۶
۲۱۵، ۲۱۱، ۲۰۷، ۱۱۹	فیروزکوه ۲۱۵
کریدآباد ۱۳۵	قرهسو ۱۵۹، ۱۵۰، ۱۷۶
کلیسای روسی ۱۲۹	قرهملک ۱۰۹
کمارج ۲۰۵	قزوین ۸۸، ۹۲، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۲،
کوند ۱۶۵	۱۵۵، ۱۶۳-۱۶۵، ۱۸۷، ۱۹۰-،
کونستان تینوپول (نک: قسطنطنیه)	۱۹۲، ۱۹۵، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۱۱،
کازک ۱۵۲، ۲۴۲	۲۱۲، ۲۱۵، ۲۱۹-۲۲۵، ۲۲۸،
کراند هتل ۵۲	۲۳۰، ۲۳۲، ۲۴۵
کرگان ۱۱۷، ۱۵۰، ۱۷۶	قریلچا (قرلچه) میدان ۳۵
گروس ۲۱۵	قسطنطنیه - کونستان تینوپول ۱۹،
کلیایگان ۲۱۵	۳۵، ۳۶، ۳۸، ۱۵۲، ۱۵۹، ۱۶۶،
کنبد ۱۵۹	۱۹۳، ۲۴۲
کیاز ۱۵۰، ۱۷۶	قشلاق ۲۱۰
کیلان ۷۸، ۹۷، ۱۰۵، ۱۰۸، ۱۱۰،	قصر - قصر شاه - قصر قاجار ۶۰،
۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۳۸،	۱۹۶، ۲۴۵
۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۲۰۰، ۲۰۱،	قفقاز ۱۲، ۱۶، ۲۸، ۳۲، ۳۵، ۳۶،
۲۱۱، ۲۱۵، ۲۲۱	۳۸، ۴۸، ۸۸، ۱۰۳، ۱۰۷، ۱۲۰،
لار - لارستان ۹۸، ۱۷۶، ۲۱۴	۱۴۳، ۱۴۸، ۱۴۸، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۸۵،
لاریجان ۲۱۵	۲۰۸، ۲۱۹، ۲۲۱، ۲۲۵، ۲۴۳
لاهی ۱۵۲، ۲۴۲	قلهک ۲۰۶، ۲۳۰، ۲۳۳، ۲۴۵
لرستان ۲۱۵	قم ۹۲، ۹۸، ۱۰۰، ۱۰۲، ۲۰۹، ۲۱۰،
لندن ۱۲، ۲۳، ۳۶، ۵۳، ۶۲، ۶۹،	۲۱۵، ۲۱۸، ۲۲۸، ۲۳۰-۲۳۲
۷۳، ۷۵، ۷۷، ۸۲، ۸۳، ۸۶، ۸۷،	کاخ سلطنتی ۲۴۵
۱۰۰، ۱۰۲، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۲،	کاخک ۴۸
۱۳۹، ۱۵۲، ۱۶۸، ۱۷۷، ۲۰۸،	کاروانسرای ملاایراهم ۴۰
۲۲۰، ۲۲۱، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۴۲	کازرون ۲۰۳
لورستان ۲۱۵	کاشان ۳۸، ۹۲، ۱۰۰، ۱۱۵، ۲۳۱
لیسبون ۱۵۲، ۲۴۲	کپنهاک ۱۵۲، ۲۴۲
مادرید ۱۵۲، ۲۴۲	کاراسو - کاراسو (قرهسو؟) ۷۶، ۱۵۰
مازندران ۴۹، ۶۳، ۱۹۲، ۲۱۱، ۲۱۵	کربلاء ۱۶، ۱۸۲، ۲۰۷
ماکو ۱۰، ۱۲، ۱۶، ۸۵، ۸۷	گرج ۱۶۵، ۱۹۱، ۱۹۵، ۲۱۲، ۲۱۹،
ماوراء خزر - ماوراء دریای خزر ۴۸،	۲۳۲
۱۳۵	کردستان ۲۱۵

نروژ ۲۴۲، ۱۵۲	ماوراء قفقاز ۴۸
نیس ۶۸، ۶۱، ۵۱	مجارستان ۱۶۲، ۱۶۲
نیشابور ۲۱۲، ۱۵۸	محمدآباد ۱۳۵، ۴۸
نطنز ۲۱۵	مراغه ۶۲، ۴۸، ۳۹
وادی السلام (گورستان) ۳	مرند ۴۰-۳۸، ۳۶، ۲۶، ۲۴، ۱۰
واشنگتون ۲۴۲، ۱۵۲	۱۴۹، ۱۰۹، ۱۰۴، ۴۲
ورامین ۲۱۴، ۲۰۷	مسجد امام رضا ۲۳۳
ولی آباد ۱۳۵	مسجد بزازها ۴۱
وین ۲۴۲، ۱۵۲، ۵۶	مسجد سپهسالار ۲۴۵
هلند ۱۵۲	مسجد شاه ۲۵
همدان ۲۱۵، ۸۸	مسجد مجدالدوله ۸۳
هنگری ۱۶۲ (نیز نك: مجارستان)	مشهد ۱۹۴، ۱۷۰، ۱۵۸، ۱۱۸، ۷۸
یامسکایا - یامسکی ۴۲، ۴۰	۲۳۳، ۲۳۱، ۲۱۱
یزد ۲۱۵	ملایر ۲۱۵
یگی یاند ۳۴	منجیل ۱۵۵، ۱۱۹، ۱۰۳، ۹۷
یموت ۱۳۵	میدان مشق ۲۴۵
ینگه امام - ینگه امام ۲۳۲، ۲۱۰	میدان توپخانه (نك: توپخانه)
یوزباش چای ۱۱۸	ناصریه ۱۷۶
یوسف آباد ۲۴۴	نجف ۴۱، ۷۸، ۱۱۴، ۱۲۶، ۱۳۴
یوگوسلاوی ۲۴۲، ۱۵۲	۲۳۱، ۱۹۳، ۱۸۲

فهرست نامها و واژه‌های گوناگون پراکنده

- آتریاد (واحد نظامی) ۱۵۸-۱۶۰، ۱۶۲-
 ۱۶۵، ۱۸۷، ۲۰۲
 آدمیرال ۱۶۱
 آذربایجانی (مردم) ۱۹، ۸۵، ۱۱۷
 آژیتاتور ۲۱، ۳۹
 آشوری (مردم) ۱۰۴
 آلمانی (مردم) ۱
 آنارشى-آنارشىست ۲۵
 ارتجاع ۴
 ارمنى-ارامنه ۱۲، ۲۴، ۲۸، ۳۲، ۳۴، ۳۷، ۳۹، ۱۱۶، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۴۰، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۷، ۲۱۵، ۲۲۸، ۲۳۳
 اروپائى (مردم) ۱۶، ۸۰، ۱۰۸، ۱۵۹، ۲۳۱
 استاتس سكرتار (لقب) ۲۰۴
 اسلام (دين) ۲۱، ۵۴، ۵۶، ۵۷، ۱۸۸
 اقيانوس (روزنامه) ۶۰
 اكرد ماكوئى ۸۵، ۸۷
 المآثر والائار (كتاب) ۳
 امپراتورى - دولت امپراتورى - سفارت امپراتورى (روسيه) ۶، ۱۰، ۱۱، ۳۵، ۵۹، ۶۷، ۷۱، ۷۹، ۸۰، ۱۰۷، ۱۱۴، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۴۲، ۱۴۳
 ۱۴۸، ۱۵۴، ۱۵۷، ۱۶۱، ۱۶۴، ۱۷۰، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۳، ۱۸۹، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۲۰-۲۲۲
 امپراتورى انگليس - امپراتورى بريتانيا ۱۰۰، ۱۰۶، ۱۱۳ (نيز نك: بريتانياى كبير)
 انجمن - انجمن‌ها ۴۴، ۴۷، ۴۹، ۷۲، ۸۹، ۱۰۱، ۱۱۳، ۱۳۸، ۱۴۳، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۵۸، ۱۶۸، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۵، ۱۷۹، ۲۱۱، ۲۱۹، ۲۲۴
 انجمن آذربايجان ۲۱۸
 انجمن آشتى ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۱۱، ۲۱۲
 انجمن انزلى ۲۱۱
 انجمن تبريز ۱۷، ۱۸، ۲۹، ۳۵، ۳۸، ۷۲، ۷۸، ۱۶۶، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۸
 انجمن خراسان ۲۱۱
 انجمن سرى ۲۱۲، ۲۳۰
 انجمن سرى سيدعبدالله ۲۱۲
 انجمن سرى شاه‌عبدالعظيم ۲۱۲
 انجمن سرى قزوین ۲۱۲
 انجمن نظارت (انتخابات) ۲۱۶، ۴۱۷، ۲۳۵-۲۳۷، ۲۳۹، ۲۴۰
 انقلابيون ۱، ۲، ۲۴، ۴۸، ۴۹، ۷۲

بغدادی (قبیله) ۲۱۵	۱۰۴، ۹۹-۹۷، ۹۴، ۸۷، ۷۵، ۷۲
بلژیکی ۱۵۴، ۸۶، ۷۹	۱۱۵، ۱۱۳، ۱۱۲، ۱۱۰-۱۰۶
پارلمان ۶۰	۲۰۹، ۱۶۳، ۱۲۲، ۱۱۹، ۱۱۷
پرنس (لقب) ۱۴۴	۲۳۱، ۲۲۵-۲۲۰
پوتمکین (رزم‌ناو) ۲۷	انقلابیون قفقاز ۱۲۱، ۱۱۵
پوند (فونت) ۱۰۳	لوپوزیسیون ۳۷
پیامبر ۵۷	ایران (ملت) ۹۸، ۱۹۷، ۲۱۴، ۲۲۲، ۲۲۶
تاتار - تاتارهای سوسیالیست ۱۲، ۲۸	ایلات فارس ۲۳۶
۲۹، ۳۲، ۳۴، ۳۸، ۳۹	ایل‌خان یغتلیری (لقب) ۷۰
تبریزی (مردم) ۳۹، ۶۰	پاکسر - یوکسور ۱۲۹
ترک (مردم) ۱۲۶، ۴۹	بانک استقراضی ایران و روس - بانک روس ۹۶، ۸۳، ۸۰، ۷۹، ۷۲
ترکمن (مردم) ۱۳۴، ۱۲۵، ۱۵۹، ۱۶۹	۱۱۷، ۱۳۷، ۱۴۰، ۱۹۹، ۲۰۰
۱۹۴، ۲۱۴، ۲۳۶	۲۰۵
ترانسپورت ایران (شرکت) ۱۴۷	بانک امپراتوری - بانک شاهنشاهی - بانک انگلیس و ایران ۷۹، ۸۴
تروریست‌های قفقازی ۲۸، ۱۱۰	۹۸
تنگستانی (مردم) ۱۱۵، ۱۱۷، ۱۲۹	بختیاری (ایل - مردم) ۳۵، ۷۳، ۷۵
۱۳۱، ۱۳۳، ۱۳۴	۷۸، ۸۳، ۸۵، ۹۱، ۹۲، ۹۸، ۱۰۰
تیپ اصفهان ۲۱۲	۱۰۲، ۱۰۶، ۱۰۱، ۱۲۱، ۱۲۳، ۱۶۴
تیپ عین‌الدوله ۲۱۲	۱۶۶، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۴، ۲۱۷
تیپ قزاق ۱۲، ۷۸، ۸۶، ۱۶۴، ۱۸۴	۲۱۹-۲۲۱، ۲۲۳، ۲۲۸-۲۳۲
تیپ قفقاز ۲۲۵	۲۳۶، ۲۴۳-۲۴۶
جاده‌سازی (مؤسسه) ۱۵، ۲۹	بریتانیا - بریتانیای کبیر ۷، ۱۰، ۱۵
چرکس (جامه) ۸	۱۹، ۲۰، ۲۶-۲۸، ۳۵، ۶۱، ۶۲
چهارلنگک (طایفه) ۲۱۴	۷۵، ۷۸-۸۰، ۹۳، ۹۴، ۱۰۸
حاکم ملی ۱۰۱	۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۲
حزب اعتدال ۱۲۶	۱۳۳، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۵، ۱۵۴
حزب انقلابی ۸۹	۱۶۲، ۱۶۶، ۱۷۹، ۱۸۱، ۱۸۵
حزب قوام ۲۲۷	۱۸۸، ۱۹۳، ۲۲۱، ۲۲۷ (نیز نک:)
حزب لیبرال ۱۲۶	امپراتوری انگلیس)
حزب مترقی ۷۹	بریتانیای (مردم) ۶۹، ۲۲۷
خاطرات (کتاب) ۳	بریکاد قزاق ۱۶۴، ۲۰۳، ۲۲۰، ۲۲۱
خزانه‌دار کل ۹۴	۲۴۶، ۲۲۸-۲۴۶
خزانه‌شاهی ۸۰	
خلسه (کتاب) ۳	
دارالترجمه ۳	

۲۰۷، ۱۹۸، ۱۹۶، ۱۷۴	دارالطباعة ۳
علمی (روزنامه) ۳	دارالفنون ۳
فدائیان - فدائیان ۱۲، ۲۷، ۲۹، ۳۵، ۳۶، ۳۸-۴۰، ۴۲، ۴۳، ۸۷، ۹۵	داشناک - داشناکسوتون (گروه سیاسی) ۲۳۰، ۲۲۸، ۴۸
۱۰۴، ۱۳۳، ۱۲۶، ۱۳۸، ۱۴۰	دانشکده افسری ۲
۱۴۵، ۱۵۰، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۹	دیوان‌خانه ۱۳۵
۱۶۴، ۱۶۸، ۱۷۱، ۱۷۳-۱۷۷	روح‌القدس (روزنامه) ۸
۱۸۷، ۱۹۰، ۱۹۴، ۱۹۵، ۲۱۱	روحانیت شیمه ۱۸۲
۲۲۰، ۲۲۲، ۲۳۰-۲۳۳، ۲۴۳	روحانیون ۵۸
۲۴۵	روسیش زیتونک (روزنامه) ۲۲۸
فدائیان جنگ ۱۴۳	زرتشتی-زرتشتیان ۲۳۴، ۲۱۵، ۲۱۴
فدائیان ستار ۱۲	ژاندارم - ژاندارمری ۸۳، ۸۵، ۸۶
فرانسوی (مردم) ۸۷، ۱۹۹	۱۹۶، ۲۱۹
فوکس (رزم‌ناو) ۱۳۴	ژلاتینی ۱
قاجار (سلطنت) ۸۹	ساخلوی تهران ۲۱۲
قانون اساسی ۹۳، ۹۰، ۸۸، ۸۳، ۷۸، ۴۴	سپاهی هندی ۲۴۶
۹۷، ۹۹-۱۰۲، ۱۰۶، ۱۱۰، ۱۱۱	سران مذهب شیمه ۱۹۳
۱۱۷، ۱۲۰، ۱۲۶، ۱۳۶، ۱۳۸	سفیر فرانسه ۸۶
۱۴۰، ۱۵۰، ۱۵۳، ۱۵۶، ۱۹۵-	سنا (مجلس) ۹
۱۹۸، ۲۰۳، ۲۰۶، ۲۱۳، ۲۱۵	سومیال‌دموکرات (گروه سیاسی) ۴۸
قانون انتخابات ۱۹۶، ۱۹۷، ۲۰۳	شاهسون (ایل - مردم) ۱۱۵، ۱۲۳
۲۰۶، ۲۱۳، ۲۱۸، ۲۲۳، ۲۳۱	۱۳۸، ۱۵۳، ۲۱۸، ۲۳۶
۲۳۳	شراپنل (توپ) ۲۰۸
قرآن - قرآن مجید ۵، ۲۰، ۶۵، ۸۰	شرف (روزنامه) ۳
۲۱۳، ۲۱۴	شرکت راه تبریز ۱۰۷
قره‌چهداغی (مردم) ۲۷، ۱۰۴	شریعت ۵۸، ۶۴، ۶۵
قزاق (نفر) ۹، ۱۷، ۳۶، ۸۳، ۸۸	شورای دولتی ۵۹، ۸۱، ۹۱، ۱۱۶
۹۶، ۱۰۴، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۷	۱۴۰، ۱۶۷، ۱۸۴، ۱۹۷، ۲۰۳
۱۱۹، ۱۲۲، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۹	۲۰۶، ۲۱۸
۱۳۵، ۱۳۷، ۱۴۹-۱۵۱، ۱۵۹	شورای وزیران ۸۱، ۹۱ (نیز نک:
۱۶۵، ۱۶۸، ۱۷۱، ۲۰۲، ۲۰۴	کابینه وزیران)
۲۰۵، ۲۱۱، ۲۱۸، ۲۲۰، ۲۲۴	صندوق (خزانة) ۸۶
۲۳۱، ۲۳۲، ۲۴۴-۲۴۶	عاشورا (مراسم) ۸۷، ۹۹
قشقائی (ایل) ۲۲۷، ۲۳۶	عثمانی (دولت) ۲۰۶
قشقازی (مردم) ۲۵، ۲۷، ۲۹، ۳۸	عفو عمومی ۱۳۶، ۱۴۰، ۱۶۹، ۱۷۱

شازده

کتاب فارنجی

۲۴۶	۱۱۰، ۱۱۷، ۱۱۹، ۱۲۹، ۱۳۵
مجلس انقلابی ۱۳	۱۶۵، ۱۹۰-۱۹۲، ۱۹۵
مجلس دولتی ۵۹	قورخانه تبریز ۲۸
مجلس سنا ۲۱۲، ۲۱۳ (نیز نك: سنا)	کابینه لندن ۱۲۷، ۱۳۰، ۱۴۳، ۱۵۴
مجلس شورا ۱۲۳، ۲۱۲، ۲۱۳	۱۸۳، ۱۹۳، ۲۰۱، ۲۴۲
مجلس شورای دولتی ۵۹	کابینه وزیران (ایران) ۱۹۸، ۲۰۳
مجلس (شورای ملی) ۴۴، ۵۰، ۵۴-۵۶	(نیز نك: شورای وزیران)
۶۴	کافر ۸۳
مجلس شورای مملکتی ۶۴-۶۷	کرد (طایفه) ۱۵۱، ۲۱۵
مجلس نمایندگان ۸۱	کشیک خانہ ۴
مجلس مشاوره شاه ۱۲۶	کلیمی (مردم) ۲۳۴
مجلس مقدس ملی ۱۹۷	کمیته ترک مخاصمه ۲۳۱
مدرسه آلمانی ۱۵۱	کمیته فدائیان ستارخان ۲۳۳
مرآت البلدان (کتاب) ۳	کمسیون کمک ۳۶
مردنی (مردم) ۲۷، ۳۰	کنیاز (لقب) ۱۱۸
مریخ (روزنامه) ۳	کولرسکی ساوت نیک (لقب) ۱۴۵، ۱۴۶
مسلمان - مسلمانان (مردم) ۲۸، ۳۴	گیر - گیرها ۲۱۴، ۲۱۵
۳۸، ۵۶، ۵۷، ۱۱۷، ۱۲۰، ۱۹۳	گرچی (مردم) ۲۸، ۲۹، ۳۴، ۳۹، ۱۰۴
۱۹۴، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۳۴	۱۷۲، ۱۷۳
مسیحی (مردم) ۲۱۴، ۲۳۴	کوف مستر (لقب) ۱ (نیز نك: هوف مستر)
مشروطه (حکومت) ۱، ۳-۶، ۱۰، ۱۱	لر (مردم) ۱۰۲، ۲۲۷
۱۴، ۱۹، ۲۰، ۲۳، ۲۸، ۳۱-۳۳	لیبرال ۲، ۱۵
۳۵، ۴۰-۴۴، ۴۷، ۵۰، ۵۱، ۵۴	لیرة استرلینگ ۱۶۸
۵۵، ۵۸-۶۰، ۷۱، ۷۳، ۷۴، ۷۶	ماکوئی (مردم) ۲۷، ۳۹، ۷۵
۷۹، ۹۸، ۱۰۲، ۱۲۷، ۱۳۳	مالیات ویژه نظامی ۸۰
۱۳۸، ۱۶۳-۱۶۹، ۱۷۲، ۱۷۵	مانیفست ۱۷۱
۱۷۶، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۷-۱۸۹	مجتهدین ۵۶، ۵۷، ۷۶، ۷۸، ۸۳
۱۹۳، ۱۹۷، ۱۹۹، ۲۱۷، ۲۲۳	۱۷۵، ۱۸۲، ۱۹۵
۲۲۴، ۲۳۱	مجتهدین کربلاء ۱۹۳
مشروطه خواه - خواهان ۲۱، ۳۶، ۳۸	مجتهدین نجف ۳۸، ۶۰، ۱۴۵، ۱۹۳
۵۴، ۵۵، ۷۷، ۹۴، ۹۸، ۱۲۷	مجلس ۶۰، ۶۴-۶۷، ۷۶، ۷۱، ۷۹، ۸۹
۱۴۰، ۱۹۸	۹۶، ۹۹، ۱۰۶، ۱۲۴، ۱۲۸
مطلع الشمس (کتاب) ۳	۱۳۵، ۱۴۰، ۱۵۱، ۱۷۱، ۱۹۲
ملای نجف ۱۳۴	۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۶، ۲۱۲، ۲۱۶-
ملکه (همسر محمد علی شاه) ۲۴۰	۲۱۸، ۲۲۴، ۲۲۷، ۲۳۶، ۲۳۹

وزیر امپراتوری - وزارت امپراتوری	ملی‌گرایان ۱۴۴، ۱۴۷ (نیز نک: ملیون)
(روسیه) ۳، ۱۸، ۲۰، ۷۲	ملیون ۱۵۹، ۱۷۵، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۲
وزیر انطباعات ۳	۱۸۴، ۱۸۹، ۱۹۱، ۱۹۲، ۲۰۳
ولیمهد ۲۴۰	۲۰۶، ۲۱۸، ۲۲۳، ۲۳۰ (نیز نک:
هکتوگرافیک ۱	ملی‌گرایان)
هند - اروپا (کمپانی - تلگراف‌خانه)	میرزا (لقب) ۱۳۵
۷۲، ۷۸، ۱۰۳، ۱۱۸، ۱۴۶	میلیشیا (گروه نظامی) ۱۷
هندي (مردم) ۲۴۶	ناسیونالیست (گروه) ۱۰۵، ۱۱۴، ۱۲۱
هنگ جلالی ۷۰	۱۵۹
هنگ خرقان ۲۱۲	نایب‌السلطنه قفقاز ۱۵۸
هنگ سیلاخوری ۱۹۶	جات (روزنامه) ۲۱۹، ۲۳۱
هنگ قزاق ۲۲۰، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۵	ندای وطن (روزنامه) ۲
هنگ ملایری ۷۰	نوه ظل‌السلطان ۶۴، ۶۹
هوف‌مستر (لقب) در بیشتر صفحات کتاب	نهضت انقلابی ۱۳۲
یهودی - یهودیان (مردم) ۱۱۷، ۲۱۴	والی شیراز ۸۲
۲۱۵	ورست (واحد طول) ۲۵، ۳۶، ۳۹
	۱۳۷، ۱۷۳، ۱۹۱، ۲۳۰

فهرست نکته‌ها و رویدادهای مهم

- عقیده امیربهدرچنگ در باره رئیس مجلس شورای ملی ایران! ۵
مشیرالدوله معتقد بود که ایران برای درك و پذیرش حکومت پارلمانی آمادگی ندارد ۶
کشته شدن ناصر روزنامه روح القدس در زندان ۹
محروم شدن مردم آذربایجان از انتخابات مجلس به علت انقلابی بودن آنان ۹-۱۰
شرایط محمدعلی شاه برای تأسیس مجلس ۱۲
تلاش درباریان برای آشتی دادن محمدعلی شاه و ظل السلطان ۱۴
زمزمه استقلال آذربایجان ۱۶
دستخط‌های محمدعلی شاه برای بازگشائی مجلس ۲۱-۲۲
صندوقچه‌های مرگ آفرین - هدایای انقلابیون به رجال ایران ۲۴
درخواست سفراء روس و انگلیس از محمدعلی شاه برای عفو مردم ایران ۲۸
اجتماع و تظاهرات مخالفان مشروطه در دربار محمدعلی شاه ۳۱
اعتراض نمایندگان سیاسی روس و انگلیس به تظاهرات مخالفان مشروطه ۳۲
توصیه نمایندگان روس و انگلیس به محمدعلی شاه برای برقراری حکومت مشروطه ۳۲
کوشش درباریان برای جلوگیری از صدور فرمان انتخابات مجلس ۳۴
اعلام استقلال آذربایجان به وسیله انجمن تبریز ۳۵
اعلام ارتداد محمدعلی شاه از سوی علماء نجف ۳۸
اظهار نظر ردیلانه مأمور سیاسی روسیه درباره انقلابیون ایران و همیاران آنها ۳۹
عقیده مخالفان مشروطه درباره مرگ يك عالم روحانی در نجف ۴۱
اتهام محمدعلی شاه برای مسموم کردن روحانی متوفی ۴۱
آمار بازرگانی ایران در سال ۱۲۸۵ خورشیدی ۴۳
خودداری دولت روسیه از پذیرفتن هیأت نمایندگی ایران ۴۴ و ۵۳
دستخط ناخوشایند محمدعلی شاه بر دیوارهای تهران ۴۵
دستور صریح وزارت خارجه روسیه برای

- تجاوز نظامیان آن کشور به خاک ایران ۴۸
- پناهندگی سردار منصور به سفارت‌خانه روسیه ۴۹
- شرایط نمایندگان روسیه و انگلیس برای حمایت از ظل‌السلطان و ورود او به ایران ۵۲
- احیاء مجلس و تهدیدشدهن محمدعلی‌شاه به تکفیر از طرف مخالفان مشروطه ۵۴
- عریضهٔ مجتهدین مخالف مشروطه به شاه و تحریم مجلس و مشروطه ۵۶
- پاسخ محمدعلی‌شاه به عریضهٔ مجتهدین ۵۷
- اعتراض نمایندگان روس و انگلیس به تصمیم شاه ۵۷
- کندن دستخط‌های شاه ازدیوارهای شهر و نابودگردانیدن آنها به دستور دولت ۶۰
- انتشار دستخط شاه برای تشکیل مجلس شورای مملکتی ۶۴
- حقوق و اختیارات مجلس شورای مملکتی ۶۵
- سوءقصد به‌جان شیخ فضل‌الله نوری ۷۲
- بست‌نشینی صدرالعلماء و دیگران در سفارت ترکیه ۷۶
- بست‌نشینی سید علی‌آقا یزدی و سید ابوطالب‌زنجانی در حرم شاه‌عبدالمظلم ۷۶
- سفارت اتریش، پناهگاهی جدید برای آزادی‌خواهان ایران ۷۶
- شکایت ظل‌السلطان به محمدعلی‌شاه برای جلوگیری روس و انگلیس از ورود او به ایران ۷۷
- اعلامیهٔ علماء نجف و تهییج مردم به انقلاب ۷۸
- برنامهریزی روس و انگلیس برای امور مالی ایران ۸۱
- دعوت دولت ایران از مستشاران مالی فرانسوی ۸۲
- درخواست‌های بست‌نشینان سفارت عثمانی (ترکیه) ۸۲
- بست‌نشینان انقلابی شاه عبدالعظیم و رهبران آنها ۸۳
- تظاهرات مخالف مشروطه در مسجد مجالدوله ۸۳
- تحریم قانون اساسی و اعلام کفر و بی‌دینی طرفداران مشروطه ۸۳
- تظاهرات بانوان و دعوت بازاریان به شورش ۸۵
- سعدالدوله معتقد بود که ایران پیش از قانون اساسی، به مساعدهٔ مالی نیاز دارد ۹۰
- کشته‌شدن والی رشت و آتش‌زدن خانه‌او از طرف انقلابیون ۹۴
- کشته‌شدن والی بوشهر و پسرانش به‌دست انقلابیون ۹۸
- حملهٔ اردوی عین‌الدوله به تبریز ۱۰۴
- اعلام بی‌اعتباری وام‌های دریافتی محمدعلی‌شاه، از طرف انقلابیون ۱۰۶
- روده‌شان شاهزاده شماع‌السلطنه ۱۱۰
- انفجار بمب در بازار تهران ۱۱۲
- اعدام يك بمب‌انداز و اعتراض نمایندگان انگلیس به شتاب‌کاری دولت ایران ۱۱۲
- آزادگردیدن شماع‌السلطنه ۱۱۳
- زخمی‌شدن محمدعلی‌شاه با تفنگ خودش ۱۱۴
- اعزام نظامیان انگلیسی به بوشهر و

- بندرعباس ۱۱۴
اشغالخانه والی بندرعباس بدست انقلابیون
طرفدار سیدمرتضی اهرمی ۱۱۴
زندانی شدن والی بوشهر به دستور سید
مرتضی ۱۱۷
افتتاح انجمن شهر بوشهر ۱۱۷
ناخشنودی نماینده سیاسی روسیه از
انتخاب والیان ولایات به وسیله شاه!
۱۲۱
کشته شدن پسر مجتهد آشتیانی در بست
شاه عبدالعظیم ۱۲۵
خودداری نمایندگان بست نشینان از حضور
در مجلس مشاوره شاه ۱۲۶
یورش سواران تنگستانی به بوشهر ۱۲۹
قحطی و گرسنگی در تبریز ۱۳۰
تهدید سیدمرتضی اهرمی از طرف نماینده
انگلیس در بوشهر ۱۳۱
پیاپی شدن قوای نظامی انگلیس در بوشهر
۱۳۳
درخواست های انقلابیون تبریز از
محمدعلی شاه ۱۳۳
شورش اهالی فندرسک و بیرون راندن
سالار مقتدر ۱۳۵
دستور قتل و غارت اهالی فندرسک از طرف
سالار مقتدر ۱۳۵
طرح روسیه و انگلیس به محمدعلی شاه
برای رفع بحران و برقراری آرامش
در ایران ۱۳۹
ناآرامی و قحطی شدید در تبریز و وحشت
کنسولها از حمله مردم به کنسولگریها
۱۴۱
اخطار روسیه به محمدعلی شاه برای ترك
محاصره تبریز و حل مشکل تبریز
۱۴۲
فرمان حرکت سریع قوای روسیه از قفقاز
به ایران ۱۴۴
برقراری آتش پس شش روزه در تبریز
و اجازة ورود آذوقه به شهر ۱۴۴
کشته شدن پاسکرویل، کشیش و معلم
امریکائی در تبریز ۱۴۵
فرمان توقف قوای اعزامی روسیه از قفقاز
به ایران ۱۴۶
بدعهدی محمدعلی شاه و عین الدوله در
موضوع آشتی شش روزه ۱۴۸
کشته شدن دبیرهایون در حوادث شاه-
عبدالعظیم ۱۵۱
ورود قوای نظامی روسیه به ایران ۱۵۲
اطلاعیه دولت روسیه به سفراء خارجی
در باره ورود قوای آن دولت به ایران
۱۵۳
تضمین خواهی محمدعلی شاه از دولتین
روس و انگلیس ۱۵۳
توضیح دولت روسیه درباره ورود قوای
آن دولت به خاک ایران ۱۵۴
دستور العمل دولت روسیه به قوای اعزامی
آن دولت برای طرز رفتارشان با
ایرانیان ۱۵۷
اخطار شدید ستارخان درباره ورود قوای
روسیه به ایران ۱۵۹
مقاومت محمدعلی شاه در برابر تذکرات
روس و انگلیس ۱۶۰
صدور دستخط محمدعلی شاه برای برگزاری
انتخابات مجلس ۱۶۴
اعلام برقراری مشروطه در تبریز ۱۶۴
بدبینی و بی اعتمادی مردم نسبت به فرمان
برقراری مشروطه ۱۶۵
یادداشت سرزنش بار انگلیس و روس
در باره بدعهدی های محمدعلی شاه ۱۶۶
اخطار و اتمام حجت دولتین انگلیس و
روس به محمدعلی شاه ۱۶۷

- و عزیمت او به سلطنت‌آباد ۲۰۳
دعوت مجدد از ناصرالملک برای مشارکت
در هیأت دولت ۲۰۳
- تأسیس «انجمن آشتی» برای احیاء قانون
اساسی ۲۰۶
- انتشار بیانیه‌های مخفی برای مخالفت با
حضور قوای روسیه در آذربایجان ۲۰۷
دستور دولت برای بستن دکانهایی که در
آنها عکس ستارخان فروخته می‌شد
۲۰۷
- سیاهه نام اعضاء «انجمن آشتی» ۲۰۷
ورود ظل‌السلطان به بندر انزلی ۲۰۹ و
۲۳۱
- متن طرح مقدماتی قانون انتخابات ۲۱۳
اعتراض محمدعلی‌شاه به قانون انتخابات
۲۱۸
- نبرد قدرت بین عین‌الدوله و سعدالدوله
۲۱۸
- تشدید فعالیت انجمن‌های سری ۲۱۹
بیانیه نمایندگان سیاسی انگلیس و روس
به سران مشروطه ۲۲۳
- پاسخ کوبنده و گویای سرداراسعد به
بیانیه انگلیس و روس ۲۲۳
- ورود سران انقلاب به تهران برای مذاکره
در باره حوادث جاری کشور ۲۲۴
پیش‌بینی تحصن محمدعلی‌شاه ۲۲۴
ورود گروه تیراندازان تیپ قفقاز به
قزوین ۲۲۵
- دستورالعمل دولت روسیه به فرمانده تیپ
قفقاز اعزامی به قزوین ۲۲۵
پیشنهاد سفارت پاکلوسکی به محمدعلی‌شاه
۲۲۶
- حمله قوای دولتی به تهران ۲۲۷
دستور ترك مخاصمه از طرف شاه ۲۲۸
انعکاس حرکت سران انقلاب به تهران،
- انتشار اعلامیه عفو عمومی ۱۷۱
خارج شدن ملیون از تحصن در کنسولگری‌ها
۱۷۶
- شکست یافتن قوای سید عبدالحسین لاری
۱۷۶
- طرح کشتن کنسول روس یا انگلیس برای
جلوگیری از تسلیم تبریز ۱۷۷
خودداری انگلیس از پرداخت وام مساعده‌ئی
به ایران ۱۸۳
- برکناری صدراعظم و سپهسالار و سعد-
الدوله ۱۸۶
- احضار ناصرالملک به ایران برای تصدی
ریاست وزراء ۱۸۷
- متن دستخط محمدعلی‌شاه درباره شروع
انتخابات مجلس ۱۸۸
- خودداری ناصرالملک از بازگشت به ایران
۱۹۲
- توصیه دولتین انگلیس و روس به مجتهدان
نجف و دعوت آنان به میانجی‌گری ۱۹۳
- تلگرام مجتهدان نجف و درخواست خروج
قوای روسیه از ایران ۱۹۴
- پاسخ دولت روسیه به علماء نجف ۱۹۴
ترکیب هیأت وزیران (کابینه) ناصرالملک
۱۹۵
- آغاز کار هیأت تدوین قانون انتخابات
مجلس ۱۹۶
- متن دستخط محمدعلی‌شاه درباره احیاء
قانون اساسی ۱۹۶
- متن اطلاعیه دولت برای جلوگیری از
اهانت به مشروطه و قانون اساسی
۱۹۸
- متن دستخط شاه درباره عفو عمومی ۱۹۸
شرایط دولت روسیه برای پرداخت وام
به ایران ۱۹۸ و ۲۰۰ و ۲۰۴
کناره‌گیری محمدعلی‌شاه از کارهای دولتی

یست و دو

- در روحيات مردم ۲۳۰
فعاليت نایب السلطنه برای تحمّن در
سفارتخانه روس ۲۳۰
مقاومت‌های سعدالدوله در برابر انقلابيون
و مليون ۲۳۰
استعفاء دولت (کابینه) سعدالدوله ۲۳۱
اوضاع بحرانی تهران و فرار مردم به
شمیرانات ۲۳۳
بتن توشیح شده قانون انتخابات مجلس
۲۳۳
متحصّن شدن محمدعلی‌شاه و خانواده‌اش
در سفارتخانه روسیه و گزارش تفصیلی
در باره آن ۲۴۰
تلاش بیسوده سرایان شاه برای تسلط
یافتن بر اوضاع ۲۴۱
اعلامیه دولت روسیه به نمایندگی‌های
سیاسی مقیم ایران درباره تحمّن
محمدعلی‌شاه ۲۴۲
- حملة قوای طرفدار شاه به فدائیان قفقازی
و شکست خوردن از آنها ۲۴۳
حملة اشتباهی فدائیان به قوای مليون
و کشته شدن گروهی از نفرات طرفین
۲۴۳
کشته شدن جوادمکاس در عمارت بهارستان
۲۴۳
گزارش کامل آخرین ساعات پادشاهی
محمدعلی‌شاه و پیروزی مليون ۲۴۳
حملة سردار ارشد در رأس اردوهای طرفدار
محمدعلی‌شاه به تهران ۲۴۵
نقسیم تهران به دو منطقه نفوذ مليون و
اردوی شاه ۲۴۵
شکست نهائی محمدعلی‌شاه ۲۴۶
تشکیل شورای عالی انقلاب و خلع محمدعلی
شاه از سلطنت ۲۴۶
اعلام پادشاهی سلطان احمد میرزا و نیابت
سلطنت عضدالملک ۲۴۶